

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Josef HOROVITZ

İslami Tarihçiliğin Doğuşu

Oryantalist Klasikler; 3

ANKARA OKULU

Josef (Chajim) HOROVITZ (1874-1931)

Almanya'nın Lauenburg şehrinde doğdu. Yahudi tarihçisi olan haham Markus Horovitz'in oğludur. Marburg ve Berlin üniversitelerinde Doğu dilleri okudu. 1898'de el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'l-meğâzî*'si üzerine hazırladığı *De Wâkıdii libro qui Kitâb al-Mağâzî inscribitur* adlı çalışmasıyla doktor ünvanını aldı. 1902'de Berlin Üniversitesinde doçent oldu. 1905-1906'da Leone Caetani'nin isteği ile kütüphanelerdeki Arapça yazma eserler inceleme üzere İstanbul, Mısır, Filistin ve Suriye'ye gitti. Bu yazmalarla ilgili çalışmalarını *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprache* adı altında yayınladı. 1907'de Hindistan'ın Aligarh şehrindeki Muhammadan Anglo Oriental College'de ilk Avrupalı Arapça profesörü olarak görev aldı. Ülkesine dönünce yeni kurulan Frankfurt Üniversitesine girdi ve buranın Sâmi dilleri kürsüsünde Tevrat tefsiri, Talmudik literatür ve İslamiyât okutmaya başladı; 1920'de dekan oldu. Bu arada Kudüs'teki İbrânî Üniversitesinde Şarkiyât Enstitüsünü kurdu ve bir süre yöneticiliğini yaptı.

Ramazan ÖZMEN

1968 yılında Göksun/K. Maraş'ta doğdu. 1986 yılında Göksun İmam-Hatip Lisesinden, 1991 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Hadis sahasında 1997 yılında yüksek lisansını, 2004 yılında Prof. Dr. Mehmet Hayri Kırbasoğlu danışmanlığında doktorasını tamamladı. Hâlen Van YYÜ İlahiyat Fakültesinde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaktadır. Arapça ve İngilizce bilmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır. Yayınlanmış telif-tercüme çeşitli çalışmaları vardır.

Ramazan ALTINAY

1987 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Orta dereceli okullarda bir süre öğretmenlik yaptı. 1994 yılında Van YYÜ İlahiyat Fakültesinde akademik hayata başladı. Yüksek lisansını aynı üniversitede, doktorasını Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. YYÜ Eğitim Fakültesinde bir süre çalıştı. 2008 yılında İslam Tarihi alanında doçent, 2013'de profesör oldu. Hâlen Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Anabilim Dalında çalışmaktadır. İslam tarihi ve metodolojisi sahasında çalışmalarını sürdürmektedir.

Ankara Okulu Yayınları: 293

Oryantalist Klasikleri: 3

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Editör: Mehmet Azimli
Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: Merkez Repro Bas. Yay.
Birinci baskı: Kasım 2002
İkinci baskı: Nisan 2019

ISBN: 978-975-8190-55-3

Ankara Okulu Yayınları

Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara

Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12

web: www.ankaraokulu.com

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

ankaraokuluyayinlari@gmail.com

İslami Tarihçiliğin Doğuşu

İlk Siyer/Meğâzî Müellifleri ve Eserleri

Josef HOROVITZ

Çevirenler

Ramazan ÖZMEN-Ramazan ALTINAY

İlaveli ve gözden geçirilmiş II. baskı

Ankara Okulu Yayınları

Ankara 2019

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN.....	7
ÖNSÖZ I	9
İKİNCİ BASKIYA DÂİR.....	15
TAKDİM	17
ÖNSÖZ-II	21
ÖNSÖZ-III.....	27
ESERİN TANITIMI	29
Erken Dönem İslamiyât.....	30
Horovitz ve Siyer Yazıcılığı.....	44
ESER HAKKINDA.....	63

GİRİŞ	71
-------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

TÂBİÛN NESLİNDEN OLAN MEĞÂZÎ OTORİTELERİ	77
1. Ebân b. Osman	77
2. Urve b. ez-Zübeyr	88
3. Şurahbîl b. Sa'd	106
4. Vehb b. Münebbih.....	109

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEN DÖNEM MEDİNELİ SİYER MÜELLİFLERİ	121
1. Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm.....	121
2. Âsım b. Ömer.....	130
3. İbn Şihâb ez-Zührî.....	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EZ-ZÜHRÎ'NİN ÖĞRENCİLERİ.....	155
1. Mûsâ b. Ukbe	155
2. Ma'mer b. Râşid.....	161
3. Muhammed b. İshâk.....	164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**ABBÂSÎLERİN İLK DÖNEMİNDE MEĞÂZÎ187**

1. Ebû Ma'ser es-Sindî187
2. el-Vâkıdî.....192
 - A. Fıkıh, Kur'an ve Hadis206
 - B. Tarih.....207
3. Muhammed b. Sa'd.....218

EKLER.....225

- I. Ebân b. Osman225
- II. Urve b. ez-Zübeyr227
- III. Şurahbîl b. Sa'd232
- IV. Vehb b. Münebbih233
- V. Abdullah B. Ebî Bekir234
- VI. Âsım b. Ömer236
- VII. ez-Zührî239
- VIII. Mûsâ b. Ukbe239
- IX. Ma'mer b. Râşid242
- X. Muhammed b. İshâk.....244
- XI. Ebû Ma'ser es-Sindî.....250
- XII. el-Vâkıdî251
- XIII. İbn Sa'd.....254

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR.....257**DİZİN.....277**

EDİTÖRDEN

Ankara Okulu Yayınları “Oryantalist-Klasikleri” projesi üst başlığı kapsamında yayımlanan serinin üçüncü kitabı olarak, Josef Horovitz’in *İslami Tarihçiliğin Doğuşu* adıyla tercüme edilen eseri, İslam tarihçiliğinin ilk yazım aşaması hakkında güzel bir özet sunuyor.

Kitap, İslam tarihçileri açısından ilk müelliflerin kimler olduğu ve nasıl çalıştıkları hakkında ilk derli-toplu çalışma olması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca ilk oryantalistlerin genel kanaatinin tersine hadis ve siyer yazımının hemen ilk nesilde başladığını göstermesi ve bunu ispatlaması açısından da kayda değer bir çalışma olarak karşımızdadır.

İlk iki asırdaki siyer ve tarih yazarlığının serüvenini gözümüzün önüne seren Horovitz’in eseriyle sizleri baş başa bırakıyoruz...

Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Mehmet Azimli*
Çorum-2019

ÖNSÖZ I*

Kur'an vahyinin gelişi ve Hz. Muhammed'in (sav.) peygamber seçilişiyle başlayan İslam tarihinin yazımı, bu fiilî tarihin başlangıcından yaklaşık yarım asır ya da bundan bir müddet sonra *siyer* ve *meğâzî* literatürü ile başlamıştır. Hz. Peygamber'in yaptığı davetin ihtiva ettiği tarihî mâlûmât, Müslüman toplumda *tarihçilik* faaliyetinin ve *tarih araştırmaları* hareketinin aslî menbaini teşkil etti. Hz. Muhammed'in örnek yaşayışı ve kişiliği, kendi döneminde ve kendinden sonraki devirde her türlü tarihî akışın yolunu oluşturduğu gibi, *Müslümanlarda ilk tarih yazımının* da merkezini teşkil etti.¹

Sîre ve çoğulu *siyer* kelimeleri, İslam âleminde Hz. Peygamber'in biyografisi için kullanılan birer ıstılahtır. Bu ıstılâh yanında, *savaş yeri* ya da *savaş* anlamındaki *mağ-zâ* kelimesinin çoğulu olan *meğâzî* kelimesi, Hz. Peygamber'in savaşlarının, yani *gazve* ve *seriyyelerinin* tarihine itlak olunmuş; zamanla da onun için yazılmış eserlere verilen bir ad hâline gelerek, *siyer* kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak bu iki ıstılâh, bazen ayrı ayrı, bazen birlikte, Hz. Peygamber'in hayatına dair yazılmış bulunan eserlere isim olarak verilmiştir. *Siyer* kelimesinin bu eserde yazarın hiç bahsetmediği bir anlamının daha bulunduğunu belirtmemiz gerekir: *Siyer* kelimesi, aynı zamanda *İslam hukuku* sahasında, *devletler özel ve genel hukuku* dallarına verilen bir addır.²

İslam tarihi hakkında ciddi ve istenilen nitelikte ilmî-akademik araştırmaların yapılabilmesi, önemli olayların,

* Türkçeye çevirenlerin önsözü.

1 Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi -İlk Dönem-*, Ankara, 1999, s. 31-33.

2 Mustafa Fayda, "Siyer Sahasında İlk Telif Çalışmaları", *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, DEÜ. Yay. İzmir, 1985, s. 357.

kültür ve medeniyeti şekillendiren dinamiklerin sağlıklı bir yöntem ve eleştirel bir yaklaşımla ele alınabilmesi, İslam'da her türlü tarih yazıcılığının çekirdeğini oluşturan *siyer* ve *meğâzî* çalışmaları ve bu çalışmaları yapan gayretli insanların bilinmesine bağlıdır. Geçmiş iyi bilinmeden, gelecek sağlıklı temeller üzerine bina olunamaz. Gelenek bilinmeden de yenilik ortaya konulamaz.³

Araştırmalarını daha çok erken dönem İslam tarihi üzerine yoğunlaştıran Alman müsteşrik Josef Horovitz (ö. 1931), bu çalışmasında *siyer* ve *meğâzî* ilminin doğuşunu ele almakta, *ilk siyer-meğâzî yazarlarını* ve ortaya koydukları kıymetli eserleri ilmî ve eleştirel bir metotla tanıtmaktadır. Ülkemizde ilk dönem *siyer-meğâzî* yazarları ve eserleriyle ilgili müstakil ya da makale düzeyinde değerli çalışmalar mevcut olmakla birlikte bunlar hem sayıca az hem de Horovitz'in bu çalışmasından çok sonraları⁴ yapılmış araştırmalardır. Üstelik bu araştırmalarda Horovitz'e sık sık atıflarda bulunulmakta ve atıflar tamamen eserin Arapça tercümesine yapılmaktadır.⁵

Horovitz'in bu titiz ve ilmî araştırması birkaç açıdan da büyük önemi hâizdir. Şöyle ki:

- *Siyer-meğâzî* alanına dair biyografilerini ele aldığı müelliflerin eserlerinin, *Arap nesir tarihi* ile ilgili ve Hz. Peygamber'in hayatına dair olayları bize ulaştıran en eski metin örnekleri olduğuna işaret etmektedir.

3 Sabri Hizmetli, *age.*, s. 34.

4 Horovitz'in çalışmasının İngilizce çevirisi, Haydarâbâd'da *Islamic Culture* dergisinin 1927-1928 yıllarındaki sayılarında dört makale hâlinde yayınlanmıştır.

5 Bu müstakil çalışmalardan bazıları şunlardır: Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, 1991; a. mlf., *İslâm Tarihi-İlk Dönem*, Ankara, 1999 (Giriş Kısmı, s. 9-76); Mustafa Zeki Terzi, *İlk Siyer-Meğâzî Yazarları ve Eserleri*, Samsun, 1990. Makale düzeyinde ise, Mustafa Fayda, *Siyer Sahasında İlk Telif Çalışmaları*, Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, DEÜ Yay., İzmir, 1985.

- Müsteşriklerin çoğunluğu tarafından ileri sürülen hadislerin hicrî III. asırdan önce yazıya geçirilmediği ya da H. III. asra kadar yazılı malzemenin kullanılmadığı şeklindeki yaygın iddiaya Horovitz katılmamakta ve ele aldığı erken dönem *siyer-meğâzî* yazarlarının -ki bunlar aynı zamanda muhaddistirler-, eserlerini telif ederken sözlü rivâyetin yanı sıra yazılı belgelere de dayandıklarını açıkça ifade etmektedir. Üstelik bu eserin, erken dönemde hadislerin yazıya geçirilmediğine dair Batılı araştırmacılar tarafından ileri sürülen yaygın kanaati sarsan Fuat Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* ve Muhammed Hamîdullâh'ın *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi* adlı çalışmalarından daha önce kaleme alınmış olması, Horovitz'in bu tespit ve yaklaşımının önemini bir kat daha artırmaktadır.

- Horovitz'in İslam kültürüne yaklaşım konusunda -en azından bu eser bazında- diğer müsteşriklerden daha objektif ve ılımlı bir tutum takındığı söylenebilir. Meselâ, Goldziher tarafından ileri sürülen ez-Zührî'nin, Emevî halîfelerinin teveccühüne mazhar olmak için onların lehine hadis uydurduğu şeklindeki yargıya katılmamakta ve bu iddiayı ilmî, mantıkî ve tarihî verilerle reddetmektedir.

Bütün bu özelliklerinin yanında Horovitz'in bu çalışması; hadis ilminin teşekkülü, hadislerin yazıya geçirilmesi ve tedviniyle, ilk dönemlerde siyer-meğâzî ilmi ile hadis ilmi arasındaki ilişkiyi gösterirken kullanılan metot açısından, günümüzde her iki alanın erken dönemi üzerine araştırma yapanlara metot ve kaynak kullanımı gibi hususlarda ışıktutacak mahiyettedir. Bu arada kitapla ilgili bir tespitimizi daha belirtelim: Bu eser, "ilk dönemlerde İslami ilimler sahasında temayüz edenlerin çoğunun mevâlî kökenli olduğu" şeklindeki yaygın kanaatin siyer-meğâzî ve hadis ilmi için bütünüyle geçerli olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü, Ebân b. Osman, Urve b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Ebî Bekr b. Amr b. Hazm, İbn Şihâb ez-Zührî gibi

siyer-meğâzî ilminin kurucularının, Arap ileri gelenlerinin çocukları olduğunu görüyoruz.

Çevirisini sunduğumuz bu eser, Horovitz tarafından Almanca kaleme alınmıştır. Ancak, eserin Almanca olarak yayınlanıp yayınlanmadığını bilmemekteyiz. Horovitz'in *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan biyografisinde, yazarın eserleri hakkında bilgi verilirken, bu eserin İngilizce tercümesi zikredilmekte, Almanca orijinali ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bildiğimiz kadarıyla eser ilk defa, İngilizce Kur'an Tercemesi ile tanıdığımız Marmaduke Pickthall tarafından basılmamış Almanca daktilo nüshasından *The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors* başlığı ile İngilizceye tercüme edilerek, Hindistan-Haydarâbâd'da yayınlanan ve M. Pickthall'ın editörlüğünü yaptığı *Islamic Culture* adlı derginin 1927-1928 yıllarındaki sayılarında dört makale hâlinde yayınlanmıştır. Eseri Arapçaya tercüme eden Hüseyin en-Nassâr, bu İngilizce tercümeyi esas almış, ancak bu İngilizce tercümeyi eserin orijinali gibi takdim etmiştir. Oysa adı geçen derginin ilgili sayılarına bakıldığında, bu eserin Almancadan Marmaduke Pickthall tarafından İngilizceye tercüme edildiği açıkça görülmektedir. Hüseyin en-Nassâr'ın bu Arapça tercümesi *el-Meğâzî'l-ûlâ ve Müellifûhâ* adıyla 1949 yılında Mısır'da yayınlanmıştır. Eser, ülkemizde daha çok bu Arapça tercümesi ile bilinmekte ve faydalanılmaktadır.

Biz, ilk başta Hüseyin en-Nassâr'ın bu tercümesini esas alarak, eseri Türkçeye tercüme etmeye başlamıştık; ancak daha sonra eserin İngilizce tercümesini elde ederek,⁶ hem Arapça hem de İngilizce tercümelerini karşılaştırmak suretiyle eseri Türkçeye çevirdik. Ne yazık ki, gayretlerimize rağmen eserin Almanca aslını elde edemedik. Eserin İngilizce çevirisinde eserle ilgili -Almanca daktilo sayfaların-

6 Eserin İngilizce çevirisini Hindistan'dan bize gönderen YYÜ. Veteriner Fak. Öğr. Üyesi Doç. Dr. Fahri Bayıroğlu'na teşekkür ederiz.

dan tercüme edildiği dışında- hiçbir bilgi verilmemektedir. Arapçaya çeviren Hüseyin en-Nassâr ise tercümesinin başına bir önsöz ve ayrıca hocasının, tercümesini tanıtan bir sunuşunu eklemiştir. Biz bu kısımları, kitabın ilmî kıymeti hakkında değerli bilgiler içerdiğinden ve İslam kültürü alanında araştırma yapanlara faydalı olacağını düşündüğümüzden aynen Türkçeye aktardık. Ayrıca Arapça mütercim, gayret sarf ederek eserde tanıtılan siyer-meğâzî müelliflerinin eserlerinden seçilmiş olan ve onların rivâyet tarzını ve telif üslûbunu gösteren bazı metinleri, yer aldıkları kaynaklardan derlemek suretiyle Arapça tercümesinin sonuna 'Ekler' başlığı altında ilave etmiştir. Biz de Türk okuyucusuna faydalı olacağı düşüncesiyle bu ekleri tercüme ederek kitabın sonuna almayı uygun gördük.

Eserin Arapça mütercimi genel olarak tercümesinde başarılıdır, bununla birlikte az da olsa, bazı yanlış anlamalardan kurtulamamıştır. en-Nassâr ayrıca, kendine göre gerekli gördüğü yerlerde dipnot ilavelerinde bulunmuştur. Biz bu dipnotları da (A. çn.) kısaltmasıyla muhafaza ettik. Bizim eklediğimiz dipnotları ise (T. çn.) kısaltmasıyla verdik. Eserin dipnotlarını ise, İngilizce tercümesindeki şekliyle aktardık. Eserin Arapça çevirisinde bir *indeks* bulunmakla birlikte, biz Türkçe çevirimizde yeni bir *indeks* oluşturduk.

Sağlıklı bir tercüme sunmak için azamî gayreti gösterdik, ancak tercümemizin kusursuz olduğunu da iddia etmiyoruz. Okurlardan gelecek olumlu tenkitleri bekliyor, bu eserin Türk okurlara faydalı olmasını umuyoruz.

Gayret bizden tevîk Allah'tandır.

Eylül-2002

İKİNCİ BASKIYA DÂİR

Birinci baskıyla ilgili yukarıdaki beyanlardan sonra, elinizdeki bu ikinci baskıyla ilgili olarak da şu hususları ifade etmemiz uygun olacaktır:

Daha çok akademik çevrelerin Arapça tercümesinden yararlandığı elinizdeki bu eser, Türkçe tercümesiyle birlikte daha geniş bir okur kitlesine ulaşmış ve birçok ilâhiyat fakültesinde özellikle lisans üstü eğitimde temel ders materyali olarak okutulmuştur. Ancak eserin birinci baskısı şu an piyasada tükendiği için, ikinci baskıyı hazırlamak bizim için bir vazife olmuştur.

Kitabın çeviri hikâyesi yukarıda yeterince anlatıldığı için, burada sadece yeni olan bazı durumlardan kısaca bahsedeceğiz. İlginç bir tevâfuk olarak bizim ilk tercümemizin yayınlandığı 2002 yılında, eserin Lawrence I. Conrad tarafından gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş İngilizce yeni bir baskısı ABD’de yayınlandı.* Ancak biz bu yayından, tercümemiz basıldıktan epey sonraları, internet kullanımı iyice yaygın hâle geldikten sonra haberdar olabildik. Dolayısıyla bizim bu yeni baskıyı tercümemize esas almamız birinci baskı için mümkün olamamıştır. Conrad eserin bu yeni edisyonu için yaklaşık otuz sekiz sayfalık çok kıymetli bir giriş yazmıştır. Ayrıca editörün bu yeni baskıda yaptığı en önemli işlerden birisi de eserin dipnotlarını tamamen gözden geçirmiş, dipnotları güncellemiş ve kendisinin de birçok yeni dipnot eklemiş olmasıdır. Diğer taraftan editör Conrad, eserin bu yeni baskısının sonuna çeşitli dillerde yayınlanmış saha ile ilgili uzun bir bibliyografya eklemiştir ki, sanırız bu da sahada çalışma yapan akademisyenler için

* The Darwin Press, Inc., Princeton, New Jersey, ABD, 2002.

oldukça yararlı olacaktır. Ayrıca editör Conrad, eserin İngilizce çevirisindeki bazı hataları da tespit ederek bu yanlışları düzeltmiştir. Bizim bu ikinci baskı için yaptığımız çevirimiz bütünüyle eserin bu yeni baskısına dayanmaktadır. Birinci baskı, eserin bu yeni yayını ile karşılaştırmalı olarak tamamen ve baştan sona kontrol edilmiş, dipnotlar gözden geçirilmiş ve düzeltilmiştir. Bununla birlikte eserin birinci baskısında düşmüş olduğumuz az sayıdaki çeviri hataları da bu baskıda düzeltilmiştir. Hatta eser yeniden tercüme edilmiştir desek mübalağa etmiş sayılmayız.

Editör Conrad, kendisine ait her türlü ilave ve açıklama-yı köşeli parantez içerisinde vermiştir ki biz de bunu aynen muhafaza ettik. Az sayıdaki Arapça mütercime ait açıklamaların sonuna (A. çn), bize ait yine az sayıdaki açıklama veya ilave için ise (T. çn) kısaltmalarını kullandık. Eserin bu yeni tercümesinde karşılaştığımız müşküllerin hallinde, kendisine her başvurduğumuzda cömertçe katkılarını esirgemeyen YYÜ Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğr. Üyesi sayın Doç. Dr. Aydın Görmez'e teşekkürlerimizi arz etmek, bizim için ifası zorunlu bir vazifedir. Diğer taraftan eserin ikinci baskısı için bizi sürekli teşvik eden bu serinin editörü sayın Prof. Dr. Mehmet Azimli'ye ve Ankara Okulu'nun değerli yöneticileri Hasan ve Lütfi beylere de şükranlarımızı arz etmek bizim için zevkli bir görevdir. Eserin bu hâliyle çok daha faydalı hâle geldiğini düşünüyor ve çok daha geniş bir okur kitlesine ulaşacağını umuyoruz. Son derece titiz davranmamıza rağmen, tercümemizin kusursuz olduğunu iddia etmemiz mümkün değildir. Bu nedenle değerli okurlarımızdan gelecek olumlu eleştiri ve alternatif tercüme tekliflerinin bizi son derece mutlu edeceğini okurlarımızın bilmesini isteriz.

TAKDİM*

Bu kitapta ele alınan konular, *siyer* yazarların en eskisi olan Ebân b. Osman nezdinde belli bir metodu ve çerçevesi çizilmiş bir yöntemi olmaksızın yazıya geçirilmesinden itibaren, İbn İshâk, el-Vâkıdî ve İbn Sa'd'da, birlikte ortaya çıktığı diğer tarih disiplinlerinden bağımsız ve özellikle net bir bilim oluncaya kadar, öncülerine, tenkitçilerine, eserlerine, isnadlarına, metotlarına ve özelliklerine kavuşan *siyer* ve *meğâzî* ilmi hakkında eser yazımının Müslümanlar arasında doğuşunu betimleyen faydalı bölümlerdir.

Mütercim, kitabın yazarı Alman müsteşrik Josef Horovitz'i, kitaba yazmış olduğu mukaddimesinde bize tanıtmaktadır. Horovitz bu çalışmasını, Haydarâbâd'da İngilizce olarak *Islamic Culture* adlı derginin 1927 ve 1928 yıllarında yayınlanan sayılarında neşretmiştir.¹

Siyer ilmi, ilk olarak Rasûlullah'ın (sav.) savaşlarının anlatıldığı özel meclislerdeki sohbet ortamlarında doğdu. Bu sohbet meclislerinde, Şam ve Medîne gibi büyük İslam kentlerindeki bazı vâliler ve ileri gelenler, rivâyet kabiliyeti ve ezberleme melekesi ile meşhûr olmuş herhangi bir âlime: "Bedir Savaşı nasıl oldu, bu savaşa katılanlar kimlerdi, sayısı ne kadardı?" şeklinde sorular sorar, o da bizzat sahâbeden kendisine anlatan kişinin sözlerine dayanarak bu konuda bildiklerini oradaki topluluğa anlatırdı. Bazen

* Arapça baskıya yapılan takdim yazısı.

1 [Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi eseri yayımlayan müellif Horovitz'in kendisi değil, İngilizceye çeviren Pickthall'dır. Arapçaya çeviren en-Nassâr, Pickthall'ın bu İngilizce çevirisini, eserin orijinali olarak takdim ettiğinden, çevirisine bu sunuş'u yazan hocası es-Sekkâ'yı da yanıltmıştır. Ancak o zamandaki kitle iletişim ve ulaşım imkânlarını düşündüğümüz zaman, bunların önemsiz kusurlar olduğunu da söylemeliyiz (T. çn)].

bu sohbetler, Bedir, Uhud ve Huneyn gazvesi gibi Hz. Peygamber'in savaşları ve tarihî olaylardan bahseden bazı Kur'an âyetlerinin tefsiri olurdu. Bu râvîlerden bir kısmı, yararlandıkları kaynaklara göre, isnadlarındaki titizlik ya da haberlerin toplamı ve ayrıntıları gibi bazı açılardan daha fazlasını aktarmışlardır.

Sonra, ezberleme melekeleri güçlü bazı kişilerin -ki bunların hepsi kendilerinden önceki nesil olan sahâbîlerin rivâyetlerinin taşıyıcısıdır- tedviniyle siyer ilmi gelişti. Bu kitabın yazarının bize bildirdiğine göre, siyer ilmiyle ilgili ilk tedvinde bulunan kişi halîfe Hz. Osman'ın oğlu Ebân, sonra da Urve b. ez-Zübeyr idi. Bu ikisi Arap büyüklerinin ve ileri gelenlerinin çocuklarıydı. Onların Rasûlullah'a (sav.) olan yakınlıkları, bu ikisi dışındakilerin toplayamadığı haberleri ve isnadları bir araya getirebilmelerini sağladı. Bu sebeple, bu iki kişinin İslam tarihinde *siyer* ilminin kurucusu sayılması mümkündür. Bunlardan sonra, Şurahbîl b. Sa'd, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Ebî Bekr, Âsım b. Ömer b. Katâde ve daha sonra Zührî ve talebeleri -ki aralarında bu konuda en büyüğü olan ve eseri günümüze kadar ulaşmış meşhûr *sîre* sahibi İbn İshâk'tır- ile siyer konusunda eser yazanlar birbirini takip etti.

İbn İshâk'tan önce siyer yazarların kendilerine ait metotları yoktu. Onlardan bazılarına, belirli bir *gazve* hakkında ya da özel bir konuda sorular sorulur, o da bu konuda soran kişiye bir risâle yazardı. Bunlardan bazıları sadece Hz. Peygamber'in gazveleri ile ilgili haberleri yazmakla yetinirken, bazıları peygamber olarak gönderiliş ve vahiy konularını da ilave ederek genişçe yazmıştır. Bazıları bunlara, Hz. Peygamber'in Mekke'de karşılaştığı olayları, bazıları hicreti ve nasıl gerçekleştiğini, bazıları Hz. Muhammed'in (sav.) peygamber olmadan önceki hayatını, bazıları ise Hz. Peygamber'den önceki dinleri ve peygamber kıssalarını ekleyerek yazmışlardır.

Bu siyer yazarlarının bir kısmı, haberlerin kendilerine nispet edildiği sahâbeyi isnadlarında belirtmeyi gerekli görmüş, bir kısmı da bazen isnadı zikretmeyi terk etmiştir. Tarih ilminin *siyer ilmi* alanında eserlerin efendisi olarak değer gören ve günümüze kadar ulaşan *Sîre* adlı kitabında İbn İshâk -ki kendisi büyük muhaddislerdendir-, bu alanda mükemmel bir metot koydu ve Hz. Peygamber'in sîresiyle ilgili eser yazan el-Vâkıdî ve İbn Sa'd onu takip ettiler.

Müellif bu araştırmasında, *siyer* ve *meğâzî* alanında İbn İshâk'tan önce yazılanlarla ilgileni ve yazarlarını tanıttı. Çeşitli tarih, tabakât ve hadis kitaplarında, müelliflerinden kalan müstakil yazılı malzeme veya çok çeşitli kitapların içerisindeki satırlarda, onlara ait bulduğunun hepsini topladı. Sonra bütün bunlardan ilmî, güzel ve eleştirel bir metotla güvenilirliğini sağladığı bu verimli biyografiyi sistemli bir şekilde oluşturdu. Diğer siyer yazarlarının eserlerinin özelliklerini, analizini ve eleştirisini ele aldı. Bütün bunlardan hareketle, bazı müelliflerin diğerlerinden farklı olan niteliklerini ortaya çıkardı. Son olarak araştırmasını, bu özelliklerin kemâle ulaştığı ve *siyer/meğâzî* alanında gerçekten *Emîrû'l-Mü'minîn* sayılan İbn İshâk'ın kitabıyla ve siyer alanındaki eserleri İbn İshâk'ın eserine benzer addedilen el-Vâkıdî ve İbn Sa'd hakkında yazdıklarıyla tamamladı.

Siyer ve *meğâzî* alanında müellifin ortaya koyduğu bu takdire şayan çalışma, Doğu'da genel olarak İslam kültür tarihiyle ilgilenenler için en önemli ve en sık başvuru kaynağı olarak ele almaları gereken başarılı ve ilmî bir eserdir. Bu çalışma temelinde, hadis, tefsir, teşrî (hukuk), akâid, tarih, nahiv, dil vb. ilimlerin telif tarihini mukayese edebilir, ilimlerin birçoğunun tarihinde bu başarılı metodu uygulayabilir ve bu metoda binaen, şu anda içinde bulunduğumuz kısır döngüye düşmeyen önemli ve büyük sonuçlar çıkarabiliriz.

Bu ve buna benzer yüce amaçlarla Hüseyin en-Nassâr ilgisini, vaktini, ilmini ve gayretini harcayarak -ki bunlar kayıp olarak düşünülemez, bilakis büyük bir kazanımdır- bu değerli araştırmanın meyvelerinin Arap-İslam kültürüyle bağintısını kurarak, bu kıymetli bölümleri tercüme etmeye yöneldi.

Mütercim, neşredilmeden önce bu tercümeyi bana sundu. Ben de, eser sahibinin kastettiği anlamın özüne dokunmadan düzeltilmesi gereken bazı yerleri düzelttim. Bu değerli araştırmanın İslam kültürü, tarihi ve edebiyatı öğrencilerine yararlı olmasını ve onların, bu araştırmanın metodunun titizliğini, güzel takdimini, yazarının nezâhetti, müterciminin metne sadık kalışını uzun uzun düşünerek incelemelerini umuyorum.

Dr. Mustafa es-Sekkâ

I. Fuâd Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

14 Ekim 1949 Pazartesi

Kahire

ÖNSÖZ-II*

Yüksek lisans derecesi elde etmek için, I. Fuâd Üniversitesi** Edebiyat Fakültesi'ne sunduğum *Arap Edebiyatında Yazının Doğuşu* adlı tezim hakkında başvuracağım kaynakları toplarken, Araplarda tarih ilminin doğuşunu işleyen kitaplarda Alman bilgin Josef Horovitz'in *The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors* adlı eserinden çokça iktibaslar yapıldığını gördüm. Bu kitabı araştırmam üzerine *Islamic Culture* dergisinin Hindistan-Haydarâbâd 1927-28 yıllarındaki sayılarında yayınlanmış makaleler hâlinde buldum. Onda, Müslümanlarda *siyer* ve *meğâzî* kitaplarının doğuşu ve ilk devirleri hakkında eşsiz bilgiler olduğunun farkına vardım.

Bu kitabın adı *The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors*'dur. Ben onu Arapçaya, *el-Meğâzî'l-ûlâ ve müellifûhâ* ismiyle tercüme ettim. Bizzat müellife bağlı kalarak, *meğâzî* kelimesini, *siyer* kelimesine tercih ettim. Çünkü o, eserin orijinalinde Latin harfleriyle yazarak *meğâzî* kelimesini seçmiştir. *Meğâzî*, yani *el-ğazevât* lafzının, Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlar olduğuna işaret etmem uygun olur. Fakat *meğâzî* adı, zaman içinde değişime uğrayarak manası genişlemiş ve Hz. Peygamber'in hayatının bütününe içine alan bir anlam kazanmıştır. *Meğâzî* kelimesinin ilk geniş anlamında, sadece Hz. Peygamber'in Medîne'de geçen hayatını kapsadığı hususunu tercih ediyorum, çünkü Medîne devri, İslam devletinin kuruluş savaşlarının verildiği dönemdi. Rasûlullah'ın (sav.) hayatının bu dönemi önce Kureys, Arap kabîleleri, Yahudiler; sonra da Araplar-dan Şam civarında yerleşenler ve Bizans egemenliğinde ya-

* Arapçaya çevirenin önsözü.

** Şu andaki adı, Kahire Üniversitesi'dir (T. çn).

şayanlar ile yaptığı savaşlar ve çeşitli faaliyetlerle doludur. Bu sebeple, bu zaman diliminin ‘savaşlar dönemi’ olarak isimlendirilmesi, bizi anlamdan uzaklaştırmaz. Sonraları kelimenin anlamı, Hz. Peygamber’in bütün hayatını kapsayacak şekilde iyice genişledi. Çünkü Medîne dönemi kılıçla cihad dönemi idiyse, şüphesiz Mekke dönemi de davetin yayılması yolunda önce gizli sonra da açıktan savaşız cihad dönemi idi. İşte bu şekilde meğâzî kelimesinin anlamı genişledi ve “Hz. Peygamber’in bütün hayatı” anlamını aldı. Kitabın müellifi de bu anlamıyla kullanmaktadır.

Bu kitap, Hz. Peygamber’in sîresi hakkında -bildiğim kadarıyla- daha önce görülmemiş ve kendi alanında benzersiz bir araştırma örneğidir. O, Hz. Peygamber’in hayatını anlatan ve bu konuda telifte bulunan bir grup erken dönem tarihçiyi ele alıyor, sonra onların sosyal konumlarına ve resmî görevlerine dayanarak yeterli bir biyografisini anlatıyor, yani onların ilim erbabı olarak yetişmeleriyle, ilmî görüşlerini ve bilgilerini nasıl elde ettikleriyle ilgileniyor. Arkasından telif etmiş oldukları kitapları ele alıp bu konu üzerinde, içeriklerinin ana hatlarını vererek ve ilmî değerlerini belirterek uzunca duruyor. Son olarak da onların, Hz. Peygamber’in Mekke ve Medîne’deki hayatıyla ve İslami toplumsal hayatla ilişkisi oranında genel ve özel anlamında meğâzî hakkında yazdıklarını betimliyor.

İşte kendi yöntemi hakkında kısaca söyledikleri: “Gelelen kısımda, siyer ve meğâzî âlimleri -özellikle tâbiünden olanlar- ve onların yazdıkları hakkında konuşacağız. Ancak bunların sadece bu faaliyetleri ile yetinmeyeceğiz, bilakis buna ek olarak üzerinde duracağımız bütün önemli haberleri de toplayacağız. İkinci bölümde, tebeu’t-tâbiîn kuşağı meğâzî bilginlerini ele alacağız. Son olarak da, Hz. Peygamber’in hayatını kapsayan en eski siyer kitaplarını, yani İbn İshâk ve çağdaşlarını ve aynı şekilde İbn Sa’d ve el-Vâkıdî’yi ele alacağız”.

Birinci bölümde Ebân b. Osman, Urve b. ez-Zübeyr, Şurahbîl b. Sa'd ve Vehb b. Münebbih, ikinci bölümde Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm, Âsım b. Ömer b. Katâde ve ez-Zührî, üçüncü bölümde Mûsâ b. Ukbe, Ma'mer b. Râşid ve Muhammed b. İshâk, son bölümde ise Ebû Ma'ser es-Sindî, el-Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın biyografisi ve bibliyografisi verilecektir. Öyle ise bu kitap, genel tarih ilminin serüveninin hedeflendiği değil, *meğâzî* yazarlarının ele alındığı bir eserdir. Bu nedenle bu araştırmada, Ubeyd b. Şeriyye gibi Yemen tarihi ve Arap millî hikâyelerini yazanların, İbnu'l-Kelbî ve Ebû Ubeyde gibi ensâb ve Eyyâmu'l-Arab konusunda eser verenlerin, Avâne b. el-Hakem ve Ebû Mihnef gibi sadece halîfeler tarihi hakkında telifte bulunanların ve Hammâd er-Râviye gibi edebiyat ve edebiyatçılarla ilgili eser yazanların hâl tercümeleri konu dışı tutulmuştur. Böylece yazar, siyer ve meğâzî hakkında rivâyette bulunmuş olsalar da tarihçilerden rivâyette bulunmakla yetinenlerin biyografisini işlememekte, ilgisini sadece telifte bulunanlara yöneltmektedir. Müellifin bu araştırması, İslam'ın ilk iki yüz yılını içine almaktadır. Araştırmaya konu olan son şahıs İbn Sa'd'dır. Urve b. ez-Zübeyr, Vehb b. Münebbih, ez-Zührî, Muhammed b. İshâk, el-Vâkıdî ve özellikle son ikisine özel bir ilgi gösterilmiştir. Müellif, ismi zikredilen şahıslar üzerinde uzun uzun durmuş, onların mükemmel hâl tercümelerini açıklamış, yazılarını ince ve titiz bir şekilde araştırmış, onlar hakkında âlimlerin söylediklerini ve *siyer* ve *meğâzî* ile ilgili kitaplarında ortaya koydukları farklı metotları tartışmıştır. Müellif özellikle İbn İshâk'a, Prof. Fück'ün bu konuda yazmış olduğu gerçekten önemli ve hacimli monografisini özetleyecek derecede ilgi göstermiştir. Dipnot ve bazı açıklamaları çıkardıktan sonra bu incelemesinin özetini kitabına almıştır. Müellif, Muhammed b. İshâk'ta biyografi, ilmî inceleme, tartışma ve orijinallik bakımından zirveye ulaşır ve onun meğâzî hakkındaki

kitabının yeni bir taksimiyle karşımıza çıkar. Biz -her ne kadar bu bölümlendirmenin ayrıntılarında müellifi onaylamasak da- bu eşsiz biyografiyi ortaya koymadaki olağan üstü gayretine hayranız. Aynı şeyi aşırıya kaçmadan el-Vâkıdî'nin biyografisi için de söylememiz mümkündür. Diğer biyografilere gelince, bunlar muhtasar da olsa, bu meğâzî âlimleri ve kitapları ile ilgili tasavvurumuzda yolumuzu aydınlatacak önemli herhangi bir şeyi ihmâl etmeyecek şekilde dolu olduğunu söyleyebiliriz.

Müellifin, bu âlimlerin kitapları hakkındaki düşüncesi- nin malzemesi, tarih kitaplarının bu müelliflerden almış olduğu seçilmiş parçalardan ve küçük iktibaslardan ibarettir. Müellif, bu metinleri toplamış, sistemli hâle getirmiş ve bu metinlerden yola çıkarak her kitabı açık bir şekilde resmetmeye çalışmıştır.

Müellifin çoğu durumlarda orijinal ve doğru bilgilere ulaşmak için takdire şâyân bir gayret sarf ettiği, kitabına ilk bakıştan itibaren anlaşılıyor. Ümit ediyoruz ki biz, onun yolunu izleyebilir ve çoğu zaman kadîm müelliflerin gayret ederek oluşturdukları isnadlardan yararlanarak Araplarda ilmin ve çeşitli edebiyat disiplinlerinin doğuşu hakkında bir araştırmalar serisi ortaya koyabiliriz. Şüphesiz bu araştırma bizi, titiz ve ilmî birçok sonuca götürebilir.

Bu kitap hakkında söylenebileceklerin özü şudur: Türünün Arap dünyasında yayımlanan ilk örneğidir. Bize, eski dönemde ecdâdımızın ulaştığı övgüye değer yüceliğinin rehberliğinde yol aldırıyor ve bizi onların ortaya koyup korudukları dakik ilmî metotlarına; tehlikelere ve zâlimin zulmüne karşı koymak için ilmî araştırmalarında gerekli gördükleri objektifliğe ve gerçek sevgisine götürüyor.

Elbette kitap, müellifin seçmiş olduğu yöntem sebebiyle bazı yönlerden tenkit edilebilir. O, tarih kitaplarından seçtiği parçaları peş peşe eklediği zaman rivâyet edilenler ile

tedvin edilenler arasında bir ayırım gözetmiyor. Özellikle bazen rivâyetlere dalıyor ve onun tedvin edilmiş olduğunu tercih ediyor. Böylelikle hakikî meğâzî tasavvurumuzun içine belki de hiç aslı olmayan bilgileri dahil ediyor.

Müellif, nâdir de olsa bazı görüşlerinde, onları zihninde tartmadan genele teşmil ettiği için tenkit sınırını aşıyor. Buralarda onu tenkit ettim, görüşleriyle ilgili not düştüm ve konu hakkında diğer âlimlerin görüşlerini açıkladım. Bütün bunları, okuyucu doğru görüşü bu görüşler arasından seçip çıkartsın ya da hoşuna gideni tercih etsin diye yaptım. Müellifin dipnotlarından ayırabilmek için, bana ait olan dipnotlara isminin ilk harfi olan 'H'*** ile işaretle bulundum. Bu açıklamaları zikrederken, basım farklılıkları ve rakamlarda meydana gelen matbaa hataları sebebiyle bunların kaynaklarına ulaşmak için büyük zorluklarla karşılaştığımı da belirtiyim.

Müellifin, *meğâzî* konusunda Şurahbîl b. Sa'd ve Abdullah b. Ebî Bekr'in kitap yazdıklarını söylemesi, konudan uzaklaştığını gösteren hususlardandır. Hâlbuki, İbn Hacer'in rivâyet ettiği haber bu kitabın yazarının Mûsâ b. Ukbe olduğunu göstermektedir. Hattâ İbn Hacer şöyle der: "Bedir ve Uhud savaşlarına katılanları, Habeşistan'a ve Medîne'ye hicret edenleri kaydetti ve bunları bir kitapta yazdı." 'Kaydetti' ve 'yazdı' kelimeleri, değiştirilmesi mümkün olmayan yazılı malzemenin doğruyu tespiti açısından, bu bilgileri Şurahbîl b. Sa'd'ın rivâyet etmesine karşın, yazma işini Mûsâ'nın yaptığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde sadece kardeşinin oğlu Abdulmelik b. Muhammed'in bu konuda bir kitap telif ettiği düşüncesinden hareketle, Abdullah b. Ebî Bekr'in meğâzîye dair bir kitabı olduğunu da ispat edemeyiz.

*** Biz, Arapçaya çevirenin bu dipnotlarını Türkçe çeviride (A. çn.) kısaltmasıyla verdik.

Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî'nin *el-İ'lân bi't-evbîh li men zemme't-târîh* adlı eserinde, ez-Züh-rî'ye nispet ettiği *Kitâbu meşâhidi'n-nebî* gibi bazı kitaplar müellifin dikkatinden kaçmıştır. Aynı şekilde Süleymân b. Tarhân'ın (ö. 143) *es-Sîretü's-sahîha* olarak isimlendirilen kitabı da gözünden kaçmıştır. Bu kitabı Alfred von Kremer, el-Vâkıdî'nin *Meğâzî*'sinin son kısmında bulmuş ve ikisini birlikte tahkîk edip Hindistan'da neşretmiştir.

Müellif, biyografisini ve eserlerini araştırdığı ilk dönem yazarlarının eserlerinden verdiği metin örneklemelerinin azlığı, hatta neredeyse yokluğu ile tenkit edilebilir. Ben bu eksikliği kitabın sonuna koyduğum 'ekler' başlığı ile gidermeye çalıştım. Müellifin eserinde zikrettiği bütün tarihçilerin bazı metinlerini, onun da kaynak olarak kullandığı daha sonraki dönemlerde kaleme alınmış eserlerden derleyerek 'ekler' kısmına koydum.

Şüphesiz bu kitap, her şeye rağmen eşsiz güzellikte bir eserdir. Bu kitabı, müellife sonsuz teşekkürlerimi sunarak ve Arap-İslam araştırmaları sahalarında önümüze yeni ufuklar açmasını ümit ederek Arapça konuşan kardeşlerime takdim ediyorum. Allah bizleri başarılı kılsın ve doğru yola ulaştırsın.

Hüseyin en-Nassâr

14 Aralık 1949

Kahire

Elinizdeki bu eser, Josef Horovitz'in (1874-1931) ilk dönem İslam tarihi ve tarih yazıcılığı sahalarındaki ilmî birikimini, hem Horovitz'in eserlerinin çoğunu yazdığı Almancaya âşina olmayan öğrenciler, hem de İslam tarihi ve tarih yazıcılığı sahalarında çalışıp da şu ana kadar Horovitz'in eserini görmemiş olan meslektaşlarımız için daha geniş çapta ve kolay ulaşılabilir hâle getirmek için, Darwin yayınevi ile Magnes yayınevi arasında başlatılan iş birliğinin bir parçası olarak gün yüzüne çıkmıştır. Aslında proje ilk başta seçilmiş makalelerin tamamını içeren tek bir cilt olarak düşünülmüştü. Ancak elinizdeki bu çalışma oldukça geniş olduğu ve koleksiyonun tamamına baskın geldiği için, sonunda kendi indeksi ve bibliyografyası ile müstakil olarak basılmasına karar verildi.

Benim bu eserle olan alâkam, 1974'lere kadar gider. O vakitler Batı ve İslam tarih yazıcılığı hususundaki ilk hocam merhum C. K. Zurayk'ın tavsiyeleri doğrultusunda, Beyrut Amerikan Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yapmakta olduğum yüksek lisansın tez öncesi kapsamlı sınavına hazırlanmak için, diğer okuduklarımın yanı sıra Horovitz tarafından yazılan bulabildiğim her şeyi okuyordum. Birkaç yıl sonra, Horovitz'in bu eserine sık sık atıfta bulunan tercümesini yapmakta olduğum Abdulazîz ed-Dûrî'nin *Araplarda Tarih Yazıcılığının Doğuşu* adlı eseri, tekrar bana bu çalışmanın önemini hatırlattı. Eserin elimde bulunan bana ait nüshası üzerindeki notlarım ve tashihlerim gitgide çoğaldı. Derken, Geç Antik Çağ ve Erken İslam Dönemi

* İngilizce baskısının Editörü Lawrence I. Conrad'ın Önsözü.

incelemelerinde, birbirinden oldukça bağımsız olan bu iki farklı saha arasındaki bağlantıyı kurmada yararlanılacak daha sağlam temeller kurmanın imkânını araştıran proje süreci, bu eserle daha yakından ilgilenmek için zaman harcamaya değer olduğu fikrini akla getirdi. Bu çalışmayla ilgili ortaya çıkan sorunlar, aşağıda Editörün Giriş'i kısmında tartışılmıştır.

İlk olarak Horovitz ailesine, bu projeye izin verdiği ve teşvik ettiği için özellikle de Prof. Menachem Horovitz'e teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ayrıca, akademik yayınlar söz konusu olduğunda ticarî kaygıların ön planda olduğu bir zamanda, bana olan bitmez tükenmez güvenlerinden ötürü ve pişmanlık duymaksızın ilmî bir teşebbüsü destekledikleri için, her zaman olduğu gibi Darwin yayınevine ve yayınevinin yöneticisi Ed Breisacher'e minnettarım. Metni bilgisayarda yazan Mark Conrad'a ve dizini hazırlayan Barbara Hird'e teşekkür ederim.

[viii] Dizini kullananlar, Dizinciler Topluluğu'nun kayıtlı dizincisi Hird'in mükemmel çalışmasını hemen fark edeceklerdir. Diğer taraftan yazdığım Editörün Girişi kısmıyla ilgili yorumlarından dolayı Dr. Karin Hörner'e de müteşekkirim. Ve nihayet kaynaklarını ve uzmanlıklarını cömertçe kullanımına sunan çeşitli kütüphanelere ve özellikle de Hamburg Üniversitesi Orta Doğu Tarih ve Kültür Enstitüsü'ne ve Oxford Üniversitesi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'ne teşekkürlerimi sunarım.

Lawrence I. Conrad
Hamburg Üniversitesi
12 Kasım 2001

Geç Antik Çağ ve Erken İslam Dönemi projesinin bu cildi, Alman Oryantalist Josef Horovitz (1874-1931) tarafından kaleme alınan ve Muhammed'in hayatını¹ ele alan erken dönem İslam tarihi yazıcılığının mahiyetiyle ilgili öncü bir

- * Editör Lawrence I. Conrad'ın Girişi.
- 1 Şu eserler, oldukça geniş bir saha olan bu konu için iyi bir başlangıç noktası olabilir: *GAS*, I, 237-302; Abdulazîz ed-Dûrî, *Neş'etu İlmi't-Târîh inde'l-Arab* (Beyrut, 1960), 20-33, 61-117; aynı eserin İngilizce tercümesi: *The Rise of Historical Writing among the Arabs*, yayına hazırlayan ve trc. eden: Lawrence I. Conrad Princeton, 1983, 20-41, 76-135; Frank E. Peters, "The Quest of the Historical Muhammad", *IJMES* 23, 1991, 291-315; *The Biography of Muhammad*, yay.: Uri Rubin, *The Formation of the Classical Islamic World*, IV, içinde, yay.: Lawrence I. Conrad, Aldershost, 1998; Fred Donner, *Narratives of Islamic Origins: the Beginnings of Islamic Historical Writing*, Princeton, 1998; Lawrence I. Conrad, "Muhammed the Prophet", *Encyclopedia of Arabic Literature*, içinde, yay.: Julie Scott Meisami ve Paul Starkey, Londra ve New York, 1998, II, 539-43. Bu konuyla ilgili diğer kıymetli çalışmalar ise şunlardır: Theodor Nöldeke, "Die Tradition über das Leben Muhammeds", *Der Islam* 5, 1914, 160-70; Rudi Paret, "Das Geschichtsbild Muhammeds", *Die Welt als Geschichte* 4, 1957, 214-24; John Wansbrough, *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*, London, 1978; Maher Jarrar, *Die Prophetenbiographie im islamischen Spanien: Ein Beitrag zur Überlieferungs- und Redaktionsgeschichte*, Frankfurt am Main, 1989; Tarîf Hâlidî, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge, 1994, 17-18; Uri Rubin, *The Eye of the Beholder: the Life of Muhammad as Viewed by Early Muslims (a Textual Analysis)*, Princeton, 1995; Jacqueline Chabbi, "Histoire et tradition sacrée-la biographie impossible de Mahomet", *Arabica* 43, 1996, 189-205; Gregor Schoeler, *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds*, Berlin, 1996; Clinton Bennett, *In Search of Mohammad*, Londra ve New York, 1998, 17-65; Tevfik Fehd'in derlediği bazı önemli makaleler: *La vie du prophète Mahomed*, Paris, 1983; Harald Motzki, *The Biography of Mohammad; the Issue of the Sources*, Leiden, 2000; İbn Varrâk, *The Quest for the Historical Mohammad*, Amherst, 2000; Lawrence I. Conrad, *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, Princeton, yakında yayınlanacak. Şu eserlerde de faydalı bibliyografyalar mevcuttur: C. L. Geddes, *An Analytical Guide to the Bibliographies on Islam, Muhammed and the Koran*, Denver, 1973; Salahuddîn el-Muneccid, *Mu'cemu mâ Ullife an Rasûlillah*, Beyrut, 1402/1982; Munevver Ahmed Enes-Aliya N. Eser, *Guide to Sira and Hadith Literature in Western Languages*, Londra, 1986, 29-203.

çalışma olup, dört makale hâlinde Haydarâbâd'da neşredilen *Islamic Culture* dergisinin 1927-1928 yıllarındaki ilk iki sayısında yayınlanan *The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors*² adlı eserinin yeni bir baskısından ibarettir. Bu eser Horovitz tarafından kaleme alınan ve uzun makalelerden oluşan *Studies on Early Islam* adlı eserin II. cildini oluşturmaktadır. Horovitz'in yaşamı, meslek hayatı ve çalışmış olduğu konular hakkındaki genel bakış açısı, bu cildin girişinde ele alınmıştır.³ Benim buradaki yorumlarım, Horovitz'in erken dönem İslam tarihi araştırmalarının ve *Siyer* yazıcılığının gelişmesindeki ve Avrupalı oryantalistler arasındaki konumuna dayalı gözlemlerle sınırlı olacaktır ve eserin bu yeni baskısı ile ilgili birkaç hususa değinilecektir.

Erken Dönem İslamiyât

Horovitz'in meslek hayatından yarım asır öncesine denk gelen dönemde, Avrupa'nın erken dönem İslam tari-

- 2 Jozef Horovitz, *The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors*, IC 1, 1927, 535, 59; 2, 1928, 22-50, 164-82, 495-526.
- 3 Horovitz hakkında Getthold Weil tarafından kaleme alınmış anı türünden notlar vardır. Bkz. *MGWJ* 75, 1931, 321-28; S.D.F. Goitein, *Der Islam* 22, 1935; 122-27. Ayrıca Horovitz'in kısa bir biyografisi ve eserlerinin tam bir listesi için bkz. Walter J. Fischel and S. D. Goitein, *Joseph Horovitz, 1874-1931*, Kudüs, 1932; Johann Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Leipzig, 1955, 313-14; Menahem Milson, "The Beginning of Arabic and Islamic Studies at the Hebrew University of Jerusalem", *Judaism* 45, 1996, 171-73; Hava Lazarus-Yafeh, "The Transplantation of Islamic Studies from Europa to the Yishuv and Israel", *The Jewish Discovery of Islam; Studies in Honor of Bernard Lewis*, içinde, Tel Aviv, 1999, 250-53, yay.: Martin Kramer. Aynı zamanda ben, Horovitz hakkındaki malûmat hususunda, onunla Frankfurt'ta beraber çalışmış olan müteveffâ S. D. Goitein ile yıllar önce yaptığım müzâkerelerden de yararlandım. İkimizin de erken dönem İslam tarih yazıcılığına ilgisi vardı ve onun muhakkak gündeme getirdiği gözde müzakere konusu olan Kahire Geniza'sının dışında, konuşmayı cazip hâle getiren birkaç kesin husustan birisi, Horovitz mevzusu idi. [*Geniza*: İbrânîce, depo demek olup, çoğulu *Genizot*'ir. Sinagog ve mezarlıklarda bulunan depolardır. Eskimiş ve aşınmış İbrânîce metinlerin dinî törenle gömülmeden evvel saklandığı yerdir. Tanrı'nın ismi yazılı metinlerin çöpe atılması günah olduğundan törenle gömülürler (T. ç.n)].

hi ve tarih yazıcılığı hususundaki ilmî müktesebatı önemli derecede ilerleme kaydetmişti. Sahadaki çalışmalar, Almanya ve Hollanda⁴ merkezli oryantalistik çalışmaların profesyonelleşmesine doğru geniş bir eğilimi yansıtan bir yapı hâlinde, giderek üniversitelerde profesörlerin koruyucusu hâline geldi.

Ancak bu dönemdeki araştırmalar temelde, 1835 yılın- [xi] da Leipzig'deki Sâmi araştırmalar kürsünün başına geçen ve 50 yıldan fazla bu kürsüdeki görevine devam eden H. L. Fleischer'in (1801-1888) oynadığı belirleyici rolden dolayı, tamamen olmasa da büyük oranda felsefi ve metinsel oryantasyon şeklinde yürütüldü. 1845 yılında kurulan Alman Oryantalizm Cemiyeti vakfının kuruluşunun arkasındaki büyük güç Fleischer idi ve onun eğittiği üç nesil talebe, eğitim vermek amacıyla bütün Avrupa'ya dağıldılar ve elbette ki Almanya'daki Orta Doğu araştırmalarında egemen oldular.⁵ Her ne kadar Fleischer'in araştırmalarının son derece

4 Ve bu mesele İngiltere ve Fransa'da, Edward Said'in *Orientalism* (Londra, 1978) adlı eserinde (örneğin 1, 3-4, 6, 17-18, 19, 105, 130-148, 197 sayfalar), şahsî polemiksel nedenlerden dolayı iddia ettiği gibi değildir. Orta Doğu oryantalistik çalışmalarda Almanya'nın rolü için bkz. Martin Hartmann, "Deutschland und der Islam", *Der Islam* 1, 1910, 72-92; Carl Brockelmann, "Die morgenländischen Studien in Deutschland", *ZDMG* 76, 1922, 1-17; Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 44-47, 90-94, 239-45; Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten. Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*, Wiesbaden, 1966, 1930'lardan önceki dönem için özellikle bkz. 9-48; Josef van Ess, "From Wellhausen to Becker: the Emergence of Kulturgeschichte in Islamic Studies", *Islamic Studies: a Tradition and Its Problems* (Malibu, 1980), içinde, yay.: Malcolm H. Kerr, 27-51; Fritz Steppat, "Der Beitrag der deutschen Orientalistik zum Verständnis des Islam", *Zeitschrift für Kulturaustausch*, 35, 1985, 386, 90; Baber Johansen, "Politics and Scholarship: the Development of Islamic Studies in the Federal Republic of Germany", *Middle East Studies: International Perspectives on the State of the Art* (New York, 1990), içinde, yay., Tarık İsmail, 71-130. Hollanda'daki Orta Doğu araştırmaları için bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 79-84, 181-83, 211-16, 325-27; J. Brugman ve F. Schröder, *Arabic Studies in the Netherlands*, Leiden, 1979, 34-47; *Leiden Oriental Connections, 1850-1940*, Leiden, 1989, 1-113, yay., Willem Otterspeer.

5 Onun meslek hayatı ve etkisi hakkında bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 170-172; Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 8-9; van Ess, "From Wellhausen to Becker", 39; Johansen, "Politics and Scholarship", 77-79.

kararlı bir biçimde teşvik ettiği ve önyak olduğu metinler tarihsel ve kültürel dokümanlar olsa da ve tarih Avrupa üniversitelerinde yeni gelişmekte olan bir disiplin olduğu ve “Kültür Tarihi” onun hayatının son on yılına kadar bilinmediği için Fleischer kendinin bir filologdan başka bir şey olmadığını iddia etse de, onun sentez yeteneği olmayan bir bilgin olduğunu söylemek doğru olabilir, ancak ne var ki bu âdil bir yargı olamaz.⁶ Örneğin, meşhur R.P.A. Dozy (1820-1883) başkanlığında bir grup oryantalistin; Endülüs’ün siyasî, sosyal, dinî ve kültürel tarihi için son derece önemli bir metin olan el-Mekkârî’nin (ö. 1041/1631) *Nefhu’t-tîb*⁷ adlı eserini Leiden’de⁸ yayına hazırlamalarının ardından Dozy’nin kitapla ilgili olarak Fleischer ile yürüttüğü ve halka yansıyan tartışması sadece metinsel meselelerle sınırlıydı ve bu tartışma, düzeltmeler ve filolojik yorumlarla dolu 280 sayfalık bir mektup ortaya çıkarmıştı.⁹

[xii] Çoğunlukla metin yayını şeklinde olan yeni ve önemli bir kaynak yayınlandığında, her zaman olmasa da çoğunlukla yayınlanan bu kaynağa bağlı olarak ortaya çıkan araştırmalarda olduğu gibi, tarih ve tarih yazıcılığı hususundaki oryantalistik bilimsel hareket, aynı şekilde filolojik olma eğiliminde idi.¹⁰ Leiden’de Dozy’nin halefi Hollandalı Arap dili ve edebiyatı uzmanı M. J. de Goeje (1836-1909) bu noktada

6 Van Ess, “From Wellhausen to Becker”, 39.

7 Dozy hakkında bkz. M.J. de Goeje, *Biographie de Reinhart Dozy*, çev. Victor Chauvin, Leiden, 1883; Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 181-185; Brugman ve Schröder, *Arabic Studies in the Netherlands*, 36-39; J. Brugman, “Dozy: a Scholarly Life According to Plan”, *Leiden Oriental Connections* (yay.: Otterspeer) içinde, 62-81.

8 el-Mekkârî, *Nefhu’t-yîb min ğusni’l-Endelusi’r-ratîb* (İspanya Araplarının Tarihi ve Edebiyatı Üzerine Yapılan Yorumlar), yay.: R.P.A. Dozy, Gustave Dugat, Ludolf Krehl, William Wright, Leiden, 1855-1861, 2 cilt.

9 R.P.A. Dozy, *Lettre à M. Fleischer contenant des remarques critiques et explicatives sur le texte d’al-Makkarî*, Leiden, 1871.

10 Bu durum, bu zamanda Avrupa’ya özgü oldukça tipik bir tarih araştırma yöntemi idi. Bkz. Edward Hallett Carr, *What is History?*, New York, 1961, 5-7; Karl-Georg Faber, *Theorie der Geschichtswissenschaft*, V. bsk., Munich, 1982, 10-13.

önemli bir yer işgal eder.¹¹ De Goeje'nin el-Belâzurî'nin (ö. 279/892)¹² Arap fetihlerinin tarihi ile ilgili eserini yayınlaması, onu fetihlerle ilgili önemli bir araştırmaya götürdü.¹³ William Nassau Lees'in (1825-1899) el-Belâzurî'nin eseriyle içerik ve ruh bakımından keskin bir şekilde çelişen el-Ezdî'nin (190/805)¹⁴ Sûriye'deki fetihlerle ilgili derlemesini yayınlaması, Goeje'nin tarih yazım konularını daha ayrıntılı olarak ele almasını zorunlu kılmıştır.¹⁵ Bizzat Goeje tarafından et-Taberî'nin¹⁶ (ö. 310-923) Dünya Tarihi'nin basımı için yürütülen büyük Leiden projesi, fetihlerle ilgili incelemesinde büyük bir revizyon gerçekleştirmesi hususunda onu teşvik etmiştir.¹⁷ 1891'de Göttingen'deki kürsünün başkanlığını üstlenmeden önce çeşitli üniversitelerde profesörlük yapan Julius Wellhausen, aynı şekilde et-Taberî'nin *Tarih*'inin yayınlanmasıyla ortaya çıkan ya da esas olarak ona dayanan önemli çalışmalar üretti.¹⁸

11 Bkz. Clement Huart, "Michael Jan de Goeje", *JA*, 10. seri, 14 (1909), 191-196; Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 211-216; Brugman ve Schröder, *Arabic Studies in the Netherlands*, 39-41; E. Van Donzel, "M. J. De Goeje", *el-Usûru'l-Vustâ*, 6. 2 (Ekim 1994), 47-49.

12 el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, yay.: M.J. de Goeje, Leiden, 1866.

13 M.J. de Goeje, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, Leiden, 1864.

14 el-Ezdî, *Futûhu's-Şâm*, yay.: William Nassau Lees, Kalkuta, 1853, 1854.

15 M.J. de Goeje, *Mémoire sur la conquête Fotouho's-Schâm attribué à Abou Ismail al-Bağri*, Leiden, 1864. Yakınlarda yayınlanmış olan şu çalışmalara bkz. Muhammed Adnan Bakhit, "al-Azdî's History of the Arab Conquests in Bilād al-Shām: Some Historiographical Considerations", *Proceedings of the Second Symposium on the History of Bilād al-Shām During the Early Islamic Period up to 40 A.H./640 A.D.*, İngilizce ve Fransızca tebliğler, Amman, 1987, içinde; Suleiman Mourad, "On Early Islamic Historiography: Abū Ismā'il al-Azdī and his *Futūh al-Shām*", *JOAS* 120, 2000, 577-593. Her ikimiz de Goeje'nin metnin Haçlı döneminin bir ürünü olduğu yönündeki delilini reddediyoruz, ancak diğer önemli noktalarda ayrışsak da metnin erken tarihli olduğunu kabul ediyoruz.

16 et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, yay.: M. J. Goeje, 16 cilt, Leiden, 1879-1901. Bkz. Franz-Christoph Muth, *Die Annalen von al-Tabarî im Spiegel der europäischen Bearbeitungen*, Frankfurt am Main, 1983.

17 Bu yüzleşmenin sonucu için bkz. M. J. de Goeje, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, 2. bsk., Leiden, 1990.

18 Wellhausen hakkında bkz. C.H. Becker, "Julius Wellhausen", *Der Islam* 9, 1919, 95-99; Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 223-226; Paret,

[xiii] Onun raşit halîfeler döneminin tarihi için yazmış olduğu mukaddime, neredeyse tamamen Taberî¹⁹ okumalarından çıkmış olan tarih ve tarih yazıcılığının mükemmel bir karışımı idi ve onun Emevîler tarihi, bu kaynaktan elde edilen bilgilerle hanedan tarihinin eleştirel bir yeniden yapılan-dırmasıydı.²⁰ Ferdinand Wüstenfeld'in Orta Çağ Arapça tarih yazımında²¹ kimin kim olduğunu belirlemeye doğru hayatî ilk adım olan tetkiki bile, bir tek önemli kaynaktan, Hacı Halîfe'nin²² (ö. 1067/1657) Osmanlı müelliflerine tahsis ettiği bibliyografik eserinden kaynaklanmıştı. Böyle bir eser için vaktin olgunlaşmaması, eserleri tarih araştır-ması açısından ne denli ehemmiyet arz etse de aralarında Wüstenfeld'in de olduğu çok sayıda yazarın belki de tarih araştırmacısı değil de edebiyatçı ve hadis âlimi olmaların-dan kaynaklanıyordu.

Kademeli profesyonelleşmenin bu temaları, bilimsel araştırmanın merkezî birincil metinler üzerine odaklan-ması ve olgunlaşmamış ve yetersiz araştırma metodoloji-lerinin tamamı, Peygamber Muhammed'in hayatıyla ilgili kaynakların kritik değerlendirmesine tahsis edilmiş Arap ve İslam araştırmalarının öncelikli alanı olan sîret yazıcı-lığı alanında keskin bir odak hâline getirildi. Bu konunun

Arabistik und Islamkunde, 15-16; Lothar Perlitt, *Vatke und Wellhausen*, Berlin, 1965; Rudolf Smend, "Julius Wellhausen", yay.: Martin Greschat, *Theologen des Protestantismus im 19. und 20. Jahrhundert*, içinde, Stuttgart, 1978, I, 166-180; van Ess, "From Wellhausen to Becker", 40-43; Kurt Rudolph, *Wellhausen als Arabist*, Berlin, 1983.

19 Julius Wellhausen, "Prolegomena zur ältesten Geschichte des Islams", onun *Skizzen und Vorarbeiten* adlı eseri içinde, VI, Berlin, 1899, 1-160; krş. Wellhausen'in girişi, III, orada bu nokta açıkça kabul edilir.

20 Yazarın aynı eseri, *Das arabische Reich und sein Sturz*, Berlin, 1902; Çev. Margaret Graham Weir, *The Arab Kingdom and Its Fall*, Kalkuta, 1927.

21 Ferdinand Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen, 1882. Wüstenfeld hakkında bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 193-194.

22 Hacı Halîfe, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, Latince çevirisi ile birlikte 7 cilt hâlinde Gustav Flügel tarafından yayınlanmıştır. Leipzig ve Londra, 1835-1858.

daha genel anlamda İslam araştırmaları için merkezî bir konuma sahip olduğunu, ama buna rağmen yine de diğer pek çok konunun ele alınış tarzı ile yaklaşılmadığını görmek için elbette ki özel bir zekaya sahip olmaya gerek yoktur. Bir taraftan merkezî hiçbir metin yokken, farklı türden pek çok metin vardır: Kur'an'ın bizzat kendisi, tefsir metinleri, Muhammed'in hayatıyla ilgili biyografiler ve ilgili sîret metinleri (örneğin onun özellikleri ve peygamberlik kanıtları, yani *şemâil* ve *delâil* ile ilgili metinler), Peygamber'in hadisleri ve dindarlıklarıyla meşhur olmuş diğer ilk dönem Müslümanların sözleri, şiir ve edebiyat gibi diğer türleri ise zaten zikretmeye hiç gerek yoktur.

Bütün bu metinlerde Muhammed'in hayatı ve çağına [xiv] yapılmış referanslar vardır. Diğer taraftan bir bütün olarak bu materyal, ilim adamlarını son derece zor metodolojik meselelerle başa çıkma görevi ile karşı karşıya getirdi. Kuşkusuz İslami edebî gelenek, herhangi köklü bir kültürde olduğu gibi, çok fazla oranda yanlış, abartılı ya da efsânevî bilgiler içermekte idi. Bu durum, edebî, polemiksel ya da politik meziyetin geçmişin daha serinkanlı soruşturulmasıyla elde edilebilecek gerçeğe eşit ya da daha büyük bir değer öyküsüne sahip bir tarih çalışması bahşedebildiği ve prestijli bir yazarın yazarlık sezgisinin titiz bir metodolojinin yokluğuna karşın yeterli bir bedelmış gibi görüldüğü XIX. yüzyıldan önceki Avrupa irfanı için çok büyük bir sorun değildi. Ancak XIX. yüzyılın ilk yılları tam olarak yeni sistematik metodolojilerin geliştiği dönemi ihtiva ediyordu ve bu yüzden akademik anlamda yeni ortaya çıkan oryantalist ilim başta Muhammed'in yaşamı ve kariyerinin söz konusu olduğu tarih yazım meselelerini ele almak için kendine ait metodolojileri inşa etmede zorlanıyordu.

Diğer birçok alanda olduğu gibi, bu alandaki öncü çalışmalar da öncelikle Alman bilim adamları arasında ortaya çıktı. Her ne kadar bugün eseri nadiren okunsa da ve hatta

ulaşmak zor bile olsa, Gustav Weil (1808-1889) bu gelişmelerin belki de merkezinde yer alan figürdü.²³ Talmud eğitimiyle çok meşgul olan Rabbinik bir aileden gelen bir Yahudi öğrenci olarak Heidelberg’de tarih, teoloji ve Arapça eğitimi aldı. Daha sonra A. Perron’dan (1805-1876) daha ileri düzey Arapça eğitimi aldığı Paris’e gitti. Gazeteci ve Fransızca öğretmeni olarak çalışırken dilbilimsel alanda daha ileri düzey uzmanlık kazandığı Cezayir, Kahire ve İstanbul’da beş yıl geçirdikten sonra, Heidelberg’e döndü ve 1836 yılında doktorasını tamamladı. O zamanlar bu tür bir iş bulmak kolay olduğu için, üniversite kütüphanesinde iş buldu ve düzenli bir profesörlük pozisyonu alamadan on yıllar geçirdi. İlk defa 1861 yılında 53 yaşında iken Heidelberg’de Doğu Dilleri kürsüsünün başkanlığını alabildi.

Weil’in meslek hayatı, İslam tarihi çalışmalarına adanmıştı; o bu alanda yeni yöntemler izledi ve daha önceki zamanlarda tipik olandan çok daha kritik bir şekilde Leopold von Ranke (1795-1886) örneğinden çok etkilendi.

[xv] Onun *siyer* araştırmaları ile ilgili ilk eseri, bir erken dönem Arap şiiri incelemesi idi,²⁴ fakat çok daha önemli eseri *sîret* için sağlam bir tarihsel çerçeve kurmaya çalıştığı *Muhammed der Prophet. Sein Leben und seine Lehre* (Stuttgart, 1843) adlı eseri idi. Onun amacı, Muhammed’i reddetmek ya da küçümsemek değil, ancak onu tarihte muazzam bir rol oynamış ve böylece tarihsel açıdan ciddi bir şekilde dikkate almayı hak eden bir kişilik olarak ele almaktı. Bilgi için başvurduğu Arapça kaynakların çoğu hâlâ el yazmasıydı. Hâlen basılmamış olan İbn İshâk’ın (ö. 151/761) *Sîre*’sinin temel öneme sahip bir erken dönem

23 Onun hakkında bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 175-176; Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 10; Martin Kramer, “Introduction” to *The Jewish Discovery of Islam*, 12.

24 Gustav Weil, *Die poetische Literatur der Araber vor und unmittelbar nach Mohammed. Eine historisch-kritische Skizze*, Stuttgart ve Tübingen, 1837.

eseri olan İbn Hişâm²⁵ (ö. 218/834) tarafından düzenlenmiş hâline ulaşıp kullanmış olsa da başvurduğu metinlerin çoğu Ali b. Burhânuddîn el-Halebî tarafından kaleme alınan *İnsânu'l-uyûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)* gibi özet hâlinde zengin bilgiler sunan geç dönem eserlerdi. Her ne kadar bu metinler Weil'in zamanındaki ve XX. yüzyılın başlarındaki oryantalistler için cazip olsa da nihayetinde bu kitaplar büyük ölçüde hükümsüz kaldı ve Weil'in bunlara aşırı güven duyması, onun eserine yapılan daimî referanslarının aleyhine oldu. Fakat onun belirlediği örnek önemliydi ve bunu bir yıl içinde tarihi yeniden inşa etmede bir temel olarak Kur'an'ın kullanımını kolaylaştırmak amacıyla bir dizi âyetlerin ya da bütün sûrelerin kronolojik sınıflaması için kriterler oluşturduğu ilave bir cilt izledi.²⁶

Daha önemli bir adım, meslekî hayatının çoğunu Hindistan'da geçirmiş ve derlemeleri, çalışmaları ve Arapça el yazmalar ile ilgili yayınları oryantalist çalışmalara büyük katkılar sunan Tirol'lü bir doktor ve eski eserler uzmanı olan Aloys Sprenger (1813-1893) tarafından atıldı.²⁷ Onun kapsamlı kaynak bilgi birikimi onu, *The Life of Moham-mad*²⁸ şeklinde yanıltıcı bir başlık altında İngilizce olarak *siyer*'e bir giriş yazmaya götürdü ki bunu yaklaşık on yıl sonra üç ciltlik Almanca bir biyografi izledi.²⁹

The Life of Mohammad adlı eserinde *siyer* rivâyetlerinin [xvi] çok erken dönem râvîlerine atıf yapmakta fakat İbn İshâk'ı

25 Weil, İbn Hişâm'ın eserinin Arapça metni basıldıktan birkaç yıl sonra iki cilt hâlinde bu eserin Almanca tercümesini hazırladı. Bkz. *Das Leben Mohammed's nach Mohammed ibn Ishak, bearb. Von Abd el-Malik ibn Hisham*, Stuttgart, 1864.

26 Gustav Weil, *Historisch-kritische Einleitung in den Koran*, Bielefeld, 1844. Gözden geçirilmiş ikinci baskı 1870'de yayınlandı.

27 Bkz. August Haffner, *Aloys Sprenger. Ein Tiroler Orientalist*, Innsbruck, 1913; Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 176-179; Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 11-12.

28 Bkz. Aloys Sprenger, *The Life of Mohammad from Original Sources*, Allahabad, 1851.

29 Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammad*, Berlin, 1861-1865.

“Hz. Peygamber’in biyografisini yazan ilk yazar” olarak zikretmektedir. Daha erken dönemde yazılmış kayıtlar olduğunu fakat konuyla ilgili kitaplar olmadığını iddia etmektedir.³⁰ Almanca biyografide bu iddialarını az çok tekrarlamış, bununla birlikte büyük siyer otoriteleri olarak tanımladığı râvîler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.³¹ On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde erken dönem Müslüman âlimlerin birbirini takip eden nesillerinin vizyonu ortaya çıkmaya başladı.

Sprenger’in eserinden birkaç yıl sonra onun İngiliz rakibi William Muir (1819-1905) dört ciltlik *The Life of Mahomet* adlı eserinde derinlemesine tarih yazımı sorunlarını inceledi.³² Bu eserin ilk cildi; Kur’an, hadis ve siyer arasındaki ilişkiyi inceleyen ve bunların tarihî kaynaklar olarak görelî değerlerini karşılaştıran yüz sayfadan fazla yer tutan tarih yazımı üzerine bir giriş içermektedir.³³ Bu inceleme, Orta Çağa ait Muhammed’in Arapça biyografileri ile ilgili bir anlatımla bitmektedir.³⁴ Muir, hicrî birinci asrın sonlarına kadar İslam’da yazıya dayalı tarih yazımı geleneğinin hiç olmadığını iddia etti. Ancak bununla beraber aynı zamanda o, yazılı geleneğin çok süratli bir şekilde geliştiğine inanmakta idi ve bu sahanın öncüsü olarak da ez-Züh-rî’yi (ö. 124/742) zikretmişti.

Sprenger ve Muir, bu gibi noktalardaki farklı bakış açılarından dolayı ihtilafa düştüler ve bu fikir ayrılığına yüz yıl sonra bile hâlâ atıflar yapılmakta idi. Tartışılan konular hayatî öneme sahipti. Bir kimse, böyle bir çalışma için ilk önce kaynakların niteliğini belirlemeden ve daha sonra

30 Sprenger, *The Life of Mohammad*, 63-74.

31 Sprenger, *Leben und Lehre*, III, liv-lxxvii.

32 Sir William Muir, *The Life of Mahomet and History of Islam to the Era of the Hegira*, Londra, 1858-1861. Muir hakkında bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 180-181.

33 Muir, *Life of Mahomet*, I, i-cv.

34 Muir, I, lxxxvii-cv.

bu kaynakların ne kadar güvenilir bir şekilde rivâyet edildiğini keşfetmeksizin bir kimsenin hayatı hakkında nasıl yazabilirdi? Ancak, her ikisinin de çalışması Weil'in on ya da yirmi yıl önce yapabildiği konular üzerinde önemli ilerlemeler kaydetse de, her ikisinin de sık sık geç dönem metinlerine dayanıyor ve *sîret* geleneğinin asıllarının ya da gelişiminin kesin bir eleştirisini yapmak için gerekli olan ne yeterli kaynak bilincine ve ne de metodolojiye sahip olmamaları konusundaki farkındalığın artması, kendi zamanlarında Sprenger ile Muir arasındaki anlaşmazlığı çok geçmeden gölgede bıraktı. Alan birtakım temel sorunları değerlendirip çözebildiği hâlde söz konusu sorunları çözebilmek için gerekli araç ve gereçleri devreye sokabilecek bilgi ya da uzmanlıktan yoksundu. Böylece hem Sprenger hem de Muir, tarih yazımsal meseleleri tartışırken çok tenkitçi bir tavır takınabilirken, Muhammed'in fiilî hayatı hakkında yazı yazmaya geldiğinde bunun çoğunu uygulamada başarısız olabilirler. Her ikisi de İbn Hişâm'da bulunan öyküleri daha Batılı bir perspektiften, İbn Hişâm'ın sağlamadığı ayrıntılarla doldurmak için başka kaynaklardan gelen ilavelerle anlattılar.

Bu hususta daha ileri bir adım, İbn Hişâm'ın eserini [xvii] yayınlamak ve esere önemli bir giriş yazısı yazmak suretiyle Wüstenfeld tarafından atıldı.³⁵ Buradan, Peygamber Muhammed'in hayatı ile ilgilenen çoğu Medîneli ve geç dönem Iraklı râvîlerin ve hocaların temel çerçevesi ortaya çıktı ve bu gelenek hicrî birinci asrın üçüncü çeyreğinin ortalarına kadar, yani milâdî yedinci asrın ortalarına kadar izlenebildiğinden dolayı, -her durumda Sprenger ve Muir tarafından tahmin edildiği gibi- Müslümanlar arasında tarihî geleneğin kökenleri ve gelişiminin, Muhammed'in peygamberlik hayatı ve bununla ilgili konular üzerindeki ilmi

35 İbn Hişâm, *Sîretü Rasûlillâh* (Das Leben Mohammeds), yay: Wüstenfeld, Göttingen, 1858-1860, II, i-lxxii.

faaliyetlerin tarihinde yer aldığı hususu açık bir durumdu. Siyer üzerine eğitim veren, çalışma yapan ve bu konuda yazan şahısları tanıtan temel bir özet, diğer bir deyişle, şimdi İbn Hişâm'dan seçilip alınabilir ve tarih yazımsal konularla ilgili meseleler hakkında daha fazla bilgi araştırmada diğer kaynaklara dayanılabilirdi. August Fischer (1865-1949) bu yöntemi ayrıntılı olarak izleyen ilk kişi idi.³⁶ Fischer, Wüstenfeld'in katkısını takip ederek İbn İshâk tarafından zikredilen otoriteler hakkında, basılmamış birkaç biyografi eserinden ilave zengin biyografik detaylar derledi ve bunları 1890 yılında iki çalışmada yayınladı.³⁷ Fakat bu, bu materyalin yani bir bütün olarak İslami edebî geleneğin bir eleştirisinden ziyade yeni kaynak materyal katkısı idi.

Bu dönemin çalışmalarına yansıyan engeller basit idi. Yüzyılın sonlarına kadar Arap edebî geleneği hakkındaki bilgi çok yetersizdi. Orta Çağdan binlerce el yazması kalmıştı ve on dokuzuncu yüz yıl boyunca çok sayıda el yazması Avrupa'ya akmaya devam etti. Sprenger'in uzun derlemecilik hayatı, zikredilebilecek pek çok örneğin sadece bir tanesi idi.³⁸

[xviii] Fakat pek çok koleksiyon kütüphane kataloglarına kaydedilmeden bekliyordu ve zikredilen bir metnin hâlâ var

36 Johann Fück, "August Fischer (1865-1949)", *ZDMG*, 100 (1950), 1-18; a. mlf., *Die arabischen Studien in Europa*, 309-312.

37 August Fischer, *Biographien von Gewährsmännern des İbn İshâq, hauptsächlich aus ad-Dahabî*, Leiden, 1890; a. mlf., "Neue Auszüge aus ad-Dahabî und İbn Naggâr", *ZDGM*, 44, 1890, 401-444.

38 Bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 189-191. Günümüzde tartışma konusu olan son derece önemli Berlin koleksiyonu, büyük oranda on dokuzuncu yüzyılda İslam dünyasında çalışan Alman diplomatik temsilciler ya da akademisyenler tarafından toplanan kişisel koleksiyonların bağışlanması ya da bu koleksiyonların satın alınması suretiyle oluşturulmuştu. Örneğin bkz. Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 11, 43; Hars Kurio, *Arabische Handschriften der "Bibliotheca orientalis Sprengeriana" in der Staatsbibliothek Preussischer des Islamhistorikers Sprenger (1813-1893). Die Abteilungen Geschichte, Geographie und Hadit*, Freiburg im Breisgau, 1981.

olup olmadığını ya da nerede bulunabileceğini keşfetmenin kolay bir yöntemi de yoktu. Bu nedenle oryantalistler meslektaşlarının daha kolay ulaştığı kitaplar ve el yazmalarının detayları hakkında birbirlerine aşırı derece bağımlı idiler ve genellikle hacimli yazışmaları bu gibi konuların tartışmaları ile dolu idi.³⁹ Ancak daha basit bir çağdan kalma bu akademik dedikodu, gerekli olan ayrıntılı çalışmalar için gerekli ölçekte bilgi aktaramadı ya da düzenleyemedi. Gerçekten bu yazışmalar düzenli sözleşmeler için böyle temel bir çerçeve bile çizemedi. Nitekim Uluslararası Oryantalistler Kongresi 1873'e kadar yapılamadı. Ve hatta anahtar çalışmaların bile o kadar uzun süre yayınlanmadan kalmış olmasından dolayı, kimin kiminle çalıştığı ve çalışmaların birbiriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ya da diğer tarih yazımsal sorunları belirlemek ve hatta zikretmek açısından Orta Çağ Arap edebiyat kültürünün yapısını kurmak zordu. Aslında, filoloji meselelerindeki yoğunlaşmanın on dokuzuncu yüzyılın oryantalistlerine bu kadar anlamlı gelmesinin sebebi tam olarak bu idi. De Goeje ile ilgili bir anma yazısında, bir İngiliz meslektaşı bunu çok açık bir şekilde ifade etmektedir:

Oryantal tarih ve edebiyat araştırmalarının kaydı, düzeltilmemiş hatalar, yanlış çıkarımlar, aceleci ve erken genellemelerle doludur. Elde mevcut az sayıda ve kusurlu metinlerden dolayı bu gibi sonuçlara ulaşan yazarların ağır bir şekilde suçlanması hiçbir şekilde onların hak ettiği bir durum değildir. Ancak de Goeje, herhangi büyük bir yapının planlanıp inşa edilmesinden önce, iyi bir malzeme temin edilmesinin gerekli olduğunu ve böyle bir iş yapmak isteyen kişinin bu işe bütün hayatını adanması gerektiğini hissetmişti.⁴⁰

39 Bundan dolayı, heveskâr bir öğrenciye seçkin bir oryantalistin tavsiyesi şöyledir: "Hayatta başarılı olmak istiyorsan, cevabın olumsuz olsa bile, aldığın her mektup veya karta cevap ver." Bkz. Joseph Somogyi, "My Reminiscences of Ignace Goldziher", *MW* 51, 1961, 9.

40 C. J. Lyall, *JRAS*, 1911, 846.

Yüzyılın sonlarına yakın dönemlere kadar erişim sorunları konusunda belirleyici gelişmeler kaydedilmedi. Daha sonra Wilhelm Ahlwardt (1828-1909) Berlin'deki Kaiser Kütüphanesindeki Arapça el yazmaların bir kataloğu olan ve yirmi yıldan fazla bir emek harcadığı on ciltlik muhteşem eseri *Verzeichnis*'i yayınladı ki, bu eser sadece on binden fazla eser hakkında ayrıntılı bilgi sunmakla kalmıyor aynı zamanda daha genel olarak Orta Çağ Arap edebiyatı üzerine yapılmış olan önemli araştırmaları da içeriyordu.⁴¹

[xix] Bu örneğe dayalı olarak Carl Brockelmann (1868-1956) yirminci yüzyılın başında ve Horovitz'in meslekî hayatının hemen başlarında bütün modern dönem öncesi Arap edebiyatı için bibliyografik bir rehber olan eserinin ilk baskısını tamamladığı için, Ahlwardt'ın eseri çok geçmeden daha da büyük önem kazandı.⁴² Ancak bu eser sayesinde araştırmacılar (tam olarak doğru olmasa bile) Orta Çağ Arap yazarları ve onların eserleriyle ilgili bilgilere yaygın sistematik bir erişim sağlayabildiler.

Bununla beraber yüzyılın son yıllarında daha bütüncül bir yaklaşıma doğru ilerleme kaydedilmişti. Bu aşamanın lideri, modern İslam araştırmaları sahasının kurucusu olarak kendi çağında bile müthiş kuşatıcı bir bakış açısına ve yeteneğe sahip bir entelektüel ve meşhur bir âlim olan Ma-

41 Wilhelm Ahlwardt, *Verzeichnis der arabischen Handschriften der Königlich-Bibliothek zu Berlin*, Berlin, 1887-1899. IX. cilt tarihe ve tarih yazımına tahsis edilmiştir. Bkz. IX, 110a-193a nos. 9510-9647 Muhammed ile ilgili. Ahlwardt'la ilgili olarak bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 191-192; Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 43-44; Jaroslav Stetkevych, "Arabic Poetry and Assorted Poetics", Kerr'in yayınladığı *Islamic Studies*, 111-118 içerisinde.

42 Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, Weimar, 1898-1902, iki cilt. Üç ciltlik bir ek, 1936-1942 yılları arasında Leiden'de yayınlandı. İki ciltlik orijinal metnin, gözden geçirilerek Leiden'de 1943-1949 yılları arasında ikinci baskısı yapıldı. Baskının gözden geçirilerek yayınlanması ve böylece eserde bazı değişiklikler yapılması, basım hakları dikkate alınarak yapılmıştı. Bkz. Johann Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956), *ZDMG* 108, 1958, 1-13; Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 21-22.

car Ignaz Goldziher (1850-1921) idi.⁴³ Anti-Semitizmden dolayı meslekî hayatının çoğunda üniversiteden dışlanan ve Yenilikçi Budapeşte Yahudi Cemiyeti'nin sekreteri Goldziher, büyük sosyo-kültürel sorunlar üzerine düşüncenin gelişiminin izlerini sürmek için, yazarken kapsamlı Orta Çağ İslami edebiyat geleneğinin hemen bütün sahalarındaki kaynakları kullandığı çeşitli İslami konularla ilgili iki ciltlik eseri *Muhammedanische Studien* adlı eserini 1889 ve 1890 yılında yayınladı.⁴⁴

Goldziher'in yaptığı şey öylesine yeni bir şeydi ki onun [xx] önemli meslektaşları Theodor Nöldeke, ötekilerin de böyle bir kitap için daha az hazırlıksız ve bunu değerlendirmek için daha az yetkin olmadıklarını düşünmeseydi bu eseri incelemeye cesaret edemeyeceğini itiraf etmişti.⁴⁵

Nöldeke, Almanya'da Arapça araştırmalarının duayeni idi.⁴⁶ Sâmi filolojisi eğitimi almış bir kişi olarak meslek

43 Bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 226-233; Jean Jacques Waardenburg, *L'Islam dans le miroir de l'occident*, gözden geçirilmiş III. bsk., Paris ve Hague, 1962, indeks; Róbert Simon, *Ignác Goldziher: His Life and Scholarship as Reflected in His Works and Correspondence*, Leiden ve Budapeşte, 1986, 13-76; Lawrence I. Conrad, "The Dervish's Disciple: On the Personality and Intellectual Millieu of the Young Ignaz Goldziher", *JRAS*, 1990, 225-266; a. mlf., "The Pilgrim from Pest: Goldziher's Study Tour to the Near East (1873-1874)", yay.: Ian Richard Netton, *Golden Roads: Migration, Pilgrimage and Travel in Medieval and Modern Islam*, içinde, Londra, 1993, 110-159; a. mlf., "Ignaz Goldziher on Ernest Renan: From Orientalist Philology to the Study of Islam", yay.: Kramer, *The Jewish Discovery of Islam*, içinde, 137-180.

44 Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Halle, 1889-1990. Goldziher'in bu eseri, S.M. Stern ve C.R. Barber tarafından İngilizceye tercüme edilerek yayınlanmıştır. Bkz. *Muslim Studies*, Londra, 1967-1971. Bu eserin, Goldziher'in Macarca kaleme aldığı deneme mahiyetindeki ilk eserlerinden biri olan *Az Iszlám. Tanulmányok a muhammedán vallás története köréből* (Budapeşte, 1881), adlı eserinin ilk üç bölümünün geniş çapta gözden geçirilmiş hâlden ibaret olduğunu çok fazla kimse bilmez.

45 Nöldeke'nin tenkid yazısı için bkz. *WZKM* 5, 1891, 43.

46 Bkz. Kuhn, "Versuch einer Übersicht der Schriften Theodor Nöldeke's", *Orientalische Studien Theodor Nöldeke zum siebzigsten Geburtstag (2. März 1906) gewidmet von Freunden und Schülern*, içinde, yay.: Carl Bezold, Giessen, 1906, I, xiii-li; C. Snouck Hurgronje, "Theodor Nöldeke.

hayatı boyunca Arapça, Sâbiî dili ve Süryânîce gramerleri ve karşılaştırmalı Sâmi dilleri üzerine yaptığı çalışmaları ile sahaya önemli katkılar sunmuş bir kişidir. Daha tarihsel bir yapıya sahip olan eserleri, genellikle tek bir anahtar kaynağa dayalı geleneksel türden idi. Bir taraftan Kur'an çalışmaları,⁴⁷ *Alexander Romance*⁴⁸ ve *Şeyhnâme*⁴⁹ üzerine çalışırken, diğer taraftan et-Taberî'den Bizans ve Sâsânîler arasındaki ilişkiler ve İslam öncesi Arap tarihi ile ilgili bazı materyalleri tercüme etti ve bu tercümeyi, diğer zengin Arapça kaynaklara dayalı kıymetli tarihsel yorumlardan elde ettiği notlar ilave ederek oldukça detaylandırdı.⁵⁰ Fakat zaman zaman Nöldeke, eski Arap şiiri üzerine ilk çabalardan biri olan araştırmasında ortaya koyduğu gibi, daha geniş bir tarihsel görüş benimsemeye çalışmıştır.⁵¹

Horovitz ve Siyer Yazıcılığı

Bu dönem, bu entelektüel dünyaya, Josef Horovitz ve onun kuşağına mensup diğer oryantalistlerin adım attığı bir dönemdi.

[xxi] Macar kökenli biri olarak 1874 yılında Prusya'daki aşağı Elbe'de yer alan Lauenburg'da doğan ve Frankfurt'ta yetişen Horovitz'in babası Markus Horovitz (1844-1910), Ma-

2 März 1836-25 Dezember 1930", *ZDGM* 85, 1931, 239-281; Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 217-220; Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 13-15; Hartmut Fähnrich, "Invariable Factors Underlying the Historical Perspective in Theodor Nöldeke's *Orientalische Skizzen*", *Akten des VII. Kongresses für Arabistik und Islamwissenschaft*, içinde, neşr.: Albert Dietrich, Göttingen, 1976, 146-154.

47 Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorâns*, Göttingen, 1860; Friedrich Schwally tarafından ikinci baskısı yapılmış, daha sonra Gotthelf Bergsträsser and Otto Pretzl tarafından yayınlanmıştır. Leipzig, 1909-1938. Krş. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 217-218.

48 Nöldeke, *Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans*, Viyana, 1890.

49 Nöldeke, *Das iranische Nationalepos*, Strassburg, 1896. İkinci baskı, Berlin ve Leipzig, 1920. Bu eseri Leonid T. Bogdanov İngilizceye çevirmiştir, *The Iranian National Epic*, Bombay, 1930.

50 Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, Leiden, 1879.

51 *Beiträge zur Kenntniss der Poesie der alten Araber*, Hannover, 1864.

caristan'daki Ortodoks Yahudi hiyerarşisi içerisinde seçkin bir şahsiyet idi ve Almanya'da ortodoksluğa karşı reform kazanımlarının ardından Lauenburg ve Frankfurt'ta bir haham olarak hizmet etmeye çağrılmıştı. Markus'un oğlu Josef, Eduard Sachau'dan⁵² (1845-1930) Berlin'deki Doğu Dilleri Yüksek Okulu'nda⁵³ Sâmi dilleri eğitimi almaya başladı ve hocasının İbn Sa'd'ın büyük biyografi eseri *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*'inin⁵⁴ yayına hazırlanması projesinde baş ediyör olarak görev almış olması onu hızlıca ilk dönem İslam tarih yazıcılığı sahasına çekti. Onun bu sahadaki ilk girişimi,

- 52 August Dillmann (1823-1894), Nöldeke ve Fleischer'in öğrencisi olan Sachau hakkında bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 234-236; Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 18, 24. Onun çalışmaları tam olarak Gotthold Weil'in "Die Schriften Eduard Sachaus" adlı makalesinde listelenmiştir. Bkz. *Festschrift Eduard Sachau zum siebzigsten Geburtstage gewidmet von Freunden und Schülern*, içinde, yay.: Gotthold Weil, Berlin, 1915, 1-14.
- 53 Sachau tarafından açılan "Berlin Okulu"nun orijin ve gelişimi hakkında bkz. Eugen Mittwoch, "Das Seminar für orientalische Sprachen an der Universität zu Berlin" *Weltpolitische Bildungsarbeit an Preussischen Hochschulen. Festschrift für C. H. Becker*, içinde, Berlin, 1926, 12-13.
- 54 İbn Sa'd, *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr* (Biographien Muhammeds, seiner Gefährten und der späteren Träger des Islams bis zum Jahre 230 der Flucht) yay.: Eduard Sachau, Leiden, 1904-1940. Arapça metnin sekiz cilti 1904-1918 yılları arasında basılmıştı. İndeksler Sachau tarafından tamamlanmıştı, ikisi onun 1930'daki ölümünden önce yayınlandı, üçüncüsü ise 1940 yılında öğrencisi Walther Gottschalk tarafından yayınlandı. Ancak ne var ki isnadlarda yer alan kişileri gösteren hayatî önemdeki şahıslar indeksi ise aşağıda 71. dipnotta işaret edileceği üzere hiçbir zaman basılmadı. [Burada yeri gelmişken şu hususa işaret edelim: Batılı oryantalistler İslam kültür ve medeniyetine ait klasik eserlerin isimlerini tespit etmede ne yazık ki Müslüman araştırmacılarından daha dikkatli davranmaktadırlar. Mesela onlar İbn Sa'd'ın eserine *et-Tabakâtu'l-kubrâ* dememekte, *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr* demektedirler. Çünkü burada kasdolunan büyüklük, tabakaların büyüklüğü değildir. Müellifin aynı türden iki eseri olduğu için, daha hacimli olanına "Büyük Tabakât Kitabı" adını vermek istemiştir ki, buradaki "büyük" tabakaların değil, kitabın sıfatıdır. Dolayısıyla İbn Sa'd'ın eserinin adı *et-Tabakâtu'l-kubrâ* değil, *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*'dir. Ya da kısaca bu eserin adını *et-Tabakâtu'l-kebîr* şeklinde yazmak en doğru olanıdır. Mehmed Said Hatiboğlu hocamızın doktora derslerinde bize aktardığı bilgi bu şekildedir. Şifahî olarak öğrendiğimiz bu kıymetli bilginin kayıtlara geçmesi için, onu burada zikretmeyi bir vazife bildik. Umarız okuyucu tarafından anlayışla karşılanır. T. çn.]

İbn Sa'd'ın hocası ve aynı zamanda İbn Sa'd'ın eserinin basım projesinde oldukça önemli bir yer teşkil eden bir *Meğâzî* -ki bize ulaşan tek eseri budur- derleyicisi olan el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'l-meğâzî*'si üzerine bir doktora tezi hazırlamak oldu. Konu oldukça zor bir konu idi. Horovitz'in elindeki Arapça metin sadece zor ve geç dönem bir el yazması ve kitabın üçte birlik ilk kısmının⁵⁵ tarihsiz eski bir baskısı idi ve eserin önemine rağmen şimdiye kadar modern ilmî çalışmaların yalnızca sınırlı derecede dikkatini çekmişti. Ki bunlar da Arapça metnin⁵⁶ tamamlanmamış hâlinin editörü Alfred von Kremer (1828-1889) tarafından yapılan çok güncel olmayan bazı yorumlar ve daha sonra Muir⁵⁷ tarafından yapılmış bazı yorumlar, Wüstenfeld tarafından Arapça tarih yazacak olan yazarlar için rehber kitapta yazdığı kısa bir giriş⁵⁸ ve Wellhausen tarafından yapılan eserin Almanca muhtasar tercümesi için yazılmış bir girişti.⁵⁹

[xxii] Horovitz'in doktora derecesi almak için 1898 yılında sunduğu 48 sayfalık bu Latince mütevazî çalışmada o, tenkitçi bir bakış açısıyla el-Vâkıdî'yi bir âlim olarak ve onun Muhammed'in savaşları ile ilgili eserini tarihî bir kaynak olarak değerlendirdi. O bu değerlendirmelerinde bu gibi konularda onun *meğâzî*sinin diğer eserlerle olan ilişkisine, eserin kaynak materyallerinin rivâyetine ve bizzat el-Vâkıdî'nin kendisinin ideolojik ve tarih yazımsal eğilimlerine dikkat sarf etti.⁶⁰

55 el-Wâkıdî, *Kitâbu'l-meğâzî* (History of Muhammad's Campaigns), yay.: Alfred von Kremer, Kalkuta, 1856. Horovitz'in aşağıda kaydettiği gibi, başka bir çalışmadan alınmış olan bu baskının son bölümü (360:18'dan itibaren) Wellhausen (el-Wâkıdî/Wellhausen, 5), bu ekstra malzemeyi, bütünlük izlenimini verecek şekilde tasarlanmış değer-siz bir ek olarak karakterize eder.

56 A.g.e., 4-11.

57 Muir, *Life of Mahomet*, I, XCV-C.

58 Wüstenfeld, *Geschichtschreiber*, 11-14 no. 43.

59 Julius Wellhausen, *Muhammad in Medina, das ist Vakıdî's Kitâb al-Maghâzî in verkürzter deutscher Wiedergabe*, Berlin, 1882, 11-26.

60 Josef Horovitz, *De Wâqidii libro qui Kitâb al Mağâzî inscribitur*, Berlin, 1898; İngilizce çevirisi, *SEI* içerisinde, I. Bölüm.

Kendi zamanında dikkat çekici bir öneme sahip olmasına rağmen, Horovitz'in doktora tezini İbn Sa'd'ın eserinin basılması projesi gölgede bıraktı. Horovitz önceden tasarlamış olduğu el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'l-meğâzî*'sini yayınlama fikrinden vazgeçti. Wellhausen'in bizzat kendisi bu eseri yayınlamayla düşünmüş ve aslında Almanca özet tercümesiyle birlikte bu işte epey ilerleme de kaydetmişti. Fakat o da sonunda projeyi⁶¹ bıraktı ve bu iş Leipzig'deki Fischer'e geçmiş oldu.⁶² Böylece Horovitz, el-Vâkıdî'nin eserinin basımı yerine İbn Sa'd'ın eserinin basımı projesine dönmüş oldu. Burada tekrar en azından meslek hayatının başlangıcında Horovitz için tek bir anahtar metnin önemi gözlemlenebilir. Sachau öğrencisine İbn Sa'd'ın eserinin Medîneli Bedir gazileri ile ilgili üçüncü cildinin ikinci kısmının yayını görevini verdi ki, Horovitz bu projeyi yüksek bir standartta tamamladı. Horovitz'in bu cilt için yazdığı editör giriş yazısı, onun tarih yazımı konularına devam eden ilgisini ortaya koydu.⁶³ İbn Sa'd'ın daha fazla ciltleri yayımlandıkça, el-Vâkıdî'nin eserinin önceliği daha da azaldı. İbn Sa'd'ın eseri Peygamber'in bütün hayatını kapsayan ve İslam'ın başlangıcından İbn Sa'd'ın kendi çağına kadar ilk dönem Müslümanların yaşamları ve meslekî hayatları hakkında önemli rivâyetler sunan çok daha geniş bir eserd. Ancak el-Vâkıdî'nin metni ise sadece Muhammed'in askerî seferlerini ele almakta idi ki, zaten bu konuyla ilgili bilgiler diğer eserlerde de mevcuttu.

Berlin'de devam eden İbn Sa'd projesi, yakın zamanda tamamlanmış olan Leiden merkezli et-Taberî projesi ile birleşince, Avrupalı akademisyenlere İslam'ın ilk yıllarındaki eğitim ve entelektüel yaşamın yapısı hakkında açık bir fikir sahibi olmalarını ve aynı şekilde bu kültürel aktivitelere katılanlar hakkında oldukça ayrıntılı bilgi sahibi olmalarını sağladı.

61 Bkz. Wâkıdî/Wellhausen, 10-11, 20.

62 Bkz. Horovitz, *de Wâqidii libro*, 2; aynı zamanda bkz. 113. dipnot.

63 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 2, V-VII.

[xxiii] Bu materyal, İbn Hişâm'dan elde edilen siyer yazıcılığı ile ilgili erken döneme ait kanıtlar külliyyâtı ve Fischer tarafından derlenen ilave ayrıntılı materyaller üzerinde büyük ölçüde gelişmiştir. 1904 yılında projenin açılış cildi olarak yayınlanan İbn Sa'd'ın üçüncü cildinin birinci kısmına yazmış olduğu giriş yazısında Sachau, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında yer alan rivâyetleri almış olduğu ana otoriteler hakkında özet şeklinde kabataslak bilgi verdi.⁶⁴ Aynı yıl, Sachau'nun yayınlanmamış biyografik eserlerden râvîler ve otoriteler üzerine -belki de o bu konuda Fischer'den esinlenmişti- zengin bir bilgi hazinesi toplamak için Berlin'in zengin Arap el yazması kaynaklarına erişimini kullandığı uzun bir makalenin yayınına tanıklık etti.⁶⁵

Fakat bu dönemde bu eserler kadar önemli diğer bir husus daha vardı ki, o da bu eserlerin ayrı şahıslar hakkındaki bilgileri basitçe toplamak şeklindeki umûmî zayıflıktan muzdarip olmaları idi. O dönemdeki eserlerin zayıflık noktaları, verilerin önemli ölçüde tenkit edilmemesi ve bu verilerden Peygamber Muhammed hakkında ilk dönem İslam tarih yazıcılığının gelişiminin herhangi bir genel resmini çıkartmak ya da tarih yazımı ile ilgili sorunları ortaya atıp bunları çözmek için çok az teşebbüste bulunmuş olması idi. Mesela Sachau'nun önemli yeni malzeme koleksiyonunun, tarih yazıcılığı açısından *cerh-ta'dîl* literatürünün yapısını anlamaktaki önemi, siyer geleneğinin kendisini aydınlatmaktaki öneminden daha fazla idi.⁶⁶

1898'de doktorasını tamamladıktan sonra Horovitz, sadece İbn Sa'd projesinde Sachau ile ortak çalışmak için değil, aynı zamanda yine Sachau'nun danışmanlığında doçentlik tezini de yazmak için Berlin'de kaldı. Bu çalışma

64 Eduard Sachau, "Einleitung" to his edition İbn Sa'd, *Kitâb al-tabaqât al-kabîr*, III.1, Leiden, 1904, V-XXIX.

65 Sachau, "Studien zur ältesten Geschichtsüberlieferung der Araber", *MSOS* 7, 1904, 154-196.

66 A.g.m., 195-196.

Die älteste geschichtliche Literatur der Araber (Arapların En Eski Tarihî Edebiyatı) başlığını taşıyordu ve 1904 yılında tamamlanmıştı. Ancak ne var ki diğer işlerin baskısı Horovitz'i çok meşgul ettiğinden bu çalışma basılmadan kalmış oldu. Sahip olmuş olduğu bu kısa zaman dilimini, bir öğrenci olarak görevlendirilmiş olduğu İbn Sa'd'ın ilgili cildinin yayınlanması işine harcayarak geçirmiş oldu ve bu cilt tamamlanıp 1904 yılında basılınca, Sachau onu bu defa başka bir cildin, Horovitz için mükemmel bir konu olan Muhammed'in askerî seferleri ile ilgili İbn Sa'd'ın ikinci cildinin birinci kısmının yayını işiyle görevlendirdi. Bu cilt 1909'da basıldı ve bu cilt için yazmış olduğu kısa giriş yazısındaki yorumları, erken dönem İslam tarihinin kritiği ve yeniden inşasına dahil olan ayrıntılı meselelerde bir kez daha onun tarih yazımına olan ilgisini yansıtıyordu.⁶⁷

Fakat Horovitz'in bu konuya adanmışlığı geniş çaplı olarak düşünülmüştü ve bu süreçteki onun diğer eserleri bu durumu yansıtmakta idi. Tarihî bir kaynak olarak erken dönem Arap şiirinin potansiyeli ile yakından ilgileniyordu ve bir öğrenci olarak ilk basılı eserini, geç dönem Emevî şairi el-Kumeyt'in (ö. 127/744) Peygamber'in ailesini öven kasîdeleri üzerine hazırladı.⁶⁸ Onun benzer şekilde geç antik dönem ve erken İslam dönemine olan ilgisi, *Makkabiler Kitabı*'nın⁶⁹ Etiyopya versiyonu üzerine yaptığı araştırmada, Orta Çağ tiyatrosu ve gölge oyunları üzerindeki Yunan etkileri üzerine yaptığı bir araştırmada ve hazırlanmasında diğer geleneklerden özellikle de Süryânî Hristiyanlığından zengin materyaller derlediği hâlâ önemli olan bir çalışmada apaçık görülmektedir.⁷⁰ Horovitz, Arapça el yazmaları araştırmak ve Filis-

67 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.1, V-VIII.

68 *Die Hâşimijât des Kumait*, yayınlayan ve tercüme eden: Josef Horovitz, Leiden, 1904. Bu eserle ilgili Nöldeke'nin önemli bir değerlendirme yazısı için bkz. *ZDGM* 58, 1904, 888-903.

69 Horovitz, "Das äthiopische Maccabäerbuch", *ZA* 19, 1905, 194-233.

70 Horovitz, *Spuren griechischer Mimen im Orient*, Berlin, 1905.

tin'deki Arap fetihlerinin topografik yönleri hakkında birinci elden bilgiler elde etmek için 1905-1906 yıllarında bir Orta Doğu seyahatinde İtalyan oryantalist ve Teano Prensi (daha sonra Sermoneta Dükü) Leone Caetani'ye⁷¹ (1869-1935) eşlik etti.⁷² Önceki çaba, Kahire, Şam ve İstanbul⁷³ kütüphanelerindeki Arapça tarih ile ilgili el yazmaları hakkında Horovitz tarafından yapılmış bir etüt ile sonuçlanmışken, sonrakinin sonuçları Caetani'nin erken dönem İslam tarihine dair büyük çaplı tarih çalışmasına dahil edildi.⁷⁴

[xxv] 1907 yılında Horovitz, Aligarh'taki İngiliz-Müslüman Oryantal Koleji'nde vazife almak için Hindistan'a gitti ve sonra 1909 yılında bununla eş zamanlı bir görev olarak İslam yazıtlarını okumak için İngiliz hükümetinin kitabe

71 Krş. Lucien Bouvat, "La prince Caetani et son oeuvre", *RMM* 27, 1914, 53-89; Michelangelo Guidi, "Commemorazione di Leone Caetani", *Rendiconti della R. Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, Seria sesta, 12 (1963), 99-104; Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 297-299.

72 Bu çağın oryantalistleri arasında bu tür bir seyahat için belirli bir gelenek vardı. Bkz. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 197-199. Bu seyahatlerin ortak bir nedeni, oryantalistlerin Orta Doğu dillerine konuşma hakimiyetleri, neredeyse tamamen metinlerden ve Avrupalı öğretmenlerinden aldıkları eğitime dayanması sebebiyle onların bu konudaki yeterlikleri çok kitâbî ve sun'î idi. Bu nedenle de Arapça, Farsça ve Türkçe gibi dilleri ana dili olarak konuşanlarla bir arada bulunarak bu dilleri akıcı konuşma hususunda onlardan yararlanmak istiyorlardı. Horovitz'in en azından kısmen esinlendiği bir örnek olarak onun hocasının Yakın Doğu hakkındaki seyahati hakkında bkz. Eduard Sachau, *Reise in Syrien und Mesopotamien*, Leipzig, 1883. Öte yandan, Alman oryantalistlerin çok azının maddi durumu iyi âlimler olduğu, daha ziyade maddi açıdan mütevazî bir geçmişe sahip oldukları ve çoğunlukla yüksek maliyetleri olan Yakın Doğu seyahatlerinin giderlerini karşılayacak kaynaklardan yoksun olduklarını akıldla tutmak gerekir. Bkz. van Ess, "From Wellhausen to Becker", 29.

73 Josef Horovitz, "Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel (Arabische Handschriften geschichtlichen Inhalts)", *MSOS* 10, 1907, 1-68.

74 Krş. Leone Caetani, *Annali dell'Islam*, Milan, 1905-1926, II, 1203, 402 n. 1a (Hicrî 12), III, 34, 23 (Hicrî 13), 508, 18 (Hicrî 15); IV, 482, 41 n. 1 (Hicrî 21). Topoğrafyanın kaynaklarla ilişkilendirildiği bölümler Horovitz tarafından hazırlandığı gibi, kaliteli fotoğraflar da yine onun emeğinin mahsulü idi.

okuma uzmanı olarak çalıştı. Bu görevi esnasındaki çalışmalarının sonucu olarak Hint alt kıtasındaki İslam yazıtları üzerine birkaç ciltlik eser hazırlamış oldu.⁷⁵ Ancak ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Horovitz'in Hindistan'daki geçici ikâmetini sona erdirdi; Almanya'ya dönmek zorunda kaldı ve 1915'ten hayatının sonuna kadar 1920'de Semitik araştırmalar profesörlüğüne atandığı Frankfurt Üniversitesi'nde dersler verdi.

Horovitz'in Almanya'ya dönüşü, onun tarih yazımı araştırmalarına yeniden ve güçlü bir şekilde dönmesi anlamına geliyordu. Siyer geleneğinin efsanevî yönlerinin gelişmesi üzerine bir çalışması 1914'te yayınlandı⁷⁶ ve bu çalışmayı isnadın geçmişi ve kökenleri üzerine çığır açan makaleleri,⁷⁷ biyografisi neredeyse tamamen kurgusal olan bir kişiye örnek olarak Salman el-Fârisî üzerine bir çalışma,⁷⁸ İncil'in siyer üzerindeki etkileri⁷⁹ ve şiirin siyerde kullanımı gibi çalışmalar takip etti.⁸⁰ Doçentlik tezine tekrar dönmesi beklenebilirdi, ancak sonuç itibarıyla iki güçlü faktörün bir araya gelmesi onu cesaretlendirdi. Bir yandan, çalışması okundu ve daha sonraları erken İslam tarihi ve tarih yazıcılığına büyük katkılarda bulunacak olan en iyi iki öğrencisi bu çalışmasının basılmasında ısrar ettiler. Horovitz'in bu iki öğrencisi, daha sonra el-Belâzurî'nin *Ensâbu'l-eşrâfı*'nın basımının editörü olan S.D.F. Goitein (1900-1988) ile Horovitz'in danışmanlığında İbn İshâk üzerine önemli bir

75 Josef Horovitz, *Epigraphia Indo-Moslemica*, Kalkuta, 1912-1914.

76 Horovitz, "Zur Muhammadlegende", *Der Islam* 8, 1918, 41-53; İngilizce tercümesi için bkz. *SEI*, 2. bölüm.

77 Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnâd", *Der Islam* 8, 1918, 39-47; İngilizce tercümesi için bkz. *SEI*, 3. bölüm.

78 Horovitz, "Salmân al-Fârisî", *Der Islam* 12 (1912), 178-183; İngilizce tercümesi için bkz. *SEI*, 7. bölüm.

79 Horovitz, "Biblische Nachwirkungen in der Sîra", *Der Islam* 12, 1922, 184-189; 13 (1923), 189; İngilizce tercümesi için bkz. *SEI*, 5. bölüm.

80 Horovitz, "Die poetischen Einlagen der Sîra", *Islamica* 2, 1926-1927, 308-312; İngilizce tercümesi için bkz. *SEI*, 9. bölüm.

doktora tezi yazan Johann Fück (1894-1974) idi.⁸¹ Diğer taraftan tekrar Hindistan'da Haydarâbâd Nizâm'ı, *Islamic Culture* adında yüksek akademik standartlarda ve dînî olarak Müslümanlar tarafından kabul edilebilecek İngilizce makaleler yayınlayacak yeni bir İslami Araştırmalar Dergisi'nin kurulması işini ona havale etmeye karar verdi.

[xxvi] Derginin yayın kurulu editör olarak, Horovitz'in Hindistan'da tanışmış olabileceği Müslüman olmuş İngiliz romancı ve gazeteci Marmaduke Pickthall'ı (1875-1936) seçti.⁸² Pickthall Avrupalı ilim adamlarının dergi için desteklerini almaya çalıştı ve Horovitz doçentlik tezinin gözden geçirilmiş hâlini vermeyi kabul etti. Almanca metin bizzat Pickthall tarafından İngilizceye tercüme edildi⁸³ ve dört bölüm hâlinde *The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors** başlığı altında basıldı.

Orijinal Almanca metin, İngilizce versiyon yayınlandıktan sonra korunmamış gibi görünmektedir. Fakat eserin kayıp olması, aşağıda tartışılacak nedenlerden dolayı üzücü olsa da 1904 versiyonunun, çeviri için Pickthall'a verilmeden önce tamamen gözden geçirilmiş olduğunda kuşku yoktur. Horovitz'in 1914 yılından başlayarak yayınlanan sîret yazıcılığı ile ilgili makalelerinin bazıları belki de bu doçentlik

81 Johann Fück, *Muhammad ibn İshâk. Literarhistorische Untersuchungen*, Frankfurt am Main, 1925. Horovitz'in öğrencileri hakkında bkz. Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 24-25.

82 Pickthall'ın meslek hayatı hakkında Peter Clark'ın şu faydalı çalışmasına bkz. *Marmaduke Pickthall: British Muslim*, Londra, 1986. Pickthall'la ilgili diğer bilgiler için ayrıca bkz. Ann Jackson Fremantle, *Loyal Enemy*, Londra, 1938; Kemal Kahraman, *Muhammed M. Pickthall: Bir İngiliz Yazarın Müslüman Olarak Portresi*, İstanbul, 1994.

83 IC 1, 1927, 535; 2 (1928), 22, 164, 495. Bu notlar, bu baskıda yeniden üretilmedi.

* Eserin bu İngilizce çevirisi 1949 yılında Hüseyin en-Nassâr tarafından Arapçaya, 2002 yılında Ramazan ÖZMEN ve Ramazan ALTINAY tarafından da Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu İlk Siyer/Meğâzi Eserleri ve Müellifleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002. Elinizdeki bu baskı, eserin ilâveli ve gözden geçirilmiş ikinci baskısıdır (T. çn).

tezine dayanıyordu ya da bu tezden çıkarılmıştı. Eserin İngilizce versiyonu, yeni yayınlanmış çok sayıda kaynaktan alınan materyallerin esere dahil edildiğini göstermektedir. İbn Sa'd özellikle önemli bir katkıydı. Çünkü Horovitz İbn Sa'd'ın hocası el-Vâkıdî'nin eseri ile ilgileniyordu. Yazar erken dönem Arap şiirine olan tutkusunu, A. A. Bevan (1859-1934)⁸⁴ tarafından yayınlanan Ebû Ubeyde'nin (ö. 211/826) Cerîr ve Ferezdak'ın *nakâid* türü şiirlerinin yeniden düzenlenmiş hâli ve Joseph Hell (1875-1950)⁸⁵ tarafından yayınlanan ve el-Cumahî tarafından derlenmiş olan şairler biyografisi gibi yeni yayınlanmış eserleri kullanımında yansıtmaktadır. O, 1922 yılında Charles C. Torrey (1863-1956) tarafından yayınlanan İbn Abdilhakem'in (ö. 257/870) Mısır'ın fethi ile ilgili eserini⁸⁶ ve yukarıda zikri geçen kendi öğrencisi Fück'ün 1925 tarihli İbn İshâk'la ilgili eserini zikretmektedir. A. J. Wensinck (1882-1939) tarafından Leiden'de hazırlanan hadis indeksinin⁸⁷ zikredilemediği görülmektedir ki belki de son anda bu eseri de eklemiştir.

Öyle ise bütün bu tezahürlere göre, *Earliest Biographies* [xxviii] basılmak üzere bir tarafa atılmış oldukça eski ve tozlu bir eserin basitçe tercümesinden ibaret değil, fakat daha ziyade yazarının ömrünün sonlarına yakın bir zamandaki fikirlerini ve araştırmalarının sonuçlarını yansıtan bir eserin bütünüyle gözden geçirilmiş hâli idi.

Horovitz'in çalışmasının temel tezi, Peygamber'in hayatı hakkındaki materyalin yazılı rivâyetinin izinin, Peygamber'in arkadaşlarını tanımış ancak Muhammed'in kendi-

84 Ebû Ubeyde, *Nakâidu Cerîr ve'l-Ferezdak*, 3 cilt hâlinde Anthony Ashley Bevan tarafından yayınlanmıştır. Leiden, 1905-1912.

85 el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûlî's-şuarâ* (Die Klassen der Dichter), yay.: Joseph Hell, Leiden, 1916.

86 İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ* (The History of Egypt, North Africa and Spain, Known as the Futûh Mısır, of Ibn Abd al-Hakam), yay.: Charles Cutler Torrey, New Haven, 1922.

87 A. J. Wensinck, *Handbook of Early Muhammadan Tradition*, Leiden, 1927.

si ile hiç karşılaşmamış olan Müslümanlara, yani *tâbiûn* nesline kadar sürülebileceği şeklindedir. Bu rivâyet edilen materyal havuzu daha sonra Peygamber'in ve ilk dönem Müslümanların sözlerinin ve fiillerinin derlenmiş hâli olan hadis koleksiyonları, Peygamber'in hayatı (siyer) ve Kur'an tefsiri ile ilgili eserler gibi çeşitli türdeki literatüre girmiştir. Horovitz'in amacı, "yazar" olarak nitelendirdiği on üç kişinin kimliğini saptayıp her birinin biyografisini ve meslekî yaşamını elinde mevcut kaynaklara dayanarak mümkün olduğu kadar tam bir şekilde ele alarak, bu literatürün *siyer* dalının gelişimini takip etmektir. Daha önce gördüğümüz üzere, Wellhausen zamanında onun yaptığı gibi yeni basılmış olan et-Taberî'nin tarihi gibi az ya da çok tek bir önemli kaynağa dayanarak ilk dönem İslam tarihi hakkında yazmak, tamamen kabul edilebilir bir şeydi. Ancak Horovitz, geniş bir kaynak yelpazesine başvurulabilecek daha bütüncül bir yaklaşım izledi ve belki de böylece daha çok kaynağa ve daha ayrıntılı tarihî sonuçlara ulaşılmış oldu. Burada en belirgin husus, kaynak olarak şiire başvurmasıdır. O, Ahlwardt ve diğerleri tarafından ileri sürülen eski Arapça şiirin güvenilirliği⁸⁸ ile ilgili şüpheleri göz ardı ederek, beyit ve nesir rivâyetlerinin şiirin bağlamını sunan makul kullanımında tereddüt etmez. Böyle bir davranış çok haklı olarak araştırılan kişileri yalnızca tarihî bilgilerin derleyicisi ve râvîleri olarak değil, fakat daha ziyade bunları geniş bir edebî kültürün temsilcileri olarak görmektedir. Aynı şekilde o, değerli eski rivâyetlerin kolayca şiir yorumlarına girmiş olduğu gibi, daha özel bir şekilde İbn Sa'd ve et-Taberî'nin tarihle ilgili eserlerine girmiş

88 Wilhelm Ahlwardt, *Bemerkungen über die Ächtheit der alten arabischen Gedichte*, Greifswald, 1872. Bu hâlâ tartışmalı konu ile ilgili olarak krş. Abdurrahman el-Bedevî, *Dirâsât el-musteşrikîn havle sıhhat-i ş-ş'ri'l-câhilî*, Beyrut, 1979; Albert Arazi tarafında kaleme alınan farklı bir türdeki değerli bir çalışma için bkz. *La realite et la fiction dans le poésie arabe ancienne*, Paris, 1989.

olabileceği sonucunu çıkarırken haklı idi.⁸⁹ Kaynaklara yönelik bu tutum, elbette, yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan İslam'ın erken dönemiyle ilgili oryantalist çalışmalar arasında Horovitz'e özgü değildi.

Bu durum, mesela Beyrut'taki Saint Joseph Üniversite- [xxviii] si'nde dersler vermiş ve yoğun olarak İslam öncesi Arabistan, Muhammed'in hayatı ve erken dönem halifeler tarihi gibi konularda yazmış olan Belçikalı Cizvit ilim adamı Henri Lammens'in (1862-1937)⁹⁰ eserlerinde açıkça görülebilir.⁹¹

Bu açıklamalara dayalı olarak ortaya çıkan tabloya göre Horovitz, Muhammed'in aralarında vefat etmiş olduğu kuşaktan başlayarak hadis araştırmaları ve rivâyetine yakın bir şekilde ilerleyen siyer geleneği rivâyetinin devamlılığı şeklindeki bir süreci tanımlamaktadır. Özellikle burada şu nokta çok ilginç görünmektedir ki, Horovitz asla özellikle kendi delilini zikretmeyip ve aslında kendi sahasında bu görüş üzerinde kendisi ile diğerleri arasındaki ihtilaflara nadiren göndermede bulunurken, diğer yayınlarında o görüş ayrılığında olduğu meslektaşları ile tartışmalara

89 Bu davranış, paralel ya da özdeş pasajlar için çok büyük sayıda kaynağın araştırıldığı oryantalistlerin Arapça şiir eserlerinin yayınında zaten açık olan bir durumdu. Barth, Bevan, Geyer, Krenkow ve Lyall gibi ilim adamları tarafından yayınlar, her zaman bu gibi kaynakların elli ve bazen yüzden fazlasının tanzimini içeriyordu. Erken dönem Arap şiirinin bir yayıncısı olarak Horovitz'in bizzat kendisi, bu literatüre oldukça âşina idi.

90 Özellikle onun Emevîler ile ilgili eserinde, örneğin, "Etudes sur le règne du calife omayyade Mo'âwia ler", *MUSJ* 1, 1906, 1-108; 2, 1907, 1-173; 3, 1908, 145-315.

91 Lammens hakkında bkz. Lucien Bouvat, "L'oeuvre du P. Lammens", *RMM* 27, 1914, 90-140; Giorgio Levi della Vida, "Le père Henri Lammens", *Byzantion* 12 (1937), 701-708; "In memoriam: le pere Henri Lammens, 1862-1937, notice et bibliographie", *MUSJ* 21, 1938, 335-355; Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 292-293; K.S. Salibi, "Islam and Syrian in the writings of Hanri Lammens", *Historians of the Middle East*, içinde, yay.: Bernard Lewis-P.M. Holt, Londra, 1962, 330-342.

girmekte tereddüt etmemektedir. Aynı zamanda, başka bir yerde, kendi konusuyla ilgili modern literatüre tam anlamıyla hakimiyet sağladığı ve bunu kendi tartışmasına entegre etmeyi amaçladığı, burada ise böyle bir araştırmanın daha sık olarak zımnî bir etkisinin olduğu ve hiç değilse özellikle nadiren zikredildiği not edilmelidir. Muir temelde bir Hristiyanlık savunucusu idi ve Sprenger'in çalışmaları kendi çağı için bile oldukça zayıftı.⁹²

Ancak daha merakı mucip olan husus Horovitz'in eski Sâmi epigrafisinin önde gelen otoritesi Hubert Grimme (1864-1942) hakkındaki sessizliğidir. Horovitz onun Muhammed'le ilgili eserini, kendi problemini ortaya çıkarsa da buna rağmen başka bir yerde kullandı ve açıkça saygı gösterdi.⁹³ Lammens'in sîret, hadis ve Kur'an arasındaki ilişki hakkındaki teorileri yazarının İslam'a karşı meşhur önyargısı tarafından lekelenmiş olsa da Horovitz'e doğrudan bir meydan okuma idi ve onlar hakkında hiçbir şey söylememesi şaşırtıcı idi.⁹⁴

[xxix] O aynı zamanda Lammens'in formülasyonlarına C. H. Becker (1876-1933) tarafından yöneltilen önemli eleştiri-

92 Sonuncu eleştirileri Wellhausen'in el-Vâkıdî yayını 24-26 ile krş.; bu durum Paret tarafından da desteklenmiştir. *Arabistik und Islamkunde*, 11-12.

93 Hubert Grimme, *Mohammed*, Münster, 1892-1895. İki cilt olan eserin birinci cildi Muhammed'in hayatını, ikinci cilt ise Kur'an'ın öğretilerini ele almaktadır. Krş. Franz Taeschner, "Hubert Grimme. Ein Nachruf", *ZDMG*, 96 (1942), 381-392; Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, 317; Paret, *Arabistik und Islamkunde*, 24.

94 Lammens'in Hz. Muhammed'in hayatı ve çağı ve sîret yazıcılığı hakkında hazırladığı büyük bir eser, el yazması olarak tamamlanmış hâlde 1914 yılında basım için hazırda. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi eserin yayınını engelledi. Aşağıdaki çalışmalar dahil olmak üzere çeşitli bölümler zaten ayrı ayrı çıkarılmış, genişletilmiş ve yayınlanmıştı: "Qoran et tradition: comment fut composés la vie de Mahomet", *RSR* 1 (1910), 27-51; "Mahomet fut-il sincère?", *RSR*, 2 (1911), 25-53, 140-166; "L'âge de Mahomet et la chronologie de la Sîra", *JA*, 10e Série, 17 (1911), 209-250; *Fâtîma et les filles de Mahomet: notes critiques pour l'étude de la Sîra*, Roma, 1912.

riye sessiz kalmaktadır.⁹⁵ Benzer şekilde, Wellhausen'ın İslam'ın ilk dönemlerinde tarih yazıcılığı ekolleri teorisi, Horovitz'in sîret yazıcılığı üzerine yaptığı çalışmalarla açık bir şekilde ilgiliydi, ancak burada kendisinin çekilmesine neredeyse hiç izin vermemektedir.⁹⁶ Şüphesiz onun dikkati, keskin bir şekilde kendisinde mevcut olan temel kaynaklara odaklanmıştı ve bizzat kendisi hakkında konuşmak için çizdiği tarih yazıcılığı portresini beklemesi iyi olacaktı. Ancak, yaşadığı dönemde alandaki araştırmaların durumuna ilişkin suskunluğu, *Earliest Biographies*'i Horovitz söylemi içinde kural dışı bir hâle sokmaktadır.'

Horovitz'in eserinin İngilizce çevirisi, yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde Batı bilginleri arasında sîret yazıcılığı anlayışının temelini oluşturmuştur. Onun eseri, Orta Çağ İslam tarih yazıcılığı ile ilgili incelemesi on yıllar boyunca az ya da çok kesin bir beyan olarak kabul edilen H.A.R. Gibb (1895-1971) tarafından yapılan ilk dönem İslam tarih yazıcılığı sunumunun temeli oldu.⁹⁷ Aynı zamanda onun eseri Nabia Abbott'un (1897-1982) papirüsler üzerine yazılmış erken dönem Arapça tarihî belgelerle ilgili önemli eseri üzerinde de çok etkili olmuştur.⁹⁸ Horovitz'in oldukça lehine konuşan Abbott, kendi araştırmasını onun yorumlarının kesin bir şekilde doğruladığını kabul etti.⁹⁹

95 C. H. Becker, "Prinzipielles zu Lammen's Sirastudien", *Der Islam* 4 (1913), 261-269; onun 1924 *Islamstudien* adlı eserinde (I, 520-527) "Grundsätzliches zur Leben-Mohammad-Forschung" adı ile yeniden yayınlanmıştır. Becker'in akademik kariyeri hakkında bkz. Hellmut Ritter, "Carl Heinrich Becker als Orientalist", *Der Islam* 24, 1937, 175-185; Erich Wende, *C. H. Becker, Mensch und Politiker. Ein biographischer Beitrag zur Kuturgeschichte der Weimarer Republik*, Stuttgart, 1959, 19-35.

96 Aşağıya bkz. 40, 114.

97 H.A.R. Gibb, "Tarih" md., İngilizce İslâm Ansiklopedisi, Zeyl, Leiden, 1938, 235a-b.

98 Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, I: *Historical Texts*, Chicago, 1957, 5-31.

99 A.g.e., 6, 15, 17, 26.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Arap dünyasında yükselen ulusal ve kültürel bilinçlenme zamanında, *Earliest Biographies* Arapçaya çevrildi ve böylece Arap âlimler arasında daha geniş bir dolaşım elde etti.¹⁰⁰

[xxx] Bu eserin en önemli etkisi, Horovitz'in zamanından beri ortaya çıkmış olan yeni yeni perspektif ve kaynakları, kendi selefleri olan spesifik sîret yazarlarının beyanlarını entelektüel ve kültürel bir gelenek olarak ilk dönem İslam tarih yazıcılığının tanımını kapsamlı bir tanıma doğru genişletmekte kullanan, ilk dönem İslam tarih yazıcılığı ile ilgili beyanları konuyla ilgili ilk büyük ve etraflı sentezi işaretleyen Arap tarihçilerinin duayeni Abdulazîz ed-Dûrî (1919-2010) aracılığıyla gerçekleşmiş oldu.¹⁰¹ ed-Dûrî'nin çalışması bu satırların yazarı tarafından yaklaşık yirmi yıl önce İngilizceye çevrildiğinde, Horovitz'in Gibb ve daha sonra ed-Dûrî tarafından izlenen ve detaylandırılan katkılarının önemi bir kez daha vurgulanmış oldu.¹⁰²

Siyer geleneğinin çok erken bir tarihten itibaren sürekli olarak aktarıldığı şeklindeki temel tez, tartışmalı bir sav olarak kalmaktadır, her şeyden önemlisi, neredeyse İslami tarih yazıcılığının tümü ihtilaflarla doludur. Ancak Horovitz'in rivâyetlerin nakledilmesi için erken bir başlangıç noktasının bu rivâyetlerin tarihsel doğruluğunu garanti ettiğini iddia etmediğini, bir bütün olarak erken dönem tarihsel geleneğin doğruluğuna olan inancı çok az onayladığını akılda tutmak gerekir. Gerçekten de, Salman el-Fârisî

100 *el-Meğâzî el-Ûlâ ve Muellifûhâ*, Arapçaya çev. Hüseyin Nassâr, Kahire, 1949.

101 ed-Dûrî, *Neştu ilmi't-târîh inde'l-Arab*.

102 ed-Dûrî, *The Rise of Historical Writing among the Arabs*. Princeton Üniversitesi Basımevinin dikkatini ed-Dûrî'nin eserine çeken, bu eserin Yakın Doğu Çalışmalarında Modern Klasikler serisine dahil edilmesi fikrini ısrarla dile getiren ve tercüme işini üstlenme fırsatını bana veren şimdi Harvard'da olan, fakat önceden benim Princeton'daki hocalarımdan biri olan Prof. Rop P. Mottahedeh'e teşekkürlerimi bildirmek için bu gecikmiş fırsatı kullanmak istiyorum.

hakkındaki ünlü makalesi, önde gelen bir sahabînin neredeyse tamamen kurgusal bir biyografisinin, kendisinin aktarım geleneğinin eskiliğine bakılmaksızın nasıl ortaya çıkabileceğini ve gelişebileceğini göstermiştir.¹⁰³ Ancak, siyer yazıcılığındaki bu tür gelişmeleri açıklayan makul senaryolar ortaya çıkmaya başlamadan önce, bir kırk yıl daha geçmesi gerekmiştir.¹⁰⁴ Yukarıda da beyan edildiği üzere, Horovitz'in çalışması, erken dönem İslam tarihçiliğinde, kendisinin de ortaya koyduğu gibi sadece Peygamber ile ilgili rivâyetlerin sürekli olarak iletilildiğini iddia etmesinden değil, aynı zamanda bu rivâyetlerin doğruluğunu ve çok erken bir asla kadar izleri sürülebilecek tutarlı bir gelenek içindeki yerini savunuyor olmasından dolayı, günümüz ilim anlayışında önemli destek görmektedir. Burada sadece en teşvik edici birkaç örneğin adını zikretmek gerekirse, Michael Lecker ve Groger Schoeler'in sîret yazıcılığı üzerine yaptığı araştırmalar¹⁰⁵ ve Harald Motzki'nin ilk dönem İslam hukukunun kökenleri ve hadis edebiyatının karakteri ve eleştirisi üzerine yaptığı çalışmalardan bahsedebiliriz.¹⁰⁶

Horovitz, kaynaklara yönelik tutumlar üzerindeki etki- [xxxii] si için de önemli olmuştur. Temel kaynakları kapsamlı bir şekilde okumaya bağlılığı, Arapça tarihî metinlerin yayınında daha önce hiç örneği olmayan bir yöntemle, el-Belâ-

103 Horovitz, "Salmân al-Fârisî", 178-173.

104 Bu açıdan önemli olan, ancak bugün bile takdir edilmeyen Rudolf Sellheim idi. "Prophet, Chalif, und Geschichte. Die Mohammed-Biographie des Ibn Ishâk", *Oriens* 18-19, 1965-1966, 33-91.

105 Michael Lecker, "The Death of the Prophet Muhammad's Father: Did Wâqidî Invent Some of the Evidence?", *ZDMG* 145, 1995, 9-7; a. mlf., "Wâqidî's Account of the Status of the Jews of Medina: s Study of a Cmbined Report", *JNES* 54, 1995, 15-32; Schoeler, *Charakter und Authententic*.

106 Özellikle bkz. Harald Motzki, *Die Anfänge der islamischen Jurisprudenz. Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1991, daha sonra pek çok değerli makalede bu konuda Motzki takip edilmiştir.

zurî'nin rivâyetlerine paralel geniş kaynakları araştırarak 1936 yılında el-Belâzurî'nin *Ensâbu'l-eshrâf*'ının beşinci cildinin yayınıni gerçekleştiren öğrencisi Goitein'in çalışmalarında yankılanmaktadır.¹⁰⁷ Goitein'in öğrencisi M.J. Kister (1914-2010), ayırt edici özelliği geniş çaplı kaynakları kullanmak olan uzun serili önemli makalelerle bu gündemi daha uzun süreli meslek hayatında takip etti ve benzer şekilde kaynakları son derece geniş okumaya bağlılık, Kister tarafından eğitilen İsraili ve Filistinli ilim adamlarının yeni bir kuşağının ayırt edici vasfı oldu.¹⁰⁸ Geçtiğimiz yirmi yıl boyunca bu örnek, başka yerlerde yaygın bir şekilde imrenilerek taklit edilmeye çalışılmıştır ve şu anda ilk dönem İslam araştırmaları sahasında akademik bir standarda çok yakın bir şeyi içermektedir.

Earliest Biographies'de tartışılan kişiliklerin çoğunun, Horovitz'in onları telakki ettiği kadar bütünüyle önemli olduğu kanıtlanmıştır ve onun sözü geçen konusunun tarihsel gelenek olmadığı fakat daha ziyade ve daha kesin olarak onun "yazarlar" olarak telakkî ettiği belirli şahıslar olduğu akılda tutulmalıdır. Elbette ki ilim anlayışı ilerledi ve yeni metodolojiler ve kaynaklar, gerçekten Horovitz'in zamanında mümkün olmayan yöntemlerle konuya bakmayı mümkün hâle getirdi. Mesela, Sûriye kökenli erken dönem önemli kaynaklar o günlerde büyük oranda hâlâ bilinmiyordu¹⁰⁹ ve ancak şimdilerde bütünüyle (seksen cilt

107 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eshrâf*, V, yay.: S.D.F. Goitein, Kudüs, 1936.

108 Kister'in makalelerinin çoğu, "Collected Studies" serisinin değişik sayılardan derlenmiş önemli ciltler serisi içinde yeniden yayınlanmıştır: *Studies in Jâhiliyya and Early Islam*, Londra, 1980; *Society and Religion from Jâhiliyya to Islam*, Aldershot, 1990; *Concepts and Ideas at the Dawn of Islam*, Aldershot, 1997.

109 Burada başlıca şu eserler düşünülebilir: Ebû Zûr'a ed-Dımeşkî (ö. 280/893), *Târîh*, yay.: Şükrullah b. Nimetullah el-Kûcânî, iki cilt, Şam, 1400/1980; el-Fesevî (ö. 277/890), *el-Ma'rife ve't-târîh*, yay.: Ekrem Ziya el-Ömerî, üç cilt, Bağdat, 1974. Bu son eserin müellifi, isminin de gösterdiği gibi, İran'ın Fesâ şehriden olmakla beraber Suriye'de uzun yıllar geçirmiş ve bu nedenle de zikretmiş olduğu materyallerde de

hâlînde) basılan Şamlı âlim İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) derlediği dev eser¹¹⁰ *Târîhu Medîneti Dimaşk'a* o günlerde sadece birkaç Avrupalı ilim adamı ulaşabiliyordu.¹¹¹

Bu nedenle Horovitz'in çalışması, siyer çalışmalarında [xxxii] faal olan ve eserleri başlıca Medîne-İrak geleneği dışında kullanılan el-Velîd b. Muslim (ö. 195/810)¹¹² ve Muhammed b. Âiz (ö. 233/847)¹¹³ gibi erken dönem Sûriyeli âlim ve râvîlerden gelen hiçbir bilgi içermez.¹¹⁴ Çok tartışmalı bir mesele olan "sahihlik" meselesi, şimdi yetmiş yıl önce kabul edildiğinden çok daha karmaşık bir sorun olarak değerlendirilmekte¹¹⁵ ve yazarlık ve metinsel gelenek ayrışmazlığı sorunu, şimdi ilim adamlarının ilgili metinlere tam olarak ulaştıklarını yansıtan yeni yöntemlerle izlenmiştir.¹¹⁶ Rivâyet teknikleri ve stratejileri gösteren edebî

her zaman açıkça görüldüğü gibi Sûriye'deki tarihî geleneğe ulaşabilme fırsatı bulmuştur.

110 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, yay.: Ömer el-Amravî ve Ali Şihîrî, Beyrut, 1995-2001.

111 İbn Asâkir'in tarihî ve coğrafi boyutlarını keşfeden İslam tarihi ile ilgili ilk büyük eser, daha önce yapılmış İbn Asâkir ve onun eseri ile ilgili araştırmalar hakkında değerli bir bibliyografyayı da (134-140) içeren James E. Lindsay'ın yayınladığı şu eserdir: *İbn Asâkir on Early Islamic History*, Princeton, 2002.

112 GAS, I, 293 no. 8.

113 GAS, I, 301 no. 13.

114 Sezgin'in eseri, Horovitz tarafından zikredilmeyen daha fazla "yazarlar" içermektedir. Bkz. GAS, I, 275-302. Ancak bazı durumlarda bu durum, Sezgin'in bireysel bir otoriteye dayanılarak aktarılan rivâyetlerin arkasında kayıp eserleri görmek için duyduğu büyük arzudan kaynaklanmaktadır.

115 Çok yakınlarda sîret yazıcılığı Schoeler tarafından ele alındı. Bkz. *Charakter und Authentic*. Böyle bir çalışma hakkındaki çekincem, "sahih" ifadesinin ne anlama geldiğine dair belirli bir müphemlik algılıyor olmamdır. Fakat, elbette ki bu temel sorunun bir parçasıdır ve burada daha fazla incelenemez.

116 Örneğin, son yıllarda bu konunun çeşitli boyutlarını ele alan bilim adamlarının çalışmaları için bkz. Jarrar, *Prophetenbiographie*; Sebastian Günther, *Quellenuntersuchungen zu den "Maqâtil at-Tâlibiyyîn" des Abû'l-Farağ al-İsfahânî (gest. 356/967). Ein Beitrag zur Problematik der mündlichen und schriftlichen Überlieferung in der mittelalterlichen arabischen Literatur*, Hildesheim, 1991; Stefan Leder, *Das Korpus*

bir eser olarak metin, az da olsa bir gelişim örneğine ulaşabilmek için aynı şekilde diğer metinlerle izlenebilecek ya da birbiriyle karşılaştırılabilecek olsa da, bu gibi formülasyonlar büyük bir öneme sahip olan araştırma alanını kapsıyor olduğu şimdi geniş ölçüde kabul edilmektedir.¹¹⁷

[xxxiii] İslami olmayan geleneklerin değeri, Horovitz'in kendisinin birkaç makalesinde de açıkça görüldüğü gibi zaten biliniyordu, ancak kaynakların ve araştırmaların yayınları o zamandan beri bilгимizi muazzam ölçüde genişletti.¹¹⁸

Bu nedenle *Earliest Biographies* gayet tabii olarak kendi zamanının bir ürünüdür ve belirli noktaların düzeltilmesi ve gözden geçirilmesi gerekmektedir. Ancak Horovitz'in, birinci yüzyılın başlarında başlayan râvîler ve âlimlerin Muhammed'in hayatıyla ilgili konularda sürekli bir çalışma ve öğretme sürecinin içerisinde olduklarını tasvir etmesi, önemini korumaktadır ve yazarının görüşüne, konuyla ilgili çok değerli ve bilgilendirici bir araştırma olmaya devam ettiğine dair bir övgü niteliğindedir.

al-Haitam b. 'Adî (st. 207/822). Herkunft, Überlieferung, Gestalt früher Texte der aḥbār Literatur, Frankfurt am Main, 1991; Andreas Görke, "Das Kitāb al-Amwāl des Abū 'Ubaid al-Qāsim b. Sallām. Entstehung und Werküberlieferung" Doktora tezi, Hamburg Üniversitesi, 2000.

117 Örneğin bkz. Wansbroug, *The Sectarian Milieu*; Albrecht Noth, *The Early Arabic Historical Tradition: a Source-Critical Study*, II. bsk., Lawrence I. Conrad ile ortaklaşa. Çev. Michael Bonner, Princeton, 1994.

118 Robert Hoyland'ın şu önemli çalışmasına bkz. *Seeing Islam as Others Saw It: a Study of the Use of Non-Muslim Sources for Early Islamic History*, Princeton, 1996.

ESER HAKKINDA

Elinizdeki Bu Baskı Hakkında

Horovitz'in metninin baskıya hazırlanması bazı zorlukları beraberinde getirdi. Bu çalışmanın daha önce *Islamic Culture*'de yayınlanmış olan önceki baskısını okuyan herhangi bir kimse, çok sayıda yazım hatası, kötü dizgi ve diğer benzeri problemler olduğunu hatırlayacaktır. Bununla birlikte, metnin mevcut baskı için hazırlanmasında, bu zorlukların ölçeğinin ve kapsamının, önceden tahmin edilenden çok daha büyük olduğu ve çalışmanın baskıya girme biçimiyle çok ilgili olduğu aşikâr hâle gelmiştir.

Horovitz'in Marmaduke Pickthall'a teslim ettiği nüsha, yukarıda belirtildiği gibi, Almanca daktilo nüshası idi ve bu nüsha Pickthall'ın kendisi tarafından İngilizceye çevrilmişti. Ne yazık ki, mevcut basımın ek notlarının da göstereceği gibi basılı metin, editörün bu çeviriyi gözden geçirmediğini ya da kontrol etmediğini, bunun yerine ilk el yazısı taslağını doğrudan dizgi için matbaacıya gönderdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Horovitz'e hiçbir deneme metni sunulmadığı, hatta derginin editör kadrosu tarafından bile kontrol edilmediği açıktır. Pickthall'ın el yazısı, basitçe dizgici tarafından yorumlandığı ve düzenlendiği şekliyle yayınlandı.

Sonuç olarak, Almandan İngilizceye çeviri ile başka bir metin ortaya çıktı. Pickthall, İslam inancına olan kişisel ilgisinin sonucu olarak üne kavuşan bir İngiliz romancı ve gazeteciydi. Bölgede seyahat etme ve okuma yoluyla İslam'a ve İslam dünyasına olan ilgisi,¹ 1917'de alenî olarak

1 Onun seyahatleri ile ilgili bilgiler için şu eserine bkz. *Oriental Encounters, Palestine and Syria (1894-5-6)*, Londra, 1918.

din değiştirmesine yol açtı ve onun bilimsel şöhreti, belagati ve hassaslığı nedeniyle daha kendi çağında bile kabul görüp takdir toplayan Kur'an tercümesine dayanıyordu.²

[xxxiv] Ancak Pickthall bir tarihçi değildi, Muhammed'in hayatı veya İslam'ın ilk dönemlerinin tarihi hakkında yeterliliği çok daha az bir otorite idi³ ve Almancaya mükemmel şekilde hâkim olmasına rağmen, pek çok noktada Horovitz'in kas-tını yanlış anlamış ve böylece metni bağlamdan çıkararak tercüme etmiştir. Örneğin Wellhausen'in Medîne Anayasası⁴ için kullandığı Almanca "Gemeindeordnung" kavramı, Pickthall tarafından literal olarak fakat anlamsız bir şekilde "Community Regulation"⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Horovitz tarafından "temsilciler/heyetler" anlamında kullanılan "Sendungen" kelimesi "fermanlar" diye tercüme edilmiştir.⁶ Ayrıca Pickthall'e gözden geçirilmemiş bir metin gönderildiğini doğrulayan yerlerle karşılaşmak da mümkündür: Mesela "no indications only" şeklinde çarpıtılmış bir ifade-de, son kelimenin silinmesi gerektiğine işaret edilmeksizin, son kelime ilk kelime ile değiştirilmiştir.⁷ Ve yine Pickthall sık sık Arapça özel isim, yer ismi ve kitap isimlerinin yanlış yazılmasından da sorumlu gibi görünmektedir. Mesela pek çok yerde "Âsım" ismini "A'saim" şeklinde yazmıştır.

Matbaacı, en iyi şekilde el yazısıyla yazılmış bir metnin yanlış okunması olarak tanımlanabilecek hatalardan başla-

2 Marmaduke Pickthall, *The Meaning of the Glorious Koran*, Londra, 1930.

3 Pickthall, Kur'an tercümesinin girişine Muhammed'in hayatı ile ilgili bir bölüm koymuştu. Ancak bu çalışma esas itibarıyla adanmışlık ru-huyla yazılmış bir çalışma idi. Bu çalışma Khalid Yahya Blankinship ta-rafından yazılmış bir girişle yakınlarda yeniden yayınlandı. *The Life of Prophet Muhammad: a Brief History*, Beltsville, Maryland, 1998.

4 Julius Wellhausen, "Muhammeds Gemeindeordnung von Medina", onun *Skizzen und Vorarbeiten*, Berlin, 1884-1899, adlı eseri içinde, IV, 65-83.

5 Aşağıda, 83 n. 105.

6 Aşağıda, 113 n. 108.

7 Aşağıda, 81 n. 97.

arak daha ileri düzeyde bir yanlış-doğru cetveli eklemiştir. “Emevîlerin amacı” anlamına gelen bir ibare “Emevîler açısından” şeklinde çevrilmiş,⁸ dört yüz rakamı yüze düşürülmüş⁹ ve bir âlim “şehrin batı yakasının, yani Bağdat’ın kadısı” olacakken “mezarlığın batı yakasının kadısı” olmuştur.¹⁰ “el-Halîlî” kelimesi “el-Hatî”, “er-Rusâfa” da “Kusâfa” olmuştur.¹¹ Şiir beyitleri bazen metinde düzyazı olarak yer alırken, kelimelerin, deyimlerin veya isimlerin bölümlerin ya da kitap başlıklarının düşürülmesi olağandışı değildir.¹²

“F.B. İbn Hişâm” şeklindeki bazı notlarda yanılmak [xxxv] mümkündür. Bu durum bir yerden alıntı yapmak için “For example” ile “Zum Beispiel” ifadesinin bileşimini temsil etmektedir. Cilt ya da sayfa numaraları çoğu zaman yanlış basılmıştır. Pickthall tarafından konan Arapça kelimelerdeki uzun sesli harflerin transkripsiyon işaretleri çoğu zaman düşmüş, sessiz harflerin transkripsiyon işaretleri ise hiçbir şekilde konulmamıştır. Bütün bu tür hatalar derginin herhangi bir yerinde bir yıldan diğer bir yıla bulunabilir ve bir vesileyle Pickthall esprili bir üslûpla bu gerçekliği kabullenmiş gibi görünmektedir: “Errata’nın broşürüne sunu eklemeliyiz: Errata için Errata’yı okuyunuz” Ancak bu tür değişiklikler Hindistan baskısında mevcuttur.¹³

Ancak bazı durumlarda zorluklar, Horovitz’in kullandığı müphem ya da anlaşılmasız notlar dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. “Zehebî”ye yapılan atıflar, Horovitz’in çalışmasında kullandığı birkaç eserden herhangi birine yapılmış olabilir. “Mukaddasî 10” şeklindeki bir atıf, Nablus yakınlarındaki Cemmâîl kasabasından Hanbelî bir âlim

8 Aşağıda, 49 n. 62.

9 Aşağıda, 62 n. 144.

10 Aşağıda, 107 n. 72.

11 Aşağıda, 93 n. 23, 107 n. 69.

12 Aşağıda, mesela 58 n. 116, 71 n. 29, 76 n. 61, 80 n. 92, 95 n. 32, 105 nn. 59-60, 106 n. 82.

13 *IC*, 5 (1931), 683.

olan el-Cemmâîlî (ö. 600/1203) tarafından derlenen hadis râvîleri ile ilgili muhtasar bir eserden bir pasajı gösterir. Bu âlimin kendi kasabası Kudüs'e yakın olduğu (bir günlük bir mesafe) ve yönetsel olarak oraya bağlı olduğu için el-Makdisî/el-Mukaddesî nisbesini almıştır.¹⁴ Pasaj, Sachau tarafından, Peygamber hakkındaki rivâyetlerin ilk Müslüman râvîleri hakkındaki önemli veri koleksiyonunda alıntılanmıştır.¹⁵ Horovitz, bağımsız sayfa numaralarıyla birlikte Sachau'dan farklı bir ayrı basıma sahiptir ve bu yüzden de kendisindeki baskının onuncu sayfasını zikretmektedir. Yazarı savunmak açısından onun çağında bu gibi anlaşılmaz referansların oldukça yaygın olduğu söylenebilir; ilim adamları kendi akranlarından sahayı ve literatürü bilen ve böylece tam olarak yazarın ne kastettiğini anlayan oldukça sınırlı bir okuyucu kitlesi için eğitilmişlerdi.

Horovitz'in uzun Arapça metin zikretmesi daha başka bir problem çıkarmıştı. *Islamic Culture* dergisine teslim edilen Almanca daktilo nüshası, bu çalışmanın ana gövdesinde Almancaya çevrilmiş çok uzun pasajlara yapılan atıflar da dahil olmak üzere, birincil kaynaklara yapılan göndermelerin çoğunun, orijinal Arapçadaki ilgili pasajların tam anlamıyla alıntılanmasını içermesi muhtemeldir. *Islamic Culture* dergisinde yayınlanan İngilizce metinde bunlar sadece II. ve IV. bölümlerde varlığını sürdürmektedir, belki de durum, bu alıntıların Arapça olarak alıntılanıp alıntılanmayacağı hususunda yazar ve yayıncı arasındaki anlaşmazlıkları göstermektedir. Horovitz'in bu alıntıları niçin vermek istediği bilinmemektedir, ancak muhtemelen erişim sorunları ile ilgili yapacak çok şey vardı.

[xxxvii] Mesela o el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'l-meğâzî*'si üzerine olan doktora tezinde uzun olanlar da dahil sık sık Arapça pasaj-

14 Bkz. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, yay.: Ferdinand Wüstenfeld, Leipzig, 1866-1873, II, 113: 6-10.

15 Sachau, "Studien", 163.

lar zikretmektedir. Bu alıntılar, *Meğâzî*'nin mevcut kısmî baskısı zaten çok nadir bir çalışma olduğu ve metnin geri kalan üçte ikilik kısmının ise yalnızca el yazması hâlinde bulunuyor olmasından dolayı yararlıydı. Haydarâbâd'da yayınlanan *Earliest Biographies*'de, benzer şekilde kaynaklardan yapılan alıntıların orijinal Arapça olarak zikredilmesi, çoğu Arapça okuyabilen Hint okuyucular arasında takdir görecekti, ama bu okuyuculardan çok azı Horovitz'in alıntı yaptığı kaynakların Avrupa baskılarına erişebilecekti.

Her hâlükârda bu alıntılar nihayetinde az kullanılmıştı. Horovitz'in çalışmasının sadece yarısında göründükleri gerçeğinden başka, alıntılanan bu pasajlar, bu soruları ortaya çıkaracak kadar çok hata veya başka anormalliklerle birlikte kötü bir Arapça yazı karakteri ile basılmıştı, bazı durumlarda pratik olarak okunamaz durumda idi. Ayrıca, daha fazla kontrol etmek isteyen herhangi bir okuyucu, yukarıda sayılan sorunla, yani çok fazla sayıda sayfa veya cilt referansının yanlış yazıldığı olgusuyla karşılaşırđı. Günümüzde, ilk dönem İslam tarihine dair Arapça metinler yaygın olarak kullanıldığında, bu alıntılarının dahil edilmesinin, sadece belirtilen kaynaklarda değil, aynı zamanda Nassar'ın *Earliest Biographies*'in Arapça çevirisinde de yer alması için küçük bir gerekçe olduğu görölmektedir. Bu nedenle Arapça metnin alıntıları, argüman için gerekli olmadıkça çıkarılmıştır. Bununla birlikte, tüm referanslar kontrol edilmiş ve birincil kaynak alıntıları kastedilen pasajın tam olarak bulunabilmesi için sayfa ve satır olarak belirtilmek üzere genişletilmiştir.

Belki de mevcut baskıda ortaya çıkan en büyük problem, Horovitz'in 1927-1928 tarihli metninin ne ölçüde güncelleneceğı ve ne amaçla yeniden basılacağı yönünde bir karara varmaktı. Devam eden önemine rağmen, çalışması, gördüğümüz gibi, tamamen kendi zamanının bir

ürünüdür. Yazarın bizzat kendisi, hızla değişen ve genişleyen alanlarda, eski ilmî çalışmaların herhangi bir otoriter bütünlüğü sürdüremediğini ve aynı zamanda alana ilişkin bilginin doğru ifadesini ortaya koyamadığını ve güncel meselelerle yeterince ilgilenemediğini biliyordu.¹⁶ Gerçekten de, *Earliest Biographies*'in durumunda böyle bir gözden geçirme girişiminde bulunmak, ilk dönem İslam araştırmaları sahasının 1920'lerin sonlarından beri az ya da çok durağan olduğu fikrini akla getirecektir ki, ümit ediyorum yukarıdaki yorumun da göstereceği gibi, elbette durum böyle değildir.

[xxxvii] Ben burada orta bir yol tutmaya çalıştım. Horovitz'in metni, metnin gövdesinde belirtilen orijinal sayfalama ile birlikte, Pickthall'in *Islamic Culture* için yaptığı çeviride yayınlandığı gibi yeniden üretildi. Yayımlanan İngilizce metinde çok düzensiz olan transkripsiyon standartlaştırılmıştır ve çoğu zaman şifreli notlar düzenli bir formatta yeniden biçimlendirilmiştir. Okuyucunun dikkati, (Ahlwerdt, Firk ve Fûck, Gaetani, Geschichtsuberlieferung, Ibn Sa'd, tas'nif, Zeitsghrift) gibi daha belirgin yazım hatalarının düzeltilmesine ya da notların basit ve apaçık genişlemesine çekilmemiş; her bölümün içeriği hakkında fikir veren bölüm başlıkları da konmuştur. Bununla birlikte, diğer tüm durumlarda, referansların düzeltilmesi gereken birçok yer de dahil olmak üzere, gözden geçirilen materyal köşeli parantez içine yerleştirilmiştir. Metnin durumuyla ilgili önemli bir iyileşmeyi gösteren daha yeni baskılar ile ilgili bilgiler de verilmiştir.¹⁷ Horovitz'in kendi tercüme-

16 Horovitz'in yorumları Abraham Geiger'in *Was hat Mohammed aus den Judenthume aufgenommen?* (Berlin, 1833), adlı eserinin 1902'de yeniden yayınlanması münasebetiyle yazmış olduğu kritik yazısında mevcuttur. Bkz. *Zeitschrift für hebräische Bibliographie* 6 (1903), 10, içerisinde. Ayrıca onun şu eserine bkz. "Jewish Proper Names Derivatives in teh Koran", *HUCA* 2 (1925), 145.

17 Burada iki özel durum not edilmelidir: Bu baskı için çalışma esnasında Horovitz tarafından kullanılan el-Buhârî'nin Allahâbâd'da hicrî 1324

lerine yorumlayıcı eklemeler yaptığı yerler de vardır ve bu baskıda bu yerler kendi eklemelerimden ayırmak için kıvrımlı parantez içerisine yerleştirilmiştir. Aynı zamanda, Horovitz zamanında çok az bilinen Suriyeli kaynak materyalin yanı sıra, büyük önem taşıyan kaynaklar olarak kabul edilen diğer eserlerin daha fazla kullanıma sokulması için notlara bazı eklemeler yaptım. Daha yeni araştırmaların dikkate alınması gereken konularda, bu ilmî araştırmalara ilave notlarla atıfta bulunulmuş ve bu notlar da köşeli parantez içerisine alınmıştır.

Belki de Horovitz'in yanlışlığı yerleri, -ya da daha doğrusu bakış açılarımız arasındaki farkların çok belirgin olduğu yerler demeliyim- gösterme hususunda her zaman kendime hâkim olamadım.

Bununla birlikte, genel olarak benim buradaki çalışma [xxxviii] prensibim, editoryal elin Horovitz'in argümanlarının ve sonuçlarının güncellenmesini sağladığını iddia edemeyeceği, ancak daha yeni araştırmaların nerede bulunabileceğini ve Horovitz'in kendi araştırmasının nerede daha faydalı bir şekilde izlenebileceğini göstermek için daha faydalı bir şekilde hizmet edebileceği şeklindedir. Bu durum, *meğazî* otoritelerinin çeşitli rivâyetlerinin başlarında çok

yılında basılan *et-Târîhu's-sağîr* adlı eserinin son derece nâdir bulunduğu, mesela Hamburg, Princeton Oxford ya da Cambridge'de kopyalarının olmadığı açık bir şekilde anlaşılmıştır. Bu nedenle bu baskıya yapılan atıflar, çok rahat bir şekilde ulaşılması mümkün olan sonraki Mahmud Zâ'id baskısı ile değiştirilmiştir. Horovitz, Ebu'l-Ferec el-Isfahânî'nin *Kitâbu'l-Eğânî* adlı eserinin Bulâk H. 1285 tarihli orijinal baskısını ve farklı bir sayfa numaralandırmalı yeni bir baskısını kullanmıştır. Ancak 1927 yılında *Earliest Biographies*'in ilk bölümü yayınlandığında, Ahmed Zeki el-Adevî ve Dâru'l-Kutubî'l-Mısıriyye'deki Mısırlı meslektaşları eserin yeni bir baskısının ilk cildini yayınlamışlardır ki, Horovitz bu eseri diğer çalışmalarında sık sık kullanmıştır. Dâru'l-Kutub metni son derece mükemmel olduğu için (mesela pek çok boşluğu doldurmaktadır), eski Bulâk baskısına yapılmış bütün atıflar bu yeni baskı ile değiştirilmiştir. Bütün bu gibi durumlarda değişiklikler köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir.

daha açık bir şekilde görülecektir ki ben, bibliyografik notlarda bu şahsiyetlerin Orta Çağ Arapça kaynaklarda nasıl yoğun bir şekilde yer aldıkları ve bu şahsiyetlerin modern ilmî literatürde nasıl göründükleri hususunda bir his vermeye çalıştım. Okuyucular, umuyoruz ki, Arapçada daha henüz hak ettiği ölçüde çağdaş araştırmalara dahil edilmemiş zengin bir ilmî modern külliyat olduğunun farkına varacaklardır.

Bununla birlikte, uzman okuyucuların önemli bir şeyi kaçırdığımı ya da önemli bir eseri zikretmeyi ihmal ettiğimi hissettikleri bazı yerler bulacaklarından eminim. Bu eleştirilerden bazısının geçerliliğini kabul ederken aynı zamanda bu eleştirilerin bir noktada durdurulmasını rica ediyorum. Benim ümidim, bu esere dahil edilenlerin, ilgili okurların daha geniş kapsamlı akademik literatüre yöneltilmesi için yeterli olacaktır.

Josef Horovitz, 56 yaşında genç yaşta öldü ve birkaç Yahudi eski öğrencisi dışında ölümü büyük ölçüde fark edilmedi. Almanya, Ulusal Sosyalizm uçurumuna yuvarlandığı için Yahudi akademisyenlerin -hatta ölmüş, aşağılanmış, bastırılmış ve yalanlanmış olanların bile- bütün sahalardaki katkısı gittikçe artan ölçüde yaygın hâle geldi.¹⁸ Benim ümidim şudur ki, bu cilt ilk dönem İslam tarih yazıcılığı üzerine yaptığı araştırmaları bugün bildiğimiz şekli ile sahanın temellerine çok fazla katkı sunan bir âlime alçak gönüllü bir takdir olarak hizmet görecektir.

18 Şu eserde tanımlanan Goldziher'in durumu ile krş. Ludmila Hanisch, "Machen Sie doch unseren Islam nicht gar zu schlecht". *Der Briefwechsel der Islamwissenschaftler Ignaz Goldziher und Martin Hartmann, 1894-1914*, Wiesbaden, 2000, XXVI-XXVII.

Arap edebiyatında Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının kaynakları sayılması gereken üç saha vardır: Bunlar *hadis*, *siyer* ve *tefsir*'dir. Bu üç sahanın temel unsuru, her üç sahada da aynı şekilde görüldüğü üzere kişisel rivâyetlerdir ki, bu da bir râvîler zinciri ile başlayan hadis metnidir.¹

- 1 [Kritik bir araç olarak isnad'ın gelişimi ve evrimi üzerine önemli bir çalışma Leone Caetani tarafından *Annali dell'Islam* eserinde daha önce yapılmıştı. Milan, 1905-1926, I, 29-42, 10-19 (Giriş). Yeni ufuklar açan bir katkı da Horovitz'in kendi makalesinde mevcuttur. "Die Alter und Ursprung des Isnâd", *Der Islam* 8, 1918, 39-47; 299; 11, 1921, 264-265. Daha yeni araştırmalar içerisinde şu eserler vardır: Joseph Schacht, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, Oxford, 1950, 36-39, 163-179; James Robson, "The Isnâd in Muslim Tradition", *Transactions of the Glasgow University Orientan Society*, 15, 1955, 15-26; Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, Chicago, 1957-1972, I, 8-9; II, 5-32; *GAS*, I, 53-84, 237-256; Ursula Sezgin, *Abū Mihnaf. Ein Beitrag zur Historiographie der umayyadischen Zeit*, Leiden, 1971, 66-95; Mohammad Mustafa A'zamî, *Studies in Early Hadith Literature*, Indianapolis, 1978, 212-247; Michael Cook, *Early Muslim Dogma*, Cambridge, 1981, 107-116; G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition. Studies in Cronology, Provenance, and Authorship of Early Hadith*, Cambridge, 1983, özellikle 9-76; Harald Motzki, *Die Anfänge der islamischen Jurisprudenz. Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte 2./8. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1991, özellikle 25-49; a. mlf., "The Musannaf of Abd al-Razzâq al-San'ânî as a Source of Authentic *Ahâdîth* of First Islamic Century", *JNES* 50, 1991, 1-21; Mishaël Cook, "Eschatology and Dating of Traditions" *PPNES* 1, 1992, 23-47; Gregor Schoeler, *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds*, Berlin, 1996. Isnad üzerine en yoğun şekilde odaklanan eser Juynboll'un eseridir. Onun en önemli pek çok makalesi şu eserde toplanmıştır: *Studies on the Origins and Uses of Islamic Hadith*, Aldershot, 1996. Onun şu makalesi özellikle önemlidir: "Early Islamic Society as Reflected in Its Use of Isnâds", *Le Muséon* 107, 1994, 151-194. Ayrıca krş. Sebastian Günther, *Quellenuntersuchungen zu den "Maqâtil al-Tâlibiyyîn des Abū'l-Farağ al-Isfahânî (gest. 356/967). Ein Beitrag zur Problematik der mündlichen und schriftlichen Überlieferung in der mittelalterlichen arabischen Literatur*, Hildesheim, 1991. Bu eser, isnat modellerinin aktarılan malzemelerin karakterini nasıl yansıttığını ele almaktadır.]

[2] Ancak bununla birlikte, bu üç sahaya ait eserler, içermiş oldukları büyük miktardaki ferdî rivâyetlerin sunumunda izledikleri usûl açısından birbirlerinden farklıdırlar. Hadis koleksiyonları bu rivâyetleri ya konularına göre (Kütüb-i Sitte'nin de dahil olduğu *Musannef* türü eserler böyledir) ya da hadisi rivâyet eden sahabî² adına göre (Ahmed b. Hanbel'in eserinin de dahil olduğu *Müsned* türü eserlerde olduğu gibi) sıralarlar.³ Siyer kitaplarında bu ferdî rivâyetler bunların işaret etmiş olduğu olayların kronolojik sırası-

- 2 [Peygamber'in ashâbı ve onların erken dönem İslam hadisinde oynadıkları rolle ilgili olarak bkz. Miklos Muranyi, *Die Prophetengenossen in der frühislamischen Geschichte*, Bonn, 1973; Shâkir Nayyib Fayyâd, "Al-Sahâbe alladhîna wasafahum Abû Hâtim bi-l-jahâlâ wa-dalâlat al-jahâlâ 'indehu", *Dirâsât* 22, 1995, 3627-51; Abdulkader I. Tayob, "Islamic Historiography: the Case of al-Tabarî's *Ta'rîh al-rusul wa-l-mulûk* on the Companions of the Prophet Muhammad", doktora tezi, Temple Üniversitesi, 1989; a. mlf., "Tabarî on the Companions of the Prophet: Moral and Political Contours in Islamic Historical Writting", *JAOS* 119, 1999, 203-210; Albrecht Noth, "The Sahâbe Topos", *History and Historiography in Early Islamic Times. Studies and Perspectives*, içerisinde, yay.: Lawrence I. Conrad, Princeton, 2002.]
- 3 [Horovitz'in çağında hadis'in standart bir değerlendirmesini Ignaz Goldziher yapmıştır. *Muhammedanische Studien*, Halle, 1888-1890, II, 3-274; *Muslim Studies* adı ile İngilizceye çev. S.M. Stern-C.R. Barber, Londra, 1967-1971. Bu eser hâlâ çok önemlidir. Goldziher'in daha sonraki şu çalışmaları da önemlidir: "Neue Materialien zur Litteratur des Ueberlieferungswesens bei den Muhammedanern", *ZDMG* 50, 1896, 465-506; "Kämpfe um die Stellung des Hadît im Islam", *ZDMG* 61, 1907, 860-872. Ayrıca bkz. Schacht, *Origins*; Muhammed Acâc el-Hatîb, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Kahire, 1963; *GAS*, I, 53-84; Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, II; A'zamî, *Studies in Early Hadith Literature*; Juynboll, *Muslim Tradition*, a. mlf., *Studies on the Orijins and Uses of Islamic Hadith*, Aldershot, 1996; Harald Motzki, *Die Anfänge der islamischen Jurisprudenz*; John Burton, *An Introduction to the Hadith*, Edinburgh, 1994; İftihar Zaman, "The Science of *Rijâl* as a method in the Study of Hadith", *JIS* 5, 1994, 1-34; Muhammed Kâsım Zaman, "*Mağhâzî* and *Muhaddithûn*: Reconsidering the Treatment of 'Historical' Materials in Early Collections of *Hadîth*", *IJMES* 28, 1996, 1-18. Ayrıca şu eserde verilen listeler ile krş. Munawar Ahmad Anees-Atia N. At-har, *Guide to Sira and Hadith Literature in Western Languages*, Londra, 1986, 204-296; Muhyiddin Atıya-Salahuddin Hifnî-Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, *Delîlu müellefâtî'l-hadîsî's-şer'îfî'l-matbûa el-kadîme ve'l-hadîse*, Beyrut, 1995.]

na göre verilirken, geleneksel tefsir literatüründe ise ilgili oldukları Kur'an âyetlerinin tefsiri esnasında verilir.⁴

Elbette ki ne bu üç saha ne de bu üç sahadan her birine ait olan bütün eserler tam olarak aynı malzemeyi sunar. Her bir eser bu geniş malzemeden yapmış olduğu seçime göre birbirinden farklılık arz eder. Yazarların rivâyetler arasından yaptığı bu seçimi de kısmen, müelliflerin özel ilgi alanları, kısmen de ferdî rivâyetlerin güvenilirliğini test etmek için uyguladıkları tenkid ölçüleri belirler. Ancak bununla beraber, hadis sahasındaki bütün materyali tam olarak içerdiği kabul edilen bu üç sahadan herhangi birine ait herhangi bir eser, temel konuların hemen hemen hepsinde aynı materyali içermektedir. Mesela el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'l-meğâzî*'sinde bulunup da Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde zikredilmeyen bir hadis çok azdır. *Hadis ve siyer* literatüründeki eserlerde derlenmiş olan bütün malzemeye özet olarak ulaşmayı sağlamak için ger-

4 Horovitz'in çağında tefsir üzerine önde gelen çalışmalar şunlardı: H. Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qo'rân*, Londra, 1902. Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorâns*, II. baskı, yay.: Friedrich Schwally-Gotthelf Bergsträsser-Otto Pretzl, Leipzig, 1909-1938, II; Ignaz Goldziher, *Die Richtungen in der islamischen Koran-auslegung*, Leiden, 1920. Horovitz'in kendisi de kendi eserini basmıştı. *Koranische Untersuchungen*, Berlin ve Leipzig, 1926. Ayrıca krş. Harris Birkeland, *Old Muslim Opposition against Interpretation of the Koran*, Oslo, 1956; GAS, I, 19-49; Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, II, 92-113; John Wansbrough, *Qur'anic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Oxford, 1977; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire, 1989; Claude Gilliot, *Exégèse, langue et théologie en Islam*, Paris, 1990; Andrew Rippin, "Studying Early Tafsir Texts", *Der Islam* 72, 1995, 310-323; Herbert Berg, *The Development of Exegesis in Early Islam: the Authenticity of Muslim Literature for the Formative Period*, Richmond, Surrey, 2000. Bundan başka değerli makaleleri içeren derlemeler mevcuttur: *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an*, yay.: Andrew Rippin, Oxford, 1988; *Approaches to the Qur'an*, yay.: G.R. Hawting-Abulkadir Şerif, Londra ve New York, 1993; *The Qur'an as Text*, yay.: Stefan Wild, Leiden, 1996; *The Qur'an: Formative Interpretation*, yay.: Andrew Rippin; *The Formation of the Classical Islamic World*, 25, yay.: Lawrence I. Conrad, Aldershot, 1999.]

çekleştirilmiş takdire şayan bir çaba sonucu, Prof. Wensinck *Handbook of Early Muhammadan Tradition* adlı değerli çalışmasını Leiden'de yayınlayarak bize bu sahada dikkate değer bir hizmet sunmuştur.⁵ Eğer gelecekte benzer bir şekilde et-Taberî'nin *Tefsîr*'inde zikredilen hadisler bir araya getirilirse, üç sahaya ait literatürün şu ana kadar içermiş olduğu hadisleri araştırmak kolaylaşacaktır.

- [4] Müslümanlar, daha sahâbeden sonra gelen tâbiîn neslinde Peygamber'in o zamanda mevcut olan söz ve fiillerinin rivâyetlerini toplamaya başlamışlardı. Peygamber'in bazı sahabîlerinin hadisleri sahîfelere yahut kitaplara kaydetmiş oldukları ile ilgili bilgi kısmen kuşkulu olsa da⁶ bu gibi yazılı kayıtların bilgilerini sahabîlerden almış olan tâbiîn neslinde artık nâdir bir durum olmadığı konusunda kuşku yoktur.⁷ Tâbiûn nesli arasında *meğâzî* konusunda

- 5 [A.J. Wensinck, *Handbook of Early Muhammadan Tradition*, Leiden, 1927. Wensinck tarafından 1916 yılında başlatılan bir proje ile hazırlanan ve erken dönem temel hadis kaynaklarının fihristi konumundaki Concordance'nin ilk ciltlerinin yayını Horovitz'in ölümüne kadar henüz başlamamıştı. Bkz. A.J. Wensinck, *Concordance et indices de la tradition musulmane*, Leiden, 1936-1988. Çok yakınlarda pek çok eseri kapsayan ancak ifadelerin baş harflerine göre alfabetik olan ve bu nedenle de genelde ne aradığını bilenler için faydalı olan bir indeks yayınlanmıştır. Bkz. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zaghlûl, *Mevsûatu etrâfi'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, Beyrut, 1989.]
- 6 Ignaz Goldziher bu gibi bilgilerin bir kısmını bir araya toplamıştır. Bkz. *Muhammedanische Studien*, II, 9 (*Muslim Studies*, II, 22-24). Aynı zamanda onun bir değerlendirmesi için bkz. *ZDGM* 71, 1917, 439.
- 7 [Erken dönem İslam edebî kültürünün sözlü yönlerinin aksine, yazılmış olduğu pek çok tartışmanın konusu olmuştur. Bu konu hakkında en önemli katkılar Gregor Schoeler'e ait yeni ufuklar açan makaleler serisinde bulunmaktadır. "Die Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im frühen Islam", *Der Islam* 62, 1985, 201-230; "Weiteres zur Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im Islam", *Der Islam* 66, 1989, 38-67; "Mündliche Thora und Hadith", *Der Islam* 66, 1989, 213-251; "Schreiben und Veröffentlichen. Zu Verwendung und Funktion der Schrift in den ersten islamischen Jahrhunderten", *Der Islam* 69, 1992, 1-43. Ayrıca bkz. Aloys Sprenger, "On the Origin and Progress of Writing Down of Historical Facts among the Musalmans", *JASB* 25, 1856, 303-329, 375-381; Fritz Krenkow, "The Use of Writing for the Preservati-

çok bilgili kabul edilen kimseler vardı. *Meğâzî* “savaşlar” anlamına gelmektedir. Bu kelimenin, anlamından yola çıkarak Peygamber ve ashabının savaş eylemleri ile sınırlandırılması gerekir. Fakat sıklıkla Peygamber’in bütün hayat hikâyesini (*siyer*) kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.⁸

Aşağıda, tâbiûn nesli içerisinde meğâzî sahasında özel [5] uzmanlıkları olan kişiler ve onların yazılı kayıtları hakkında konuşacağız. Ancak onların faaliyetlerinin sadece bu yönü ile yetinmeyecek, aynı zamanda onlar hakkında sahip olduğumuz ve ulaşabildiğimiz bütün önemli bilgileri

on of Ancient Arabic Poetry”, *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G Browne...on his 60th Birthday (7 February 1922)*, içerisinde, yay.: T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson, Cambridge, 1922, 261-268; Geo Widengren, “Oral Tradition and Written Literature among the Hebrews in the Light of Arabic Evidence, with Special Regard to Prose Narratives”, *AO* 23, 1959, 201-262; Peter Antes, “Schriftverständnis im Islam”, *Theologische Quartalschrift* 16, 1981, 179-191; Rudolf Sellheim, “Muhammad’s erstes Offenbarungserlebnis. Zum Problem mündlicher und schriftlicher Überlieferung im 1./7. Und 2./8. Jahrhundert”, *JSAI* 10, 1987, 1-16; Motzki, *Anfänge*, 74-75, 87-95; Norman Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Oxford, 1993, 166-171, 188-193; Fred M. Donner, *Narratives of Islamic Origins: the Beginnings of Islamic Historical Writing*, Princeton, 1997, 16-18; ve Schoeler’in yeni yayınlanan şu eseri, *Charakter und Authentie*, 9, 42-48, 53-57, 114-115, 163-166, 167-168; Ali eş-Şehristânî, *Men’u Tedvîni’l-hadîs*, Kahire, 1997; Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Traditions in Early Islam”, *Arabica* 44, 1997, 437-530.]

- 8 [Meğâzî ve sîret terimlerinin erken dönem anlamları ve bu iki kelime arasındaki ilişki, Horovitz’in çağından beri büyük bir önem atfedilen bir konu olmuştur. Onun bu konu ile ilgili görüşleri, İbn Sa’d’ın *Kitâbu’l-tabakâtî’l-kebîr*’inin (yay.: Eduard Sachau vd., Leiden, 1904-1940, VI-VII) yayını dolayısıyla yazdığı önsözde özetlenmiştir. Ayrıca şu eserlerde de ele alınmıştır: M.M. Bravmann’ın “*Sunnah and Related Concepts*”, onun *The Spiritual Background of Early Islam: Studies in Ancient Arab Concepts*, adlı eseri içerisinde, Leiden, 1972, 123-198; Martin Hinds, “ ‘Maghâzî’ and ‘Sîra’ in Early Islamic Scholarship”, *La vie du Prophète Mahomet*, içerisinde, yay.: Toufic Fahd, Paris, 1983, 57-66; Hind, *Studies on Early Islamic History*, yay.: Jere Bacharach-Lawrence I. Conrad-Patrica Crone, Princeton, 1996, 186-196; Hüseyin Asvân, *Rivâyetu’s-Şâmiyyîn li’l-meğâzî ve’s-siyer*, Beyrut, 1986, 84-85; Maher Jarrar, “*Sîra, Mashâid and Maghâzî: the Genesis and Development of the Biography of Muhammad*”, Conrad’ın yayınladığı *History and Historiography* içerisinde.]

bir araya toplayacağız. Daha sonraki bir ya da iki makalede tebeu't-tâbiîn kuşağından meğâzî uzmanlarını ve son olarak da Peygamber'in biyografisini yazan en eski yazarları, yani İbn İshâk ve çağdaşlarını ve bu arada el-Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın eserlerini ele alacağız.⁹

9 [Horovitz burada, bu çalışmanın sonraki bölümlerini kastetmektedir.]

TÂBÎÛN NESLİNDEN OLAN MEĞÂZÎ OTORİTELERİ

1. Ebân b. Osman

Tâbiûn arasında meğâzî sahasında özel bir otorite olarak bilinen ilk kişi olarak, halîfe Osman ve Ümmü Amr binti Cündeb'in oğlu olan Ebân'ı¹ zikretmemiz gerekir.²

- 1 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 112:15-113:23; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, yay.: Ahmed Muhaed Nur Seyf, Mekke, 1399/1979, II, 5:12-15; II, 262:8-10 no: 1232; Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, yay.: E. Levi-Provençal, Kahire, 1953, 42:16-43:8, 82:9-12, 110:13-13; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, yay.: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Neced, 1386/1967, I, 275:3, 277, 278:16, 289:6, 294:12-13, 299:4-6, 301:20, 22, 302:2, a. mlf., *Kitâbu't-tabakât*, yay.: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Bağdad, 1386/1967, 240:8-13; İbn Habîb, *Kitâbu'l-muhabbar*, yay.: Ilse Lichtenstädter, Haydarâbâd, 1361/1942, 235:14, 301-302:1, 303:13; el-Câhîz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, yay.: Abdusselam Muhammed Harun, Kahire, 1367-1370/1948-1950; I, 302:6-15; a. mlf., *Kitâbu'l-bursân ve'l-urcân ve'l-umyân ve'l-hûlân*, yay.: Muhammed Mursî el-Hûlî, Kahire, 1392/1972, 55:13-56:7, 72:8-73:2, 280-281:9, 364:6; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, yay.: Muhammed Abdulmuîd Han, Haydarâbâd, 1360-1364/1940-1944, I.1, 450-451:4 no. 1440; a. mlf., *et-Târîhu'l-evsat*, yay.: Muhammed b. İbrahim el-Luhaydân, Riyad, 1418/1998, I, 317:14-16 no. 676; a. mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, yay.: Mahmud İbrahim Zâyid, Haleb, 1397/1977, I, 174:1-4, 215:2-5; ez-Zubeyr b. Bekkâr, *el-Ahbâru'l-muvaffakiyyât*, yay.: Sâmi mekkî el-Ânî, II. bsk., Beyrut, 1416/1996, 79:6-7, 269:5, 275:3-277:4; el-İclî, *Târîhu's-sikât*, yay.: Abdulmu'tî Kal'acî, Beyrut, 1405/1984, 51:2 no. 16; İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-maârif*, yay.: Servet Ukkâşe, II. bsk., Kahire, 1969, 201:1-5, 30714-15, 578:4-7; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, yay.: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Bağdad, 1974, I, 353:14, 360:16-361:6, 426:3-4, 643:12-16, 714:10; el-Belâzurî, *Ensâbu'l-esrâf*, IV.1, yay.: İhsab Abbas; Wiesbaden, 1979, 617-618:12; V, yay.: S.D.F. Goitein, Kudüs, 1936, 374:11-12; XI (*Anonyme arabische Chronik*), yay.: Wilhelm Ahlwardt, Greifswald, 1883, 189:8, 209:7-15; el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, yay.: M.J. de Goeje, Leiden, 1866, 470:10-12; Ebû Zur'a, *Târîh*, yay.: Şükrüllah b. Nime-tulah el-Kuşhanî, şam, 1400/1980, I, 508:7-11, 509:6-8, 510:5-6; el-Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, yay.: Abdulazîz Mustafa el-Merâğî, Kahire, 1366-1370/1947-1950, I, 125:10-13, 129:9-130:15; ed-Dûlâbî, *Kitâbu'l-kunâ ve'l-esmâ*, Haydarâbâd, H. 1322, I, 187:11191:14; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, Haydarâbâd, 1371-1373/1952-1953, I.1, 295:5-7 no. 1084; el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, yay.: Charles Pellat, Beyrut, 1966-1979, III, 319:8-10 no. 2031, 376:6-7 no. 2139; V, 287:13-14 no. 3635, 287:17 no. 3636; İbn Hibbân el-Bustî, *Kitâbu's-*

- [7] Ebân, hicrî 20 yılından çok sonra doğmuş olamaz. Çünkü o hicrî 36 yılında Âişe, Talha ve ez-Zübeyr'in Osman'ın

sikât, yay.: Şerefuddin Ahmed, Haydarâbâd, 1393-1403/1973-1983, IV, 37:3-6; a. mlf., *Meşâhîru ulemâ'l-emsâr*, yay.: Manfred Fleischhammer, Wiesbaden, 1959, 67:6-7 no. 454; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, yay.: Ahmed Zeki el-Adevî vd., Kahire, 1345-1394/1927-1974, III, 328:1-13; IV, 220:5-14; XXI, yay.: R.E. Brünnow, Leiden, 1883, 92:15-93:1; eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, yay.: İhsan Abbas, Beyrut, 1401/1981, 47:3-6; İbnu'l-Kayserânî, *el-Cem' beyne kitâbey Ebî Naşr el-Kelâbâzî ve Ebî Bekir el-İsfahânî fî ricâlî'l-Buḥârî ve Müslim*, Haydarâbâd, H. 1322, I, 42:3-4 no. 158; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, yay.: İhsan Abbas-Bekr Abbas, Beyrut, 1996, IX, 336:9-338:4 no. 665; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, yay.: Muhibbuddin Ebû Said Ömer b. Ğarâme el-Amravî, Beyrut, 1415-1421/1995-2000, VI, 147:6-158:3 no. 342; İbnu'-Cevzî, *el-Muntazam fi'l-umem ve'l-mulûk*, yay.: Nuaym Zarzûr vd., Beyrut, 1412-1413/1992-1993, IV, 335:17; VI, 202, 204:8, VII, 100:5-12 no. 575; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luġât*, yay.: Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen, 1842-1847, 125-126:13; el-Yâfiî, *Mir'âtu'l-cenân ve ibretu'l-yakzân*, Haydarâbâd, H. 1337-1339, I, 226:9-10; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî ma'rifeti'r-ricâl*, yay.: Beşşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut, 1403-1413/1983-1992, II, 16:419:2 no. 141; a. mlf., *Tuhfetu'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etraf*, yay.: Abdussamed Şerefuddîn, Bombay, 1384-1403/1965-1982, XIII, 134:3-5 no. 987; ez-Zehabî, *Târîhu'l-islâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, yay.: Ömer Abdusselam Tedmûrî, devam ediyor, Beyrut, 1407/1987, h. 81-100, 38:339:12 no. 1; h. 101-120, 22:3-23:4 no. 1; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, yay.: Şuayb Arnaût vd., Beyrut, 1401-1405/1981-1985, IV, 351:13-353:8 no. 133; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, yay.: Hellmut Ritter vd., devam ediyor, Wiesbaden, 1949, V, 301:16-19 no. 2363; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire, 1351/1932, IX, 233-234:4; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, Haydarâbâd, H. 1325-1327, I, 97:3-16 no. 173; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab fî ahbâri men zehab*, Kahire, H. 1350-1351, I, 131:14-20.

Modern kaynaklar: Eduard Sachau, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ının III. cildinin yayını dolayısıyla yazdığı önsöz, III.1, XVIII; K.V. Zetterstén, "Ebân b. Osman" md., *El*¹, I, Leiden, 1913, 5a; Johann Fück, *Muhammad ibn Is-hâq. Literarhistorische Untersuchungen*, Frankfurt am Main, 1925, 7-8; K.V. Zetterstén, "Ebân b. Osman" md., *El*², I, Leiden, 1960, 2b-3a; Werner Caskel, *Ġamharat an-nasab. Das genealogische Werk des Hişâm ibn Muhammad al-Kalbî*, Leiden, 1966, I, şema 11, II, 101b; GAS, I, 277-78; Nisar Ahmed Farukî, *Early Muslim Historiography: a Study of Transmitters of Arab History from the Rise of Historical Writing among the Arabs*, yayınlayan ve çeviren: Lawrence I. Conrad, Princeton, 1983, 24-25; Mahir Cerrar, *Die Prophetenbiographie im islamischen Spanien. Ein Beitrag zur Überlieferungs- und Redaktionsgeschichte*, Frankfurt am Main, 1979, 15-20; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 148-219.]

- 2 et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, yay.: M.J. de Goeje vd., Leiden, 1879-1901, I, 3056:5-8.

(ö. 36)³ kanını talep etmek için başlatmış oldukları askerî harekate katılacak bir yaşta idi. Ebân bu sefer esnasında bir esirin akıbetinin ne olacağı konusunda Âişe'nin kararını öğrenmek için gönderilmişti.⁴

Bundan sonraki kırk yıllık süre zarfında, H. 75 yılında [8] halife Abdulmelik onu Medîne'ye vâli olarak atayınca kadar öyle görünüyor ki, herhangi bir siyasî faaliyette bulunmadı.⁵ Onun Medîne'ye vâli olarak atanması ilk başta Halife'den kaynaklanmamış, Ebân'ın selefi olan vâlinin bir davranışının sonucu olarak gerçekleşmiştir. Onun selefi olan vâli, Halife'den izin almaksızın Şam sarayına bir ziyaret gerçekleştirmek istemiş ve yola çıkmadan önce de yerine Ebân'ı vekil bırakmıştı. Halife Abdulmelik onun bu davranışına kızdı ve onu görevden azledip yerine Ebân'ı vâli olarak atadı.⁶ Ebân, Medîne vâliliğini H. 83 yılında Abdulmelik tarafından görevden alınca kadar sürdürdü.⁷ Vâliliği süresince düzenli olarak halife tarafından hac emîrliği ile görevlendiriliyordu.⁸ Ancak H. 81 yılında savaştan kaynaklanan sorunlar nedeniyle Halife'nin emri Ebân'a ulaşmayınca, Mekke vâlisi hac emîrliği şerefini elde etmek istedi. Ancak Ebân nesebi dolayısıyla ve akrabalarının yardımıyla hiçbir zorlukla karşılaşmadan görevine devam etti.⁹ Ebân'ın vâliliği döneminde sahâbeden Câbir b. Abdillâh, Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye ve Ali'nin kardeşinin oğlu Abdullah b. Ca'fer gibi Medîne'de saygın bazı kimseler öldü ve onların cenaze namazını Ebân kıldır-

3 et-Taberî, *Târîh*, I, 3104:2.

4 et-Taberî, *Târîh*, I, 3126:10-18.

5 et-Taberî, *Târîh*, II, 873:4.

6 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 112:22-113:2.

7 et-Taberî, *Târîh*, II, 1127:1-2.

8 et-Taberî, *Târîh*, II, 940:10-12, 1031:18-19, 1035:10-12, 1039:7-10, 1046-1047:1, 1063:5-9, 1085:12-14 [Bu pasajların bazıları Ebân'ın hac emîrliğine değil de Medîne vâliliğine işaret etmektedir].

9 *el-Eğânî*, [III, 328:1-3].

dı.¹⁰ Bundan başka, onun resmî görevi ile ilgili olarak yeni bir kadı tayin etmesi,¹¹ kalpazanları cezalandırması¹² ve kile/ölçek miktarını büyütmesi dışında başka bir şey bilmiyoruz.¹³

Ölüm tarihi ile ilgili bilgiler -ölmeden bir yıl önce felç oldu- ihtilaflıdır.

- [9] el-Buhârî *et-Târîhu's-sağîr*'inde onun el-Velîd (H. 86-96) döneminde,¹⁴ İbn Sa'd ise II. Yezîd (H. 101-105) döneminde¹⁵ öldüğü görüşünde iken, bazıları ise onun II. Yezîd döneminin son günlerinde (H. 105) öldüğü görüşündedirler.¹⁶ Ebân Medîne fakihleri arasında zikredilmektedir¹⁷ ve onun babasının hukukî kararlarında oldukça ustalaşmış olduğu söylenmektedir.¹⁸ Ancak bazı kanıtlar onun babasından hadis işitmiş olması ile çelişmektedir.¹⁹ Ebân bir muhaddis olarak iyi bir üne sahiptir ve ondan hadis alanlar arasında oğlu Abdurrahman'ın yanı sıra Ebu'z-Zinâd ve ez-Zührî'nin de ismi zikredilmektedir.²⁰

Bununla beraber hadis koleksiyonlarındaki isnadlarda çok sık geçmesine rağmen siyer literatürüne ait eserlerde ismine rastlanmamaktadır.²¹ Ne İbn İshâk, ne el-Vâkıdî ve

10 et-Taberî, *Târîh*, III, 2339:12-21; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 113:4-5.

11 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 113:2-3.

12 el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 470:10-12.

13 Julius Wellhausen, *Muhammad in denina, das its Vakidi's Kitâb al-Maghazi in verkürzter deutscher Wiedergabe*, Berlin, 1882, 288. [el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-meğâzî*, yay.: Marsden Jones, Kahire, 1966, II, 697:14-15. Değişimin önemi, maaşlı kimseler için ödemelerin aynı oranlarda tutulacağı, ancak ölçek hacminin büyütülmesinin sa' ile ilgili olacağı gerçeğinde yatmaktadır.]

14 [el-Buhhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, I, 215:2-5.]

15 [İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 113:22.]

16 [İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 97:9.]

17 en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 126:5-8; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 97:6-7.

18 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 97:13.

19 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 97:14.

20 [İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 97:4-5.]

21 [Ebân'ın daha ayrıntılı târîhî rivâyetler de adının geçmediğini söylemek gerekir. Bunun belirgin bir istisnası, el-Ya'kûbî'nin *Târîh*'inde

nede İbn Sa'd eserlerinin Peygamber'in hayatına ayırdıkları bölümünde onun ismini anar.²² İbn Sa'd'ın, Abbâs'ın ve diğer bazı Hâşimîlerin Bedir'de esir alınışı ile ilgili bir rivâyeti Ebân b. Osman'a dayandırdığı doğrudur.²³ Ancak Ebân→Muâviye b. Ammâr→Ca'fer b. Muhammed (ö. H. 148) şeklindeki isnad, burada kastedilenin bizim Ebân değil, Şii müellif Ebân b. Osman el-Becelî olduğunu göstermektedir.²⁴ Bu zikri geçen Ebân el-Becelî *el-Mebde' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî* adlı bir eser telif etmiş olup, belki de Yâkût el-Hamevî'nin *sâhibu'l-meğâzî* diye tanımladığı kimse budur.²⁵

Fakat burada söz konusu olan Halîfe'nin oğlu Ebân da [10] *meğâzî* ile özel olarak ilgilenmiştir. İbn Sa'd, el-Muğîra b. Abdurrahman'dan bahsederken şöyle demektedir: "O güvenilir bir kişi idi. Ebân b. Osman'dan aldığı *meğâzî* dışında az hadis rivâyet etmiştir. Biz çoğu zaman bunları ona okurduk ve o bize bunları öğretmemizi emrederdi."²⁶ Adı geçen bu Muğîra H. 96 yılında Anadolu'ya sefere çıkan²⁷ ve H. 99 yılında II. Ömer'den²⁸ geri dönmesi için emir alan

(yay.: M.T. Houtsma, Leiden, 1883, II, 3:19) Ebân b. Osman'a yapılmış bir atıftır. Ancak bu kişi de Eban b. Osman el-Becelî'dir (ki o, Horovitz'in bir an için söyleyecek çok şeyi olacak bir kişidir, aşağıdaki 30. dipnotla krş.) Bu el-Becelî çoğu zaman Halîfe Osman'ın oğlu ile karıştırılmaktadır.]

22 İbn Sa'd siyer dışında [*Tabakât*, III.1, 262:8] Ebân b. Osman'ı, onun babasından duymuş olduğu Ömer'in son kelimelerini verirken bir kere zikrediyor. İbn Kuteybe ise [*eş-Şîr ve's-suarâ*, yay.: M.J. de Goeje, Leiden, 1903, 69:6-8] onu Peygamber'in Ka'b b. Züheyr'e verdiği ve daha sonra Muâviye'nin ondan satın aldığı ve yöneticilerin bayram günlerinde giydiği bürde ile ilgili haberi rivâyet eden râvî olarak zikretmektedir.

23 İbn Sa'd, *Tabakât*, V.1, 29:13-15. Ayrıca bkz. et-Taberî, *Târih*, III, 2340:12-14.

24 Fück, *Muhammad ibn Ishaq*, 8, 27. dipnot.

25 Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, yay.: Ferdinand Wüstenfeld, Leipzig, 1866-1973, IV, 55:3. [Horovitz'in daha önceki delilleri ile krş. *OLZ* 17, 1914, 183.]

26 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 156:3-5.

27 et-Taberî, *Târih*, II, 1305:3-4.

28 et-Taberî, *Târih*, II, 1346:1-4.

Mesleme'nin²⁹ ordusunda bulunuyordu. Muğîra *meğâzî*yi yalnızca Halîfe'nin oğlu Ebân'dan almış olabilir, yoksa ondan iki ya da üç kuşak sonra yaşayan Ebân b. Osman el-Becelî'den değil. Ebân'dan sonra Muğîra tarafından rivâyet edilen bu *meğâzî*, kelimenin tam anlamıyla bir kitap değil, Peygamber'in hayatı ile ilgili materyallerin toplandığı özel bir koleksiyondur. Hatta belki de bu koleksiyon, öyle görünüyor ki, yukarıda adı geçen *sahîfeler* ve *kitaplar*'a benzer bir karaktere sahipti. Öyle görünüyor ki bu materyallerden bize hiçbir şey ulaşmamıştır.³⁰

Her hâlükârda Ebân'ı *meğâzî* ile ilgili özel bir koleksiyon yazan ilk kişi olarak zikretmek gerekir. Medîne'nin Osman'ın öldürülmesinden sonra Arap imparatorluğunun başkenti olma özelliğini kaybettiği doğrudur. Ancak Medîne uzun süre Mekkeli Muhâcirler ile Medîneli Ensâr çocuklarının ve Osman'ın öldürülmesinden sonra Şam'da iktidarı ele geçiren Ümeyyeoğulları taraftarlarının oluşturduğu Arap ileri gelenlerinin ikametgâhı olmaya devam etti. Medîneli-

29 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 155-156:1.

30 [ed-Dürî'nin eserinin (*The Rise of Historical Writing*, 24, 19. dipnot) çevirisinde ben, Ebân'a ait materyallerin karakteri ve edebî formu meselesinin, Zübeyr b. Bekkâr'ın *Muvaffakiyyât*'ında (275:3, 277:4) yer alan önemli bir rivâyetin ışığı altında değerlendirilmesi gerektiğine işaret ettim. Bu rivâyette, H. 82 yılında Emîr Süleyman b. Abdülmelik'in Ebân'dan kendisi için Peygamber'in *siyer* ve *meğâzî*'sini yazmasını istediği söylenmektedir. Ebân bu isteğe şöyle cevap vermiştir: "Onları ben kendi yanımda muhafaza etmekteyim, ben onları güvendiğim kaynaklardan alarak doğruluğunu test ettim." Bu materyalin bir nüshası on kâtip tarafından Süleyman için hazırlanmıştı. Ancak daha sonra o, bu materyalin Ümeyyeoğullarının aleyhine olduğunu görünce bunları imha etti. Eğer bu rivâyet sahih olarak kabul edilecek olursa, daha o zamanda bile edebî tarihî düşüncenin Horovitz'in mümkün gördüğü pozisyonundan daha açık ve tutarlı olduğu söylenebilir. Bu mesele üzerinde Atvân (*Rivâyetu's-Şâmiyyin*, 23-25) ve Cerrâr (*Prophetenbiographie*, 15-19; a. mlf., *Sîra, Mashâid and Maghâzî*) tarafından da durulmuştur. Bu kanıt ışığında Ma'ruf'un el-Mizzî'nin *Tehzîbu'l-kemâl*'inin (II, 19, 1. dipnot) yayını münasebetiyle ileri sürmüş olduğu Ebân b. Osman b. Affân'ın asla *meğâzî*'ye ilgi duymadığı ve "Ebân b. Osman" a yapılan bütün atıfların bu bağlamda sadece Ebân b. Osman el-Becelî'yi gösterdiği şeklindeki iddiası da reddedilmelidir.]

ler arasında sadece dinî ilimler ilgi görmüyor, aynı zamanda musikî ve şiir de onlar arasında büyük bir ilgi görüyordu.

İki farklı dünya arasında, yani âlimler ile şairler arasın- [11] da hiçbir ilişkinin olmadığını ve dinî otoritelerin istisnasız tamamının şiire düşman olduğunu zannetmek yanlıştır.³¹ Medîne’de bile aynı zamanda şair olarak seçkin bir yere sahip olan din bilginleri bulunuyordu. Böyle şiir ile dinî ilimleri kendinde birleştiren en önemli örnek, Uhud sava-

- 31 Horovitz’in erken dönem Arap şiirine ve bunun tarih yazımındaki yerine duymuş olduğu ilgi, bu eser vasıtasıyla açıkça görülebilir. Aynı zamanda bu, onun önemli bir makale hasrettiği bir konudur. Bkz. “Die poetischen Einlagen der *Sîra*”, *Islamica* 2 (1926), 308-312: Bu makalenin tercümesi için bkz. *SEI*, Chap. 8. Ayrıca bu eserin 87-89. sayfaları ile karşılaştırınız. Bu konuda daha yeni çalışmalar şunlardır: Omar A. Farrukh, *Das Bild des Frühislam in der arabischen Dichtung von der Hîğra bis zum Tode ‘Umars*, 1-23 D.H/622-644 N. CH., Leipzig, 1937; Muhammad Abdul Muid Khan, “A critical Study of the Poetry of the Prophet’s Time and its Authenticity as the Source of *Sîra*”, *IC* 38, 1964, 249-287; James T. Monroe, “The Poetry of the *Sîrah* Literature”, *Cambridge History of Arabic Literature: Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*, içerisinde, yay.: A.F.L. Beeston vd., Cambridge, 1983, 368-373; M.J. Kister, “On a New Edition of the *Dîwân* of Hassân b. Thâbit”, *BSOAS* 39, 1976, 265-286; Ewald Wagner, *Grundzüge der klassischen arabischen Dichtung*, I. *Die altarabische Dichtung*, Darmstadt, 1987; Renate Jacobi, “Die altarabische Dichtung (6.-7. Jahrhundert)”, *Grundriss der arabischen Philologie*, II, içerisinde, yay.: Helmut Gätje, Wiesbaden, 1987, 20-31; M.J. Kister, “The *Sîra* Literature: A Historical Survey”, *History and Historiography*, içerisinde, yay.: Conrad. Sihat meselesi de yeni ufuklar açan çalışmalarda temel bir sorun olarak ele alınmıştır. Bu konuda bkz. Walid ‘Arafat, “The Development of Dramatic Theme in the Story of Khubaib ibn ‘Adiyy and the Related Poems”, *BSOAS* 21, 1958, 15-30; a. mlf., “Early Critics of the Authenticity of the Poetry of the *Sîra*”, *BSOAS* 21, 1958, 453-463; a. mlf., “An Aspect of the Forger’s Art in Early Islamic Poetry”, *BSOAS* 28, 1965, 477-482; Michael Zwettler, *The Oral Tradition of Classical Arabic Poetry: Its Character and Implications*, Columbus, 1978, 11-13; Ayrıca krş. Wagner, *Grundzüge*, I, 12-29; Jacobi, “Die altarabische Dichtung”, 20-23. Eski Arap şiirinin -sahih olsun ya da olmasın- hâlâ anlamlı bir şekilde eleştirildiği ve tarihî bir kaynak olarak kullanıldığı iddiası şu çalışmalarda ileri noktalara taşınmıştır: Werner Caskel, “Aus der Frühzeit des Islam. 1. Ein authentischer Bericht über die Niederlage von Mut’a. 2. Eine Entscheidung des Kalifen ‘Alî”, *Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies*, içerisinde, yay.: Wilhelm Hoenerbach, Wiesbaden, 1967, 9-17. Lawrence I. Conrad, “Epidemic Disease in Central Syria in the late Sixth Century: Some New Insights from the Verse of Hassân b. Thâbit”, *BMGS* 18, 1994, 12-58.

şında Peygamber'in tarafında savaşan Utbe b. Mes'ûd'un torunu Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe idi.³²

- [12] Ebu'l-Ferec el-İsfahânî *Kitâbu'l-eğânî*'sinde bu Ubeydullah'a özel bir bölüm ayırmış ve şiirlerinden örnekler vermiş,³³ İbn Sa'd da *Tabakât*'ında aynı şeyi yapmıştır.³⁴ Ubeydullah, Medîne'nin yedi fakihi arasında sayılmaktadır.³⁵ Güzel Hüzeliyye'nin aşkı onu meftun ettiği zaman, ona hitaben yazmış olduğu beyitlerde, sevgisinin gücüne tanıklık etmeleri için diğer altı fakihi çağırılmış ve şöyle demiştir:

Seni öyle seviyorum ki, sevgimin bir kısmını bilmiş olsan,
(Sevgime) karşılık verirdin hiç zorlanmadan.

Sevgin, ey sabinin annesi! Beni deli ediyor,
Tanıgım Ebû Bekir'dir, onun gibi tanık var mıdır?³⁶

Aşkımı biliyor el-Kâsım b. Muhammed,
Biliyor sizinle karşılaştığımı Urve ve Saîd.

İçimdekini en iyi Süleyman bilir,
Hârice, bize açığa vurur ve geri verir.

Sana haber verilir söylediklerim, ne zaman sorsan,
Benim sevgim yepyenidir ve yeni doğan.³⁷

Bu ünlü fakihlerden şair olarak meşhur olmayanlar da vardı. Ancak Ubeydullah'ın aşkına tanık olarak zikrettiği diğer altı fakihten biri olan Saîd b. el-Müseyyeb gibi, o çağdaki şiir sanatının zevki ve tenkidi konusunda tanınanlar vardı. Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Hureyre'nin üvey oğlu

32 [GAS, II, 426-27. Onunla ilgili haberler ve yazdığı şiirlerle ilgili el-Zubeyr b. Bekkâr tarafından derlenen ve Endülüs'te bilinen bir antolojisi için bkz. Ebû Bekr b. Hayr, *Fehrese*, yay.: Franciscus Codera-J. Ribera Tarrago, Saragosa, 1893, 384:18-22.]

33 *el-Eğânî*, [IX, 139:1-152:8].

34 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, [185:15-186-4].

35 [İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, VII, 23.13-14.]

36 [İngilizce basılı metinde "ben şahidim" şeklinde geçmektedir. Arapça metinde ise (*el-Eğânî*, IX, 148:12), "ve eyyü şehidi" şeklindedir.]

37 *el-Eğânî*, IX, 148:10-15. Bu yedi tanık şunlardır: Ebû Bekr b. Abdurrahman, el-Kâsım b. Muhammed, Urve b. ez-Zübeyr, Saîd b. el-Müseyyeb, Süleyman b. Yesâr, Hârice b. Zeyd ve Ubeydullah'ın kendisi.

ve hadis ilminin en önemli kişilerinden biriydi. O Medîne mescidinde arkadaşları ve öğrencileri ile bir ders halkası oluşturmuş oturuyorken, Nevfel b. Müsâhik gelip selâm verdi ve “Hangisi daha iyi şairdir? Abdullah b. Kays el-Rukuyyât mı, yoksa Ömer b. Ebî Rebîa mı?”³⁸ diye sordu. Bu arada Abdullah b. Kays’ın bizzat kendisi, Saîd b. el-Müseyyeb’e doğru döndü ve son şiiri hakkındaki görüşünü almak istedi.³⁹ *el-Eğânî*’de yer alan bir haber, bu ilim halkalarının her koşulda edebî ifadelere ne kadar değer verdiklerini göstermektedir.

Ubeydullah b. Ömer’den nakledilen bir haberde, o şöy- [13] le demektedir: “Hacca gitmek üzere yola çıkmıştım. Açık saçık sözler sarf eden güzel bir kadın gördüm. Devemi yaklaştırdım ve ona “Ey Allah’ın kadın kulu! Sen hacca gitmiyor musun? Allah’tan korkmaz mısın?” dedim. Güzelliği güneşi geride bırakacak kadın yüzünü açtı ve şöyle dedi: “Ey amca, düşün! Ben el-Arcî’nin şu beytiyle kastettiği kadınlardanım:

Kadınlardan bazıları sevap için haccetmezler,
Ancak onlar günahsız gafillerin işini bitirirler.

Sonra ona şöyle dedim: “Ben Allah’ın bu güzel yüzü ateşle cezalandırmaması için duâ edeceğim.” Ubeydullah b. Ömer devamla şöyle dedi: “Bu haber Saîd b. el-Müseyyeb’e ulaştığında ‘Allah’a yemin olsun ki Ubeydullah’ın yerinde bazı iğrenç (kaba) Iraklılardan biri olsaydı o kadına şöyle derdi: ‘Benden uzaklaş! Allah cezanı versin!’ Fakat Ubeydullah Hicaz’ın dini bütün insanların zarafetini gösterdi.” dedi.⁴⁰

Bu anekdotu burada nakletmekle konumuzdan çok uzaklaşmış olmadık. Öyle görünüyor ki Saîd bu noktada kısa da olsa kendisinden bahsetmeyi hak etmektedir. Çünkü bizim ona “*Meğâzî*, Medîne aristokrat kesiminin en

38 *el-Eğânî*, I, [113:1-14].

39 *el-Eğânî*, V, [91:7-92:5].

40 *el-Eğânî*, XIX, [217:2-10].

gözde sohbet konusunu oluşturuyordu” şeklindeki önemli şahitliği için teşekkür etmemiz gerekmektedir. Saîd, et-Ta-berî’de geçtiği üzere şöyle demektedir:

Biz Mervân b. el-Hakem’in yanındayken,⁴¹ hâcibi içeri girdi ve ‘Bu Hakîm b. Hizâm’dır’ dedi. Mervân ‘izin verin gelsin’ dedi. Hakîm b. Hizâm içeri girince Mervân ‘Merhaba ey Ebû Hâlid, yaklaş’ dedi. Mervân onu aralarında sadece yastık olacak şekilde meclisin baş köşesine oturttu. Sonra Mervân ona dönerek ‘bize Bedir harbini anlat’ dedi. Hakîm ‘yola çıktık...’ diye anlatmaya başladı.⁴²

Aynı şekilde Mervân başka bir sahabîye döndü. Mervân’ın oğlu Abdulmelik de daha sonra halîfe olunca Bedir hakkında bilgi almak için saygın tâbiîlerden birine başvurmuştu.

- [14] Tekrar Ebân’a dönecek olursak, ünlü muhaddis ve fakihlerin şiir sanatına olan meyilleri ile ilgili söylenenlerden sonra, Ebân’ın da şiiri seven bir kimse olduğunu işitmekten dolayı artık şaşırmayacağız. Ebu’z-Zinâd, Ebân’ın Medîneli Yahudi şair er-Rabî’ b. Ebi’l-Hukayk’ın⁴³ şiirlerinden örnek vermeden geçirdiği sohbeti çok az olurdu.” demektedir. Şöyle ki;

Kavmimin günah ve zararlarından bıktım usandım da, kendimi yatağa mihladım.

İdrakten sonra, sefih düşünceden ve anlaşılmayan kusurlu doğrudan.

Kavmim hilim sahibine boyun eğdi, ne düşmanlık olur ne zulüm görürdü.

Fakat kavmim sapıklara boyun eğdi ve kan dökücülerin aynası oldu.

41 O kesinlikle bunun Mervân’ın Medîne vâiliği döneminde olduğunu söylemektedir. Belki de H. 56 yılı.

42 et-Taberî, *Târîh*, 1, 1313:8-1. [“Rivâyet etmeye başladı” ifadesi Horovitz’in yorumudur. Arapça metinde “bunun üzerine Hakîm şöyle dedi” şeklindedir.]

43 [Bu meşhur şahsın ismi, İngilizce metinde er-Rabîa b. el-Hukayk olarak geçmektedir.]

Hilim sahibinin görüşü sayesinde sefih yok olup gitti,
Olması gereken istenmese de yayılır.⁴⁴

Yezîd b. İyâz, Ebân'ın Medîne vâlisi iken, daha önce ismi geçen Ali'nin yeğeni Abdullah b. Ca'fer'in, halîfeye çalgıcı kölesini göndermeye razı olduğu zaman, Şam sarayına gitmesine izin vermesi dışında herhangi bir hatasının olmadığını söylemektedir.⁴⁵ Ebân aynı zamanda şaka ve muzipliğe meyilli bir insan olarak betimlenir. Bu muzipliğin bir örneği *el-Eğânî*'de verilmektedir.⁴⁶

44 *el-Eğânî*, XXI (yay.: Brunnow), [92:15-93:1. Bu şiir Medîne Yahudilerinin akıbeti için yazılmış bir ağıttır. Şimdi bu yaşlılık onu yatağına hapsedti. Yahudi şair, keşke Muhammed'le yaptıkları antlaşmaya (yani Medîne Sözleşmesine) bağlı kalsalardı, ona karşı tahrike kapılıp kendilerini hedef hâline getirmeselerdi sürgün ve katliama maruz kalmazlardı diyerek halkının aptalca davranışlarını ve yanlışlarını yansıtıyor. Fakat şeytan tarafından kandırılmaya izin verdiklerini ve intikam almak isteyen Müslümanlar tarafından yok edildiklerini söylemektedir. Şiirin, bir dizi sıklıkla kullanılan anti-Yahudi motifler peşinde olan Müslümanlar arasında ortaya çıkan daha sonraki bir uydurma olduğu açıktır. Oldukça kinayeli ifadeler içermektedir, aşırı lafızcılığa kaçmak-sızın Arapçadan tercüme edilmiştir.]

45 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-esrâf*, XI, yay.: Ahlwardt, 209.7-15.

46 *el-Eğânî*, [XIX, 176:6-178:9].

[İbn Herme babasından rivâyetle şöyle anlatmaktadır: "Ebân, insanların en şakacı ve oyuna düşkün olanı idi. Onun şakalarından birisi şudur: Medîne'nin yukarı tarafında oturan ve kötü bir lakaba sahip birisi vardı. Bu kişi lakabıyla hitap edenlere kızardı. Ebân geceleyin bu adamın evine gelir ve "ben filan oğlu filan" der, sonra da yüksek sesle o adamın lakabını söylerdi. Adam ağza gelebilecek en kötü küfürleri savurur ve Ebân buna gülerdi. Yine bir gün biz Ebân'ın yanındaydık ve Es'ab da vardı. Devesiyle birlikte bir bedevî geldi. Bedevî oldukça kumral ve seyrek saçlı asabî görünümlü biriydi, engerek yılanı gibi ateş saçıyor ve yüzündeki kötülük okunabiliyordu. Yanına birisi yaklaşmaya görsün, hemen sövüyor ve çileden çıkıyordu. Es'ab, Ebân'a 'Allah'a yemin olsun ki, bu bir bedevî, onu çağırın' dedi. Bunun üzerine çağrıldı ve bedevîye 'Vâli Eban b. Osman seni çağırıyor' denildi. Bedevî, Ebân b. Osman'ın huzuruna geldi ve selâm verdi. Ebân ona, nesebini sordu, adam da nesebini saydı. Ebân bedevîye 'Allah seni var etsin ey dayı! Sevgimizi artırdın' dedi. Adam oturunca Ebân ona şöyle dedi: "Ben uzun zamandan beri senin deven gibi böyle bir deve arıyordum. Bu deveye bulunan özelliklere sahip bir deve bulamadım. Bu boy, bu renk, bu göğüs, bu baldır, bu toynak...Allah'a şükürler olsun ki, beni en sevdiğim insanın yanında buna ulaştırdı. Bunu bana satar mısın?" Bedevî 'evet, ey Emîr' dedi. Ebân, 'bu deveye yüz dinar veriyorum' dedi. Aslında on dinarlık bir deve idi. Bedevî çok sevindi

[15] 2. Urve b. ez-Zübeyr

Ebân b. Osman'ın doğumundan çok kısa bir süre sonra, Urve b. ez-Zübeyr doğdu. O da Ebân gibi *meğâzî* sahasında

ve havalandı. Sevinç ve istek yüzünde belli idi. Ebân, Eş'ab'a döndü ve şöyle dedi: "Yazıklar olsun ey Eş'ab! Bu dayım, senin aile ve akrabalarından (yani tamah konusunda sana benziyor demek istiyor), ona her şeyden bolca ver." Eş'ab 'emrin olur, ziyadesiyle' diyerek cevap verdi. Ebân bedevîye, 'Ey dayı! Ben bilerek sana fazla verdim. Aslında bu deve altmış dinar eder. Fakat ben sana yanımda nakit para az olduğu için yüz dinar verdim. Yüz dinara tamamlanması için ben sana bir miktar eşya vereyim' dedi. Bedevînin memnûniyeti iyice arttı ve "bunu kabul ettim, ey Emîr!" dedi. Ebân, Eş'ab'a gizli bir söz söyledi, Eş'ab dürüldü bir şey çıkardı. Ebân ona 'getirdiğin şeyi çıkar' dedi. Eş'ab dört dirhem edecek eski püskü yıpranmış ipekten bir sarık çıkardı. Ebân 'bunun fiyatını takdir et ey Eş'ab!' dedi. Eş'ab 'bu sarık, emîrin sarığıdır. Emîr bununla tanınır, bayram ve cuma günleri bu sarığı takar, halîfeleri onunla karşılar, elli dinar eder' dedi. Ebân 'onu bedevînin önüne koy' dedi. Ebân İbn Zebennec'e de 'onun ederini tespit et' dedi. İbn Zebennec ederini yazdı ve sarık bedevî'nin önüne kondu. Öfkeden nerede ise birbirlerine gireceklerdi, ama kimse bir kelime edemedi. Sonra Ebân 'kalansüvemi (başlık) getir' dedi. Eski ve yırtık uzun bir kalansüve çıkardı. Kalansüve pis, yağlanmış ve parçalanmış idi. Ancak yarım dirhem ederdi. Ebân, Eş'ab'a 'değerini belirle' dedi. Eş'ab 'Emîr'in kalansüvesi çok değerlidir. O, bununla beş vakit namazını kılar ve hüküm vermek için oturur. Otuz dinar eder'. Ebân, İbn Zebennec'e 'bunu da tespit et' dedi. O da 'tamam, tespit ettim' dedi. Kalansüve de bedevî'nin önüne konuldu. Bedevî'nin yüzü sinirden bembeyaz kesildi, gözleri yuvasından dışarı fırladı, üzerlerine sıçramak istedi, kendine hâkim oldu, ancak tedirgindi. Sonra Ebân Eş'ab'a 'yanındakini getir' dedi. Bunun üzerine Eş'ab, iki tane delik, kabuğu soyulmuş ve yırtık na'lin (ayakkabı) çıkardı. Ebân, Eş'ab'a 'bunların fiyatını tespit et' dedi. Eş'ab 'Bunlar Emîr'in ayakkabıları, Emîr bununla Ravda'da (Hz. Peygamber'in kabri) ayağına giyip dolaşıyordu, Hz. Peygamber'in minberine çıkıyordu. Kırk dinar eder' dedi. Ebân 'onları bedevînin önüne koy' dedi. O da koydu. Sonra Ebân bedevîye 'eşyalarını topla dedi. Yanındakilerden birisine de 'git ve deveyi al' dedi. Yanındakilerden başka birine de 'bedevî ile birlikte git ve eşyaların onda kalan fazla parasını al' dedi. Bu yirmi dînâr idi. Bedevî yerinden fırladı, kumaşı aldı ve ordakilerin yüzüne çok sert bir şekilde fırlattı. Sonra Ebân'a şunları söyledi: Allah seni ıslah etsin! Neden öleceğim, biliyor musun? Ebân 'hayır, bilmiyorum' dedi. Bedevî 'babam Osman dönemine yetişemedim. Eğer yetişseydim, Vallahi senin gibi bir oğlu olduğu için onun kanını dökmeye iştirak ederdim.' dedi. Sonra delirmiş gibi yerinden kalktı, Sonra devesinin başını tuttu. Bu durum üzerine Ebân öyle bir güldü ki, gülmekten yere düştü. Yanındakiler de aynı şekilde güldüler. Bundan sonra bedevî Eş'ab ile karşılaşınca şöyle derdi: 'Ey kötü kadının oğlu! Gel de sana, benimle dalga geçerek eşyalara değer biçtiğiniz günün karşılığını vereyim.' Eş'ab ise onu görünce hızla kaçardı." *el-Eğâni*, XIX, 188-190 (Arp. ç.n.).]

otorite idi. Ebân'ın durumunun aksine, onun derlemelerinden pek çok hadis bize kadar ulaşmıştır.⁴⁷

- 47 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 132-135:16; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 399-400; Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, 243:8-9, 245-248, 380-381:1; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, I, 131:1, 909; a. mlf., *Tabakât*, 241:11-13; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*, yay.: Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Beyrut-Riyad, 1408/1988, IV, 244:13-20; İbn Habîb, *Muhabber*, 100:9-11; el-Câhîz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 70:6-9; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI.1, 31:13-32:9 no 138; a. mlf., *et-Târîhu'l-evsat*, I, 375:1-8 no. 834, 378 no. 843; a. mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, I, 226:17-18, 231:15-17, 232:1-2, 4-7, 235:10; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Muvaffakiyyât*, 182:2-3; el-İclî, *Târîhu's-sikât*, 331:5-7 no. 1121; İbn Kuteybe, *Maârif* (yay.: Ukkâşe), 222:8-14; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 352:13-18, 353:6-16, 354:1-3, 364:16-362:2, 425-426:4, 471:3-15, 475:15-18, 479:3-5, 550:7-554:9, 559:1-6, 563:11-13, 622:9-623:1, 714:5-7; III, 17:5-9, 335-336:1; el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eş-râf*, V (yay.: İhsan Abbas), Wiesbaden, 1996, 52:2-54:9; V, yay.: Goitein, 362:8-11, 370:3-371:13, 372:5-10; XI, yay.: Ahlwardt, 257:1-10; a. mlf., *Futûh'l-buldân*, 14:13-15, 217:19-218:1; Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 144-146:2, 309:12-13, 404-405:3, 406:4-10, 407:12-13, 418:7-10, 497-498:1, 517:17-20, 521:7-9, 522:1-14; el-Ya'kûbî, *Târîh*, II, 286:6, 337:10, 350:12; ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 58:9-59:21; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III.1, 395:21-396:7 no. 2207; el-Mes'ûdî, *Murûcuz-zeheb*, III, 276:3-8 no. 1943, 316:12-20 no. 2024; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 194:6-195:7; a. mlf., *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, 64:3-8 no. 428; *el-Eğânî*, I, 146:10-147:5; IV, 165:13-166:5, 408:2-10, 409:1-7, 420:1-421:2; V, 74-75:11; VI, 266:7-8; IX, 140:8-10, 142:1-143:11, 148-149:2; X, 306:11-307:2; XI, 188:3-5, XV, 6-7:3; XVI, 150:8-10, 197-198:4, 199:10-200:4; XVII, 241:2-242:12; İbnu'n-Nedîm, *Kitâbu'l-fihrist*, yay.: Gustav Flügel, Leipzig, 1871-1872, 110:11; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Kahire, 1354/1935, II, 176:1-183:7 no. 171; İbn Hazm, *Cemheretu nesebi Kureys*, yay.: E. Levi-Provençal, Kahire, 1948, 113:4, 11, 13, 115:3-116:18; eş-Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 58:15-59:4; İbnu'l-Kaysarânî, *el-Cem'*, I, 394:1-6 no. 1507; İbn Hamdûn, *Tezkira*, II, 453:10-454:12 no. 1154; III, 18-20:10 no. 20, 309:15-310:13 no. 935; IV, 310:1-10 no. 752; VI, 145:3-14 no. 437d; VII, 178:3-11 no. 830; VIII, 126:5-10 no. 336; IX, 247:10-16 no. 490; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XL, 237:12-286:14 no. 4687; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 105:16; VI, 278:9-16, 333:11-334:15 no. 531; a. mlf., *Sıfatu's-saffe*, Haydarâbâd, H. 1355-1357, II, 47:8-49:10; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut, 1965-1967, IV, 582:7; en-Nevvî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 420:7-421:2; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, yay.: İhsan Abbas, Beyrut, 1968-1972, III, 255:4-258:15 no. 416; el-Yâfî, *Mir'âtu'l-cenân*, I, 187:18-189:17; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 11-25:2 no. 3905; a. mlf., *Tuhfetu'l-eş-râf*, XIII, 288:6-297:8 no. 1198; ez-Zehabî, *Tezkiratu'l-huffâz*, Haydarâbâd, 1375-1376/1955-1956, I, 62:7-63:2 no. 51; a. mlf., *Târîhu'l-islâm*, h.

- [16] Urve de İslam'a girişte önceliği olan eşrafın soyuna mensuptur. Urve, Haccâc'ın küstahça bir yorumuna verdiği cevapta -aralarındaki bu tartışma yaklaşık H. 75'te meydana gelmiştir- İslam'a girişte öncelik şerefini elinde bulunduran kadınlara kendisini nispet ederek övünür.⁴⁸ Bu olay şöyle olmuştur: Bir keresinde Urve Abdülmelik ile konuşurken, kardeşi Abdullah'ı ismi ile değil de Ebû Bekr diye künyesi ile zikredince, Haccâc onu azarladı ve şöyle dedi: "Annesiz kalasica! Müminlerin Emîri'nin yanında bir münafığı künyesi ile mi anıyorsun?!"⁴⁹ Bunun üzerine Urve şöyle dedi: "*Sen bana mı annesiz kalasica diyorsun? Hâlbuki ben cennete girme şerefine erişmiş kadınların evladıyım.*

81-100, 421:1429:6 no. 345; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 421:7-437:10 no. 168; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, I, 7:8; XIX, 548:7-551:10 no. 566; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, IX, 101:20-103:22; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, VII, 180:16-185:7 no. 351; İbn Tangribirdî, *en-Nucû'z-zâhira*, Kahire, 1348-1392/1929-1972, I, 228-229:4; İbnu'l-İmâd, *Şezer3atu'z-zeheb*, I, 103-104.14.

Modern araştırmalar: Ferdinand Wüstenfeld, *Die Familie el-Zubeir*, Göttingen, 1878, 51-56 no. 63; a. mlf., *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen, 1882, 3 no. 13; Sachau, "Einleitung", XVIII-XIX; Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 7; V. Vacca, "'Urwa ibn al-Zubayr" md., *El'*, I, Leiden, 1934, 1047a-b; J. von Stüpnagel, *'Urwa ibn az-Zubair. Sein Leben und seine Bedeutung als Quelle frühislamischer Überlieferung*, Tübingen, 1957; Marsden Jones, el-Vâkidî'nin *Kitâbu'l-meğâzî*'sine yazdığı "Giriş", I, 20-21; Caskel, *Ğamharat an-nasab*, I, 19. Tablo, II, 575a; GAS, I, 278-279; Faruqi, *Early Muslim Historiography*, 224-235; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 226b, Dürî, *Rise of Historical Writing*, 25-26, 76-95; Jarrar, *Prophetenbiographie*, 20-23; Motzki, *Anfänge*, 197-198; Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge, 1994, 30-32; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 145-146, 148, 166, 219, 244, 300; G. Schoeler, "'Urwa ibn al-Zubayr" md., *El'*, X, Leiden, 2000, 910a-913a; Andreas Görke, "The Historical Tradition about al-Hudaybia: a Study of 'Urwa b. al-Zubayr's Account", *Biography of Mohammad*, içinde, yay.: Motzke, 240-271.]

48 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-esrâf*, XI, yay.: Ahlwardt, 63:14-64:2, [aynı eser, V, yay.: Goitein, 371:9-13].

49 [Bu rivâyette el-Haccâc'ın Urve'yi suçladığını görmekteyiz. Çünkü İslam'ın ilk dönemlerinde, Horovitz tarafından bu çalışmada zikredilen diğer başka diyaloglardan da açıkça anlaşıldığı gibi, bir kimseyi künyesi ile anmak ona saygı duyulduğunun göstergesi idi. Bu konuda bkz. Goldziher, *Muslim Studies*, I, 24.2.]

Annem Ebû Bekr es-Sıddîk'in kızı Esmâ, ninem Abdulmuttalib'in kızı Safiyye, teyzem Âişe, halam Huveylid'in kızı Hatîce'dir." Urve'nin dedesi el-Avvâm Hatîce'nin kardeşiydi. Babası ez-Zübeyr Peygamber'in İslam'a ilk giren ashâbından idi. Daha önce adı geçen kardeşi Abdullah,⁵⁰ Yezîd'in halîfeliğini reddetmiş Mekke'li ve Medîneli ashâbın çocuklarının lideri idi, Mekke'de Yezîd'in hilâfetine karşı çıkarak H. 64-73 yılları arasında hüküm sürdü.

Urve yaşça Abdullah'tan epey küçüktü.⁵¹ Abdullah, kar- [17] deşi Urve'nin doğum haberini H. 26 yılında Afrika fetihlerinden Medîne'ye döndüğünde almıştı.⁵² Urve babasının hayatını kaybettiği H. 36 yılındaki Cemel savaşına katılmadı. Henüz on yaşlarında bir çocuk olduğu için onun katılmasına izin verilmedi. Ancak yaşça ondan biraz büyük olan Ebân bu savaşa katılmıştı.⁵³ O zaman Urve memleketinde kalmıştı. Onun ismi ilk defa H. 46 yılında siyasî bir olayla anılmıştır. Bu olay da öldürülen Abdullah b. Hâlid'in yeğeni Hâlid b. Muhâcir'in amcasının katillerinden intikam alma olayıdır.⁵⁴

Urve, Muâviye'nin iktidarının (H. 41-60) son yıllarında, yani H. 55 yılından itibaren düzenli olarak her gece bazı arkadaşlarıyla Medîne mescidinde bir araya gelirdi.

50 [İbnu'z-Zübeyr ve ikinci iç savaş hakkında bkz. Patrica Crone, *Slaves on Horses: the Evolution of the Islamic Polity*, Cambridge, 1980, 34-41; G.R. Hawting, *The First Dynasty of Islam: the Umayyad Caliphate AD 661-750*, Londra ve Sidney, 1986, 46-57; Hugh Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates: the Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Centuries*, Londra ve New York, 1986, 90-103; özellikle bkz. Gernot Rotter, *Die Umayyaden und der Zweite Bürgerkrieg (680-692)*, Wiesbaden, 1982.]

51 [GAS'a göre (I, 278) otuz yaş daha küçüktü.]

52 *el-Eğânî*, [VI, 266:7-8]; İbn Ebî Hayseme "Urve Cemel savaşında on üç yaşında idi" (İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*) dediğine göre, Urve H. 23 yılında doğmuş olmalıdır.

53 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 133:9-11. Krş. et-Taberî, *Târîh*, I, 3103:5-11.

54 et-Taberî, *Târîh*, II, 82:19-83:11. Krş. Henri Lammens, [*Etudes sur le règne du calife omayyade Mo'âwiye Ier*, Paris-Londra-Leipzig, 1908, 344-346; =] *MUSJ* 3, 1908, [208-210].

Bu topluluğun bir üyesi olan ve daha sonra Abdulmelik'in emîni konumuna gelen Kabîsa, Urve'nin kardeşi Mus'ab, Ebû Bekr b. Abdurrahman, Abdulmelik b. Mervân, Abdurrahman b. el-Misver, İbrahim b. Abdurrahman ve Ubeydullah b. Abdillâh gibi kimselerin, kendisi ve Urve'nin yanı sıra bu toplantıların üyesi olduklarını söylemektedir.⁵⁵ İbn Hallikân'da yer alan bir rivâyet bu gece toplantıları hakkında bilgi vermektedir. Ancak İbn Hallikân vehimde bulunarak toplantıya katılanların isimleri arasına Abdullah b. Zübeyr'i de ekler ve önemsiz bazı isimleri atlayarak şöyle der:

Abdulmelik b. Mervân, Abdullah b. Zübeyr ve onun iki kardeşi Mus'ab ve Urve Muâviye döneminde Mescid-i Harâm'da bir araya geliyorlardı. İçlerinden biri 'gelin, herkes arzusunu açıklasın' dedi.

- [18] Abdullah b. Zübeyr benin arzum 'Haremeyn'e⁵⁶ hâkim olmak ve hilâfete ulaşmaktır' dedi. Mus'ab b. ez-Zübeyr ise 'benim arzum İki Irak'a⁵⁷ sahip olmak ve Kureys'in iki güzel akıllı kadını Sükeyne binti Hüseyin ve Âişe binti Talhâ'yı nikahlamak' dedi. Abdulmelik b. Mervân da 'benim arzum, bütün dünyaya hâkim olmak ve Muâviye'nin halefi olmak, onun yerine geçmektir' dedi. Bunun üzerine Urve 'ben sizin bu istediklerinizin hiç birisini istemiyorum. Benim arzum, bu dünyada zâhid olarak yaşamak, ahirette cenneti kazanmak ve kendisinden ilim rivâyet edilenlerden olmaktır' dedi. Zaman, her biri emeline ulaşınca kadar hükmünü icra etti. Abdulmelik şöyle derdi: Cennet ehlinde birine bakmaktan hoşlanan kişi, Urve b. ez-Zübeyr'e baksın.⁵⁸

Urve, Medîne'deki ikâmetine yedi yıl Mısır'da kalarak ara verdi. Bu konuda bizzat Urve'nin kendisinin şahitliği ile ilgili bir bilgiye sahibiz. el-Belâzurî'de nakledildiğine

55 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, XI, yay.: Ahlwardt, 257:1-10.

56 [Yani Mekke ve Medîne.]

57 [Yani basra ve Kûfe.]

58 İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, yay.: İhsan Abbâs, Kahire, H. 1299, I, 399:28-400:3, III, 258:6-15. Abdullah b. Ömer'den nakledilen benzer bir rivâyetle krş. III, 29:15-19.

göre Urve şöyle demiştir: “Mısır’da yedi yıl kaldım ve orada evlendim. Halkın çok sıkıntı çektiğini gördüm. Hâlbuki Amr orayı sulh ve antlaşma yoluyla ve belli miktarda vergi ödemek şartıyla fethetmişti.”⁵⁹ Biz, kardeşi Abdullah’ın Yezîd’in⁶⁰ hilâfetini tanımaması esnasında Urve’nin Mısır’da olduğunu ve öte yandan Abdullah b. Zübeyr’in H. 64 yılında Mısır’a atadığı vâlinin onu bir yıl sonra Mısır’ı terk etmeye zorladığını bildiğimiz için, Mısır’da geçirmiş olduğu yedi yılın hicrî 58-65 yılları arası olduğu sonucunu çıkarabiliriz.⁶¹ Urve, Abdullah b. Zübeyr’in halîfeye karşı mücadelesinde kardeşinin yanında yer aldı ve diğer kardeşi Mus’ab, ağabeyi Abdullah adına yaptığı bir savaşta H. 72 yılında öldüğü zaman, onun mallarının idaresi Urve’ye geçti.⁶² Abdullah Mekke’de kuşatıldığında, Urve onunla beraberdi.⁶³

Abdullah H. 73 yılında öldürülüp halîfelik davasını kay- [19] bedince, Urve doğruca artık hilâfet konusunda kendisiyle mücadele edecek kimsenin kalmadığı ve daha önce de gördüğümüz gibi, Muâviye döneminin son yıllarında Medîne mescidinde devamlı olarak kendisiyle bir araya geldiği Abdulmelik’in sarayına gitti. Urve’nin Abdulmelik’in sarayına yaptığı bu yolculukla ilgili temel kaynaklarda çeşitli rivâyetler vardır.⁶⁴ Ancak biz burada Abdullah b. Fâid’in rivâyetini nakledeceğiz:

Urve, eşi benzeri görülmemiş bir deveye bindi ve Haccâc’ın elçileri Abdullah b. Zübeyr’in öldürüldüğüne dair haberi Abdulmelik’e ulaştırmadan önce Şam’a vardı. Abdulmelik’in ka-

59 el-Belâzurî, *Futûhu’l-buldân*, 217:19-218:1.

60 el-Cumahî, *Tabakâtu’s-suarâ*, yay.: Joseph Hell, Leiden, 1916, 34:19-23.

61 [Aslında Urve’nin Mısır’da kesintisiz yedi geçirmesi pek olası değildir. Bu konuda bkz. von Stüpnagel, *Urwa Ibn az-Zubair*, 13.]

62 el-Eğânî, [XIX, 127-128:1.]

63 el-Belâzurî, *Ensâbu’l-eşrâf*, XI, yay.: Ahlwardt, 47:5-10 [= V, yay.: Goitein, 362:8-11].

64 el-Belâzurî, *Ensâbu’l-eşrâf*, XI, yay.: Ahlwardt, 65:4-12; [= V, yay.: Goitein, 370:3-10, 10-21, 371:9-13, 372:5-10].

pısına geldiğinde, halîfenin huzuruna çıkmak için izin istedi ve içeri girince Abdulmelik'i halîfe selâmı ile selâmladı, o da selâmını aldı, merhabalaştı, ona sarıldı ve divanın üzerine oturttu. Sonra Urve şu beyitleri terennüm etti:

Sana rahim yoluyla akrabalığım var,

Yaklaşmadığında rahim yoluyla akrabalığın ne kıymeti var!

Sonra Urve, söz Abdullah'a gelinceye kadar konuşmaya devam etti. Urve, 'Ebû Bekr⁶⁵ (bu dünyadan) ayrıldı' deyince, Abdulmelik 'ona ne oldu?' diye sordu. Urve 'Allah rahmet eylesin, öldürüldü' cevabını verince, Abdulmelik secdeye kapandı. Urve 'Haccâc onun cesedini çarmıha gerdi. Ona, cesedini annesine vermesi için bir emir ver' ricasında bulununca, Abdulmelik 'olur' dedi ve derhâl Haccâc'a, Abdullah'ın cesedini çarmıha germesinin büyük bir hata olduğunu içeren bir mektup yazdı. Ona şunları da yazdı: 'Urve'ye kötülük yapmamayı öğütlerim, ben ona emân verdim.' Urve Şam'dan otuz günde Mekke'ye döndü. Haccâc, Abdullah'ın cesedini çarmıhtan indirdi ve annesine gönderdi,* cenaze namazını Urve kıldırdı.

Abdulmelik Urve'ye beklediği şekilde muâmelede bulundu. Ancak oğlu Hişâm'ın bize bildirdiğine göre, bazı Şamlıların davranışlarından şikâyetçi idi.

- [20] Urve, Abdulmelik'le beraber otururken birtakım kimse-
ler gelip Abdullah b. Zübeyr'e ağız dolusu küfür etmeye baş-
ladılar. Bunun üzerine Urve hâcibe şunları söyleyerek odayı
terk edip çıktı: "Abdullah b. Zübeyr benim öz kardeşimdir.
Ona hakaret etmek istediğinizde, benim orada bulunmama
müsaade etmeyin!" Abdulmelik bunu duyunca şöyle dedi:
"Biz kardeşini ona bir düşmanlığımız olduğu için öldürme-
dik. Fakat o, öyle bir şey istedi ki, biz de onu istiyorduk. O

65 Bu, Abdullah'ın künyesi idi. Halîfe ile konuşulurken bu künyenin kulla-
nılmasına Haccâc'ın itirazı daha önce zikredilmişti.

* [Onu annesi yıkadı. Cesede su değince paramparça oldu. Annesi 'bana
rüyamda, ey parça parça olanın annesi, denildi. Ben parça parça ola-
nın el-Münzir olduğunu sanıyordum. Çünkü o, kılıçla parçalanmıştı.
Oğlum olduğunu sanmıyordum' dedi ve cesedin organlarını ayrı ayrı
yıkadı, organlarını birbirine tutturdu ve defnetti (A. çn.).]

bu uğurda öldürüldü. Şamlılar öldürdükleri insana hakaret ederler. Senden önce huzurumuza girmek için birine izin vermiş isek ve o da hakaret için gelmişse, sen o anda içeri girme. Sen oturuyorken birine girmek için izin vermiş isek, sen çık git.”⁶⁶ Urve’nin Medîne’ye dönüşünden sonra, Abdulmelik’le, edebî mektuplaşmaları dışında herhangi bir görüşmesinin olup olmadığını bilmiyoruz.

Sonra Urve, Velîd’in H. 86 yılında⁶⁷ tahta çıkışından sonra, ikinci defa Şam sarayına gitti. Beraberinde oğlu ve aile dostu İsmâil b. Yesâr da vardı.⁶⁸ Urve, Şam’a yaptığı bu ikinci ziyaretinde talihsiz olaylarla karşılaştı. Oğlu Muhammed, sarayın çatısından aşağıdaki hayvanları izlerken ahıra düştü. Aralarına düştüğü hayvanlar öfkeli idi ve ezeerek onu öldürdüler. Kemiğindeki bir probleminden dolayı Urve’nin ayağını kesmek zorunda kaldılar. Muhammed’e ağıt olarak İsmâil b. Yesâr’ın söylemiş olduğu kasîde, *el-Eğânî*’de⁶⁹ muhafaza edilmiştir. Ve yine burada Urve’nin oğlu Hişâm’ın bu talihsiz olaylarla ilgili rivâyetini bulmaktayız. Rivâyet şöyledir:

Urve, ayağı ağrıyınca Velîd b. Abdulmelik’e geldi. Kendisine ‘ayağını kestir’ denildi. O ‘ben bir uzvumu kestirmeyi uygun bulmuyorum’ dedi. Yara dizine kadar ulaşınca ‘eğer yara dizine kadar çıkmışsa seni mutlaka öldürür’ denildi. Nihayet ayağı kesildi ve onun yüzünde hiçbir hoşnutsuzluk alameti yoktu. Ayağı kesilmeden önce insanlar ona ‘sana ilaç içiririz ve hiçbir acı duymazsın’ deyince, o ‘sizinle aynı fikirde değilim, şu duvar beni acı çekmekten korur’ dedi... Annesi el-Hakem b. Ebi’l-Âs b. Ümeyye’nin kızı olan Muhammed b. Urve b. ez-Zübeyr, Velîd b. Abdilmelik’in hayvan ahırına düştü. Hayvanlar teperek onu öldürdüler.

66 *el-Eğânî*, [XVII, 241:2-11].

67 İbn Kuteybe, *Kitâbu’l-ma’ârif*, yay.: Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen, 1850, 114:17-19. [yay.: Ukkâşe, 222:9-11]. Urve, H. 94 yılında ölmüştür.

68 *el-Eğânî*, IV, [408:2-10, 409:1-7].

69 *el-Eğânî*, IV, [420:1-421:2].

- [21] Daha sonra taziye için bir adam geldi. Urve o adama ‘eğer ayağım için geçmiş olsun demeye geldinse, ben onu kaybetmiş olmanın mükâfatını Allah’tan beklerim’ dedi. Bunun üzerine adam, ‘ben Muhammed için taziyeye gelmiştim’ dedi. Urve, ‘ona ne oldu?’ diye sordu. Adam Muhammed’in ölüm haberini bildirdi. Bunun üzerine Urve şu beyitleri söyledi:

Zaman benim için yok edici olayları ortaya çıkarmışsa,
Dostlarımın başına gelmedikçe ben bunları iştihakla anlatı-
rım.

“Allah’ım, bir uzvumu aldın, diğerlerini bana bıraktın. Bir oğlu-
mu aldın, diğerlerini bana bağışladın. Eğer sen almış isen mut-
laka bırakmışsındır da, imtihan etmişsen affetmişsindir de!”
Urve Medîne’ye geldiğinde Akîk vadisindeki evine yerleşti.⁷⁰

Diğer başka birtakım rivâyetler, Urve’nin ayağının ke-
silmesi olayını bize bildirmektedir.⁷¹ Onlardan biri şu rivâ-
yettir:

Urve, Abdulmelik b. Velîd’in yanından ayağı kesilmiş vazi-
yette döndüğü zaman, Îsâ b. Talha onun yanına geldi. Urve
evlatlarından birine şöyle dedi: “Ayağımın üstündeki örtüyü
kaldır, amcan ayağıma baksın.” Çocuk dediğini yaptı. Îsâ, Ur-
ve’nin ayağını görünce şöyle dedi: “Allah’tan geldik ve tekrar
ona döneceğiz. Ey Ebû Abdillâh! Biz seni ne güreş ne de yarış
için yetiştirdik. Allah bizim sende ihtiyaç duyduğumuz şeyi
sende bıraktı. Görüşünü ve ilmini.”⁷² Bunun üzerine Urve “hiç
kimse ayağım için senin gibi taziye dilemedi” dedi.⁷³

Urve, Emevî hanedanı mensuplarından Ömer b. Abdi-
lazîz’in, H. 87-93 yılları arasında Medîne vâlisi iken yanına
gidip gelirdi.

70 *el-Eğânî*, [XVII, 241:12-242:5].

71 İbn Kuteybe, *Ma’ârif*, 114:17-19, [(yay.: Ukkâse), 222:8-11]; İbn Hal-
likân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, I, 398.24-399:1, [yay.: İhsan Abbas, III, 256:2-
15]; ez-Zehebi/Fischer, *Biographien*, 47:4-48.1.

72 İngilizce basılı metinde “thy knowledge and intelligence” (her iki keli-
me de “ilim/bilgi” anlamına gelmektedir), şeklinde geçmekte olup, bu
çift tercüme yapıldığını göstermektedir. Ancak orijinal Arapça metinde
(*el-Eğânî*, XVII, 242:12) “ra’yeke ve ilmeke” (yani, “senin reyin/görü-
şün ve ilmin”), şeklindedir.

73 İbnu’l-Mâcişun rivâyet etmektedir. *el-Eğânî*, [XVII, 242:12].

Urve, Ömer b. Abdilazîz'in Medîne vâlisi olduktan sonra [22] görüşüne başvurduğu on fakihten biri idi.⁷⁴ Ömer b. Abdilazîz'in Medîne mescidini genişletme çalışmaları esnasında ezbere okuduğu bir hadis, İbn Sa'd'da Urve tarafından rivâyet edilmektedir.⁷⁵ Ancak Urve, vâli onun "Âişe, Peygamber ve kendi anne-babası hariç, Abdullah b. Zübeyr'i sevdiği kadar hiç kimseyi sevmezdi" şeklindeki sözünü yalanlayınca, vâli ile şiddetli bir anlaşmazlığa düştü.⁷⁶ Urve, İslam toplumunun dâhilî tartışmalarında düşmanlık ateşini alevlendirmeye eğilimli biri değildi. Şu söz ona nispet edilmektedir: "Ali, Osman'ın katline yardım etme konusunda Allah'tan en çok korkan, Osman da Ali'nin kendisini öldürdüğünü sanma hususunda Allah'tan en çok çekinendir."⁷⁷ Urve, her akşam Mescid-i Nebevî'nin arka tarafında Ali'nin torununun oğlu olan Ali b. el-Hüseyn (ö. 92 veya 94) ile bir araya gelirdi. Onunla yaptığı bir konuşmayı, kendisi de bu konuşmada bulunmuş olan Abdullah b. Hasen şöyle rivâyet etmektedir:

"Bir gece biz sohbet ederken,⁷⁸ söz döndü dolaştı Emevîlerin iktidarda iken işledikleri zulümlerine ve hiç kimsenin bu durumu değiştiremediğine geldi. Bu konuda Allah'ın kendilerini cezalandırmasından duydukları korkuyu konuştular. Urve, Ali'ye şöyle dedi: 'Ey Ali! Kim zalimlerden uzak durursa, -ki Allah o kişinin zâlimlerin amellerine kızgın olduğunu bilmektedir- belli bir miktar onlara meyletse bile, zalimlere bir ceza isabet ettiğinde, onun onların başına gelen bu musibetten kurtulması umulur.' Sonra Urve Medîne'yi terk etti ve Akîk'te oturmaya başladı.⁷⁹ Ben de Medîne'den ayrıldım ve Suveyka'da oturmaya başladım.⁸⁰

74 et-Taberî, *Târîh*, II, 1183:2-3.

75 İbn Sa'd, *Tabakât*, III.1, 82:13-22.

76 *el-Eğânî*, [IX, 142:1143:11].

77 el-Müberra, *el-Kâmil fî'l-luğa ve'l-edeb*, yay: William Wright, Leipzig, 1862-1878, I, 444:6-7.

78 Bu konuşma Abdülmelik ya da el-Velîd döneminde olmuştur.

79 Akîk'de, Urve'nin kuyusu diye bilinen bir kuyu vardı. Bkz. Yâkût, *Buldân*, I, 433-434:7; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 114.19-20 [yay.: Ukkâse, 222.11-12].

80 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 135:2-10 [Suveyka, Medîne yakınında bir yerdi. Ali'nin pek çok torunu orada yaşamış ve oranın mülkiyetine sahip olmuşlardır. Bkz. Yâkût, *Buldân*, III, 198:8-14].

Birçok dindar kimsenin gözünde dine saygısız bir yönetim olan Emevîlerle ilgili burada Urve'ye nispet edilen bu ifadeler, bağlılık ve saygıyı terk etmediği ve hatta Medîne'den bile ilişkilerini sürdürdüğü Şam yöneticilerine karşı, kendi pozisyonunun bir savunusu gibi durmaktadır.

- [23] Urve'nin ölüm tarihi ile ilgili olarak elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak otoritelerin çoğu onun ölüm tarihini H. 94 yılı olarak vermektedirler.⁸¹ O, Fur' civarında Mucâh'taki kendi arazisinde öldü.⁸² Oğulları Muhammed ve Hişâm'ın isimleri yukarıda birden fazla zikredildi. Bunların yanı sıra, onun altı oğlunun daha isimlerini biliyoruz.⁸³

Urve, bir hadis uzmanı olarak büyük bir şöhrete sahiptir ve o Medîne'nin yedi fakihinden biridir. Onun akrabalık ilişkileri tek başına, ona İslam'ın ilk günleri ile ilgili pek çok rivâyeti ilk elden alabileceği bir pozisyon elde etmesini sağlamıştır. O, bu tür haberleri babasından, annesinden ve hepsinden öte ziyaret etmekten ve sorular sormaktan asla bıkmadığı teyzesi Âişe'den almıştır.⁸⁴ Mücâhid, Urve ile beraber İbn Ömer'e Peygamber'in umrelerinin sayısını ve nasıl umre yaptığını sorduklarını, onun verdiği cevap kendilerini tatmin etmeyince Urve'nin meseleyi Âişe'ye sorduğunu ve onun da kendilerine başka bir cevap verdiğini nakletmektedir.⁸⁵

Urve'nin derlediği hadisleri rivâyet edenler arasında oğlu Hişâm ve Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî'yi özellikle zikretmek gerekmektedir. Yezîd'in Medînelileri

81 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 135.12-14; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 114:20-21. [yay.: Ukkâşe, 222:13]; el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, [I, 232:1-2].

82 [İngilizce metinde "Fur'a" şeklinde geçmektedir. Bkz. Yâkût, *Buldân*, III, 877-878:11.]

83 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 114-115:1 [yay.: Ukkâşe, 222:15-16].

84 [Urve'nin hocaları ve şeyhleri için bkz. Muslim b. el-Haccâc, *Ricâlu 'Urve b. ez-Zübeyr ve cemâa mine't-tâbiîn ve ğayrihim*, yay.: Kemâl el-Hût, Beyrut, 1996.]

85 et-Taberî, *Târîh*, I, 1765-1766:7.

bozguna uğrattığı Harre gününde (H. 63), babası Urve'nin fıkıh kitaplarını yaktığı ve sonradan bunları kaybettiği için çok üzüldüğü şeklindeki bir ifadeyi Hişâm'a borçluyuz.⁸⁶ Urve'nin bazı açıklayıcı notlar koyduğu ya da onun yanındaki bulunan diğer kitaplarla ilgili hiçbir ize sahip değiliz.⁸⁷ Ancak o, kendilerinden almış olduğu otoritelerin isimleri ile derlemiş olduğu haberleri sadece kendi öğrencilerine rivâyet etmekle yetinmemiş, fakat aynı zamanda ilk dönem İslam tarihi ile ilgili olaylar üzerine yazılı olarak giriş mahiyetinde bilgiler de vermiştir.

Onun bu yazılı cevaplarından birkaçı, İbn İshâk, el-Vâ- [24] kîdî ve et-Taberî'nin sayfaları arasında bize kadar gelmiştir. et-Taberî'de korunmuş olan parçalara göre, bu cevapların muhatabı çoğunlukla halîfe Abdulmelik'tir. Diğer parçalarda ise muhâtab el-Velîd'in sarayında yaşayan İbn Ebî Hüneyde'dir. Abdulmelik gençlik yıllarında sık sık fukahânın ilim meclislerine katılır⁸⁸ ve genç bir adam olarak ilim elde etmeye aşırı bir heves duyardı.⁸⁹ Halîfe Osman'ın sözlerini ezbere bilir, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve diğer bazı sahabîlerden hadis dinlerdi.⁹⁰ Bu nedenle onun, hadisin merkezi olarak büyük bir değer atfettiği Medî-

86 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, [133:18-21; Abdurrazzak es-San'ânî, *el-Musannef*, yay.: Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut, 1390-1392/1970-1972, XI, 425:7-9 no. 20,902. Kitap sahibi âlimler, bazen bu kitapların kendileri öldükten sonra yok edilmesini istemişlerdir. Onların böyle yapmalarının nedeni; eğer yazılı bir metin olursa, bunun sözlü rivâyetin kural-sal geleneğini bozacağı korkusudur. Bkz. Schoeler, "Mündliche Thora", 216, 223. Urve, pek çok Medînelinin öldürüldüğü bir günde kitaplarını yakmıştır. Muhtemelen onun böyle yapmasının nedeni, belki de kendi ölümünün de yaklaşmış olduğunu tahmin etmesinden dolayıdır. Cook, "Writing of Tradition", 480. Harre savaşı ve onun Medîne'deki etkisi ile ilgili daha fazla yorum için bkz. M.J. Kister, "The Battle of Harra: Some Socio-Economic Aspects", *Studies in Memory of Gaston Wiet*, içerisinde, yay.: Myriam Rosen-Ayalon, Kudüs, 1977, 33-49; Rotter, *Die Umayyaden und der Zweite Bürgerkrieg*, 40-59].

87 ez-Zehabî, /Fischer, *Biographien*, [40:1-48].

88 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 167:15-12.

89 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 174.14-16.

90 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 174:11-14.

ne'ye yönelmesi⁹¹ ve Urve'den *meğâzî* eğitimi almanın yollarını araştırması şaşırtıcı değildir. Abdülmelik, Medîne'de ikâmet ettiği yıllardan Urve'nin *meğâzî* sahasındaki en iyi otorite olduğunu biliyordu. Abdullah'ın hilâfet karşıtı hareketi sona erince, Urve kendini olumlu yönde tanıtmaya imkânı buldu.⁹²

Urve'nin Abdülmelik'e verdiği cevapların et-Taberî'de muhafaza edilen ilk bölümü Habeşistan'a hicretle ilgili olup, ayrıntılı bir isnadla başlamakta ve şöyle devam etmektedir: "Ebân b. Attâr şöyle dedi: Bize Hişâm b. Urve, babası Urve'den rivâyet ettiğine göre o, Abdülmelik'e şöyle yazmış:..."⁹³ et-Taberî'de yer alan ikinci bir fragmanda aynı isnadı görmekteyiz. Ancak burada isnad "Urve şöyle dedi" şeklinde olup, "Urve Abdülmelik'e yazdı" ifadeleri yer almamaktadır.⁹⁴ Ancak bununla beraber, bu parçanın içerdiği birinci parça ile ilişkili olduğundan dolayı bizim burada Abdülmelik'e yazılmış olan mektuplardan bir alıntı ile karşı karşıya olduğumuzda hiçbir şüphe yoktur. Bu parça, ilk fitnenin sebep olduğu Habeşistan'a hicretle başlamakta ve anlatıma ikinci fitnenin sebep olduğu Peygamber'in ashâbının Medîne'ye hicretini eklemektedir. Urve bu pasajlarda Enfâl sûresi 40. âyete dayanarak *fitne* kelimesini kullanmakta olup, Peygamber'in hicretini anlattığı ikinci kısımda yine aynı âyete göndermede bulunmaktadır.⁹⁵

91 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 173:8-15.

92 [Bu mektuplaşmalar ve Abdülmelik'in Medîneli âlimlerle ilişkileri için bkz. Caetani, *Annali dell'Islam*, I, 472; von Stûlpnagel, *'Urwa Ibn az-Zubair*, 61-83; Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 25, 79, 80, 81-82, 83-84, 87, 88-89; İhsan Abbas, "Abdülmelik b. mervân ve devruhû fî sekâfeti asrihî", *Dirâsât* 13, 1986, 105-113; Cook, "Writing of Tradition", 480-481. Bu serideki mektupların Arapça metinleri, daha sonraki kaynaklarda bize geldiği şekliyle, Horovitz'in eserini Arapçaya çeviren Nassâr tarafından tercümenin sonunda verilmiştir. Bkz. *el-Meğâzî'l-ûlâ*, 136-140; Dûrî, *Neş'etu'l-ilmî't-târîh*, 138-142.]

93 et-Taberî, *Târîh*, I, 1180:11-12.

94 et-Taberî, *Târîh*, I, 1224.8-11.

95 et-Taberî, *Târîh*, I, 1234.15-90.

Yine burada da isnad aynı olup, “Urve dedi” şeklinde- [25] dir ve “Urve Abdulmelik’e yazdı” kısmı yer almamaktadır. Bu üç pasajın da Abdulmelik’e yazılmış olan uzun mektuptan alındığı açıktır. Biraz daha ileride aynı isnaddan sonra bu durumu çok daha açık bir şekilde ifade ettiğini görüyoruz: “Hişâm b. Urve’nin bize, babası Urve’den rivâyet ettiğine göre o, Abdulmelik b. Mervân’a şöyle yazdı: “Sen bana mektup yazarak Ebû Sufyân ve onun (Bedir Savaşı’ndan önce kervanla ç.n) çıkışını ve sonra onun durumunun nasıl olduğunu soruyorsun.”⁹⁶ Sonra bunun arkasından Bedir Savaşı’nı ayrıntılı olarak anlatan ve “Ebû Sufyân’ın durumu şöyle idi...” ifadeleri ile başlayan bir rivâyet geliyor. Bu rivâyette de yine Urve sık sık Kur’an âyetlerine göndermede bulunuyor. Başka bir parçada ise giriş şu şekilde devam etmektedir: “Bize Hişâm b. Urve, babası Urve’den rivâyet ettiğine göre, o Abdulmelik’e şöyle yazdı: Sen bana bir mektup yazarak Mekke’nin fethi günü Hâlid b. Velîd’in nasıl davrandığını soruyorsun.” Cevap “Hâlid b. Velîd şöyle şöyle yaptı” ifadeleri ile başlayıp devam etmektedir.⁹⁷ Bu nedenle, bir sonraki parçada aynı isnaddan sonra sadece “Hişâm b. Urve’nin, Urve’den naklettiğine göre” şeklinde başlayıp devam eden ifadeleri gördüğümüzde,⁹⁸ yine burada da Abdulmelik’in sorularına cevap verilmek için yazılmış bir mektubun parçaları ile karşı karşıya olduğumuzda hiçbir kuşku yoktur. Çünkü önceki kısmın⁹⁹ son kelimeleri, bu bölümün başında kelimesi kelimesine aynen yer almaktadır ve Abdulmelik’e yazılmış cevabın sonraki bir bölümü sonraki bir pasajda açıkça karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁰ Son olarak et-Taberî, Urve’nin Abdulmelik’in Hatîce’nin ölüm tarihi ile ilgili sorduğu bir soruya verdiği kısa

96 et-Taberî, *Târîh*, I, 1284.14-18.

97 et-Taberî, *Târîh*, I, 1634:1-5.

98 et-Taberî, *Târîh*, I, 1654:7-8.

99 et-Taberî, *Târîh*, I, 1636:4-5.

100 et-Taberî, *Târîh*, I, 1669:16-1670:1.

bir cevabı¹⁰¹ ve el-Velîd'in Peygamber'in Eş'as b. Kays'ın kız kardeşiyle evlenip evlenmediğine dair sorduğu bir soruya verdiği cevabı bizim için muhafaza etmiştir.¹⁰² Urve'nin Abdumelik ve el-Velîd'in sorularına verdiği cevaplarla ilgili bu mektuplaşmaların tamamını Urve'nin oğlu Hişâm rivâyet etmişken, Urve'nin halîfe el-Velîd'in yakın dostu İbn Ebî Hüneyde'nin¹⁰³ sormuş olduğu soruya verdiği cevabın metnini ez-Zührî'ye borçluyuz. İbn Ebî Hüneyde, Urve'ye Mühtehine sûresinin 10. âyeti hakkında soru sormuş, Urve de ona bu âyetin tarihî bağlamını açıklamıştır.¹⁰⁴

- [26] Urve'nin burada zikredilen yazıları, Peygamber'in hayatındaki belirli olaylar ile ilgili bize kadar ulaşmış en eski notları ve aynı zamanda tarihî Arap nesrinin en eski yazılı belgelerini temsil etmektedir. Her ne kadar daha eski kaynakların hiçbirinde Urve'nin *meğâzî*¹⁰⁵ üzerine bir kitap yazdığı ile ilgili bir beyana rastlamasak da onun Peygamber'in hayatındaki en önemli olaylarla ilgili derleyip ortaya koyduğu konusunda en ufak bir kuşku yoktur.¹⁰⁶

101 et-Taberî, *Târih*, I, 1770:8-17.

102 et-Taberî, *Târih*, III, 2458:1-6.

103 İbn Hişâm, *Sîretü Rasûlillâh*, yay.: Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen, 1858-1960, I,2, 754:5-10; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî tefsiri âyi'l-Kur'ân*, Kahire, H. 1321, [XXVIII, 42.28-34].

104 [Urve belki de halîfe el-Velîd b. Abdumelik'in maaşlı bir çalışanı idi. Bkz. Ebû Zur'a, *Târih*, I, 309:12-13, 522.8-10. Krş. I, 413.9-11, 572:8-11.]

105 Krş. Hacı Halîfe, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, yay.: Gustav Flügel, Leipzig ve Londra, 1838-1858, V, 646:9-10 no. 12,464 [yay.: Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul, 1941-1943, II, 1747:1-2. *Fihrist*'te (110:11) *Kitâbu meânî Urve b. ez-Zübeyr* adlı bir eser; bir muhaddis ve derlemeci olan, el-Vâkıdî ve Vekî'in öğrencisi ve el-Mütevekkil (232-247/847-861) döneminde Bağdad'da kadılık yapan Ebû Hassân ez-Ziyâdî'ye (ö. 243/857) nispet edilmektedir. Bu eserin ismindeki *meânî* kelimesi kesinlikle *meğâzî* olarak okunmalıdır. Bu eserde ez-Ziyâdî'nin konumu sanki Urve adına rivâyet edilen meğâzî rivâyetlerinin bir derleyicisi gibi görünmektedir.]

106 [Son zamanlarda Arap dünyasındaki ilim adamları, Urve'nin özel kitaplar yazdığı fikrine eğilim göstermektedirler ve Urve'ye dayandırılarak rivâyet edilmiş haberlerden yola çıkarak ona ait bir *Kitâbu'l-meğâzî* inşa etmeye çaba sarf etmektedirler. Bkz. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Meğâzî Rasûlillah li-Urve b. ez-Zübeyr*, Riyad, 1981; Selvâ

Bize kadar ulaşan parçalardan, Urve'nin yazılı cevaplarında kendisinin derlediği hadislerle dayandığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar genellikle o bu cevaplarındaki kaynaklarını açıkça zikretmese de bir istisna yaparak Peygamber'in hicreti ile ilgili rivâyette Âişe ile konuşmalarına dayandığını açıklamaktadır.¹⁰⁷ Ayrıca o Peygamber'in sözlerini zikrettiği yerlerde, onları bu şekilde öğrendiğini anlamamıza imkân sağlamaktadır.¹⁰⁸ Bu nedenle Urve'nin kaynaklarını söyleme adetine düşman olduğunu söylemek doğru değildir. Her ne kadar o yazılarında rivâyetleri aldığı râvîleri zikretmekle çok az ilgilense de mektuplar onun kaynaklarını zikretme metoduna uyduğunu göstermektedir. Öyleyse isnad bu dönemlerde -yaklaşık H. 75 yılları-basit şekli ile ortaya çıkmış ve kullanılmıştır.¹⁰⁹ Bu nedenle iyice düşünmeksizin, isnadların sadece mektuplarda tesadüfen görünmesinden dolayı Urve'nin kendi rivâyet ettiği hadisleri aldığı otoritelerin ifadeleri ile veriyor diye hiç kimsenin Urve'yi yalanlama hakkı yoktur.

Urve konuşmalarında birçok defa hadisin önemini vurgulamış¹¹⁰ ve evlatlarına hadis bilgileri sebebiyle insanları kendilerine devamlı ihtiyaç duyar hâle getirebileceklerini unutmamıştır.¹¹¹ Oğlu Hişâm bize, Urve'nin asla rey ile hüküm vermediği ve sadece hadise dayandığı bilgisini

Mursî et-Tâhirî, *Bidâyetu'l-kitâbeti't-târihiyye inde'l-arab. evvelu sîre fi'l-İslâm, Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm*, Beyrut, 1995. Ancak bu son eserin bir eleştirisi için bkz. Mâhir Cerrâr, *el-Ebhâs* 43, 1995, 135-138.]

107 et-Taberî, *Târîh*, I, 1235:10, 1237:14.

108 et-Taberî, *Târîh*, I, 1287:7-8, 1288:5, 1635:3.

109 [İsnadın ortaya çıkış tarihi tartışmalı bir konudur. Bkz. Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnâd", 39-44 (Trc. SEI, üçüncü bölüm); En son tartışmalar şu eserlerde yer almaktadır: Schacht, *Origins*, 37 (Horovitz'e karşıtır); G.H.A. Juynboll, "The Date of the Great Fitna", *Arabica* 20, 1973, 142-159; a. mlf., *Muslim Tradition*, 9-76; Motzki, *Anfänge*, 262-264.]

110 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 133:18-22.

111 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, VII, 182:10-13.

vermektedir.¹¹² Urve'nin rivâyet ettiği hadislerin büyük bir bölümü bize ulaşmıştır. Kendisinden en çok rivâyette bulunanlar oğlu Hişâm ve ez-Zührî'dir. Onun rivâyet ettiği hadisleri hadis koleksiyonlarında bulduğumuz gibi *siyer* literatüründe de bulmaktayız. Özellikle İbn İshâk, el-Vâkîdî, İbn Sa'd ve et-Taberî Urve'nin pek çok hadisini bizim için muhafaza etmişler ve elimizdeki en eski *siyer* kitapları onun derlemelerinden pek çok materyali barındırmaktadır.¹¹³ Bu haberlerden bazılarının ona nispet edilmesi doğru olmasa bile, yine bu haberlerin çoğunun ona ait olduğundan kuşku duymamızı gerektirecek bir sebep yoktur. Bu rivâyetlerde çoğu zaman Âişe kaynak olarak zikredilir. Onun yanı sıra sahâbeden diğer bazı kadın ve erkekler de kaynak olarak zikredilmektedir. Bununla birlikte Urve rivâyet ettiği bu hadislerin büyük çoğunluğun kaynağını zikretmez. Gerçeği söylemek gerekirse isnad kullanımı onun zamanında çoktan âdet hâline gelmişti, ancak zorunlu hâle gelmemiştir.¹¹⁴ Bunun yanı sıra Urve yazılı belgeleri de kaynak olarak kullanmıştır. Mesela o, Peygamber'in Hecerlilere yazdığı mektubun metnini zikretmektedir.¹¹⁵ Urve'den rivâyet edilen haberler, Peygamber'in hayatının bütün safhaları ile ilgili olduğu gibi, aynı zamanda ilk halîfeler dönemindeki olaylarla da ilgilidir.¹¹⁶

Urve'nin dikkatini sadece Peygamber'in sözlerini ve onun hayatıyla ilgili rivâyetleri derlemeyle sınırlandırdığını zannetmek yanlış olur. Kelimenin tam anlamıyla bir

112 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, VII, [182:13-14].

113 [Horovitz'in zamanından beri, Urve'ye dayandırılarak zikredilen zengin *siyer* materyaline ez-Zehebî'nin eseri sayesinde ulaşılabilir. Bkz. *Târîhu'l-İsâm*, I: *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 653, II: *el-Meğâzî*, 789-790. Özellikle bu ciltlerin indekslerine bakınız.]

114 [Urve'nin isnad kullanımı ile ilgili olarak bkz. Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnâd", 43 (Trc. *SEI*, üçüncü bölüm).]

115 el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 79:15-80:4, [aynı eser, 69-70:8.]

116 [Özellikle krş. el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 296:2-6, 309:12-14; Ebû Zûr'a, *Târîh*, I, 183:7-184:3, 190:5-8, 309:9-11, 418:15-17, 583:3-8.]

fakih ve muhaddis olmasına rağmen -daha önce gördüğümüz gibi aynı durum pek çok meslektaşısı için de geçerlidir- asla şiire karşı olmamıştır. Ebu'z-Zinâd onun hakkında şöyle demektedir:

Urve'den daha fazla ezberden şiir rivâyet eden birini görmedim. Kendisine 'Ey Ebû Abdillâh! Ne kadar çok şiir söylüyor-sun!' denilince o, 'Âişe'nin rivâyet ettiği şiirler yanında benim rivâyet ettiklerim nedir ki?! Âişe başına gelen her olayla ilgili hemen bir şiir söylerdi' dedi.¹¹⁷

Onun burada Âişe örneğini vermesini yersiz bulsak¹¹⁸ ve sadece *meğâzî* konusunda kanıt olarak şiirden alıntı yapmanın geçerli olduğunu göstermek için şiirleri zikrettiğini kabul etsek bile,¹¹⁹ en azından Urve'nin bir şiir dostu olduğu konusunda hiçbir kuşku yoktur. Abdulmelik ve el-Velîd'in sarayına giderken beraberinde götürdüğü ve oğlu Muhammed'in ölümü üzerine bir kasîde yazan şair İsmâil b. Yesâr¹²⁰ ile çok samimi dostluk ilişkileri vardı. Aynı zamanda Urve'nin Kureys'in meşhur aşk şairi [Ömer]¹²¹ b. Ebî Rabî'a¹²² ile dostça ilişkileri varken, Peygamber'in özel şairi Hassân b. Sâbit hakkında hiç de iyi düşüncelere sahip değildi.¹²³ Bundan başka, şiir zevki Urve'nin ailesinin diğer fertlerine de uzanmıştı. Ma'n b. Evs'e ait bazı beyitleri kendisine aitmiş gibi göstermekle suçlanan ağabeyi Abdullah,¹²⁴ şiirde kuvvetli bir uzman olduğunu kanıtlamakta-

117 ez-Zehebi/Fischer, *Biographien*, 46:16-17; [Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 93-94].

118 [Âişe'ye referansta bulunma argümanı, çoğunlukla Âişe'nin Urve'nin haber kaynağı olarak adının zikredilmesi gerçeğine dayanmaktadır. Şayet Urve'nin hadisleri beyit içeriyorsa, bunun açıkça nedeni Urve'nin Âişe'den aldıklarını rivâyet ediyor olmasıdır.]

119 [Aslında bu konu erken dönem İslami çağlarda bir ihtilaf konusudur. Bkz. M.J. Kister, "Sîra Literature".]

120 *el-Eğânî*, IV, [408:4-5, 8, 409:4].

121 [İngilizce basılı metinde "Urve" diye geçmektedir.]

122 *el-Eğânî*, I, [146.10-147.5].

123 *el-Eğânî*, IV, [165:13-166:5].

124 el-Müberra, *Kâmil*, I, 156-357:10.

dır.¹²⁵ Kardeşi Câfer şair olarak bilinmekte idi. *el-Eğânî*'de Urve'ye hitaben söylemiş olduğu beyitlerin yer aldığı özel bir bölüm vardır.¹²⁶ *el-Eğânî*'de Urve'nin kendisinin hac esnasında Âişe binti Talhâ'ya hitaben yazmış olduğu alaylı beyitler de mevcuttur.¹²⁷ Urve, kendisine dayanan tarihî rivâyetlerde bile, olaylarda yer almış olan kişilere ait beyitleri rivâyet etmekten çekinmemektedir.¹²⁸

- [29] Bu nedenle Ebu'z-Zinâd'ın sözünde bir miktar doğruluk payı vardır ve biz onun sözlerinden şöyle bir sonuç çıkarabiliriz. Urve, öğrencilerine rivâyet etmiş olduğu Peygamber'in hayatı ile ilgili hadislerde bile,¹²⁹ daha sonra İbn İshâk'ın yaptığı gibi olaylara karışanların beyitlerinin bu rivâyetlerin içerisine dahil olmasına¹³⁰ müsaade etmiştir.¹³¹

3. Şurahbîl b. Sa'd

Meğâzî literatürü tarihinde zikredilecek bir diğer isim, İslam'ın önde gelen ailelerine mensup olan Ebân ve Urve'nin aksine bir köle olan Şurahbîl b. Sa'd'dır.¹³² O Medîneli Hat-

125 et-Taberî, *Târih*, II, 397:9-13.

126 *el-Eğânî*, [XV, 4:1-11].

127 *el-Eğânî*, [XI, 188.3-5].

128 et-Taberî, *Târih*, I, 2348:2-7; *el-Eğânî*, III, [120:11-121].

129 [Pickthall bu çalışmada sürekli "Schüler/öğrenci" kelimesini "scholar/âlim" diye çevirmektedir. Oysaki Horovitz daima bu kelimeyi çok daha özel anlamında "student/öğrenci" anlamında kullanmaktadır.]

130 [Örneğin, el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 11:12-12:4.]

131 [Bu çalışmada Peygamber'in hayatı ile ilgilenen râvîlerin ve müelliflerin şiir iktibas ve şiire karşı tutumları meselesi sık sık gündeme geleceği için, bir taraftan şiire karşı düşkünlük ve şiir okumaya arzu duyma ile diğer taraftan bir beyti tarihî bir delil olarak kabul etme arasında fark olduğunu burada kaydetmek uygun olacaktır. Örneğin bkz. el-Zübeyr b. Bekkâr, *Muvaffakiyyât*, 182:2-3; İbn Hamdûn, *Tezkira*, III, 18-19:2. Bu kaynaklarda geçtiğine göre Basra kökenli bir rivâyet, Urve'nin arkadaşlarıyla birlikte Mekke'de Kâbe'nin yanında otururken mutlu bir şekilde şiir okumaya daldığını söylerken, Ebû Zür'a'nın *Târih*'inde (I, 144-146:2) Urve'nin beli bir kişinin rivâyetini sadece şairin sözünü aldığı gerekçesiyle reddettiği bilgisi vardır.]

132 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 228:1-5; Yahyâ b. Maîn, *Târih*, II, 249:12-18; Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, 265:4; Ahmed b. Hanbel, *el-İl-el ve ma'rifetu'r-ricâl*, II, 599:2-3 no. 3839; el-Buhârî, *et-Târihu'l-ke-*

meoğullarının mevlâsı idi. Ali'ye (ö. 36)¹³³ yetişip onu tanıdığı ve yüz yaşını geçtiği hâlde H. 123 yılında öldüğü söylenmektedir.¹³⁴ Peygamber'in ashâbı içerisinde kendilerinden hadis aldığı kişiler olarak Zeyd b. Sâbit, Ebû Hureyre ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin isimleri zikredilmekte olup,¹³⁵ Şurahbîl'in bizzat kendisi Zeyd b. Sâbit'in el-Esvâf'taki arazisinde bir müddet geçici olarak ikâmet ettiğini anlatmaktadır.¹³⁶

Mûsâ b. Ukbe, Şurahbîl b. Sa'd'ın Medîne'ye hicret eden [30] Muhâcirlerin ve Bedir ve Uhud savaşlarına katılanların listesini yazdığını kanıtlamaktadır.¹³⁷ Sufyân b. Uyeyne ise ondan başka hiç kimsenin meğâzî konusunda daha bilgili

bîr, II.2, 251:11-14 no. 2698; ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 186:10-187:10; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II.1, 338:10-339:11 no. 1486; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 365.2-5; a. mlf., *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, 77:15-16 no. 555; Yâkût, *Buldân*, I, 269:6-9; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XII, 413-417:13 no. 2714; ez-Zehebî, *Mîzânul-î'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, yay.: Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1382/1963, II, 266:11-267:2 no. 3682; a. mlf., *el-Muğnî fî'd-duafâ*, yay.: Nureddin İtr, Haleb, 1391/1971, I, 296:15-16 no. 2755; a. mlf., *Târîhu'l-islâm*, h. 121-140, 129:1-16; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVI, 130:8-131:3 no. 152; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IV, 320-322:7 no. 552.

Modern kaynaklar: Sachau, "Einleitung", XIX-XX; Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 8; GAS, I, 279; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 159b; Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 26-27; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 219, 301.]

133 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IV, 322:5.

134 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IV, 322:4-5.

135 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 228:2-3; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IV, [320]; August Fischer, "Neue Auszüge aus ad-Dahabî und Ibn an-Nağğâr", *ZDMG* 44, 1890, 412:17-18.

136 Yâkût, *Buldân*, I, 269:6-9.

137 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 361:14-18 [İbn Hacer haberi şu şekilde aktarır: "Şurahbîl b. Sa'd meğâzî konusunda âlim biriydi. Onu, Bedir'e katılmayanları katılmış gibi ve Uhud'da öldürülenleri de öldürülmemiş gibi göstermekle suçlamışlardır. Muhtaç duruma düşünce insanların gözünden düştü. Mûsâ b. Ukbe bu durumu duyunca şöyle demiştir: "İnsanlar yaşı ilerlemiş bir insana böyle davranmaya nasıl cesaret ederler?! O, Bedir ve Uhud'a katılanların ve Habeşistan'a hicret edenlerin listesini tutmuş ve bunu yazmıştır." Horovitz'in eserini Arapçaya çeviren Hüseyin Nassâr, İbn Hacer'in bu ifadelerini aktardıktan sonra şöyle demektedir: "Bu haber, müellifin (Horovitz) anladığı gibi, listeyi yazanın Şurahbîl b. Sa'd değil, Mûsâ b. Ukbe olduğunu göstermektedir." Ancak metne bakınca Horovitz'in anlayışının doğru olduğu rahatlıkla görülmektedir (T. çn.).]

olmadığını ve Bedir’de savaşanları ondan başka hiç kimsenin daha iyi bilmediğini açıklamaktadır.¹³⁸ Ancak yaşlılığında akli karışmış¹³⁹ ve fakir olduğu için hiç kimse ona güvenmemiştir. Yani insanlar, o bir kimseyi ziyaret edip de o kimse ona herhangi bir hediye vermezse, Şurahbîl’in “senin baban Bedir’e katılmamıştır” demesinden endişe etmişlerdir.¹⁴⁰ Ya da başka bir yerde şöyle ifade edilmektedir:

Şurahbîl, meğâzî konusunda insanların en bilgilileri arasındadır. Ancak insanlar onu, İslam’a girmede önceliği olmayan insanları, önceliği varmış gibi göstermekle suçlamışlardır. O muhtaç durumda idi, bu nedenle insanlar onun meğâzisini ve ilmini terk ettiler.¹⁴¹

Mûsâ b. Ukbe bu suçlamayı duyunca şöyle demiştir: “Böyle yapmakla insanlar, ileri yaşında acı çeken adama daha fazla acı çektirmişlerdir!” Böylece Mûsâ b. Ukbe onun tarafını tutarken, öyle görünüyor ki İbn İshâk, ona karşı nefret duymaktadır. Ona Şurahbîl’den hangi hadisleri aldığı sorulunca o, “Şurahbîl’in hadislerini kabul eden biri var mı?” demiştir.¹⁴² Başka yerlerdeki Şurahbîl ile ilgili hükümler çoğunlukla olumsuz olmakla beraber, onunla ilgili yargıların tamamı böyle değildir. İbn Hibbân onu sika/güvenilir kimseler arasında zikretmektedir.¹⁴³ Ne İbn İshâk ne de el-Vâkıdî onun adını zikrederler. Bunların aksine İbn Sa’d, Peygamber’in Kubâ’dan Medîne’ye hicretiyle ilgili bir rivâyeti ondan alır.¹⁴⁴ Şurahbîl bu pasajda hiçbir isnad vermez. Ancak buradan hareketle onun diğer rivâyetlerdeki metodunun da bu olduğu sonucu çıkarılamaz. Diğer taraftan bu alıntıdan açıkça anlaşıldığı gibi o, kendini özel anlamıyla meğâzî ile sınırlamamıştır.

138 İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, IV, 321:6-7.

139 İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 228.3-4.

140 İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, IV, 321:8-9.

141 Fischer, “Neue Auszüge”, 437.13-14.

142 İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, IV, 321:12-13.

143 [İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, IV, 321:17-18.]

144 İbn Sa’d, *Tabakât*, I.1. 160:13-20.

4. Vehb b. Münebbih

Şimdiye kadar ele aldığımız üç meğâzî uzmanı -Ebân, Urve ve Şurahbîl- Medîneli olup, hayatlarını orada geçirmişlerdir. Bunların aksine, dördüncü olarak zikredeceğimiz tâbiûn neslinden sayılan ve yukarıdakilerle aynı kuşaktan olan Vehb b. Münebbih ise Güney Arabistanlı olup, İran asıllı idi.¹⁴⁵

- 145 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 395:18-396:7; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 636-637:2; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fî'l-hadîs ve'l-âsâr*, yay.: Muhammed Abdusselam Şâhin, Beyrut, 1995, VII, 191:8-192 no. 35, 157-67; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, II, 357:9; a. mlf., *Tabakât*, 287:16-17; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'arifetu'r-ricâl*, IV, 338.9-22; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV.2, 164:3-9 no. 2565; a. mlf., *et-Târîhu'l-evsat*, I, 399:6 no. 907, 418:8-11 no. 939; a. mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, I, 252:9-10, 274:5-8; el-İclî, *Târîhu's-sikât*, 467.4-8 no. 1786; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, yay.: Ukkâse, 459:6-12; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 28:10-11, 29:4-30:3; Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 295:1-4; Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, I, 69:11-70:3, II, 303, 304:2; ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 62:21-63:1; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV.2, 24:9-12 no. 110; el-Ezdî, *Târîhu'l-mevsîl*, yay.: Ali Habîbe, Kahire, 1387/1967, 29-30:1, 35:5-9, 85-86:7; el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, III, 365:15-366:10 no. 2115; IV, 39:6-7 no. 2214, 39-40:2 no. 2215; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 487:12-488:7; a. mlf., *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, 122-123:3 no. 956; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, IV, 23:17-81 no. 250; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-lâhik fî tebaudi mâ beyne vefâtî râviyeyni an şeyhin vâhid*, yay.: Muhammed b. Matar ez-Zehrâvî, Riyad, 1402/1982, 313:3-4; eş-Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 74:5-6; İbnu'l-Kaysarânî, *Cem'*, II, 541:11-15 no. 2107; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXIII, 366:1-403:13 no. 8076; el-Ca'dî, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, yay.: Fuat Seyyid, Beyrut, 1981, 57:1-10; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, VII, 115:12, 140:16-142 no. 603; a. mlf., *Sıfatu's-safve*, II, 164:11-167:12; Yâkût, *İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, yay.: D.S. Margoliouth, II. bsk., Leiden ve Londra, 1923-1931, VII, 232:4-17 no. 138; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, V, 176:1; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 619:13-19; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, VI, 35:1-36 no. 772; el-Yâfiî, *Mir'âtu'l-cenân*, I, 248:17-249:2; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXXI, 140:10-162:7 no. 6767; ez-Zehebî, *Mizânû'l-i'tidâl*, IV, 352:16-353:16 no. 9433; a. mlf., *el-Muğnî fî'd-duafâ*, 727:8-9 no. 6908; a. mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 100:18-101:13 no. 93; a. mlf., *Târîhu'l-islâm*, h. 101-120, 497:1-500 no. 599; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 548:8-557:1 no. 219; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, IX, 276:5-302:11; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XI, 166-168.15 no. 288; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, I, 150:1-23.

Modern kaynaklar: Wüstenfeld, *Geschichtschreiber* 4 no. 16; Mark Lidzbarski, *De prophetis quae dicuntur legendis arabicis*, Leipzig,

- [31] Câhiliye döneminde İran Kısırâsı Anuşirvân egemenliğindeki Güney Arabistan'a yerleşen "ebnâ" olarak bilinen İranlı bir ailenin soyuna mensuptur.¹⁴⁶
- [32] Vehb'in dedesinin babasının adı bir Fars ismi olan "Es-vâr" idi. el-Vâkıdî'nin hatalı olduğu açıkça belli olan bir ifadesine göre Vehb, H. 10 yılında İslam'a girmiştir ki,¹⁴⁷ buna göre onun hicretten önce doğmuş olduğunu düşünmek gerekir. İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde geçen Abdullah b. Selâm'ın "Vehb'in ehl-i kitaba mensup olduğu ve daha sonra Müslüman olduğu" şeklindeki sözü de aynı şekilde güvenilmezdir.¹⁴⁸ Vehb çok büyük bir ihtimalle Müslüman olarak doğmuştur. Belki de el-Vâkıdî'nin sözü, Vehb'e değil de muhtemelen hicrî 10 yılında Müslüman olan babası Münebbîh'e işaret etmektedir. Vehb'in hicrî 34 yılında doğduğunu¹⁴⁹ ifade eden sözden kuşku duymak için hiçbir gerçek neden olmayıp, bu bilgi onun hayatı hakkında bildiğimiz diğer bilgilerle de uyum içindedir. Onun San'a civarında Zimâr denilen bir yerde doğduğu ve Hemmâm, Ma'kıl ve Gaylân

1893, 2-5, 44-54; Clément Huart, "Wahb ben Monabbih et la tradition judéo-chétienne au Yémen", *JA*, Série 10, 4, 1904, 331-350; Fück, *Mohammad ibn İshâq*, 4-7; J. Horowitz, "Wahb ibn Munabbih" md., *EP*, IV, Leiden, 1934, 1084a-1085b; *GAL*, SI, 101; Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, I, 9-10; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin: musannifi el-kutubi'l-arabiyye*, Şam, 1957-1961, XIII, 174a; Jones, "Mukaddime", 21-22; Caskel, *Ğamharat an-nasab*, I, Tablo: 269; II, 583a; *GAS*, I, 305-307; Fârûkî, *early Muslim Historiography*, 92-111; Raif Georges Khoury, *Wahb b. Munabbih*, Wiesbaden, 1972, ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 125c-126a; Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 30-32, 122-135; Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. 3. Jahrhundert Hidschra. Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam*, Berlin, 1991-1995, II, 702-705; Hâlidî, *Arabic Historical Thought*, 70-71; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 148, 156, 159, 196, 223-224, 301; R.G. Khoury, "Wahb ibn Munabbih" md., *EP*, XI, Leiden, 2000, 34a-36a.]

- 146 [Bunlar, İslam öncesi dönemde Güney Arabistan'a gönderilmiş olan İranlı askerlerin soyundan gelen Yemenliler idi. Bkz. Theodor Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, Leiden, 1879, 221 n. 4; Khoury, *Wahb ibn Munabbih*, 189-190.]

147 et-Taberî, *Târîh*, I, 1763:15.

148 [*Fihrist*, 22:5-6.]

149 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XI, 168:9-10.

adlarında kardeşlerinin olduğu zikredilir. Sa'lebî'de Muâviye ile Vehb arasında geçen bir konuşma zikredilir.¹⁵⁰ Halîfe el-Velîd'in Şam Ümeyye Camii'nin yapımı esnasında (H. 87) bir taş üzerinde Arapça olmayan harflerle yazılmış bir yazı bulunduğunda, bu yazıyı çözmesi için onu Vehb'e gönderdiği söylenmektedir.¹⁵¹ Vehb, belirli bir süre memleketinde kaldık yaptı. Bu dönemde meydana gelmiş bir olayı Simâk b. Fadl şöyle anlatmaktadır:

Biz bir gün Yemen vâlisi Urve b. Muhammed'in yanında idik.¹⁵² Vehb b. Münebbih de vâlinin yanında idi. Bu esnada bir grup insan geldi ve âmilllerinden (vergi memuru) şikâyetle bulundular ve onun hakkında kötü şeyler anlattılar.

Bunun üzerine Vehb, [Urve'nin]¹⁵³ elinde bulunan âsâyı aldı [33] ve âmilin başına vurdu. Âmilin başından kan aktı. Bunun üzerine Urve güldü ve 'Ebû Abdillâh¹⁵⁴ öfkelendiğimiz için bizi kınıyor. Ancak kendisi de öfkelenmektedir' dedi. Urve buna şöyle cevap verdi: 'Niçin öfkelenmeyeyim ki?! Rüyaları yaratan Allah da öfkelenmiş ve şöyle demiştir:¹⁵⁵ *Bizi öfkelenince; onlardan intikam aldık.*¹⁵⁶

Vehb'in burada Allah'ı özellikle "rüyaları yaratan" olarak tanımlaması, onun rüyalara özel bir önem vermesinden

150 [es-Sa'lebî, *Kıyasu'l-enbiyâ el-müsemmâ bi arâisi'l-mecâlis*, Kahire, 1325/1907, 192:35-36.]

151 el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, Kahire, H. 1303, II, 109:6-13 [yay.: Pellat, III, 365-336:10 no. 2115].

152 Bu Yemen vâlisinin adı, öyle görünüyor ki bunun dışında başka bir isimle bilinmemektedir. Belki de onun vâililik yaptığı yıllar, o dönemdeki Yemen vâlilerinin isimlerini bilmediğimiz H. 57-73 yılları arasına denk geliyordu. [Urve b. Muhammed es-Sa'dî, Yemen'i 91/715 yılından 101/720 yılına kadar yönetmiştir. Onu bu göreve Süleyman b. Abdil-melik atamış ve Ömer b. Abdilazîz görevine devam etmesini onaylamıştır. Bkz. Abdulmuhsin Mad'ac M. el-Mad'ac, *The Yemen in Early Islam 9-233/630-847: a Political History*, Londra, 1988, 170.]

153 [İngilizce basılı metinde "his/onun" şeklinde geçmektedir; Arapça metinde ise (Fischer, "Neue Auszüge", 440:4): "*fî yedi Urve/Urve'nin elindeki*" şeklindedir.]

154 [İngilizce metinde "Vehb" olarak geçmektedir. Künyeyi veren Arapça metni takip edecek şekilde düzeltili.]

155 43/Zuhurf: 55.

156 Fischer, "Neue Auszüge", 440:1-7.

kaynaklanmaktadır. Vehb'in kendisi sâdık rüyalar görmekle meşhur olmuş bir kişidir. Vehb kadılık görevini kabul ettikten sonra bu özelliğini kaybettiğini düşünmüştür.¹⁵⁷ Vehb bu düşüncesinde yalnız değildi. Biz, dindar kimse-lerin ruhî safiyetlerini kaybedecekleri korkusuyla resmî görev almakta isteksiz oldukları ile ilgili haberleri çok sık duymaktayız. Bir başka yerde Vehb, zâhidâne bir yaşantısı ve düşüncesi olan bir insan olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁸ Onun kırk yıl boyunca hiçbir canlıya lanet okumadığı, asla kilim üzerinde uyumadığı ve yatsı namazı ile sabah namazı arasında abdest almadığı söylenmektedir.¹⁵⁹ Vehb'in belirli bir süre kader inancını benimsediği,¹⁶⁰ ancak daha sonra vahye aykırı gördüğü için bu düşüncayı reddettiği söylenmektedir.¹⁶¹ Hicrî 100 yılında Mekke'de idi¹⁶² ve orada bir grup ünlü fakihle tanışmıştı.

- [34] Ömrünün sonlarına doğru hapsedildi. Ancak biz bu hapis cezasının sebepleri hakkında hiçbir şey öğrenememekteyiz. Ancak Vehb sahip olduğu zâhidâne karakteri ile sanki bu durumdan razı olduğunu ifade etmektedir. Onun bu mesele ile ilgili olarak şöyle dediği nakledilir: "Allah bizim hapse girmemize hükmetti, biz de bunu ona daha fazla iba-

157 Fischer, "Neue Auszüge", 440:7-10.

158 Fischer, "Neue Auszüge", 439:7-9; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 396:1-5.

159 [İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 396.1-5. Yani Vehb'in sanki eşinden uzak durması kastedilerek, akşam karanlığı ile şafak vakti arasında sabahleyin namaz için yeniden abdest almayı gerektirecek bir şey yapmadığı söylenmektedir.]

160 [el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 281.9-12]; Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VII, 232:8-14; Fischer, "Neue Auszüge", 440:10-12.

161 [İlk dönem kader doktrini hakkında bkz. Michael Cook, *Early Muslim Dogma*, 105-152; Josef van Ess, *Anfänge muslimischer Theologie. Zwei antiqadaritische Traktate aus dem ersten Jahrhundert der Hiğra*, Wiesbaden, 1977; a. mlf., *Theologie und Gesellschaft*, I, 24-25, 72-135, 229-233; II, 50-121, 202-206, 643-655, 668-700. Vehb'in konu ile ilgili görüşleri şu eserlerde tartışılmıştır: Khoury, *Wahb b. Munabbih*, 206, 270-272, 314; van Ess, *Anfänge*, 221-222; a. mlf., *Theologie und Gesellschaft*, II, 704-705.]

162 Fischer, "Neue Auszüge", 440:13-14.

det etmek için bir fırsat bildik.”¹⁶³ Vehb’in hapsedilmesinin, hicrî 106 ile 120 yılları arasında Yemen’i yöneten vâli Yûsuf b. Ömer es-Sekafî’nin emri ile gerçekleştiği açıktır. Bu vâli yine bizce bilinmeyen nedenlerden dolayı Vehb’i kamçılatmış ve bu onun ölümüne neden olmuştur.¹⁶⁴

Vehb, sika bir râvî olarak kabul edilmektedir. Onun İbn Abbâs, Câbir ve Ebû Hureyre ve başkalarından hadis rivâyet ettiği söylenmektedir. Ancak öyle görünüyor ki, Medîneli *tâbiûn*’un aksine, râvîler ondan hadis almaya nadiren baş vurmuşlardır. Gerçekten de el-Buhârî, Vehb’in kardeşi Hemmâm vasıtasıyla Ebû Hureyre’den aldığı bir hadisi rivâyet etmiştir. Ancak Vehb’e atfedilen bu isnad, Arap literatüründe başka pek çok yerde Vehb’e nispet edilen alıntılarda hemen hemen hiç yer almaz.¹⁶⁵ Vehb, şu aşağıdaki hususlarda da Medîneli hemşehrilerinden farklıdır: O, ehl-i kitaptan gelen rivâyetlere özel bir ilgi duymaktadır. Vehb’in *meğâzî* bilgisi meselesine girmeden önce, özellikle ehl-i kitap tarihi ya da memleketi Yemen tarihi ile ilgili ona atfedilen diğer yazılı belgelere bir göz atmamız gerekecektir. Vehb’in ehl-i kitap haberlerine olan yakın ilgisi, “o, ehl-i kitaba ait 70, 72, 73 ya da 92 kutsal yazıyı okudu” şeklindeki ifadeler tarafından desteklenmektedir.¹⁶⁶ İddia edilen kutsal yazıların listesinin gösterdiği gibi, bu gibi iddialar itimada şayan olmasa bile, Vehb’in Güney Arabistan’da çok sayıda bulunan Yahudi ve Hristiyan hemşehrileri ile ilişkileri vasıtasıyla onların kutsal kitaplarının içerikleri hakkında bilgi sahibi olduğu konusunda en ufak bir kuşku yoktur. Aslında Vehb’in bilgilerinin çoğu Yahudi ve Hristiyan kaynaklarla tamamen

163 Fischer, “Neue Auszüge”, 442:9-11.

164 Fischer, “Neue Auszüge”, 442:8-9; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, [XI, 168:12]. Vehb’in ölüm tarihi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Yâkût, *İrşâdu’l-erîb*, VII, 232:16-17; İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 396:5-7.

165 et-Taberî, burada bir istisnadır. Bkz. *Târîh*, I, 416:12-417:1.

166 İbn Sa’d, *Tabakât*, V, [395:19-396:1]; Lidzbarski, 44-54.

uyuşurken, diğer bazıları onlardan farklılık arz etmektedir.¹⁶⁷

İbn Sa'd'ın ifadesine göre¹⁶⁸ onun beyanları "Peygamber Kıssaları, Salih Kulların Kıssaları ve Benî İsrâil Kıssaları" alanlarının tamamını kapsıyordu ve aralarında ailesinin bazı fertlerinin de bulunduğu öğrenciler tarafından sonraki kuşaklara aktarıldı.

- [35] Özellikle de torunu Abdulmunim, Vehb'in derlemiş olduğu materyalin korunması hususundaki çabasından dolayı iyilikle anılmayı hak etmektedir. es-Sa'lebî *Arâisu'l-mecâlis*¹⁶⁹ adlı eserinde Vehb'in *Kitâbu'l-mübtede'* adlı eserinin Abdulmunim varyantını kullanmış ve *Fihrist*'te¹⁷⁰ bu eser ona nispet edilmiştir. "Başlangıç" anlamındaki *el-Mübtede'* başlığı, yaratılışın başlangıcına işaret etmektedir.¹⁷¹ Bununla birlikte bu risâle, sadece Kutsal Kitap geleneğine göre insanoglunun başlangıç tarihini değil, aynı zamanda *kıساسu'l-enbiyâ* ve böylece önceki vahiylerin tarihini de akla getirmektedir.¹⁷² Vehb, özellikle *kıساسu'l-enbiyâ* konusunda en

167 [Krs. Géorges Vajda, "Observations sur quelques citations bibliques chez Ibn Qutayba", *REJ* 99, 1935, 75-86; Gérard Lecomte, "Les citations de l'Ancient et du Nouveau Testament dans l'oeuvre d'Ibn Qutayba", *Arabica* 5, 1958, 34-46; a. mlf., *Ibn Qutayba: l'homme, son oeuvre, ses idées*, Şam, 1968, 77, 192-194; Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 126; Said Karoui, *Die Rezeption der Bibel in der frühislamischen Literatur, am Beispiel der Hauptwerke von Ibn Qutayba (gest. 276/889)*, Heidelberg, 1997.]

168 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 97:10.

169 [Konunun ayrıntılı tartışması için bkz. Khoury, *Wahb b. Munabbih*, I, 184-185, 222-246.]

170 *Fihrist*, 94:9.

171 Bkz. İbn Kuteybe, *Maârif*, 4:8 [yay.: Ukkâşe, 3:7]. Burada *mübtedeu'l-halk* ve *kıساسu'l-enbiyâ*, *funûnu'l-maârif* altındaki ilk ilim dalı olarak sayılmıştır.

172 [*Kıساسu'l-enbiyâ* literatürü hakkında bkz. D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes*, Paris, 1933; Franz Rosenthal, "The Influence of the Biblical Tradition on Muslim Historiography", *Historians of the Middle East*, içerisinde, yay.: Bernard Lewis-P.M. Holt, Londra, 1962, 35-45; Tilman Nagel, *Die Qisas al-anbiyâ. Ein Beitrag zur arabischen Literaturgeschichte*, Bonn, 1967;

önde gelen otoritelerden biri sayılmaktadır. Fakat aynı zamanda o; İbn Sa'd'a göre *âbidler*, yani peygamberlik mertebesine ulaşmamış evliyâullah ve azizler ile de ilgilenmiştir. Hacı Halîfe, Vehb'e *Kıyasu'l-ahyâr*¹⁷³ adlı bir eser nispet etmektedir, ancak biz öyle zannediyoruz ki bu *ahyâr*/erdemli kimseler, İbn Sa'd'ın *ubbâd* dediği kimselerdir.

Hacı Halîfe aynı zamanda Vehb'e *Kitâbu'l-isrâiliyyât* adında bir eser daha nispet etmektedir.¹⁷⁴ Ancak öyle görünüyor ki bu eser önceki dönemlerde bu adla bilinmiyordu.

Örneğin Yâkût, Vehb hakkında sadece "İsrâiliyyât olarak [36] bilinen eski kitaplardan birçok nakilleri vardır"¹⁷⁵ demektedir ve bu nedenle de ifadeyi sadece Vehb'in İsrâiliyyât kökenli kaynaklarını tanımlamak için kullanmaktadır. Muhtemelen Hacı Halîfe'nin ismini zikrettiği bu eser *Kitâbu'l-mübtade'* ile aynı eserdir ve *İsrâiliyyât* adlandırmasını daha sonraları almıştır.¹⁷⁶ Her hâlükârda, daha sonraki yazarlarda Vehb'e ait *İsrâiliyyât* başlıklı bir eserden yapılmış birtakım alıntılar bulunmaktadır. Ona atfedilen bu ifadelerin büyük bir kısmı

J. Pauliny, "Einige Bemerkungen zu den Werken *Qisas al-anbiyâ'* in der arabischen Literatur", *Gr.Or.* 1, 1969, 111-123; a. mlf., "Zur Rolle der *Qussâs* bei der Entstehung und Überlieferung der populären Prophetenlegenden", *AAS* 10, 1974, 125-141; Raif Georges Khoury, *Les légendes prophétiques dans l'islam depuis le Ier jusqu'au IIIe siècle de l'hégire*, Wiesbaden, 1978; James E. Lindsay, "Alî ibn 'Asâkir as a Preserver of *Qisas al-Anbiyâ'*: the Case of David b. Jesse", *SI* 82, 1995, 45-82.]

173 Hacı Halîfe, IV, 518:3 no. 9436 [yay.: Yaltkaya-Bilge, II, 1328:16].

174 [Hacı Halîfe, V, 40 no. 9826; Yaltkaya-Bilge, II, 1390:13-14. İsrâiliyyât ile ilgili olarak bkz. Ignaz Goldziher, "Mélanges judeo-arabes: *İsrâ'îliyyâ*", *REJ* 44, 1902, 62-66; G.H.A. Juynboll, *The Authenticity of the Tradition Literature: Discussions in Modern Egypt*, Leiden, 1969, 121-138; Remzi en-Na'na', *el-İsrâiliyyât ve eseruhâ fî kutubi't-tefsîr*, Beyrut-Şam, 1390/1970; Reuven Firestone, *Journeys in Holy Lands: the Evolution of the Abraham-Ishmael Legends in Islamic Exegesis*, Arnavutluk, 1990; Jacob Lassner, *The Demonization of the Queen of Sheba: Boundaries of Gender and Discourse in Postbiblical Judaism and Medieval Islam*, Chicago, 1993.]

175 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, [VII], 232:6.

176 [Krş. *Wahb b. Munabbih*, I, 205.]

ona ait değildir ve bu ifadelerin çok azına güven duyulabilir. Her hâlükârda bu ifadeler -her ne kadar Vehb bu isimle bir eser yazmasa da, güya ona ait olduğu söylenen *İsrâîliyât* adlı bir eserin -V. Chauvin'in yapmaya çalıştığı gibi- yeniden inşası için yeterli değildir.¹⁷⁷ İbn Kuteybe, et-Taberî, el-Mes'ûdî, es-Sa'lebi ve başkalarındaki pek çok alıntının da gösterdiği gibi, Vehb'in *Mübtede'* adlı eserinde sadece Yahudi kökenli haberleri değil, aynı zamanda Hristiyan kökenli haberleri de kullandığı kesindir. Üstelik eski zamanlardaki kitaplarda yer alıp da ona nispet edilen ifadeler, doğruyu söylemek gerekirse -her zaman olmasa da- birbiriyle çelişmektedir. Onun ifadelerinin çeşitli nüshalarda erken dönemlerde her türlü tahrife maruz kaldığı hususu çok açıktır. Daha sonraki dönemlerde orijini sorgulanabilir her türlü efsanenin onun adına nispet edilmesinde hiçbir tereddüt gösterilmediği hususu da kesin bir durumdur. İbn Kuteybe, Vehb'in belirli ifadeleri ile Tevrat'ın Tekvin bölümünün orijinal metni arasında bazı çelişkiler olduğuna işaret etse de¹⁷⁸ biz İbn Hişâm'ın nakillerinden Vehb'in Kutsal Kitap metninden nasıl bir doğrulukla iktibas yaptığını görüyoruz.¹⁷⁹ Bu gibi çelişkilerin açıklaması şudur: Vehb tarafından derlenen haberler, ya daha sonra bu haberleri neşredenler tarafından popüler halk hikâyeleri şeklinde değiştirilmiş¹⁸⁰ ya da bu değişimi bizzat Vehb'in kendisi yapmıştır.

177 Victor Chauvin, *La récénsion égyptienne des Mille et une nuits*, Brüksel, 1989, 57-58. [Krş. Khoury, *Wahb b. Munabbih*, I, 224-226.]

178 [İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, yay.: Ukkâşe, 17:1-33-7.]

179 [Krş. Khoury, "Quelques réflexions sur les citations de la Bible dans les premières générations islamiques du premier deuxième siècles de l'hègire", *BOE* 19, 1977-1978, 269-278.]

180 [İslam'ın ilk dönemlerinde öğretici ve ahlâkî içerikli kıssa anlatıcılar hakkında bkz. Johannes Pedersen, "The Islamic Preacher", *Ignace Goldziher Memorial Volume*, içinde, yay.: Joseph de Somogyi, Budapeşte, 1948, I, 226-251; a. mlf., "The Criticism of the Islamic Preacher", *WI*, Neue Serie, 2, 1953, 215-231; Khalil Athamina, "al-Qasas: Its Emergence, Religious Origin, and its Socio-Political Impact on Early Muslim Society", *SI* 76, 1992, 53-74. İlk dönem İslami dindarlığın daha geniş bağlamı şu eserde değerlendirilmektedir. Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 64-97.]

Vehb, *Kitâbu'l-mulûku'l-mütevvece ve ahhâruhum* adlı [37] özel bir eserde¹⁸¹ anavatanı Yemen'in efsanevî eski tarihi ele almıştır. Bu eser bize kadar ulaşmamıştır. Ancak bununla birlikte İbn Hişâm'ın şu ana kadar basılmamış olan *Kitâbu't-ticân* adlı eserinin mukaddimesini bu eserden aldığı açık bir durumdur.¹⁸² İbn Hişâm tarafından kullanılan Vehb'e ait el yazma nüshada Vehb insanoğlunun menşei-nin tarihini ortaya koymada bütünüyle Kutsal Kitap kaynaklarını izlemekte ve sadece orijinal İbrânice metne göre Tevrat'ın Tekvin bölümündeki isim ve şahısları zikretmekle yetinmemekte, aynı zamanda Süryânîce tercümedeki sapmaları da göstermektedir.¹⁸³

Hacı Halîfe'nin Vehb'e ait olduğunu zikrettiği *Futûh* adlı eser de, öyle görünüyor ki bilinmemektedir.¹⁸⁴ Diğer taraftan İbn Sa'd, Vehb'e ait *el-Hikme* adlı bir eser zikreder.¹⁸⁵ İspanyalı bibliyografya yazarı Ebû Bekr Muhammed b. Hayr (ö. 575), bu eserin isnadı Vehb'in yeğeni Akîl'e uzanan ve Akîl'in de amcası Vehb'den almış olduğu bir nüshasını görmüştür.¹⁸⁶ Bu eser hikmetli sözler içermektedir ve yine İbn Hayr'ın zikrettiğine göre, *Mev'ize* adlı eser de benzer bir içeriğe sahiptir.¹⁸⁷ Ayrıca Muhammed b. Hayr, Vehb'e *Kitâbu Zebûri Dâvûd-Tercümetü Vehb b. Münebbih* adı ile bir Zebur tercümesi de nispet etmektedir.¹⁸⁸ Konuyu

181 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VII, 232:14-15.

182 Lidbarski, 8-9.[Horovitz bu satırları kaleme aldığı sırada, *Kitâbu't-ticân*'ın metni Fritz Krenkow tarafından yeni yayınlanmıştı. Haydarâbâd, H. 1347. Krş. Krenkow, "The Two Oldest Books on Arabic Folklore", *IC* 2, 1928, 55-89, 204-234; Khoury, *Wahb b. Munabbih*, I, 290-302; Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 127, 130-132.]

183 [Bkz. Khoury, *Wahb b. Munabbih*, I, 215-216; Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 125, 22. dipnot.]

184 Hacı Halîfe, IV, 387:2 no. 8932 [yay.: Yaltkaya-Bilge, II, 1240:25-26].

185 İbn Sa'd, *Tabakât*, [VII.2], 97:11-12. Burada Vehb'in torununun, onun yazılarını ve hikmetli sözlerini okuduğu söylenmektedir.

186 Ebû Bekr b. Hayr, *Fehrese*, [291-292:6].

187 Ebû Bekr b. Hayr, *Fehrese*, 294:1-8.

188 [Ebû Bekr b. Hayr, *Fehrese*, 294:16-295:4.]

tamamlamak için, Yâkût'a göre¹⁸⁹ Vehb'in telif ettiği söylenen *Kitâbu'l-kader* adlı eser de zikredilmelidir.

Vehb'in şimdiye kadar zikrettiğimiz bütün yazıları, bizim bu çalışmada ele aldığımız *meğâzî* bahsine oldukça uzak durmaktadır. Ancak eğer biz *meğâzî* kelimesini, yapmak zorunda olduğumuz gibi İslam'ın ilk dönemlerindeki dilsel kullanımına uygun olarak en geniş anlamıyla ve Peygamber'in hayatının bütün yönlerini kapsayacak şekilde kullanacak olursak, o zaman Vehb'in bu yazıları Peygamber'in biyografisine giriş için dikkate almaya değerdir. Aynı zamanda Vehb'in bu yazıları Peygamber'den önce vahiy alan peygamberlerle de ilgilidir.¹⁹⁰

- [38] Hacı Halîfe, vurgulu bir şekilde Vehb'in *meğâzî* derlediğini söylemektedir.¹⁹¹ Ancak daha eski siyer literatürüne ait eserlerin hiçbirinde Vehb, Peygamber'in hayatı hususunda otorite olarak zikredilememektedir.¹⁹² Ancak bununla birlikte Hacı Halîfe'nin ifadeleri doğrudur. C. H. Becker, şimdi Heidelberg'de muhafaza edilen Schott-Reinhardt koleksiyonu papirüs el yazmaları arasında bu *Kitâbu'l-meğâzî*'ye ait olduğu aşikâr olan bir bölüm buldu.¹⁹³ Heidelberg'de

189 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VII, 232:8-14; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehîz*, XI, 168:6.

190 [Bu husus burada daha fazla vurgulanabilir. Örneğin bkz. Abdurrazzâk, *el-Musannef*, V, 423:6-426:7 no. 9752. Burada Vehb'in *ashab-ı kehf* ile ilgili rivâyeti, Ma'mer b. Râşid tarafından alınıp kendisinin ez-Zührî'nin *meğâzî*'sinin düzeltilmiş metnine, Peygamber'in son hastalığı ile ilgili haberden önce Kudüs'ün inşası ile ilgili haberle birlikte yerleştirilmektedir. Diğer bir deyişle bu haber ez-Zührî'nin *meğâzî*'sinin sonlarına doğru yer almıştır ve bu nedenle de hiçbir şekilde Peygamberin peygamberlik hayatının ilk yılları ile ilgisi yoktur. Bunun anlamı daha Ma'mer zamanında bir metin içindeki materyalin düzenlenmesinde, kronoloji düşüncesinin henüz belirleyici bir bir faktör olmadığıdır.]

191 Hacı Halîfe, V, 646 no. 12,464 [yay.: Yaltkaya-Bilge, II, 1747:2; Khoury, *Wahb b. Munabbih*, I, 274-276].

192 [Ancak Ebû Nuaym'daki alıntılarla krş. *Hilyetu'l-evliyâ*, IV, 73:8-79:10, 79.15-81.]

193 C.H. Becker, *Papyri Schott-Reinhardt I*, Heidelberg, 1906,8.

bulunan bu bölümün istinsah tarihi H. 228 yılıdır ki bu, Vehb'in ölümünden sonra yüz yıldan fazla bir zaman değildir. Bu bölümün ilk kelimeleri şöyle başlamaktadır: "Muhammed b. Ebî Bekr Ebû Talha bize rivâyet etti ve dedi ki: Bize Abdulmunim babasından, o Ebû İlyâs'tan, o da Vehb'den naklederek rivâyet etti." Ciltin içeriğini Vehb'e nispet eden bu isnad, metin içerisinde sık sık tekrar etmektedir. Ancak Vehb bilgileri kimden aldığını kesinlikle açıklamamaktadır. Bu nedenle Heidelberg'de bulunan bu fragman, daha önceden et-Taberî'den ve bu arada başkalarından öğrenmiş olduğumuz Vehb'in genel olarak isnad kullanmadığı şeklindeki yargıyı doğrulamaktadır. Daha önce biz, Vehb'in kızından olan torunu Abdulmunim'in, dedesinin yazdıklarını kendi babası İdrîs'ten alarak rivâyet ettiğini görmüştük.¹⁹⁴ Ancak ne var ki İdrîs, bu yazıları doğrudan Vehb'den değil, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr'a göre Vehb'e ait *Kitâbu'l-mev'iza*'nın da râvîsi olan¹⁹⁵ Ebû İlyâs¹⁹⁶ vasıtasıyla almıştır.

Heidelberg'de bulunan Vehb'in *Kitâbu'l-meğâzî*'sine ait [39] olan bu bölüm, Vehb'in *meğâzî*'yi kelimenin dar anlamıyla ele almadığını bize göstermektedir. Çünkü bu bölüm ikinci Akabe biatını, Kureys'in Dâru'n-nedve toplantısını, hicrete hazırlık, hicret, Peygamber'in Medîne'ye varışı ve Benî Hayseme gazvesi gibi konuları ihtiva etmektedir.¹⁹⁷

194 İbn Sa'd, *Tabakât*, [VII.2], 97:11-12; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 261:21-22 [yay.: Ukkâse, 525:14]; *Fihrist*, 94:7-8.

195 Rical kitaplarında bu Ebû İlyâs ile ilgili herhangi bir bilgi bulamadım. Ebû İlyâs aynı zamanda Vehb'in damadı İdrîs b. Sînan'ın da künyesidir. Ancak Heidelberg yazmalarında genellikle şöyle zikredilmektedir: *Abdulmunim [ibn İdrîs] an ebîhi an Ebî İlyâs*. [Yani bu isnada göre İdrîs, Abdulmunim'in babası ve Ebû İlyâs'ın öğrencisi olmaktadır. Ebû İlyâs'ın kendisi değil. Krş. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 194.10-11; Khoury, *Wahb. Munabbih*, I, 185.]

196 Ebû Bekr b. Hayr, *Fehrese*, 294.7.

197 [İngilizce basılı metinde "Heysem" olarak geçmektedir. Bu el yazması Almanca çevirisi ile birlikte Khoury'nin eserinde yayınlanmıştır. Bkz. *Wahb b. Munabbih*, I, 117-175. Ayrıca krş. M.J. Kister, "Notes on the

Heidelberg’de bulunan bu bölümden, bir bütün olarak bize ulaşmış olan *siyer* ve *meğâzî* sahasındaki eserlerde bulamadığımız hemen hemen yeni hiçbir şey öğrenmemiş bile olsak, şu nedenlerden dolayı bizim için önemlidir: Her şeyden önce bu bölüm, Peygamber’in hayatı ile ilgili bilgilerin daha hicrî 100 yılında veya bu tarihten biraz önce, aynen daha sonraki eserlerde olduğu gibi rivâyet edildiğini kanıtlamaktadır. Bu bölümü bizim için önemli hâle getiren diğer bir neden ise şudur: Vehb’in geç dönem eserlerinden farkı, onun hemen hemen hiçbir yerde rivâyetlerini aldığı otoritelerin isimlerini zikretmemesi ve eskiden beri gelmekte olan Arap hikâye anlatıcılarının bir adeti olduğu üzere, nesir hâlindeki rivâyetler arasına, olaylara katılanların ya da onların çağdaşlarının ağızından aktarmış olduğu şiir ve kasîdeleri sokmasıdır.

1. Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm

Tâbiünden sonra gelen nesil içinde, pek çok sayıdaki hadis uzmanı arasında, *meğâzîye* özel bir ilgi duymuş olmalarından dolayı burada özellikle zikredilmeyi hak eden üç kişi vardır: Bunlar Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed, Âsım b. Ömer b. Katâde ve Muhammed b. Müslim ez-Züh-rî'dir. Bunların üçü de İbn İshâk'ın en önemli hocaları arasında olup, her üçü de Medîne ekolüne mensupturlar.¹

Abdullah b. Ebî Bekr, ataları Peygamber döneminde İslam'a önemli hizmetlerde bulunmuş Medîneli bir aileye mensuptur.²

- 1 [Erken İslami tarih yazıcılığının özellikle Medîne ve Kûfe gibi belirli bölge ekollerinin çalışmalarını temsil ettiği teorisi, ilk defa Julius Wellhausen tarafından *Skizzen und Vorarbeiten* (Berlin, 1884-1899), adlı eserinin 4-7 sayfaları arasında yer alan "Prolegomena zur ältesten Geschichte des Islams" adlı makalesinde uygulanmış ve Horovitz'in zamanına kadar da yaygın olarak etkisini sürdürmüştür. Ancak bununla birlikte öyle görünüyor ki Horovitz, herhangi bir ekolle bağlantılı olarak bu teoriye kural koyucu bir değer atfetmemiştir. Daha yakınlarda bu teori Albrecht Noth tarafından reddedilmiştir. Onun benimle şu ortak çalışmasına bkz. *The Early Arabic Historical Tradition: a Source-Critical Study*, II. bsk, trc.: Michael Bonner, Princeton, 1994, 5-23. Daha ılımlı bir pozisyon Donner tarafından benimsenmiştir. Bkz. *Narratives of Islamic Origins*, 214-228.]
- 2 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *el-Kısmu'l-mütemmim mine't-tabakâ-ti'l-kübrâ*, yay.: Ziyad Muhammed Mansur, Medîne, 1408/1987, 283:4-11 no. 171; Halife b. Hayyât, *Târîh*, II, 437:2-3; a. mlf., *Tabakât*, 264:21-22; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III.1, 54:5-13 no. 119; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*, IV, 216:9-12; el-İclî, *Târîhus-sikât*, 351:8-9no. 786; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 379:14-23; el-Ya'kûbî, *Târîh*, II, 370:18-19; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II.2, 17:9-19 no. 77; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 157:7-8; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 10:8-11; a. mlf., *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, 68:15-16 no. 468; İbnu'l-Kaysarânî, *Cem'*, I, 263.2-7 no. 960; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, V, 463:11-12; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 336:13-19; el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, I, 281:12-13;

- [41] Peygamber, Abdullah'ın dedesinin babasını, halkına İslam'ı öğretmek üzere Yemen'e göndermiş³ ve orada Peygamber'in Necrân vâlisi olarak kalmıştır.⁴ Abdullah'ın dedesi Muhammed b. Amr'ın ölümü, Emevîlerin Medîne güçlerini hezimete uğrattığı hicrî 63 yılındaki Harre gününe denk geldi. Daha sonra halîfe olan Mervân b. el-Hakem, onu ölmüş olarak yere uzanmış hâlde görünce şöyle haykırdı: "Allah sana rahmet eylesin. Nice sütunların yanında senin uzun uzun namaz kıldığını gördüm!"⁵

Daha sonra Abdullah'ın babası Ebû Bekir, Ömer b. Abdilazîz'in Medîne vâlisi olduğu hicrî 86 yılından itibaren Medîne kadısı oldu.⁶ Ebân b. Osman'dan öğrendiği⁷ fıkıh bilgisinin derinliği ile meşhur oldu.⁸ Halîfe Süleyman b. Abdilmelik onu H. 96 yılında kadılık görevi yanında Emevîler döneminde⁹ ondan önce Medîneli hiç kimsenin atanmadığı Medîne vâliliğine atadı.¹⁰ Ebû Bekr aynı zamanda bu görevini Ömer b. Abdilazîz dönemi boyunca da sürdürdü¹¹ ve onu

el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XIV, 349-352:1 no. 3190; ez-Zehebî, *Mîzânul-İtidâl*, II, 398:17-20 no. 4231; a. mlf., *Târîhu'l-İslâm*, h. 121-140, 459:3-12; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, V, 314-315:8 no 151; ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 25:5-13; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XVII, 86:1-3 no 73; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, V, 164:13-165:11 no. 281; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, I, 192:19-20.

Modern araştırmalar: Jones, "Muqaddime" 23-24; GAS, I, 284; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 302.]

3 İbn Hişâm, I.2, 961:-962:14.

4 et-Taberî, *Târîh*, I, 1852.16-17, 1983:4.

5 et-Taberî, *Târîh*, II, 417:15-18.

6 et-Taberî, *Târîh*, II, 1191:6-7, 1258:8. [Ebû Bekr b. Muhammed hakkında bkz. el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 643:10-645:12.]

7 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 90:14-15.

8 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 90:10-11; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XII, 39:1-2.

9 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XII, 39:11. [Aslında Arapça metin daha geniş anlamlıdır: *Ve-lem yekun bi'l-Medîne ensârî emîrun ğayra Ebî Bekr ibn Hazm*. "Ebû Bekr b. Hazm'dan başka hiçbir Ensârlı Medîne vâliliği yapmadı."]

10 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 90:12. Krş. et-Taberî, *Târîh*, II, 1282:2-15, 1305:10-12.

11 et-Taberî, *Târîh*, II, 1346:15-16, 1358-1359:4.

bu görevden II. Yezîd azletti.¹² Ancak bununla beraber o, aralarındaki ilişkilerin kötü olduğu ve bir keresinde kendisini kırbaçlatan¹³ yeni vâli¹⁴ döneminde de kadılık görevini sürdürdü.

Ebû Bekr daha sonra H. 118 yılında birkaç günlüğüne [42] tekrar Medîne vâililiğine atandı.¹⁵ O H. 120 yılında veya bu tarihten birkaç yıl sonra öldü.¹⁶

Oğlunun hadis araştırmalarına olan ilgisini gözlemleyen ve ona her bir hadisin mutlaka başıyla sonunu karşılaştırmasını¹⁷ öğütleyen Ebû Bekr, Ömer b. Abdilazîz'den şu emri aldı: "Rasûlullah'ın hadislerini ve sünnetlerini ya da Amra binti Abdirrahman'ın hadislerini araştır ve yaz. Çünkü ben ilmin ve ilim ehlinin yok olup gitmesinden korkuyorum."¹⁸ Burada adı geçen Amra, Peygamber'in eşi Âişe'ye olan yakınlığı vasıtasıyla onun rivâyet ettiği haberleri öğrenmişti¹⁹ ve Amra'nın yeğeni Ebû Bekr²⁰ bu rivâyetleri ondan öğrenme hususunda iyi bir şansa sahipti. Bununla birlikte Ömer b. Abdilazîz'in emri ile derlenen bu kayıtlar bir sonraki kuşağa gelindiğinde artık ortada yoktu.²¹ Ebû Bekr'in kendisi gibi H. 132 yılında ölen oğlu Muhammed b. Ebî Bekr de Medîne vâililiği yapmıştır.²²

Akrabaları ile ilgili bütün bu bilgileri kendisi için takdim etmiş olduğumuz Ebû Bekr'in diğer oğlu Abdullah b. Ebî

12 et-Taberî, *Târîh*, II, 1373:2-4.

13 et-Taberî, *Târîh*, II, 1452:14.

14 et-Taberî, *Târîh*, II, 1373.12-14.

15 et-Taberî, *Târîh*, II, 1592:3-6.

16 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 91:6-7.

17 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 91:3-5. [el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 829:2-5.]

18 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.2, 134.15-18. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XII, 39:9:11.

19 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XII, 39:9:11.

20 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XII, 438:14.

21 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XII, 39:12-13. [el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 707:13-16.]

22 et-Taberî, *Târîh*, III, 2505:11-15.

Bekr ise, kardeşi Muhammed'in aksine bütün resmî görevlerden uzak durmuştur. ez-Zührî'nin bize verdiği bilgiye göre (ki, onun Medîne'de bir benzerinin olmadığını söyler) babasının sahip olduğu şöhret, babası hayatta olduğu müddetçe onun şöhretinin olgunluk seviyesine gelmesini önlemiştir.²³ Abdullah, babasından sonra sadece 10-15 yıl yaşadı ve H. 130 ya da 135 yılında vefat etti.²⁴ Medîne ehlinin amelini dikkate alan hukuki pratik ile hadislerin gereklerini dikkate alma düşüncesi arasında ortaya çıkan tezat, Abdullah'ın kadı olan kardeşi Muhammed'le yaptığı bir konuşmada ifadesini bulmuştur:

- [43] Hadise aykırı bir hüküm verip de evine döndüğünde kardeşi Abdullah b. Ebî Bekr -ki, sâlih bir kişi idi- şöyle derdi: 'Bugün şöyle bir konuda şöyle bir hüküm verdin.' Muhammed de ona 'evet, ey kardeşim!' derdi. Bunun üzerine Abdullah ona 'Fakat hadis nerede ey kardeşim! Verdiğin hükmün hadisle uyumlu olması gerekir' dediğinde Muhammed, 'fakat, amel nerede?!' derdi. Yani Medînelilerin üzerinde icmâ ettiği ameli kastetmektedir. Onlara göre üzerinde icmâ edilen amel, hadisten daha güçlüdür.²⁵

İbn İshâk, el-Vâkıdî, İbn Sa'd ve et-Taberî'deki alıntılardan, Abdullah'ın bir hadis râvîsi olarak meğâzî sahasındaki aktivitelerinin belli bir dereceye kadar resmini çizebiliriz. *Fihrist*'ten, kendisi de bir kadı olan ve H. 176 yılında vefat etmiş olan yukarıda adı geçen kadı Muhammed'in oğlu ve Abdullah'ın yeğeni Abdulmelik'in de bir *Kitâbu'l-meğâzî* derlediğini öğreniyoruz.²⁶ Öyle görünüyor ki kendisinden geriye hiçbir iz kalmayan bu kitap, Abdulmelik'in amcası Abdullah'tan almış olduğu derlenmiş materyallerden oluşmakta idi. Bu Abdulmelik'in kardeşi

23 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, V, 165:9-10.

24 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, V, 165:5.

25 et-Taberî, *Târîh*, III, 2505:15-2506.2.

26 *Fihrist*, 226:3. İbn Sa'd, onun hakkında "az hadis rivâyet ederdi" demiştir. Bkz. *Tabakât*, VII.2, 68:19.

Abdurrahman da el-Vâkıdî'de sık sık amcasının haberlerini rivâyet etmektedir.²⁷ Abdullah'ın ifadeleri kelimenin dar anlamıyla *meğâzî* ile sınırlı değildir. Aynı zamanda Abdullah Peygamber'in gençliği ve peygamberliğinin ilk yılları ile de ilgilenmektedir. Ancak onun ismi daha çok *meğâzî* ile ilgili rivâyetlerde görünmektedir. Aynı zamanda o dikkatini Peygamber'in yanına gelen Arap kabîle heyetlerine (vufûd) de yöneltti. Ayrıca Abdullah Peygamber'in vefatından sonra irtidat ederek isyan eden Arap kabîleleri ile ilgili haberleri ve bu hadiseyi takip eden on yıl içindeki bazı özel olayları, mesela Osman'ın vefatından önceki son günleri ile ilgili olayları da rivâyet etmektedir.²⁸ Abdullah'ın ailesinin evi, halîfe Osman'ın öldürüldüğü evin yanında idi²⁹ ve dedesinin babası halîfenin öldürülmesine yol açan olayların yabancısı değildi.³⁰

Abdullah rivâyet ettiği haberlerin çoğunu, bu haberleri aldığı otoritelerin ismini zikretmeksizin vermekte, ancak bazı durumlarda o bu otoritelerin ismini zikretmektedir. Onun zamanında isnad kullanımı henüz zorunlu değildi.

Onun rivâyetlerinin bir kısmı, büyük teyzesi Amra'ya [44] dayanmaktadır. Ancak o bu haberleri, doğrudan Amra'nın ağzından ve doğrudan Amra'dan alan eşi Fâtıma'nın aracılığı ile almıştır.³¹ O günlerdeki kadın-erkek ilişkilerine ışık tutmak için, Abdullah'ın öğrencisi İbn İshâk'ın Amra'nın bu ifadelerinden birini elde ediş yöntemini burada zikretmek yerinde olacaktır. İbn İshâk'ın rivâyet ettiğine göre o, Abdullah'ın yanına gelince, Abdullah eşine şöyle emret-

27 Wellhausen'in indeksinde (el-Vâkıdî/Wellhausen, 463) yanlışlıkla Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr denecekken, Abdurrahman b. Ebî Bekr denilmiştir.

28 et-Taberî, *Târîh*, I, 3060:1-9.

29 et-Taberî, *Târîh*, I, 3005:15-16.

30 et-Taberî, *Târîh*, I, 2989:1-6. Ayrıca bkz. I, 3001:2-3.

31 İbn Hişâm, I.2, 1020:5-9.

miş: “Amra binti Abdurrahman’dan duyduğün haberleri Muhammed’e rivâyet et.” Bunun üzerine eşi Fâtıma, Amra’nın haberlerini İbn İshâk’a nakletti.³²

Ayrıca bazı zamanlarda Abdullah, cevabını verebileceği bazı sorular kendisine yöneltildiği zaman, öğrencisi İbn İshâk’a bu soruların cevabını öğrenme fırsatı vermemiştir. Nitekim Abdullah, Hicr yakınlarında konuşlandığı esnada Peygamber’in emrine aykırı hareket eden ve her ne kadar sonunda canları bağışlanmışsa da ilk başta cezaya çarptırılan Medîneli bir ailenin iki ferdinin adını öğrencisi İbn İshâk’a söylememiştir. İbn İshâk bu konuda şöyle demektedir: “Abdullah b. Ebî Bekr bana, İbn Abbâs’ın bu iki Medînelinin ismini kendisine söylediğini, ancak onların ismini gizli tutmasını istediği için, bana söylemekten kaçındığını anlattı.”³³

Abdullah sadece ulaşabildiği haberleri toplamakla yetinmedi. Aynı zamanda o erken bir dönemde olayların kronolojisini saptamaya çalıştı³⁴ ve Peygamber’in savaşlarının bir kronolojisini oluşturdu ki, İbn İshâk bu kronolojiyi ondan alarak kendi eserinde kullanmıştır.³⁵ Râvîlerden yaptığı rivâyetlerin yanı sıra Abdullah, Peygamber’in Güney Arabistan meliklerine yazdığı uzun mektup³⁶ ve İslam’ı öğretmek için Necrân’a gönderirken Peygamber’in dedesinin babası Amr b. Hazm’a verdiği belge gibi yazılı kaynaklarla da ilgilendi.³⁷ Abdullah, daha önce ele aldığımız bu sahadaki seleflerinin yaptığı gibi, olaylarda başrol oynayan kişilerin ağızlarından aktarılan şiirleri de vermektedir.³⁸

32 et-Taberî, *Târîh*, I, 1837.5-10. İbn Hişâm’da (I.2, 1020:8-9) sadece “Bu hadisi bana Fâtıma rivâyet etti” şeklinde geçmektedir.

33 İbn Hişâm, I.2, 899:5-7.

34 Mesela et-Taberî, *Târîh*, III, 2431:2-4, 2447:7-12.

35 et-Taberî, *Târîh*, I, 1756:11-1757:9. Ayrıca bkz. I, 1758.6-1760:14.

36 et-Taberî, *Târîh*, 1717:14-1720:6.

37 İbn Hişâm, I.2, 961:1-962:14.

38 Mesela İbn Hişâm, I.2, 590:4-9.

Peygamber'in vefatından sonraki olaylarda olduğu gibi, meğâzî ile ilgili olaylarda da bunun örnekleri vardır.³⁹

Abdullah'ın ailesi şiire karşı sevgi dolu bir alaka duymak- [45] ta idi. *Kitâbu'l-eğânî*'de, Ebû Bekr b. Muhammed'in oğullarından birisinin (bu kişi Abdullah'ın kendisi midir, yoksa kardeşlerinden biri midir bu tespit edilememektedir) kendisinin de takdir ettiği Hassân b. Sâbit'in kasîdelerinden birine eşdeğer bir kasîde yazması konusunda Ferezdak'a meydan okuduğuna dair bir haber bulunmaktadır:

el-Yerbûî, İbrahim b. Sa'd b. Ebî Vakkâs ez-Zührî'nin şöyle dediğini nakletmiştir. "Ferezdak, Ebân b. Osman'ın vâililiği (H. 75-82) zamanında Medîne'ye geldi. Ben, Ferezdak ve Küseyyir şiir söyleyerek atışmak için mescitte otururken; iki kat kırmızımsı bir elbiseye bürünmüş vaziyette ince yapılı ve teni kahverengi olan bir genç yanıma çıkageldi. Bize doğru yaklaştı, yanıma gelince selâm bile vermeden "sizin hanginiz Ferezdak?" diye sordu. Kendim gibi Kureyşli olması endişesiyle "Arab'ın efendisi ve şairine böyle mi hitap ediyorsun?" dedim. O genç, "eğer dediğin gibi olsaydı ona böyle hitap etmezdim" dedi. Bunun üzerine Ferezdak ona şöyle dedi: "Ey annesini kaybedesice çocuk! Sen kimsin?" Genç şöyle dedi: "Ensâr'dan, Neccaroğularından birisiyim. Ben Ebû Bekr b. Hazm'ın oğluyum. Duyduğuma göre sen Arab'ın en büyük şairi olduğunu iddia ediyormuşsun ve Mudar da bu iddiayı destekliyormuş"⁴⁰ Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit⁴¹ bir şiir söyledi. O şiiri sana arz edeyim ve sana bir yıl da süre vereyim. Eğer sen bu şiire denk bir şiir söyleyebilirsen, sen Arab'ın en büyük şairisin. Yok eğer söyleyemezsen sen intihalcî bir yalancısın." Genç, sonra Hassân'ın şu beyitlerini okudu:

39 İbn Hişâm, I.2, 789:15-20, 793:12-19; et-Taberî, *Târîh*, I, 1732:10-1734:3, 1734:11-1736:10. İbn Hişâm'da yer alan buna benzer rivâyette (I.2, 951, 950) Abdullah'ın ismi geçmemektedir. Ayrıca bkz. et-Taberî, *Târîh*, I, 1905.3-1906:10, 2353-2355:8.

40 Ensâr kendilerini Güney Arabistanlı sayarken, Ferezdak'ın da mensup olduğu Mudar kabîlesi Kuzey Arabistan kabîlelerinin atası kabul edilmekte idi.

41 Peygamber'in Medîneli şairi.

Bizim kuşluk vaktinde parlayan beyaz kâselerimiz var,
Kılıçlarımızdır, cesaretimizin meyvelerinin damlayan kanı⁴²

- [46] Kasîdeyi sonuna kadar okudu⁴³ ve Ferezdak'a "sana bir yıl mühlet verdim" deyip çekti gitti. Onun arkasından Ferezdak da öfkeli bir şekilde cübbesini sürükleyerek ne tarafa gideceğini bilemez hâlde mescitten çıkıp gitti. İbrahim b. Muhammed ez-Zührî şöyle devam ediyor: "Küseyyir bana dönerek 'Allah Ensârî'yi kahretsin! Dili ne kadar fasih, delilleri ne kadar açık ve şiiri ne kadar güzel!' dedi. ez-Zührî devamla, "Günün geri kalan kısmında Ferezdak ve Ensârî arasındaki olayla ilgili olarak hiç konuşmadık. Ertesi gün evden çıktım ve dünkü oturduğumuz mescide gittim ve bu esnada Küseyyir de gelerek yanıma oturdu. Ferezdak'ı konuşuyor ve "o genç keşke böyle bir şey yapmasaydı" diyorduk. Derken çizgili ve rengârenk bir elbise içinde, saçını iki örük yapmış hâlde Ferezdak çıkageldi ve dünkü oturduğu yere oturdu. Sonra "Ensârî ne yaptı?" diye sordu. Biz de bunun üzerine Ensârî'ye hakaretler ettik ve onu kötüledik.⁴⁴ Biz böyle yaparak Ferezdak'ın gönlünü hoş etmek ve onu yatıştırmak istiyorduk. Bu esnada Ferezdak şöyle dedi: "Allah kahretsin! Şimdiye kadar bana onun gibi hücum edenini görmedim.⁴⁵ Onun şiiri gibi şiir de duymadım." Sonra Ferezdak şöyle devam etti: "Dün sizden ayrıldıktan sonra evime gittim. Her türlü şiiri dene-dim. Sanki sesim soluğum kesilmişti. Tek bir beyit şiir dahi yazamadım. Derken sabah ezanı okundu. Devemi eyerledim, binip yularlarımı elime aldım ve Zübâb dağına kadar geldim. Yüksek bir sesle şöyle bağırdım:⁴⁶ "Kardeşiniz Ebû Lübeynî'ye yardım edin!" Bunun üzerine göğsüm ateş üzerindeki tencere gibi kaynamaya başladı. Sonra devemi bağladım ve ön ayakları üzerine bir yastık gibi yattım. Kalkıncaya kadar

42 [Bundan başka üç beyit İngilizce basılı metinden çıkarılmıştır. Bu dizelerin de içinde olduğu üslû şiir için bkz. Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, yay.: Velîd N. Arafat, Leiden ve Londra, 1971, I, 35:9, 12, 17-18 no. 4 25, 28, 33-34. beyitler. Beyitler farklı bir sıra ile zikredilmiştir.]

43 [Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, I, 34:1-39.]

44 Yani adı geçen Ensârî.

45 Yani Hassân gibi.

46 Yani şiirlerinde Ferezdak'a ilham veren cin. [Eski Arap şiirinde cinlerin ilham verme rolleri ile ilgili olarak bkz. Ignaz Goldziher, *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, Leiden, 1896-1899, I, 1-27, 41-42, 59, 133.]

113 beyit şiir söyledim.⁴⁷ Ferezdak bize yazdığı şiiri okurken Ensârî çıkageldi. Bizim yanımıza geldi, selâm verdi ve şöyle dedi: “Ben sana verdiğimi süreyi kısaltmak için gelmedim. Seni görüp ne yaptığını görmek istediğim için geldim.” Bunun üzerine Ferezdak ona ‘otur’ dedi ve şiirini söylemeye başladı.

Ferezdak şiirini bitirince Ensârî morali bozuk bir şekilde [47] kalktı. O gözden kaybolunca, onun babası Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm Ensâr’ın ileri gelenlerinden diğer bazı kimselerle çıkageldi. Onlar bizi selâmladılar ve şöyle dediler: “Ey Ebû Firâs!⁴⁸ Sen bizim Hz. Peygamber yanındaki yerimizi ve bize olan vasiyetini biliyorsun.⁴⁹ Bizim sefihlerimizden bir sefihin sana meydan okuduğunu duyduk. Allah (ve Peygamber hakkı için) senden, bizim hakkımızdaki Peygamber’in vasiyetini bildiğin için, onu bize bağışlamayı ve hicivleriyle bizi rezil rüsva etmemeni istiyoruz.⁵⁰ el-Yerbûî sözüne devamla diyor ki: İbrahim b. Muhammed b. Sa’d şöyle dedi: Ben ve Küseyyir ona doğru yönelerek konuşmaya başladık ve ona yalvardık. Sonunda Ferezdak şöyle dedi: Hadi gidiniz, onu size şu Kureyşlinin (İbrahim b. Muhammed b. Sa’d’ı kast ediyor) hatırı için bağışladım.”⁵¹

Abdullah ya da onun kardeşlerinden birinin gençliğinde geçen bu hâdise, tekrar bize fıkıh ve hadis halkalarında şiirin hiçbir şekilde ihmal edilmediğini göstermektedir.

47 [113 veya 119 dokuz beyitlik bu kasîdenin şimdiki hâli ve Ferezdak’ın görünüşe göre çok övündüğü (*Egânî*, XXI, 373:8-9) parçası için bkz. el-Ferezdak, *Divân*, yay.: Kerem el-Bustânî, Beyrut, 1386/1966, II, 23.1-33; Ebû Ubeyde, *Nakâidu Cerîr ve'l-Ferezdak*, yay.: Antony Ashley Bevan, Leiden, 1905, 1912, II, 548.5-576:10.]

48 Ferezdak’ın künyesi.

49 [Buradaki gönderme, Peygamber’in Müslümanlara son hitabının içinde yer aldığı ünlü bir hadis kümesinedir. Peygamber bu hitabında Müslümanlara Ensâr’ın iyi olanlarını güzellikle kabul etmelerini, fenalık sahibi olanlarına karşı ise merhametli olmalarını tavsiye etmiştir. Bkz. İbn Hişâm, I.2, 1007:6-12; İbn Sa’d, *Tabakât*, II.2, 42:7-44:5; el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, yay.: Ludolf Krehl-Th. W. Juynboll, Leiden, 1862-1908, III, 9.5-19, Menâkıbu’l-Ensâr, no. 11. Ayrıca krş. Süleyman Beşir, *Arabs and Others in Early Islam*, Princeton, 1997, 64-65.]

50 Yani bir hiciv şiiri ile.

51 Yani İbrahim’in hatırı için. Bkz. *Nakâid*, II, 546:2-548:5; ayrıca bkz. *Egânî*, [IX, 337.1-339.4; XXI, 370:5-373:7].

2. Âsım b. Ömer

Âsım b. Ömer b. Katâde de erken dönemde Peygamber'e tâbi olan Medîneli bir aileden gelmektedir.⁵²

- [48] Zaferoğullarına mensup olan dedesi Katâde, Bedir'de Peygamber'in yanında savaşanlardan biri idi.⁵³ Aynı zamanda o Huneyn'de Peygamber'in sancağını taşıyan kişidir.⁵⁴ Âsım'ın babası Ömer'le ilgili olarak kaynaklar bize, babasından hadis aldığı ve bunları oğlu Âsım'a aktardığı dışında fazla bir bilgi vermezler.⁵⁵ Onun Abdullah b. Ebî Bekr'in babasının aksine gündelik hayatın özel yönleri ile ilgilenmediği ve orada herhangi bir resmî görev almadığı açık bir husustur. Oğlu Âsım, tıpkı diğer hemşehrilerinden pek çoğunun yaptığı gibi, sıkıntı ve bunalımlarla karşılaş-tığında halife sarayında yardım aramak için hilâfet başken-tine yolculuk yapmaya kendisini zorlayan güçlüklerden kurtulamadı. Âsım, Medîneli sâlih insanları görme arzusu

52 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *el-Kısmu'l-mütemim*, 127:8-129:2 no. 32; Halife b. Hayyât, *Târih*, II, 365.3-4; a. mlf., *Tabakât*, 258:4-5; el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III.2, 478:7-9 no. 3040; İbn Kuteybe, *Ma'ârif* (yay.: Ukkâşe), 466:4-8; el-Ya'kûbî, *Târih*, II, 370:16, 378:14; 396.1-2; ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 40:3-43:2; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III.1, 346.9-14 no. 1913; el-Ezdî, *Târihu'l-Mevsil*, 40:10-11; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 234:7-235:2; a. mlf., *Meşâhîru ulemâ'i'l-emsâr*, 70.1-2 no. 479, İbnu'l-Kaysrânî, *Cem'*, I, 383.5-8 no. 1463; İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dımaşk*, XXV, 274.11-282:4 no. 3018; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, VII, 203:7-13 no. 650; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, V, 228:14; el-Yâfiî, *Mir'âtu'l-cenân*, I, 256-257:1; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XIII, 528-531 no. 3020; ez-Zehabî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 355:15-17 no. 4059; a. mlf., *Târihu'l-islâm*, hicrî 101-120, 389:2-7; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, V, 240:13-241.7 no. 102; ez-Zehabî/Fischer, *Biographien*, 22:7-17; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVI, 571:4-7 no. 605; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, V, 53:16-54:12 no. 85; İbnTangribirdî, *en-Nucûmu'z-zâhira*, I, 258:10; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, I, 157:8-9.
Modern kaynaklar: Fück, *Muhammad ibn İshâq*, 9; Jones, "Mukaddime", 22; Caskel, *Gamharat an-nasab*, I, tablo: 181; II, 203b; GAS, I, 279-80; Atvân, *Rivâyetu's-Şâmiyyîn*, 27-28; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 194, 219, 301.]

53 İbn Hişâm, I.1, 492:14.

54 el-Vâkidî/Wellhausen, 358 [= *Maghâzî*, yay.: Jons, III, 896:1-2].

55 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, VII, 489:6-7.

bakımından Emevî halîfeleri içerisinde tek olan Ömer b. Abdilazîz döneminde bu yardımı elde etmeyi başardı. İbn Sa'd bize "Âsım'ın Ömer b. Abdilazîz'in sarayına geldiğini, II. Ömer'in onun borçlarını ödediğini ve ona Şam mescidinde oturarak insanlara meğâzîyi ve sahâbe menkıbelerini⁵⁶ anlatmasını emrettiğini, Âsım'ın da bunu yaptığını⁵⁷ ve Medîne'ye geri döndüğü" bilgisini vermektedir.⁵⁸

Daha önce gördüğümüz gibi, Peygamber'in hadislerinin [49] derlenmesine büyük önem veren halife II. Ömer,⁵⁹ aynı şekilde Şam halkının bu mükemmel fakihi tanımlarının güzel olacağını düşünmüştür. Bunlara ek olarak, Âsım'ın *siyer* ve *meğâzî* konusundaki bilgisi de meşhurdu⁶⁰ ve aynı zamanda o sika râvîler arasında sayılıyordu.⁶¹ Onun Emevîler lehine⁶² Peygamber hakkındaki tarihî bilgileri çarpıttığı ve bunu da ondan Ömer b. Abdilazîz'in istediği kabul edilebilir bir şey değildir.⁶³ II. Ömer'in halîfeliği hicrî 99 yılından 101 yılına kadar sürdü. Âsım ise hicrî 101 yılının sonunda ana vatanına döndü. Orada en az yirmi yıl boyunca ilmi-

56 [İngilizce basılı metinde "famous deeds=meşhur amelleri" şeklinde geçmektedir. İbn Hacer'de ise (*Tehzîbu't-tehziib*, V, 54:6) "menâkıb" şeklinde geçmektedir.]

57 [Halife'nin bu konuya duyduğu ilgi hakkında özellikle bkz. Atvân, *Rivâ-yetu's-Şâmiyyîn*, 27-30.]

58 Âsım'la ilgili paragraf, İbn Sa'd'ın bize ulaşan el yazmasında eksikmiş gibi görünmektedir. Ancak ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, [22:12-27]; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, V, [54:5-7]; el-Mizzî [yukarda geçtiği gibi, 47 n. 52] paragrafı zikretmektedirler. Bu son kaynakla ilgili olarak bkz. Eduard Sachau, "Studien zur ältesten Geschichtüberlieferung der Araber", *MSOS* 7, 1904, 167; [yakınlarda yayınlanmış olan G.H.A. Juynboll'un makalesi, *EP*, VII, 212a-213a, Leiden, 1993. İbn Sa'd'daki kayıp kısım Medîne'de bulundu ve Mansûr tarafından yayınlandı. *el-Kısmu'l-mütemmim* (yukarıdaki Âsım b. Ömer'in biyografisi, 40 n.2; krş. 127.8-129:1)].

59 [Krş. yukarı, 42.]

60 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 236:12 [yay.: Ukkâşe, 466:5].

61 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 22:12-13.

62 [İngilizce basılı metinde "sense" şeklinde geçmektedir ki, matbaacı Pickthall'ın el yazısını yanlış okumuştur.]

63 [Emevîlerin hizmetinde olan âlimler için bkz. aşağıda 52 n. 80.]

ni dinleyicilerine anlattı ve hicrî 119 yılında veya bundan kısa bir süre sonra öldü.⁶⁴

Âsım, kelimenin dar anlamıyla meğâzîde İbn İshâk ve el-Vâkıdî'nin baş râvîlerinden biridir.⁶⁵ Ancak o, özellikle İbn Sa'd'ın alıntılarının da gösterdiği gibi, aynı zamanda Peygamber'in gençlik yıllarının ayrıntılarına ve genel olarak Mekke dönemine de ilgi göstermiştir. Ayrıca o ravilerini sık sık zikretmekte ancak yine de daha sık olarak onların isimlerini zikretmeyi ihmal etmektedir. Bu nedenle onun isnada karşı tavrı, Abdullah b. Ebî Bekr'in tavrı ile aynıdır. O zaman zaman rivâyet etmiş olduğu haberlerin başkahramanlarının şiirlerini de nakleder.⁶⁶ Âsım yalnızca bir derlemeci gibi davranmamış, ara sıra olayların ortaya çıkmasının nedenleriyle ilgili kendi görüşlerini de ifade etmiştir. Bu durum, İbn İshâk tarafından alıntılanan pasajdan açık bir şekilde anlaşılmaktadır: "Âsım b. Ömer şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki, Abbâs b. Ubâde bunu⁶⁷ Rasûlullah ile aralarındaki akdin bağlayıcı olmasını sağlamak için söylemiştir."⁶⁸ Zikretmeye değer bir yöntemle, Abdullah b. Ebî Bekr de kendi fikrini ve el-Abbâs'ın adımı ile ilgili olarak Âsım'ın fikrinin zıddına olan fikri dile getirmektedir.

[50] 3. İbn Şihâb ez-Zührî

Abdullah ve Âsım'ın her ikisi de Ensâr'dan idi. Muhammed b. Muslim b. Ubeydullah b. Abdillâh b. Şihâb ez-Zührî ise, ez-Zührî nisbesinin de gösterdiği gibi, Mekkeli bir kabîle olan Zühreoğulları kabîlesindendir.⁶⁹

64 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 236:13-15 [yay.: Ukkâşe, 466:5-8]; ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, [22:15-17.]

65 [Krş, *GAS*, I, 280.]

66 Mesela İbn Hişâm, I.1, 284:3-11; I.2, 728:13-19, [İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, VII, 374:15-375:13 no. 36,786].

67 Yani, Ensâr'ın bu yolda canlarını ve mallarını feda etmeye hazır olarak Rasûlullah'a itaatlerini garanti etmek istediğini kastediyor.

68 İbn Hişâm, I.1, 299:18-19.

69 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *Tabakât*, II.2, 135:3-136; a. mlf., *el-Kısmu'l-mütemmim*, 157:3-186 no. 70; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 538:8-

539:8; Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebu Kurayş*, 274:8-16; Halife b. Hayyât, *Târîh*, I, 205:5; II, 370:4, 372:8-9; a. mlf., *Tabakât*, 261:9-12; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*, IV, 306:3-307:10; İbn Habîb, *Muhabber*, 476:15-16; el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 242:-243:3; II, 290:5-6; III, 168:11-14; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 220:11-221:11 no. 693; a. mlf., *et-Târîhu'l-evsat*, I, 323-324:7 nos. 694-695, 459 no. 1023, 463:3-6 no 1030; II, 41:3-5 no. 11:30; a. mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, I, 187:1-8, 215:5-8, 320:5-7; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Muvaffakiyyât*, 197:6199:11, 325:3-13; el-İclî, *Târîhu's-sikât*, 412-413:4 no. 1500; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 472:1-16; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 156:12-13, 167:3-5, 186:4-6, 187:8-12, 353:9-16, 359:1-7, 360:16-18, 471:16-19, 472:15-473:3, 475:15-18, 479:3-6, 545:10-12, 551:10-16, 552:1-5, 560:16-562:6, 620:7-643:10; II, 19:3-4, 138:6-139:12, 4-142:7-8, 148:10-11, 384:5-8, 395:9-11, 742:4-7, 823:6-8, 824:1-4, 827:9-11, 828:1-3; III, 28:5-6, 53:4-9, 157:18-158:15, 332-333:6, 347:8-14, 348:10-349:6; el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, V, 117-121:4; XI, 171-172:4; Ebû Zür'a, *Târîh*, I, 202:7-9, 241:7-9, 271:4-8, 275:7-11, 315:4-8, 406:17-419:14, 421:2-5, 432:4-433:7, 434:16-437, 508:7-509:8, 512:14-15, 517:17-518:1, 524:7-9, 533:1-538, 574:3-11, 584:5-6, 612:5-616:1; II, 715:7-9; el-Ya'kûbî, *Târîh*, II, 311:6-16, 370:18, 378:13, 395, el-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 122:17-23; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV.1, 71:13-74:21 no. 318; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 40:8, 45:11-14; el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, IV, 16:14-17:7 no. 2170; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 349:9-350:4; a. mlf., *Meşâhîru ulemâ'il-emsâr*, 66:5-7 no. 444; el-Merzubânî, *Mu'cemu's-şuarâ'*, yay: Fritz Krenkow, Kahire, h. 1354, 413:17-23; *Egânî*, VII, 11:8-12:6; IX, 140:16-141:10, 145:16-146:6; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, III, 360:1-381:4 no. 248; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-lâhık*, 311:1-313:9 no. 161; eş-Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 63:13-64:13; İbnu'l-Kaysarânî, *Cem'*, II, 449:14-450:2 no. 1712; İbn Hamdûn, *Tezkira*, I, 109:1-17 no. 210, 112:11-14 no. 223, 201:6-204 no. 468; IV, 123:4-7 no. 357; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV, 394:15-387 no. 7001 (Bu terceme, ayrı olarak Şükrullah b. Nîmetullah el-Kuşhanî tarafından yayınlanmıştır, Beyrut, 1982); İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 330:8-19; VII, 231:8-235:3 no. 671; a. mlf., *Sıfatu's-saffe*, II, 77:6-79:11; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, V, 260:8-12; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 117:1-119:7; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 177:1-179:6 no. 563; el-Yâfî, *Mir'âtu'l-cenân*, I, 260:8-12; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXVI, 419:3-443:1 no. 5606; ez-Zehabî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 40:11 no. 8171; a. mlf., *Tezkirakâtu'l-huffâz*, I, 108:15-113:3 no. 97; a. mlf., *Târîhu'l-islâm*, h. 121-140, 227:1-249; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, V, 326:4-350:4 no. 160; ez-Zehabî/Fischer, *Biographien*, 64:13-74:6; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, V, 24-26:16 no. 1990; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, IX, 340:18-348:9; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, 445:15-451:11 no. 732; İbn Tanrıbirdî, *en-Nucûmu'z-zâhira*, I, 294:15-295:3; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, I, 162:12-163:7.

Modern kaynaklar: Wüstenfeld, *Geschichtschreiber*, 5 no. 18; Goldziher, *Muslim Studies*, II, 44-45, 182, 195; Sachau, "Einleitung", XIII-XIV, XX;

[51] Hicrî 50 ya da 51 yılında doğmuştur. Diğer bazı rivâyetlere göre ise H. 56, 57 ya da 58 yılında doğmuştur.⁷⁰ Baba tarafından büyük dedesi Abdullah b. Şihâb Bedir'de Mekkelilerin tarafında Peygamber'e karşı savaşmış⁷¹ ve Uhud'da diğer üç Mekkelî ile birlikte Peygamber'i katletmek için gizlice anlaşılmış⁷² ve gerçekten de Peygamber'i yaralamada başarılı olmuştur.⁷³ Doğal olarak bu eylem küçük torun için acı verici bir durumdu. Peygamber'e komplo kurup hücum edenlerin isminin geçtiği metinlerde konuşurken torun, büyük dedesinin rolüyle ilgili olarak hiçbir şey söyleyemiyordu.⁷⁴ ez-Zührî'nin babası, halîfeye karşı isyan

Fück, *Muhammad ibn İshâq*, 9-10, 28; j. Horovitz, "al-Zuhrî" md., *El'*, IV, Leiden, 1934, 1239b, 1241a; *GAL*, I, 64; *SI*, 102; Abdulazîz ed-Dûrî, "al-Zuhrî: a Study of the Beginnings of History Writing in Islam", *BSOAS* 19, 1957, 1-12; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, XII, 21b; Erling Ladewig Petersen, *Ali and Mu'âwiya in Early Arabic Tradition: Studies on the Genesis and Growth of Islamic Historical Writing until the End of the Ninth Century*, Kopenhag, 1964, 36-37, 109-115; Jones, "Mukaddime", 22-23; Caskel, *Gamharat an-Nasab*, I, Tablo: 20; II, 424a; *GAS*, I, 280-283; Fârukî, *Early Muslim Historiography*, 235-261; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 97b; ed-Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 27-29, 95-121; Andrew Rippin, "al-Zuhrî, *Naskh al-Qur'ân* and the Problem of Early *Tafsîr* Texts", *BSOAS* 47, 1984, 22-23; Atvân, *Rivâyetu's-şâmiyyîn*, 69-150; Jarrar, *Prophetenbiographie*, 23-26, 199-204; Motzki, *Anfänge*, 194-197; a. mlf., "der Fiqh des Zührî. Die Quellenproblematik", *Der Islam* 68, 1991, 1-44; Muhammed Muhammed Hasen Şurrâb, *el-Îmâm ez-Zührî...âli-mu'l-Hicâz ve's-Şâm*, Şam, 1993; Hâlidî, *Arabic Historical Thought*, 32-34; Michael Lecker, "Biographical Notes on Ibn Shihâb al-Zuhrî", *JSS* 41, 1996, 21-63; Cook, "Writing of Tradition", 459-466; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, indeks; Gregor Schoeler, "Mûsâ b. Uqbas *Maghazî*", *Biography of Muhammad: the Issue of the Sources* içerisinde, yay.: Harald Motzki, Leiden, 2000, 76-88.]

70 ez-Zehebî/Fischer, *Bigraphien*, 73-74:2. [İslam'ın ilk yıllarında yakın doğuda yaşamış olan âlimlerin doğum tarihleri ve yaşları ve yaşları daima problemdir. Bkz. Lawrence I. Conrad, "Seven and the *Tasbî'*: On the Implications of Numerical Symbolism for the Study of Medieval Islamic History", *JESHO* 31, 1988, 62-65.]

71 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 239:5-6 [(yay.: Ukkâşe), 472:4].

72 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 239:6-8 [(yay.: Ukkâşe), 472:4-6]. Ayrıca bkz. el-Vâkidî/Wellhausen, 116 [= *Meğâzî*, yay.: Jones, I, 243-244:1]; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV.1, 92-93:3.

73 İbn Hişâm, I.2, 571.

74 İbn Hişâm, I.2, 574:14-20; et-Taberî, *Târîh*, I, 1407:14-1408:7.

bayrağını çektiğinde Abdullah b. ez-Zübeyr'in yanında yer almıştı.⁷⁵ Ancak ez-Zührî'nin bizzat kendisinin bize verdiği bilgiye göre, hicrî 64 yılında genç bir çocukken, halîfeliği zamanında Mervân'ın sarayına gelmiş,⁷⁶ daha sonra Mervân'ın oğlu Abdulmelik'in sarayına gelmiştir. Daha sonra ise Şam'a yerleşmiş, ancak anavatanı Medîne'yi sık sık ziyaret etmiştir.

İbn Sa'd'ın bize verdiği bilgiye göre Şam'a hicret etme- [52] den önce başına bir olay geldi:

ez-Zührî istemeyerek birinin kanını döktü. Bunun üzerine evini yurdunu terk edip bir çadır kurarak içine yerleşti. "Artık beni hiçbir evin tavanı gölgelendirmez" diyordu.⁷⁷ Ali b. el-Hüseyn ona uğradı ve şöyle dedi: 'Ey İbn Şihâb! Ümitsizliğin, günahından daha katıymış! Allah'tan kork ve ondan bağışlanma dile! Öldürdüğün adamın ailesine diyetini gönder ve kendin de ailene dön' ez-Zührî şöyle derdi: "Ali b. el-Hüseyn bana hayırhahlık eden insanların en büyüğüdür."⁷⁸

Eğer Şii tarihçi el-Ya'kûbî'nin dediği doğru ise,⁷⁹ daha gençlik yıllarında bile Abdullah b. ez-Zübeyr'e karşı savaşımında kendisini halîfe Abdulmelik'in hizmetine adanmıştır. Örneğin halîfe Abdulmelik, Kâbe'ye haccetme gibi, Kudüs'e haccetmeyi meşru göstermeye çalıştığında -ki bunu diğer halîfe Mekke'de ikâmet etmeye başlayınca yapmıştır⁸⁰- onun Mekke'ye haccetmenin yasaklanmasından şikâ-

75 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 239:8 [yay.: Ukkâse, 472:8].

76 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, IX, 451:6-7.

77 [Yani ez-Zührî, kendisinin öldürdüğü adamın kabîlesi ile kendisini barındıran kimsenin kan davalısı hâline geleceği korkusuyla, hiç kimse-den kendisini barındırmasını istemiyordu.]

78 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 158:24-28.

79 [el-Ya'kûbî'nin Şiîliği meselesi ile ilgili olarak bkz. William G. Millward, "The Sources of al-Ya'kûbî and the Question of Şhî'a Partiality", *Abr-Nahrain* 12, 1971-1972, 47-74.]

80 [ez-Zührî'nin Emevîlere hizmet etmedeki rolü, Goldziher'den başlamak üzere çok dikkat çekmiştir. Bkz. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 35, 36; = *Muslim Studies*, II, 44-45. Ayrıca krş. Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 117-119; el-Hatîb, *es-Sunne kable't-tedvîn*, 501-514; S. D. Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden,

yet edenlere şöyle cevap verdiği iddia edilmektedir: “İşte İbn Şihâb ez-Zührî! Size Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor: ‘Ancak üç mescide ziyaret yapılır: Bunlar (Mekke’de) Mescid-i Harâm, (Medîne’de) benim mescidim ve (Kudüs’te) Mescid-i Aksâ’dır.’”⁸¹

- [53] Gerçekten de biz bazı farklılıklarla beraber bütün *Kütüb-i sitte* ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde bu anlamda bir hadis bulmaktayız. Bu hadisin isnadı genellikle şu şekildedir: ez-Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hureyre. Ancak çoğu zaman bu hadislerin isnadında ez-Zührî’nin adı zikredilmez.⁸² Abdulmelik’in bu hadisin güvenilirliğini garanti etmek için ez-Zührî’ye başvurması gerekliliği, ancak ez-Zührî’nin râvîlerini de zikretmesiyle imkân dahilinde olabilir. Şayet halife böyle bir konuşma yapmışsa, bu Abdullah b. ez-Zübeyr’in hilâfete karşı isyan ettiği yıllarda, yani H. 65 ile H. 72 yılları arasında olmalıdır. Ve belki de H. 72 yılıdır ki, hâlâ mevcut olan kitâbesinin bize açıkladığına göre bu tarih, Abdulmelik’in Kubbetü’s-Sahrâ’yı inşa ettirdiği yıldır. Ancak hicrî 73 yılında ez-Zührî sadece 23 yaşında idi hatta belki de daha da gençti. Abdulmelik’in yalnız onun adını zikretmekle umduğu özel sonucu sağla-

1966, 135-148; M.J. Kister, “You Shall only Set out for Three Mosques: a Study of an Early Tradition, *Le Museon* 82, 1969, 173-196; A’zamî, *Studies in Early Hadith Literature*, 288-292. Bu konuya özel bir ilgi için bkz. Amikam Elad, *Medieval Jerusalem and Islamic Worship: Holy Places, Ceremonies, Pilgrimage*, Leiden, 1995, özellikle 153-157; Lecer, “Biographical Notes”, 22-50. Emevîlerin hizmetinde olan âlimlerle ilgili daha geniş meseleler için bkz. Moshe Sharon, “The Development of the Debate over the Legitimacy of Authority in Early Islam”, *JSAI* 5, 1984, 121-141; Khalil Athamina, “The Ulemâ in the Opposition: the ‘Stick and Carrot’ Policy in Early Islam, *IQ* 36, 1992, 153-178; M.J. Kister, “Social and Religious Concepts of Authority in Islam”, *JSAI* 18, 1994, 84-127; daha genel olarak bkz. Patricia Crone, “ ‘Even an Ethiopian Slave’: the Transformation of a Sunnî Tradition”, *BSOAS* 57, 1994, 59-67.]

81 el-Ya’kûbî, *Târîh*, II, 311:6-16.

82 [Bu hadis, Kister tarafından derinlemesine incelenmiştir. Bkz. “You Shall only Set out only Three Mosques”.]

yacak şekilde o vakit ez-Zührî'nin adının bir hadis uzmanı olarak anılması çok fazla bir prestij sağlamayacaktır.⁸³ Eğer el-Ya'kûbî'nin rivâyeti bir miktar güveni hak ediyorsa, bizim bu rivâyeti ez-Zührî'nin, Medîne'deki otoritelerden duymuş olduğu bir hadisi, politik projelerinde halîfenin işine yarayacağı ümidiyle halîfeye ulaştırmak için hızlıca Medîne'den Şam'a gittiği şeklinde anlamamız gerekir.⁸⁴ Bazılarının ima ettiği gibi, bu hadisi bizzat onun uydurmuş olduğu inanılır bir şey değildir.⁸⁵ Şam'da yaşayan insanların hadiste otorite olan Medîne'deki tanınmış uzmanlara bu hadisin bilinip bilinmediğini sormaları hiç de zor değildi. Bu hadis hakkında kuşku duyan herhangi bir kimsenin sorgulamayı ihmal etmesi de olası değildir.

Hadisin sıhhati hakkında her ne düşünülürse düşünül- [54] sün, ez-Zührî'nin; hakkında defalarca kez bir rüya tabircisi olarak ünlendiği⁸⁶ ve kendisine anlatılan bir rüyayı halîfe karşıtlarının aleyhine ve Abdülmelik'in lehine yorumladığı bize bildirilen Saîd b. el-Müseyyeb'in ağzından bu hadisi duyması dışında şüpheye yer yoktur. Ömer b. Habîb b. Kulay' şöyle rivâyet etmektedir:

83 [Horovitz burada, İslami dinî ilimlerdeki meşhur otoritelerin daha yaşlı kişiler olması gerektiği şeklindeki kendi kaynaklarından elde etmiş olduğu izlenim üzerine böyle yazmaktadır. Bu, klasik İslami dönemler için büyük oranda doğrudur. Bkz. Richard W. Bulliet, "The Age Structure of Medieval Islamic Education", *SI* 57, 1983, 105-117. Ancak ez-Zührî'nin çağında bu gelenekler henüz bütünüyle oluşmamıştı ve genel olarak kişilerin geç gençlik dönemlerinde (genellikle doğum tarihleri bilinmemektedir) büyük bir şöhret kazanmaları alışılmadık bir şey değildi.]

84 [Krş. Johann Fück, *Arabische Kultur und Islam im Mittelalter. Ausgewählte Schriften*, Weimar, 1981, 228-229; Dürî, *Rise of Historical Writing*, 117-118; A'zamî, *Studies in Early Hadith Literature*, 290-291. Bu delil Elad tarafından çürütülmüştür. Bkz. *Medieval Jerusalem and Islamic Worship*, 154-156.]

85 [Referans, Goldziher'e yapılmıştır. Bkz. *Muhammedanische Studien*, II, 35-36, =*Muslim Studies*, II, 44-45.]

86 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, XI (yay.: Ahlwardt), 159:15-160:5, 233:11-234:8.

Bir gün Saîd b. el-Müseyyeb'in yanında otuyordum. Zor şartlar altındaydım ve borçlarım beni iyice sıkımişti. Nereye gideceğimi bilemiyordum. Bu arada ona bir adam geldi ve 'Ey Ebû Muhammed!⁸⁷ Ben bir rüya gördüm' dedi. Saîd b. el-Müseyyeb, 'nedir o?' dedi. Adam şöyle anlattı: 'Ben rüyamda sanki Abdulmelik'i alıp yere yatırıyorum ve sonra yüzükoyun yıkıyorum. Arkasından sırtına dört tane kazık saplıyorum' Saîd 'bu rüyayı gerçekten sen görmüş olamazsın' deyince adam, 'evet, ben gördüm' dedi. Saîd 'bana bu rüyayı göreni söylemezsen ben de sana bunu tabir etmem' deyince, adam 'bunu İbnu'z-Zübeyr gördü ve beni sana gönderdi' dedi. O zaman Saîd 'eğer bu rüya sadık bir rüya ise, Abdulmelik b. Mervân onu öldürecek ve Abdulmelik'in sulbünden dört oğul çıkacak ve dördü de halife olacak' dedi. Râvî devamla şöyle demiştir:⁸⁸ "Şam'a Abdulmelik b. Mervân'ın yanına gittim. Saîd b. el-Müseyyeb'in yorumladığı bu rüyayı ona anlattım. Bana Saîd'in durumunu sordu. Durumunu ona anlattım. Daha sonra borçlarımın ödenmesini emretti ve böylece ondan büyük bir iyilik gördüm."⁸⁹

Eğer el-Ya'kûbî'nin sözüne inanılacak olursa, ez-Zührî de aynı bu Ömer'in davrandığı gibi davranmış, bir ödül alma ümidi ile Saîd'in ağzından bir hadis duyduğunda hemen onu halîfeye iletmiştir.

ez-Zührî her ne kadar Şam'a gidip gelse de orada uzun süre ikâmet etmedi. ez-Zührî'nin bizzat ifade ettiği gibi, o daha sonra Şam'a hicrî 81 ya da 82 yılında⁹⁰ İbnu'l-Eş'as ayaklanması sırasında kalıcı olarak hicret etti.⁹¹ İlk önce Abdulmelik'in mühürdarı Kabîsa'ya gitti.⁹² Halîfenin Kabîsa ile Medîne'deki vâililik yıllarında güvene dayalı iyi ilişkileri vardı.⁹³

87 Saîd el-Müseyyeb'in künyesi.

88 Ömer anlatmaya devam ediyor.

89 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 91:8-19. el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, XI (yay.: Ahlwardt), 233:13, burada anlatan râvî Habîb b. Menî'dir.

90 et-Taberî, *Târîh*, II, 1052:1-4.

91 el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, [I, 187:2; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 332-333:6].

92 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 157:7-8.

93 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, XI (yay.: Ahlwardt), 257:1-10.

Kabîsa onu Abdulmelik'e takdim etti.⁹⁴ Böylece Halîfe [55] "içinizde kim ümmüveled hakkındaki hükmü biliyor" diye sorunca kendini göstermek için bir fırsat yakalamıştı. Bunun üzerine ez-Zührî'nin ismi zikredildi ve o halîfenin huzuruna getirildi. Halîfe onun nesebini sordu, ez-Zührî'nin babasının Abdullah b. ez-Zübeyr'in isyanına katılmış olduğuna işaret etti, oturmasını emretti ve borçlarını ödedi.⁹⁵ Kendinden önceki birçokları gibi ez-Zührî de Şam'a ağır maddi sıkıntılardan kurtulmak ümidiyle gitmişti.⁹⁶ Başka bir rivâyete göre ilk defa, ez-Zührî ile ilgili olarak Medîne vâlisi vasıtasıyla soruşturmalar yaptırdı ve onu Saîd'e sordu.⁹⁷ Bütün bu rivâyetler el-Ya'kûbî'nin, Abdulmelik'in ez-Zührî'yi uzun zamandır tanıyor olduğu ve ez-Zührî'nin halîfeye özel olarak takdim edilmeye ve Saîd'in onun lehine şahitliğine ihtiyacı olmadığı şeklindeki rivâyeti ile uyuşmamaktadır. Belki de el-Ya'kûbî'nin rivâyeti sadece, ez-Zührî'nin Abdulmelik'le samimi ilişkileri olan meşhur bir muhaddis olarak sonraki dönemlerde hatırlanması olgusuna dayanmaktadır. Ancak insanlar yanlışlıkla bu samimi ilişkileri oluşundan on yıl öncesine tarihlendirdiler. Daha önce de gördüğümüz gibi, söz konusu tartıştığımız hadisin isnadında ez-Zührî'nin isminin gerçekten de geçiyor olmasından dolayı, belki de bu çok kolay bir şekilde gerçekleşti.

ez-Zührî, kendisine sabit bir maaş bağlamış olan Abdulmelik'ten⁹⁸ sonraki halîfelerin iktidarı zamanında da Şam'da kaldı.⁹⁹ ez-Zührî'nin bize verdiği bilgiye göre o, amcası Mâlik

94 İbn Sa'd, VII.2, 157:8-9; keza İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 228:11 [(yay.: Ukkâşe), 447:15-16].

95 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 70:8-10.

96 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 90:3-7.

97 el-Buhârî, *et-Târihu's-sağîr*, [I, 187:5-8].

98 İbn Sa'd, VII.2, 157:9; keza İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 228:11-12 [(yay.: Ukkâşe), 447:16].

99 [Öyle görünüyor ki, Abdulmelik'in hilâfetine sonlarına doğru Kudüs'te idi. Bkz. Ebû Zur'a, *Târih*, I, 409:2-5.]

b. Şihâb'ın kızı ile el-Velîd b. Abdulmelik'in nişanlanmasını rica etmek üzere el-Velîd'e gitmiştir.¹⁰⁰ Ancak öyle görünüyorsa ki kıssacılar bu olayı abartmışlardır. Çünkü *Fihrist*'ten¹⁰¹ öğrendiğimize göre ez-Zührî'nin *Kitâbu'z-Zuhrî ve ibneti ammihi ellezeyni sârâ ilâ Hişâm b. Abdilmelik*¹⁰² adında bir eseri vardı. Biraz sonra göreceğimiz gibi, başka bir yerde el-Velîd ile kardeşi Hişâm yer değiştirmektedir.

- [56] ez-Zührî, Ömer b. Abdilazîz'in iktidarı döneminde (H. 99-101) bazı fikhî konularda fetvâlar vermiştir. Birden fazla kaynak, Ömer b. Abdilazîz'den sonra halîfe olan II. Yezîd'in onu kadı olarak atadığını söylemektedir.¹⁰³ Ancak II. Yezîd ez-Zührî'den bir kadının görevini yaparken ihtiyaç duyacağı bilgilerden oldukça farklı bilgiler elde etmeyi umuyordu. Bir defasında bir kasîdenin yazarının kim olduğunu öğrenmek istemiş ve çabası boşa çıkmamıştı.

Bir gece II. Yezîd ve câriyesi Habbâbe terasta oturuyorlarken, câriye sözleri el-Ahvas'a ait olan bir şarkı söylüyordu. Yezîd, "bu şiir kime ait" diye sordu. Câriye "iki gözüne and olsun ki bilmiyorum" dedi. Gecenin yarısı geçmişti ki, Yezîd "İbn Şihâb ez-Zührî'ye haber gönderin, belki de o bu şiirin kime ait olduğunu biliyordur" dedi. Sonra bazıları ez-Zührî'ye gittiler ve kapısını çaldılar ve o korku içinde Yezîd'in huzuruna çıktı. Terasa Yezîd'in yanına çıkınca, Yezîd ona "korkma, seni bir hayır için çağırdık. Otur. Bu şiiri kim söylemiş?" dedi. Bunun üzerine ez-Zührî, "el-Ahvas b. Muhammed,¹⁰⁴ Ey Müminlerin Emîri!" dedi. Yezîd "şu an o ne yapıyor?" diye sordu. ez-Zührî "uzun süredir Dehlek'te hapiste" dedi. Yezîd "Ömer'e¹⁰⁵ şaşı-

100 el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, [I, 215:6-8].

101 *Fihrist*, 307:21.

102 İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve ahhârûhâ*, yay.: Charles C. Torrey, New Haven, 1922, 104.11-16. [Kitabın ismi *Fihrist*'te *Kitâbu'z-Zuhrî ve ibneti ammihi ellezeyni sârâ ilâ Hişâm b. Abdilmelik* şeklinde geçmektedir. Ancak bu yanlış olup, doğrusu yukarıda verdiğimiz gibidir. A. çn.]

103 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 72:5-6, İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 239:9 [(yay.: Ukkâşe), 472:10, Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 202:7-9].

104 Halîfe Süleyman'ın Dehlek'e sürgün ettiği Medîneli şair.

105 Yani, Süleyman'ın halefi Ömer b. Abdilazîz.

yorum, onu uzun süredir nasıl da ihmal etmiş”¹⁰⁶ diye cevap verdi. Bunun üzerine onun serbest bırakılmasını ve dört yüz dinar hediye verilmesini emretti. ez-Zührî o gece Ensâr’dan olan kendi kavminin yanına döndü ve onlara bu müjdeyi verdi.¹⁰⁷

ez-Zührî burada Medîneli bir hemşehrisinin serbest bırakılmasına katkı sunduğu gibi, başka bir defasında da anavatanın ahalisinin yararına olacak durumları araştırmıştır. ez-Zührî, Yezîd’in H. 101 yılında atadığı Hicaz vâlisine görev yerine gitmeden önce değerli öğütler verdi. Ancak yeni vâli kendi çıkarları için bu öğütlere kulak asmadı.¹⁰⁸

ez-Zührî, cömertliği ile meşhurdur. Fâid b. Efram, bir şi [57] irinde onu övmüş¹⁰⁹ ve Kurrâ b. Abdirrahman onun hakkında şöyle demiştir: “Dinar ve dirheme onun kadar değer vermeyen başka birini görmedim. Dinar ve dirhem ez-Zührî’nin gözünde adeta deve pisliği gibi idi.”¹¹⁰ Öyle ise onun sürekli borç içinde olmasında şaşılacak bir durum yoktur. Onun bu borçlarını yeni halîfe Hişâm (H. 105-125) onun adına ödemiştir.¹¹¹ Aynı zamanda Hişâm, çocuklarının eğitimi karşılığında ez-Zührî’ye yardım ediyor¹¹² ve Ebu’z-Zinâd’ı toplantılarına çağırıldığı gibi, onu da çağırıyordu.

Bir gün ez-Zührî Hişâm b. Abdilmelik’in meclisinde hazır bulundu. Ebu’z-Zinâd Abdullah b. Zekvân da orada idi.¹¹³ Hişâm,

106 [İngilizce basılı metinde “did not grive for him” şeklindedir. Arapçası ise (*Eğânî*, IV, 248.11) “keyfe eğfelehû” şeklindedir.]

107 *Eğânî*, IV, [248.5-12. el-Ahvas, Medîne’deki Evs kabîlesinin Dubeya’ kolundan idi. Bu nedenle Ensârî sayılmakta idi.]

108 et-Taberî, *Târîh*, II, 1452:9-19.

109 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 71:8-10. [İngilizce basılı metinde Fischer’in yayınında olduğu gibi Kâ’id b. Efram şeklinde, geçmektedir. Bir şahıs ismi olarak Kâ’id bildiğime göre eski Arap isimleri arasında yaygın bir isim değildir.]

110 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 68:11-12.

111 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 70:8-9.

112 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 70:9.

113 [ez-Zührî’nin de Hişâm’ın halîfeliği zamanında Rusâfa’da uzun zaman geçirdiğine dikkat çekilmelidir. Bkz. Lecker, “Biographical Notes” 27, 32-33; Barbara Kellner-Heinkele, “Rusâfa in den arabischen Quellen”

ona “Medînelilere ihsanlar hangi ayda verilir?” diye sordu. ez-Zührî “bilmiyorum” diye cevap verdi. Bunun üzerine Ebu’z-Zinâd’a sordu, o “Muharrem ayında” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hişâm, ez-Zührî’ye “Ey Ebû Bekr! Bu, bugün öğrendiğin bir bilgidir” deyince, ez-Zührî “Müminlerin Emîri’nin mec-lisi ilim öğrenmeye layık bir yerdir” diye cevap verdi.¹¹⁴

Halîfe ile sarayın fakihî -Zührî’ye böyle deniyordu- arasındaki ilişkiler her zaman böyle pürüzsüz yürümüyordu. Elimizde bulunan ve eş-Şâfiî’nin amcasından aldığı bir ri-vâyet şöyle demektedir:

Bir defasında Süleyman b. Yesâr, Hişâm’ın huzuruna çıktı. Hişâm ona, 24/Nûr Sûresi 11. âyetle “*İçlerinden (elebaşılık ederek) o günahın büyüğünü üstlenen*”¹¹⁵ şeklinde geçen İfk hâdisesinin ele başının kim olduğu sordu.

- [58] Süleyman “o, Abdullah b. Übey b. Selûl’dür” diye cevap verince Hişâm “yalan söylüyorsun, o Ali idi” dedi. Sonra halîfe aynı soruyu ez-Zührî’ye sordu. O da “Abdullah b. Übey b. Selûl’dür” diye cevap verince Hişâm ona da “yalan söylüyorsun, o Ali idi” dedi. Bunun üzerine ez-Zührî şöyle dedi: “Ey babasız kalasica! Ben mi yalan söylüyorum? Allah’a yemin olsun ki, eğer gökten bir çağrıcı ‘Allah yalan söylemeyi helâl kıldı’ diye çağrıda bulunsa, yine de yalan söylemezdim. Bana Saîd b. el-Müseyyeb, Urve, [Ubeydullah] ve Alkame b. [Vakkâs’ın]¹¹⁶ Âişe’den (ra.) naklettiklerine göre o, “İfk hâdisesinde elebaşı Abdullah b. Übey idi” demiştir. Bunun üzerine insanlar ona karşı bir tavır takındılar. Ancak Hişâm “Çık git

Rusafa IV. Die Grosse Moschee von Resafa-Rusâfat Hishâm içerisinde, yay: Dorothee Sack, Mainz, 1986, 133, 154.]

114 İbn Hallikân, *Vefeyâtul’-a’yân*, I, 571:27-30 [(yay.: Abbâs), IV, 177:15-19].

115 Yani Âişe’nin iftiraya uğraması. 24/Nûr: 11. âyet. [Bu olayla ilgili olarak bkz. Caetani, *Annali dell’Islam*, I, 604-606. 14-15. Hicri 5. yıl; Frantz Buhl, *Das Leben Mohammeds*, trc.: H.H. Schaeder, Leipzig, 1930, 281-284; Nabia Abbott, *A’isha-the Beloved of Mohammed*, Şikako, 1942, 29-38; John Wansbrough, *The Sectarian Milieu. Content and Composition of Islamic Salvation History*, Oxford, 1978, 76-79; John Burton, “Those Are the High-Flying Cranes”, *JSS* 15, 1970, 246-265; Juynboll, “Early Islamic Society”, 179-185; Shoeler, *Character und Authentie*, 119-170.]

116 [Bu isimlerin iki parçası İngilizce basılı metinde düşmüştür. Birincisi, Horovitz tarafından aşağıda tartışılacak olan Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe’ye işaret etmektedir.]

buradan! Senin gibi birinden rivâyet ettiği hadislere göre hareket etmemiz uygun değildir” dedi. ez-Zührî ise “Nasıl?! Ben mi seni mecbur tuttum, yoksa sen mi beni? Beni rahat bırak” dedi. Halîfe ise “hayır, bir milyon tutarında borcun vardı” dedi. ez-Zührî “sen ve senden önce de baban bilirsiniz ki, ben bu borcu ne senden ne de babandan aldım” dedi. Hişâm ise şöyle dedi: “Biz bir üstadı telaşlandırmak istemeyiz.” Ardından Hişâm emretti ve onun bir milyon borcu ödendi. Bu ez-Zührî’ye haber verildiğinde ise o, ‘bu kendi katından olan Allah’a hamd olsun’ dedi.¹¹⁷

Başka bir rivâyete göre ise, Übey’in suçunu Ali’ye yüklemesi için ez-Zührî’ye beyhude yere baskı yapan bu halîfe Hişâm değil, el-Velîd idi.¹¹⁸ Ebu’z-Zinâd, ez-Zührî’nin Hişâm’la olan başka bir diyalogunu şöyle nakletmektedir:

Yanında ez-Zührî olduğu hâlde, Hişâm b. Abdilmelik’in huzuruna girdim. O ikisi prens el-Velîd b. Yezîd’i ayıplıyorlardı. Ben uzak durdum ve onunla ilgili hiçbir tartışmaya girmedim. Çok geçmeden el-Velîd’in huzura girmesi için izin istendi, ona izin verildi ve huzura girdi. Çok öfkeli idi, biraz oturdu ve sonra kalkıp gitti. Hişâm öldükten sonra el-Velîd iktidara gelince, Medîne’ye mektup yazdı ve beni huzuruna getirtti.

Ben huzuruna girince “o şaşının¹¹⁹ ve ez-Zührî’nin sözlerini [59] hatırlıyor musun?” diye sordu. Ben “evet, seninle ilgili hiçbir söze dahil olmadım” dedim. Halîfe “doğru söylüyorsun. Bunu bana kim ulaştırdı, biliyor musun?” dedi. Ben “hayır” deyince, “halîfenin başında bekleyen hizmetçisi” dedi ve sözlerini şöyle sürdürdü. “Allah’a yemin olsun ki, fâsık Zührî şimdi hayatta olsaydı onu mutlaka öldürürdüm.”¹²⁰

Ne var ki ez-Zührî de şayet el-Velîd halîfe olursa kendisini nelerin beklediğini çok iyi biliyordu. Bu nedenle Hişâm vefat eder etmez Bizans İmparatorluğu sınırlarına kaç-

117 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 72.-73:8. [Krş. Dûrî, *Rise of of Historical Writing*, 119.]

118 el-Buhârî, *Sahîh*, III, 109.3 *Megâzî* no. 34. Ayrıca krş, İbn Hacer, *Fet-hu’l-bârî*, Kahire, h. 1319-1329, VII, 307:2-308:22; Fück, *Muhammad ibn İshâq*, 10 no. 34.

119 Yani Hişâm.

120 *Eğânî*, [VII, 11:8-15].

mayı bile düşündü.¹²¹ Ancak o II. Velîd iktidara gelinceye kadar (H. 124) yaşamadı ve Ramazan ayının on yedisinde H. 124¹²² yılında öldü ve Hicaz'da Şağb denilen Emevîlerin kendisine hibe ettiği yerde defnedildi.¹²³

ez-Zührî, Şam'a hicretinden sonra bile Hicaz'da çok sık kalırdı.¹²⁴ Hicri 119 yılının sonlarına doğru, onu hac yaparken görüyoruz.¹²⁵ Fakat bütün bunlardan öte, o öğrencilik yıllarını Medîne'de geçirdi. Daha sonradan kendisine hilâfet baş kentinde büyük bir prestij kazandıracak olan eğitimin temellerini burada attı. Kendisi bizzat ilk olarak Abdullah b. Sa'lebe'den kendi kavminin nesebini nasıl öğrendiğini anlatmaktadır. Sonra, kendisine boşanma ile ilgili bazı hükümleri soran bir adama, hocası Abdullah b. Sa'lebe, Saîd b. el-Müseyyeb'e başvurmasını işaret ettiğinden Saîd ile irtibat kurdu.

Saîd'in insanlar katında şu hasletlerinden dolayı büyük bir itibarı vardı: Tavizsiz bir takva, onur, sultanın ve diğerlerinin yanında gerçeği söyleme, sultanlardan uzak durma, hiç kimsenin ilmiyle kıyaslanamayacak ilim, esaslı bir temyiz gücü... Ona bir mesele hakkında bir soru yöneltsem, daha ben sorumu bitirmeden o, "falan şöyle şöyle dedi, falan da şöyle şöyle dedi" der ve hemen cevap verirdi.¹²⁶

Benzer bir şekilde diğer bir haberde şöyle denilmektedir:

- [60] Biz Saîd b. el-Müseyyeb'in ders halkasında otururduk. Birisi gelip ona soru sorana kadar biz ona soru sormazdık. Bu durum onu harekete geçirir ve bize hadis rivâyet etmeye başlardı. Ya da soru sorulmaksızın kendisi rivâyet etmeye başlardı.¹²⁷

121 *Eğânî*, [VII, 12:3-6].

122 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 74:4-5.

123 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 239:9 [(yay.: Ukkâşe), 472:11-13]. Ayrıca krş. Fück, *Muhammad ibn İshâq*, 10 no. 39.

124 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 70:7.

125 et-Taberî, *Târîh*, II, 1635:1-3.

126 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.2, 131:20-25.

127 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, [69:4-5].

ez-Zührî'yi aynı şekilde Saîd b. el-Müseyyeb'e Sa'lebe b. Ebî Mâlik de yönlendirmiştir ve Saîd'le "bir gün imiş gibi geçen on uzun sene" beraber olmuştur.¹²⁸ Saîd'le beraber ez-Zührî, diğer üç kişi ile birlikte "Kureyş'in dört büyük bilgini" arasında sayılmaktadır. Bunlar da Urve, Ebû Seleme b. Abdirrahman ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'dir.¹²⁹ ez-Zührî, malzemesini "bitmez tükenmez bir deniz"¹³⁰ olarak betimlediği Urve'den aldığı ilim ile, malzemesini Ubeydullah'tan elde ettiği ilmi karşılaştırmakta ve şöyle demektedir:

İlim meclisine katıldığım âlimlerin hepsinin ilmini yetersiz görürdüm. Urve'ye sık sık giderdim ve ondan eski tanıdık bilgileri işitirdim. Ubeydullah b. Utbe ise farklıdır. Çünkü ona her geldiğimde, onda mutlaka yeni, daha önce duymadığım bir bilgi bulurdum.¹³¹

ez-Zührî çocuk iken Ubeydullah'ın hizmetinde de bulunmuştu. Bunu kendisi şöyle ifade eder: "Ubeydullah'a su taşırdım. O, "kapıdaki kim?" diye cariyesine sorar o da "senin gözü yaşlı hizmetçin" derdi."¹³² Ubeydullah, daha önce de gördüğümüz gibi (bir önceki makale)¹³³ aynı zamanda bir şairdi. İbn Abdilber onunla ilgili olarak şiir bilgisi ondan daha güçlü olan bir fakih ve fıkıh bilgisi ondan daha güçlü bir şair olmadığını söylemektedir.¹³⁴ İşte bu Ubeydullah ez-Zührî'ye zaman zaman beyitlerle hitap eder ki bunlar *el-Eğânî*'de korunmuştur.¹³⁵

İrâk b. Mâlik, ez-Zührî'yi; Urve, Saîd ve Ubeydullah'ın ilmini kendisinde topladığı için Medînelilerin en âlimi olarak tanımlamaktadır.¹³⁶ Benzer yargılar çok sıkçadır, fakat

128 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.2, 131:26-28.

129 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.2, 131:4-5.

130 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.2, 134:22-25.

131 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, VII, 23-24:1.

132 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 71:3-5.

133 [Yukarıda 11-12.]

134 [İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 24:15-16.]

135 *el-Eğânî*, [IX, 146.14-16].

136 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, 448:17-449:1.

ona yöneltilen tek eleştiri, Emevî halîfeleri ile olan güçlü bağlantılarıdır.

- [61] Bu nedenle Mekhûl şöyle demektedir: “Kim ez-Zührî gibi olabilir ki?! Keşke kendini meliklerin sohbetleri ile bozmamış olsaydı.”¹³⁷ Ancak ez-Zührî’nin kendisi, öğrencilerinden birisi ona muhalefet ederek susturmaya çalıştığı zaman, bilgilerini anlatmakla ilgili özel kabiliyeti ile övünmekte ve şöyle demektedir: “İnsanlar arasında bu ilmi benim gibi yayan ve yayılmasına gayret eden hiç kimse yoktur.”¹³⁸ O aynı zamanda ilimde çok yönlülüğü ile de meşhurdu. el-Leys şöyle demektedir:

İbn Şihâb kadar çok ilim toplayan ve onun kadar çok ilmi olan bir âlim görmedim. Onu terğîb konusu anlatırken dinlesen “ancak bu kadar güzel anlatılır” dersin. Ensâb hakkında konuşsa “bu ilmi ancak bu bilir” dersin. Kur’an ve Sünnet’ten anlatsa konuşması çok kapsamlı olurdu.¹³⁹

İbrahim b. Sa’d’ın babasına sorduğu “ez-Zührî hangi konuda size üstün geliyordu?”¹⁴⁰ şeklindeki sorusuna babası şöyle cevap vermiştir:

O, meclislerin arkasında değil, baş taraflarında yer alırdı. Mecliste karşılaştığı genç-yaşlı sorgulamadığı kimse kalmazdı. Sonra Ensâr’ın evlerinden bir eve gelir, genç-yaşlı, kadın-erkek, hatta ev hanımları da dahil sorgulamadığı hiç kimse bırakmazdı.¹⁴¹

İbn Sa’d’a göre ise cevap bundan biraz farklıdır:

İbn Şihâb bizi ilim konusunda geçemezdi. Ancak biz meclise geldiğimizde, o hemen öne geçerdi. Ön tarafa oturur, elbisesini göğsüne toparlar ve istediği şeyi sorardı. Oysa bizim genç oluşumuz böyle davranmamıza engel olurdu.¹⁴²

137 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 72:7-8.

138 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 69:1-2.

139 İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, IX, [449:4-7].

140 [Buradaki “you” çoğul “siz” demektir. Yani “hangi yönden ez-Zührî her-kesten daha iyi bir âlimdi” demektir.]

141 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 69:8-10.

142 İbn Sa’d, *Tabakât*, II.2, 135:22-24.

Onun olağan üstü hafızası, rivâyetleri toplamaya olan [62] bitmez tükenmez azmine yardım ederdi. Bal yiyerek zekâsını güçlendirmeye çalışırdı. “İçki içenlerin geceleri içki meclisi tertip ettiği gibi, o da bal şerbeti içilen gece sohbetleri düzenlerdi.”¹⁴³ Rivâyet olunduğuna göre Hişâm bir gün onun hafızasını denemek istemiştir. ez-Zührî’den çocuklarından biri için bir şeyler yazdırmasını istedi. Bunun üzerine o bir kâtip çağırdı ve ona dört yüz hadis yazdırdı.¹⁴⁴ Bir müddet sonra Hişâm, ez-Zührî ile tekrar karşılaştı ve ona “yazdırdığın kitap kayboldu” dedi. ez-Zührî “sorun değil” diye cevap verdi. Bir kâtip çağırdı ve ona önceki yazdırdığı dört yüz hadisin aynısını tekrar yazdırdı. Hişâm, bu yazdırdıklarını ilk yazdırdığı hadisler ile karşılaştırdınca tek bir harfin bile değişmediğini gördü.¹⁴⁵

Gördüğümüz gibi, tâbîler arasında bile, hadis toplayıcıları kendileri için topladıkları haberleri tedvin etmeyi âdet hâline getirmemişlerdi. ez-Zührî’nin talebesi ve sonradan da Hişâm’ın sarayında arkadaşı olan Ebu’z-Zinâd şöyle rivâyet etmektedir: Yanında levhâlar ve sahîfeler olduğu hâlde ez-Zührî ile beraber dolaşıyor ve onun hâline gülüyorduk. Buna rağmen o, her duyduğunu yazıyordu.”¹⁴⁶ Benzer bir şekilde Muhammed b. İkrime şöyle rivâyet etmektedir: “İbn Şihâb, Kur’an nüshaları yazan el-A’rac’a sık sık gider gelirdi. Bu hadisleri yazardı, bunları ezberledikten sonra ise yazdığı sayfayı yırtardı.”¹⁴⁷ Sâlih b. Keysân ise benzer bir şekilde şöyle rivâyet etmektedir:

143 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 70:14. [Eskiden beri hafızayı güçlendirmek için bal kullanma ile ilgili olarak bkz. İbnu’l-Cezzâr, *On Forgetfulness and its Treatment*, yayınlayan ve tercüme eden: Gerrit Boss, Londra, 1995, 35:6-12 (Arapça metin), terc. 42. Galen’den alıntı yapmaktadır.]

144 [İngilizce basılı metinde “yüz hadis” denmektedir.]

145 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 69.11-17.

146 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 67:11-13.

147 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 67.14-17.

Ben ve ez-Zührî ilim elde etmeye çalışıyorduk. ez-Zührî “gel, sünnetleri yazalım” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah’tan gelenleri yazdık. Sonra ez-Zührî “gel, sahâbeden gelenleri de kaydedelim” dedi. O yazdı, ben ise yazmadım. O başardı, ben ise kaybettim.¹⁴⁸

Bütün bu rivâyetlerde gördüğümüz gibi, bu yazılanlar kişisel kullanım için tutulan notlardı. Bununla beraber bu notların halkın ulaşabileceği hâle getirilmesi yeni bir şeydi.¹⁴⁹

- [63] Belki de âlimleri böyle bir işe teşvik eden ilk kişi Ömer b. Abdilazîz idi. Daha önce de gördüğümüz gibi II. Ömer, Abdullah b. Ebî Bekr’e bu iş için bir görev vermişti. Başka rivâyetlere göre ez-Zührî de Ömer b. Abdilazîz’den benzer bir görev almıştı.¹⁵⁰ Ma’mer tarafından rivâyet edilen cümlede ez-Zührî yine de eski suskunluk âdetini çiğneme sorumluluğunu “şu emîrlere” yüklemektedir. ez-Zührî şöyle demektedir: “şu emîrlere bizi buna zorlayana kadar, biz ilmin yazılmasını doğru bulmuyorduk. Ancak anladık ki, Müslümanlardan hiç kimse bu işten men edilemez.”¹⁵¹ Aslında daha önce de gördüğümüz gibi, Hişâm ona bir kâtibe hadis yazdırmasını emretmişti. Kendisine soru sorduğunda el-Leys’e verdiği kaçamak cevaptan esasında onun hadis yazımını ve derslerinde not tutulmasını sakıncalı bulduğu neticesini çıkarabiliriz: “Ey Ebû Bekr!¹⁵² Keşke sen kendini yazma işine versen ve bu kitapları insanlar için telif etseydin ve insanlar onlarla ilgilenseydi!” ez-Zührî’nin cevabı şöyle olmuştur: “Benim yaydığım gibi bu ilmi hiç kimse

148 ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 67:17-68:1.

149 Abdulmelik’in Urve’den istemiş olduğu şey, belirli olaylarla ilgili yazılı bilgi idi. O olaylarla ilgili hadis rivâyetleri değildi. Belki de Urve’nin bu yazılı notlara isnad eklememesinin sebebi bu idi. [Horovitz’in daha önce iddia ettiği gibi, her hâlükârda Urve’nin zamanında isnad kullanımı hâlâ yeni bir şeydi. Bkz. Horovitz, “Alter und Ursprung des Isnad”, 43.]

150 Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 210 [=Muslim Studies, II, 47.]

151 İbn Sa’d, *Tabakât*, II.2, 135: *fe-raeynâ en lâ yumna’hu ehadun min-ne’l-müslimîn*; ez-Zehebî/Fischer, *Biographien*, 71.12: *fe-raeytu en lâ emna’hu muslimen*. Ayrıca bkz. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 38 [=Muslim Studies, II, 47.]

152 ez-Zührî’nin künyesi.

neşretmedi.”¹⁵³ Yani şunu demek istiyordu: Benim topladığım hadisleri herkes benden dinleyebilir. Ancak ben senin istediğin şekilde, bunlara yazılı olarak halkın ulaşabileceği şekle getirme kararı veremem. Belki de bu açıklama daha önce zikredilen bir dönemden daha öncesine aittir. Rahatlıkla şöyle demektedir: Şimdi biz kitaplarımıza umerânın ulaşmasına mecbur kalıyoruz. Öyle ise artık bunlara halkın da ulaşmasını engellemenin bir anlamı yoktur. Bununla birlikte o, bu yönelişten uzak durdu ve kendisi tarafından rivâyet edilen hadislerin bulunduğu ve onaylaması için kendisine sunulan bir cildi, kendisi tarafından kontrol edilmeksizin gelecek kuşaklara intikal etmesine tolerans göstermesi sebebiyle kınanmıştır.¹⁵⁴

Rivâyetlerden birine göre böyle bir izin verdiği kişi- [64] lerden birisi İbrahim b. el-Velîd idi. Buna rağmen, Goldziher’in açıkça ifade ettiği gibi,¹⁵⁵ bu rivâyetin daha sonra halîfe olan İbrahim ile ilgili olması mümkün değildir. Bununla birlikte ez-Zührî’nin ismini taşıdığı hâlde, onun asla duymadığı haberlerin bu yolla çıkmış olması mümkündür. ez-Zührî’nin Emevîlerin iddialarını teyit etmek amacıyla hadis uydurduğu kabul edilebilir bir şey değildir.

Öğrencisi Ma’mer’e ait bir ifadedden, ez-Zührî tarafından derlenmiş olan yığınlarca cilt tutan ilmî malzemenin Şam’daki Emevî kütüphanesinde bulunduğunu öğrenmekteyiz.¹⁵⁶ İfade şöyledir:

153 ez-Zehabî/Fischer, *Biographien*, 68-69:2.

154 ez-Zehabî/Fischer, *Biographien*, 69.19-21; [Ebû Zur’a, *Târîh*, I, 265:1-5; II, 723:10-12. el-Hatîbu’l-Bağdâdî’deki uzun rivâyetle krş. *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, yay: Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut, 1406/1986, 355:1-362:8. *Münâvele* diye adlandırılan bu uygulama şu eserlerde de tartışılmıştır: GAS, I, 59; Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, II, 35; A’zamî, *Studies in Early Hadith Literature*, 286. Sadece özellikle ez-Zührî değil, pek çok ilk dönem muhaddis bu yola baş vurmuştur.]

155 Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 38 [=Muslim Studies, II, 47 no. 1].

156 [Emevîler dönemi kütüphaneleri ile ilgili olarak bkz. Ahmed Rufâi, *Über die Bibliophilie im älteren Islam*, Berlin, 1935; Ruth Stelhörn Mackensen,

Biz, el-Velîd öldürülünceye kadar ez-Zührî'den daha çok rivâyetimiz olduğunu düşünüyorduk. Onun kütüphanesinden defterler hayvanlara yüklendiğinde, bunların ez-Zührî'nin ilminden olduğunu anladık.¹⁵⁷

Bu ifade, II. Velîd'in H. 126 yılında öldürülmesinden sonrakı bir zamana işaret etmektedir. el-Velîd'in ez-Zührî'ye düşman olduğunu biliyoruz. Bununla beraber el-Velîd'in, kendinden önceki halîfelerin emri ile ez-Zührî tarafından yazılmış veya yazdırılmış notları yok etmek için geçerli hiçbir nedeni yoktu. Ma'mer'in tarihî kanıt niteliğindeki bu ifadesi ile ez-Zührî'nin eşine ait dindarâne açıklaması kıyaslandığında, onun sözlerinin ancak menkıbevî bir öneme sahip olduğu görülecektir: "Bu kitaplar bana üç kumandan daha ağır gelmektedir." Sadece geç dönem kaynaklarında geçen bu ifadede kastedilen kitaplar,¹⁵⁸ halka ya da özel müşterilerine verdiği değil, sadece kendi kullanımı için yazdığı notlardır.¹⁵⁹

ez-Zührî'nin bizzat kendisi dedesi için, et-Taberî'nin iki alıntı yaptığı¹⁶⁰ *Esnânu'l-Hulefâ*¹⁶¹ adlı kronolojik bir liste hâlinde bir eser yazdığını söylemektedir.¹⁶²

"Arabic Books and Libraries in the Umayyad Period", *AJSL* 52, 1935-1936, 245-253; 53, 1936-1937, 239-250; 54, 1937, 41-61; 56, 1939, 149-157; Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, I, 24,24, 29.]

157 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.2, 136:3-8. Ayrıca krş. ez-Zehebî/Fischer, *Biographies*, 71:12-14.

158 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 571:30-32 [(yay.: Abbâs), IV, 177-178:2]. Ayrıca krş. Ebu'l-Fidâ, [*el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer*, Kahire, h. 1325, I, 204:22-24].

159 [ez-Zührî'nin kendi yazılı notlarını başkasına yazması için emanet edip etmediğine dair farklı görüşler için bkz. Schoeler, "Mündliche Thora", 227-228, 229-231; Cook, "Opponents", 459-466.]

160 et-Taberî, *Târîh*, II, 428:3. [Ancak bu bilgi ez-Zührî'nin bizzat kendisinden nakledilmemekte, daha sonraki bir râvî tarafından rivâyet edilmektedir.]

161 et-Taberî, *Târîh*, II, 428:4-7, 1269:15-16.

162 [ez-Zührî'nin tarihlendirme ve kronolojiye duyduğu ilgi ile alakalı olarak bkz. el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 889:8-13; Abdurrazzâk, *Musannef*, V, 357.10-12 no. 9732, 363:9-11 no. 9735, 373:15-374:4 no. 9738, 452:7-466:10 no. 9770; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 29:12-13no. 33,846,

Yine onun söylediğine göre Hâlid b. Abdillâh el-Kas- [65] rî'nin emriyle Kuzey Arabistan kabîleleri ile ilgili bir eser yazmaya başladı, ancak ne var ki bu eseri tamamlayamadı.¹⁶³ Besbelli ki, Kurrâ b. Abdurrahman "ez-Zührî, sadece kendi kavminin nesebi ile ilgili bir kitap yazdı"¹⁶⁴ derken bu eseri kastetmektedir. ez-Zührî, Hâlid'den kendisi için bir *siyer* kitabı yazması emrini de almıştır.¹⁶⁵ ez-Zührî, kendi kullanımı için derlemiş olduğu malzemenin yanı sıra Emevîlerin olduğu kadar Hâlid'in emriyle de kitaplar ve özellikle de bir *siyer* kitabı yazmıştır. Bununla birlikte onun eserlerinden hiçbiri bağımsız olarak bize ulaşmadı. Ancak onun eserleri daha sonraki müellifler vâsıtasıyla, onun tarafından rivâyet edilen hadislerin yer aldığı koleksiyonlarda *ez-Zührîyyât* adı altında bize ulaşmıştır. Bu eserlerden, İslâm'ın ilk dönemi üzerine yazan yazarlar ve Peygamber'in biyografisini yazan müellifler çok uzun parçaları iktibas etmişlerdir.¹⁶⁶ ez-Zührî, özellikle de İbn

346:18-19 no. 36,609, 409:16-18 no. 36,931; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 250:3-6, 250:18-251:1, 256:3-5, 259:13-17, 296:2-6; Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 164:3-5, 165:9-166:4, 290:3-6. Onun kendi haleflerine Peygamber'in hayatındaki olayların genel olarak kabul edilmiş bir kronolojisini aşılamadaki rolü Donner tarafından ele alınmıştır. Bkz. *Narratives of Islamic Origins*, 232-233.]

163 *Eğânî*, [XXII, 15:8-10].

164 ez-Zehabî/Fischer, *Biographien*, 68.9-10. [ez-Zührî'nin nesep ilmi ile ilgili çalışması ve onun bu ilme duyduğu ilgi ile ilgili olarak bkz. el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 359:2-3, 472:16-17; ayrıca krş. III, 164:8-165:13, 167:8-10, 332:2-4. İster nesep ilmi ile ilgili böyle bir eser gerçekten yazılmış olsun, isterse ez-Zührî'nin konu üzerine verdiği derslerde tutulan notların daha sonra yazılı olarak düzenlenmiş hâli olsun, bu eserin Mus'ab ez-Zübeyrî tarafından eserinde zikredilmiş olması böyle bir eserin varlığını onaylamaktadır. Bkz. *Nesebu Kureys*, 3:8-9. Her hâlükârda Şamlı râvî Abdurrahman b. Yezîd b. Temim es-Sülemî'nin (III. yüzyılın başı) ez-Zührî tarafından yazılan ve ona atalarından kalan bir esere sahip olduğu söylenmektedir. Bkz. el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 395:9-11; III, 53:8-9; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XVII, 483:13-15.]

165 *Eğânî*, [XXII, 15:10-11].

166 [ez-Zührî'nin *Meğâzî*'si Ma'mer b. Râşid tarafından düzeltilmiş hâli ile ve daha ileri bir düzeltilmiş metin olarak Abdurrazzâk'ın *Musan-nef*'inde bize kadar ulaşmıştır. Bkz. V, 313:1492. Bu metne hem Ma'mer

Sa'd'ın ondan yaptığı iktibasların açıkça gösterdiği üzere, kelimenin dar anlamıyla sadece *meğâzî* ile ilgilenmemiş, Peygamber'in hayatının bütün yönlerini ele almıştır.¹⁶⁷

[66] ez-Zührî'nin bizzat kendisi, Hâlid'in emri ile yazdığı kitabı tanımlamak için *sîre* lafzını kullanmıştır.¹⁶⁸

ez-Zührî, derlemiş olduğu rivâyetleri genellikle isnadlı olarak vermiştir. Ancak bununla birlikte çoğu zaman isnadı kaldırmıştır. Tek bir olayla ilgili birçok rivâyeti topladığında, bu farklı rivâyetlerden bütünsel bir haber inşa ediyor ve râvîlerinin adlarını topluca yazıyordu.¹⁶⁹ Çoğunlukla

hem de Abdurrazzâk tarafından çeşitli ilaveler yapılmış ve bazı yerler de çıkarılmıştır. Ancak notlar ve yorumlar ilavesiyle ez-Zührî'nin *Meğâzî*'si olarak Sühely Zekkâr tarafından yeniden basılmıştır. Bkz. *el-Meğâzî en-Nebeviyye*, Şam, 1401/ 1981. Krş. Cerrar, *Prophetenbiographie*, 26.]

167 [Dürî'nin *Rise of Historical Writing* (99-113) adlı eserinde alıntılarının özeti belki de bu eserden alınmıştır. Ayrıca bkz. Atvân, *Rivâyetu's-şâmiyyîn*, 84-107. Bu eserde ez-Zührî'nin *Meğâzî*'sinden yapılan alıntılardaki râvîler ve kaynakların ayrıntılı olarak incelendiği görülebilir.]

168 Bkz. Fück, *Muhammad ibn İshâq*, [10 n. 38. Horovitz burada meseleyi zorlamaktadır. Fück'ün söylediği şudur: Bu eseri ez-Zührî'nin bizzat kendisi *sîre* diye isimlendirmemiş, ancak daha sonraki yorumcular bu eseri bu adla anmışlardır].

169 Mesela İbn Hişâm, I.2, 731:6-9; [Abdurrazzâk, *Musannef*, V, 410:6-12;] et-Taberî, *Târîh*, I, [1518:1-6]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Kahire, h. 1311, [VI, 194:23-27]; el-Buhârî, *es-Sahîh*, [III, 103-104:6 *Meğâzî*, no. 34. ez-Zührî'ye genellikle bu müşterek rivâyetlerin kaynağı olarak güvenilmektedir. Bkz. H.A.R. Gibb, "Târîh" md., *El*, Zeyl, Leiden, 1938, 235a; Dürî, *Rise of Historical Writing*, 29, 111; Michael Lecker, "Wâkîdî's Account on the Status of the Jews of Madina: a Study of a Combined Report", *JNES* 54, 1995, 19 ("ez-Zührî'nin metoduna" referans yapmaktadır). Fakat bunun basit bir şekli hocası Urve b. ez-Zübeyr ile zaten kanıtlanmıştır (Eduard Sachau, "Das Berliner Fragment des Mûsâ ibn Ukba: Ein Beitrag zur Kenntniss des ältesten arabischen Geschichtsliteratur", *Sitzungsberichte der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1904, no. 9, 466:10-11; İbn Hişâm, I.2, 803:3-59), ve ez-Zührî benzer bir şekilde onun basit bir şeklini kullanmışken (meselâ Sachau "Berliner Fragment" 464-470'de olduğu gibi) tam isnadda "müşterek isnad" pek çok râvî isimlerini ve onların kendi kaynaklarını zikretmekte ve onlardan her birinin olay anlatımına belli bir katkıda bulunduklarını ifade etmektedir. ez-Zührî bu râvîlerden bazılarının olayı diğer râvîlerden daha iyi hatırladığı

o, olaylarda yer alan kimselerin söylediği beyitleri rivâyetleri içerisine dahil ediyordu.¹⁷⁰ Daha önce de gördüğümüz gibi ez-Zührî'nin kendisi de bir şiir ustası idi.¹⁷¹ Hammâd b Zeyd, ez-Zührî'nin hadisi naklettikten sonra şöyle dediğini nakletmektedir: “Şimdi de biraz sizin şiirlerinizden ve hikâyelerinizden dinleyelim. Şüphesiz kulak istemese de nefis açgözlüdür.”¹⁷²

uyarısını yapmakta ve kendisinin bu haberleri tek bir rivâyet şeklinde birleştirdiğini söylemektedir. Ancak bu durum ez-Zührî için oldukça nadir bir durumdur. O genellikle İbn İshâk ve el-Vâkıdî gibi daha sonraki râvîlerin müşterek isnadlarında görünse de kendisine ait tam bir müşterek isnad “yalan meselesi” ile birlikte kanıtlanmıştır ki bu notun başındaki bütün örnekler buna işaret etmektedir. Açıkta açığa “müşterek bir isnad” taşıyan “müşterek bir rivâyet”, ez-Zührî'nin öğrencisi İbn İshâk kuşağına kadar hiçbir zaman yaygın bir hâle gelmemiştir ve ez-Zührî'nin bu önemli gelişmelerdeki rolünün hiçbir şekilde önemli olmadığı da net değildir.]

170 [Mesela ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Muvaffakiyyât*, 197:6-199:11, 325:3-13; İbn Hamdûn, *Tezkira*, III, 205:10-206:1 no. 626; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, IV, 57:8-16. ez-Zührî'nin şiir kullanımı ile ilgili olarak bkz. Atvân, *Rivâyetu'-şâmiyyin*, 112.]

171 [Süfyan b. Uyeyne, ez-Zührî ve Ömer'i (İbn Ebî Rabî'a?) Mekke'deki Mescid-i Harâm'da ders halkasında iken şiir okurken duyduğunu rivâyet etmektedir. el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 19:3-4, ayrıca krş, III, 259:2-11.]

172 ez-Zehbî/Fischer, *Biographien*, 73:13-15.

1. Mûsâ b. Ukbe

ez-Zührî'nin öğrencilerinden üç tanesinin meğâzî alanında eser yazdıklarını biliyoruz. Bunlar Mûsâ b. Ukbe, Ma'mer b. Râşid ve Muhammed b. İshâk'tır. Bunların üçü de Müslüman asiller sınıfından değil, mevâlî asıllıdırlar.¹

Musa b. Ukbe b. Ebî Ayyâş,² ez-Zübeyr b. Avvâm ailesinin ya da tam olarak ez-Zübeyr'in hanımı Ümmü Hâlid'in mevlâsı idi.³

- 1 [Cemal Cude, *Die sozialen und wirtschaftlichen Aspekte der Mawâlî in frühislamischer Zeit*, Tübingen, 1983; Patrica Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law: the Origins of the Islamic Patronate*, Cambridge, 1987; Harald Motzki, "The Role of Non-Arab Converts in the Development of Early Islamic Law", *ILS* 6, 1999, 1-25. İslam'ın ilk döneminde mevâlî-efendi ilişkilerine dair Hollanda'nın Nijmegen kentinde düzenlenen önemli bir konferansın bildiriler kitabı yakın zamanda John Nawas ve Monique Bernards tarafından yayınlanacaktır.]
- 2 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *el-Kısmu'l-mütemmim*, 340:4-341:1 no. 248; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 594:12-18; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, II, 437:2-3; a. mlf., *Tabakât*, 268:5-7; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rîfetu'r-ricâl*, IV, 325:10-14; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 292:7-10 no. 1247; a. mlf., *et-Târîhu'l-evsat*, II, 58:4-8 no. 1165; a. mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, II, 70:4-6; el-İclî, *Târîhu's-sikât*, 444 no. 1661; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 32:8-13, 371:12-15; Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 558:3-7; el-Ya'kûbî, *Târîh*, II, 435:11; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV.1, 154:7-155:2 no. 693; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 404:10-405:2; a. mlf., *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, 80:16-17 no. 584; İbnu'l-Kaysarânî, *Cem'*, II, 483:9-16 no. 1873; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, LX, 456:10-468 no. 7738; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 582:13-583:2; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXIX, 115-122:4 no. 6282; ez-Zehebi, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 214:17-18 no. 8897; a. mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 148:8-16 no. 141; a. mlf., *Târîhu'l-islâm*, h. 141-160, 299:9-300; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI, 114:6-118:12 no. 31; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, I, 7-9; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 360:14-362 no. 638; İbnu'l-İmâd, *Sezerâtu'z-zeheb*, I, 209.17-210:3.

- [68] Anne tarafından dedesi de aynı şekilde İbnu'z-Zübeyr'in mevlâsı idi.⁴ Her iki aile de güçlü bağlarla birbirlerine bağlı idi. Mûsâ'nın doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, Mûsâ'nın kendisine sorulan bir soruya verdiği cevapta bir tarih ortaya çıkmaktadır. Ona "Sahâbeden birini gördün mü?" diye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: "Abdullah b. Ömer Mekke'de iken, Necde el-Hârûrî⁵ de aynı yıl orada iken haccettim."⁶ et-Taberî, Necde ve taraftarlarının Mekke'de bulunuşu ile ilgili bir rivâyeti bizim için muhafaza etmiştir. O, şöyle rivâyet etmektedir: "Hicrî 68 yılında⁷ Arafat'ta dört sancak dalgalanmakta idi. Bir sancak İbnu'l-Hanefiyye'nin, bir sancak İbnu'z-Zübeyr'in, bir sancak onların arkasında Necde'nin ve onların sol tarafında da Ümeyyeoğullarının sancağı bulunmakta idi."⁸ et-Taberî sözlerine şunu ilave etmektedir: "İbnu'z-Zübeyr o gece oradan ayrılınca İbn Ömer de ayrıldı"⁹ Bu nedenle Mûsâ b. Ukbe'nin haccının H. 68 yılında

Modern kaynaklar: Wüstenfeld, *Geschichtschreiber*, 6 no. 21; Sachau, "Einleitung", XX-XXI; a. mlf., "Das Berliner Fragment des Mûsâ b. Ukba", Fück, *Muhammad ibn İshâq*, 11-12; GAL, I, 134; SI, 205; Joseph Schacht, "On Mûsâ b. Uqba's *Kitâb al-Maghâzî*", AO 21, 1953, 288-300; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, XIII, 43a; Jones, "Mukaddime", 24-25; GAS, I, 286-287; Farukî, *Early Muslim Historiography*, 261-271; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 325b; Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 32-33; Cerrar, *Prophetenbiographie*, 71-76, 205-206; Motzki, *Anfänge*, 200-201; "Mûsâ ibn Uqba" md., *EL*, VII, Leiden, 1993, 644a; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 220, 302; Schoeler, "Mûsâ b. Uqbas *Maghâzî*", 67-97.]

- 3 İbn Hacer, X, 360:14-15; Fischer, "Neue Auszüge", 436:3-437:1.
- 4 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 221:2-3.
- 5 Hâricîlerin bir lideri. [Necde b. Âmir, ikinci iç savaş zamanında Ezârika'nın bir komutanı. Bkz. Rotter, *Die Umayyaden und der Zweite Bürgerkrieg*, 83-84.]
- 6 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 362:15. [Krş. Rotter, *Die Umayyaden und der Zweite Bürgerkrieg*, 83-84.]
- 7 Bu tarihler Abdullah b. ez-Zübeyr'in ayaklanma yıllarına denk gelmektedir.
- 8 et-Taberî, *Târîh*, II, 781-782:4 [Tercüme burada iyice kısaltılmıştır.]
- 9 [Pickthall burada Horovitz'in Almanca metnini yanlış çevirmişti. Olayın bağlamı Arafat'ta vakfedir. İkinci iç savaşta ihtilaf nedeniyle hacılar, hangi liderin taraftarı olduklarını gösteren dört farklı sancak

gerçekleştğinde şüphe edilemez. Bundan dolayı onun her hâlükârda H. 55 yılından çok sonra doğmamış olması gerekir. el-Vâkıdî'nin ifadesine göre, Mûsâ kardeşleri İbrahim ve Muhammed'le birlikte Medîne'de Peygamber'in mescidinde ilmî müzakere için toplanırdı.¹⁰ Onun her iki kardeşi de onun gibi hadis ve fıkıhta uzmandı. Ancak rivâyet edildiğine göre en gençleri olan Mûsâ fetva verirdi.

Onun halk içindeki faaliyetleri ile ilgili başkaca da bir [69] şey duymuyoruz. Öyle görünüyor ki o, Emevî sarayı ile hiçbir ilişkiye girmemişti. Emevîlerin yıkılışından yaklaşık on yıl sonra H. 141 yılında öldü.¹¹

Mûsâ, meğâzî konusunda özel uzmanlardan sayılmaktadır. Mâlik b. Enes "size Mûsâ b. Ukbe'nin meğâzîsini tavsiye ederim, çünkü o sikadır" demektedir. Bu haberin başka bir tarikinde ise "Mûsâ sika biridir. O, ilerlemiş yaşına rağmen meğâzî ilmini elde etmeye çalıştı ve birçoklarının yaptığı gibi fazlaca artırmadı" demektedir.¹² Bu sözden belki de, Mûsâ'nın kitabının bu konuya dair yazılan diğer kitaplardan hacim bakımından daha küçük olduğu neticesini çıkarabiliriz. Mâlik b. Enes'in bu sözüyle, birçok defa meğâzîsini eleştirdiğini bildiğimiz İbn İshâk'a saldırmış olması muhtemeldir.¹³ Mûsâ b. Ukbe'nin meğâzîsini, H. 158 yılında ölen kardeşinin oğlu İsmail b. İbrahim b. Ukbe¹⁴ rivâyet etmiştir. Yâkût, Ebû Nuaym'ın eserini ihtisar ederken

altında toplanmışlardır. Abdullah b. Ömer herhangi bir tahrik içerisine girmemiş, ancak Abdullah b. ez-Zübeyr Mekke'ye dönmeye başlayınca, İbn Ömer de hızlıca Arafat'tan dönmüştür. Bu pasajın aydınlatılması için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 75:13-76:3.]

10 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, [362:5-7]; Fischer, "Neue Auszüge", 438:2-4.

11 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, [362:7-11]; Fischer, "Neue Auszüge", 438:4-6; el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, [II, 70:3-6].

12 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 361:9-12. [Mâlik'in Mûsâ b. Ukbe ile ilgili bundan başka övücü ifadeleri için bkz. el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 371:12-15.]

13 [Aşağıda 78 nolu dipnota bkz.]

14 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 310:4; Sachau, "Berliner Fragment", 449.

onun meğâzîsini kullanmıştır.¹⁵ Kitap elimize ulaşmamıştır, daha doğrusu varlığı hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Bazıları bu eserin bir nüshasının Şam'da bulunduğunu Aloys Sprenger'e ısrarla söylese de, ne var ki o bu nüshayı elde edememiştir. Öyle anlaşıyor ki *Târîhu'l-hamîs* adlı eserin müellifi el-Diyârbekrî, bu eseri kullanmıştır.¹⁶ Bununla birlikte biz, on cüzden oluşan kitabın her bir cüzünden bir ya da daha fazla hadisi içeren bir bölümüne hâlâ sahibiz. Bu on cüzlük kitap Prusya Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eduard Sachau 1904 yılında Arapça metniyle birlikte Almanca tercümesini neşretmiştir.¹⁷

[70] Bu özetten anlaşıldığına göre tahmin edilebileceği gibi Mûsâ'nın kitabı, kelimenin dar anlamıyla sadece meğâzî ile sınırlı olmayıp, en azından hicreti de kapsamaktadır. Ayrıca İbn Maîn'in "Mûsâ b. Ukbe'nin ez-Zührî'den naklettiği kitap, bu alandakilerin en sahihidir"¹⁸ hükmünden de, Mûsâ b. Ukbe'nin en çok rivâyette bulunduğu kişinin ez-Zührî olduğu sonucunu çıkarabiliriz. "Mûsâ, ez-Zührî'den"¹⁹ hiçbir hadis işitmemiştir" şeklindeki râvîsini bilmediğimiz iddiayı tasdik etmemek gerekir. Ya da bu iddia, her hâlükârda sadece Mûsâ'nın rivâyetlerini ez-Zührî'den doğrudan değil de, bir öğrencisi ya da tedvin ettiği malzeme yoluyla aldığı

15 Yâkût, *Buldân*, IV, 1008:13-14. Ayrıca krş. III, 872:5-6. [İngilizce tercüme burada yanlış. Yâkût'un burada söylediği şey şudur: O, Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sinin Ebû Nuaym el-İsfahânî tarafından yazılmış bir nüshasına ulaşmıştır.]

16 el-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi'n-nefis*, Kahire, h. 1302, II, 60:24; ayrıca krş. 539:29. [Öyle görünüyor ki eser râvî Yûsuf b. es-Semî (ö. 189) tarafından biliniyordu; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 32:8-13. Daha sonra İbn Ebî'd-Dem de (ö. 624) eseri görmüştür, bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân bit-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*, çev. Franz Rosenthal, *History of Muslim Historiography*, II. bsk., Leiden, 1968, 515.]

17 [Yukarıda işaret edildiği gibi. Ayrıca krş. İbn Kâdî Şuhbe, *Ehâdisu'l-muntahabe min meğâzî Mûsâ ibn Ukbe*, yay.: Mansûr Hasen Selmân, Beyrut, 1412/1991.]

18 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 361-362:1.

19 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 362:18-19.

şeklinde kabul edilebilir. Mûsâ, Berlin yazmasında ez-Zührî'yi zikrettiği yerlerde çoğunlukla "Kâle İbn Şihâb=İbn Şihâb şöyle dedi" ya da "Zeame İbn Şihâb=İbn Şihâb'ın görüşü şudur" şeklinde bir formül kullanmaktadır. Bu iki ifadenin de ez-Zührî'nin tedvin koleksiyonuna referansta bulunması mümkündür. Ancak Berlin özet nüshasında en az bir kere "Haddesenî ez-Zührî=ez-Zührî bana rivâyet etti" formülünü kullanır.²⁰

Berlin özet nüshasının yanı sıra, İbn Sa'd'da Mûsâ'dan yapılmış pek çok iktibas bulmaktayız. O da Mûsâ'nın yeğeni İsmâil'in²¹ rivâyet ettiği şekliyle kitaptan istifade etmişti. İbn Sa'd'ın üçüncü ve dördüncü cildindeki pek çok iktibastan, Mûsâ'nın kitabının Habeşistan'a hicret eden Muhâcirlerin ve Akabe biatlerine katılanların listesini, bütün bunlardan öte Şurahbîl b. Sa'd'ın²² hazırladığı listenin benzeri Bedir'de savaşanların listesini içerdiği neticesini çıkarabiliriz. Bu listeler hakkında şöyle dediği rivâyet edilir: "Mûsâ'nın kitabında kimin Bedir'e katıldığı yazıyorsa, o gerçekten katılmıştır. Kimin de ismi geçmiyorsa o gerçekten katılmamıştır."²³ İbn Sa'd'ın hocası el-Vâkıdî de Mûsâ'nın kitabından çeşitli ifadeleri ödünç almıştır.

20 [Bu eserle ilgili olarak bkz. Schacht, "On Mûsâ b. Ukba's *Kitâb al-Maghâzî*", 288-300; ve yeni karşı argümanlar için bkz. Gregor Schoeler, "Mûsâ b. Ukba's *Maghâzî*", 67-97.]

21 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.1, 1:14; III.1, 1:17-18; [Krş. Sachau, "Einleitung", XX-XXI. İbn Abdilber de, Mûsâ b. Ukbe'nin eserini *ed-Durer fî ihtisârî'l-megâzî ve's-siyer* adlı eserinde, İbn İshâk'ın eseriyle (İbn Hişâm düzenlemesi) birlikte en başta gelen iki kaynağından biri olarak zikretmektedir. Yay.. Mustafa Dîb el-Boğâ, Şam, 1404/1984, 7:1-8:1. Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sinin Endülüs'te rivâyet edilişi ile ilgili olarak ayrıca krş. Jarrar, *Prophetenbiographie*, 71-76. Sezgin *GAS'ta* (I, 287) İbn Hacer'in *İsâbe*'sinde iki yüzden fazla Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sine atıf yaptığını ve İbn Seyyî'n-Nâs'ın *Uyûnu'l-eser*'in de bu esere pek çok atıflar olduğunu zikretmektedir. Abdu Braimah, bu eseri yeniden inşa etmeye teşebbüs etmiştir. Bkz. "A Reconstruction of the Lost *Kitâb al-maghâzî* of Mûsâ ibn Uqba", Yüksek Lisans Tezi, Kahire Amerikan Üniversitesi, 1968.]

22 Yukarıda, 30.

23 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 361:12-13.

[71] O *Kitâbu'l-meğâzî*'sinde Mûsâ'nın adını nadiren zikreder,²⁴ bu doğrudur, ancak İbn Sa'd, Mûsâ'nın çeşitli rivâyetlerini bir aracı olarak el-Vâkıdî vasıtasıyla almıştır.²⁵ et-Taberî de Mûsâ'nın birçok hadisini *Târîh*'inde zikretmiştir. Peygamberin zamanıyla ilgili olanlara ek olarak, pek çok haber Râşid halîfeler ve hatta Emevîler devri ile ilgilidir.²⁶ *Eğânî*'de yer alan Zeyd b. Amr'ın yorumuna göre Mûsâ ilgisini İslam öncesi Câhiliye tarihine yöneltmişti.²⁷ Mûsâ'nın râvîleri arasında ilk ve en başta geleni -ki o da isnad sistemi ni bir kural olarak benimsememiştir ve kendisinden yapılan iktibaslarda çok azı dışında râvîlerinin isimlerini vermiştir- anne tarafından dedesi Ebû Habîbe'dir. O, Mûsâ'ya H. 91 yılında meydana gelen geç dönem olaylarını nakletmektedir.²⁸ Mûsâ'nın daha yaşlı râvîlerin yazılı kayıtlarından bazı haberleri kesin olarak ne ölçüde alıntılıdığı nadir durumlar dışında isnadlarından anlaşılamamaktadır. Ancak o bir yerde İbn Abbâs'ın rivâyetlerini²⁹ kullandığını kesin bir dille söylemektedir. Kureyb³⁰ (ö. 98) İbn Abbâs'a ait kitaplardan bir deve yükünü bizim yanımıza bıraktı. İbn Abbâs'ın oğlu Ali, el yazmasını istediğinde, *sahîfe*'nin yazılarak kendisine gönderilmesini istedi ki, o zaman bu nüsha onun için çoğal-

24 Bkz. el-Vâkıdî, Wellhausen, 80, 344, 403 [= *Maghâzî*, yay.: Jones, I, 144:18; II, 850:4853:3; III, 1025:7-1029:10; ayrıca krş. II, 849:9-850:3; III, 890:1-4.]

25 Mesela İbn Sa'd, *Tabakât*, III.1, 241:23-27; [VIII], 10:6-7, 11:9-10, 171:23-24, 190.36-27, 191.6-7. İbn Sa'd'da zikredilen bu ve diğer râvîlerle ilgili bu diğer bilgiler için samimi dostum Dr. W. Gottschalk'a teşekkür borçluyum. O bu bilgileri bana İbn Sa'd'ın eserinin basılmamış *İndeks*'inden alarak gönderdi. [Bu râvîler *İndeks*'i belki de I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'daki uygunsuz koşullar nedeniyle hiçbir zaman basılamamıştır. Krş. Walther Gottschalk, "Über den dritten Teil der Indices zur Berliner Ibn Saad-Ausgabe", *ZDMG* 105, 1955, 105-114.]

26 İbn Sa'd, V, 282-283:3; el-Belâzurî, *Ensabu'l-eşrâf*, XI, yay. Ahlwadt, 230:15-231:3. [Ayrıca el-Belâzurî'deki pek çok atıf için bkz. *Ensabu'l-eşrâf*, V, yay. Abbâs, index, 690.]

27 *Eğânî*, III, [126:1-127:8.]

28 et-Taberî, *Târîh*, II, 1231:15-1232:5.

29 [İngilizce basılı metinden düşmüştür.]

30 Abdullah b. Abbâs'ın mevlâsı. Hicri 98 yılında öldü.

tıldı.³¹ Mûsâ'nın elinin altında kendisinden öncekilere ait sahîfelerin yanı sıra, aynı zamanda orijinal belgelerin nüshaları da bulunmakta idi. O, Peygamber'in Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği mektubun metnini zikretmektedir.³² Aynı zamanda Mûsâ'nın kitabı yıllara göre kronolojik olarak tarihlendirilmiş olayları da kapsamakta³³ ve zaman zaman şiirler de zikretmektedir.³⁴

2. Ma'mer b. Râşid

[72]

Yaklaşık olarak H. 96³⁵ yılında doğan Ma'mer b. Râşid,³⁶ Ezd kabîlesinin bir kolu olan Benû Hüddan³⁷ boyunun

31 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 216.15-18.

32 el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 80:18-81:2 [İngilizce basılı metinde "Sawa" şeklindedir.]

33 Mesela el-Diyarбекрî, *Hamîs*, I, 539.29.

34 Mesela İbn Sa'd, *Tabakât*, III.1, 241:23-27; [ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Muvaffakiyyât*, 121:12-21.]

35 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, [244:9-10].

36 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 397:12-24; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 577:1-21; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, II, 455:8; a. mlf., *Tabakât*, 288:12-13; Ahmed b. Hanbel, *el-İllec ve ma'rifetu'r-ricâl*, IV, 318:18-319:6; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV.1, 378:15-379:4 no. 1631; a. mlf., *et-Târîhu'l-evsat*, II, 90:1-3 no. 1211; a. mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, II, 115:1-3; el-İclî, *Târîhu's-sikât*, 435:7-12 no. 1611; İbn Kuteybe, *Ma'ârif* (yay.: Ukkâşe), 506:5-10; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 139:1-2, 140; II, 49:6-9, 141-142:1, 199:6-9, 200:10-13, 240:9-10, 287:8-13, 819:15-17, 827:9-11; III, 12:7-10, 29:8-9, 30:5, 157:13-15, 158:16-19; Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 300:8-9; ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 30:17-26; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV.1, 255:13-257:20 no. 1166; el-Ezdî, *TârîhuMavsil*, 217:1-2; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 484:6-11; a. mlf., *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, 192:7-10 no. 1543; İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*, 94:10-12; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-lâhik*, 341:1-13 no. 193; İbnu'l-Kaysarânî, *Cem'*, II, 506:2-6 no. 1968; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LIX, 390:11-422:11 no. 7574; el-Ca'dî, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, 66:3-10; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, VIII, 171:12-16 no. 824; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, V, 594:6-7; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 569:11-570:13; el-Yâfiî, *Mir'âtu'l-cenân*, I, 323:1-8; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXVIII, 303:4-312:1 no. 6104; ez-Zehabî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, IV, 154:3-18 no. 8682; a. mlf., *el-Muğnî fi'd-duafâ'*, 671:7-10 no. 6365; a. mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 190:3-191:5 no. 184; a. mlf., *Târîhu'l-islâm*, h. 141-160, 625-613:3; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VII, 5:1-18:6 no. 1; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 111:9; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 243:11-246:2 no. 439; es-Sehâvî, *el-İlân bi't-tevbîh*, çev. Rosenthal, 518; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, I, 235:7-15.

mevlâsı idi. O, gençlik yıllarında Basra'nın meşhur muhad-disi Katâde b. Diâme'den (ö. 114)³⁸ hadis dinledi ve daha sonra bilgisini artırmak için ilmî seyahatlere başladı.

- [73] Öyle görünüyor ki o, bu seyahatlere, cenazesine katılmış olduğu el-Hasen el-Basrî'nin³⁹ ölümünden sonra başlamıştır.⁴⁰ Daha sonra Ma'mer kendisinden önce hiçbir muhad-disin gitmediği Yemen'e⁴¹ kadar gitmiştir.⁴² Yemen'in başkenti San'a'da, insanlar onun sürekli kalması için çaba sarf ettiler ve Ma'mer orada evlendiği için bu çabalar başarılı oldu.⁴³ Sonra, örneğin annesinin vefatında yaptığı gibi, ara sıra Basra'ya gidip geliyordu.⁴⁴ Ancak daha sonra tekrar Yemen'e döndü ve H. 154 yılında (veya diğer rivâyetlere göre bu tarihten kısa bir süre önce) 58 yaşında orada vefat etti.⁴⁵ Daha sonra, gizlendiği veya gözden kaybolduğu iddia edilmişse de, öğrencisi Abdurrazzâk, San'a'da ailesinin

Modern kaynaklar: Kehmâl, *Mu'cemu'l-müellifîn*, XII, 309a-b; GAS, I, 290-291; Fuat Sezgin, "Hadis musannafâtının mebdei ve Mâmer b. Râşid'in Câmî'i" *Türkiyat* 12, 1955, 215-214; Petersen, *Ali and Muâviye*, 73, 85-87, 88, 182-183, yazar bu eserinde yanlış bir şekilde sürekli olarak "Muammer b. Râşid" demektedir; Jones, "Mukaddime", 27-28; Fârûkî, *Early Muslim Historiography*, 271-280; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 272a; Muhammed Rif'at Saîd, *Ma'mer b. Râşid: Masâdiruhû ve menhecuhû ve eseruhû fî rivâyeti'l-hadîs*, Riyad, 1983; Motzki, *Anfänge*, 60-61; van Ess, *Theologie und Gesellschaft*, II, 708-709; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 223-224, 303; Cook, "Writing of Tradition", 469-470; Schoeler, "Mûsâ b. Uqbas Maghâzî", 85-86; Görke, "The Historical Tradition about al-Hudaybiya", 247-250.]

- 37 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, X, 243:11.
 38 el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, [I, 281:8-9]; İbn Sa'd, *Tabakât*, [VII.2, 2-3:2]; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, [570:5-6].
 39 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, X, 243:9.
 40 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, X, 243:12; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 569:15; [el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, II, 115:1-3].
 41 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, X, [245:11-12]; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, [570:7]; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 253:19-20 [(yay.: Ukkâse), 506:8]; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 397:14.
 42 en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, [570:7].
 43 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, X, 245:2-3; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, [570:10].
 44 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 397:13.
 45 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, X, 245:7-10; et-Taberî, *Târîh*, III, 2522.5-6.

arasında vefat ettiğini ve San'a kadısının onun dul kalan eşi ile evlendiğini açık bir dille ifade etmiştir.⁴⁶

Ma'mer, fevkalade ahlâkî vasıflarla temayüz etmiş bir kişi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷ O, bir muhaddis olarak da yaygın ve güzel bir şöhrete sahipti. İbn Cüreyc'in onun hakkında şöyle dediği nakledilir: "Size bu adamı tavsiye ederim, çünkü onun muasırlarından, ondan daha âlim olan bir kimse kalmadı."⁴⁸ Her ne kadar *Fihrist* onu bir *Kitâbu'l-meğâzî*⁴⁹ müellifi olarak zikretse de; bu eserden bize, özellikle el-Vâkîdî⁵⁰ ve İbn Sa'd'ın eserlerinde ve bir kısmı da el-Belâzurî ve et-Taberî'nin eserlerinde yer alan sadece bir kaç parçanın dışında bir şey ulaşmamıştır.⁵¹ Onun rivâyetlerinin çoğu ez-Zührî'ye dayanmaktadır ve Ma'mer'in kendisi de ez-Zührî'ye çeşitli sorular yönelttiğini açıkça ifade etmektedir.⁵² Besbelli ki, kendisini ilim tahsiline adanmış yıllarda ez-Zührî'nin derslerinde hazır bulunmaya çaba sarf etmiştir.

İbn Maîn Ma'mer'i, Yunus ve Mâlik ile birlikte, ez-Züh- [74] rî'nin hadislerini rivâyet eden en güvenilir râvî olarak zikretmektedir.⁵³ Ayrıca Ma'mer, kelimenin dar anlamıyla kendisini sadece meğâzî ile sınırlamamış, bununla beraber önceki vahiyler olan Kutsal Kitap'ın tarihine (ehl-i kitap tarihine) -Taberî özellikle onun eserinin bu bölümünün büyük bir kısmını muhafaza etmiştir- ve (Hz) Peygamber'in hicretten ön-

46 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 397:21-24; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 245:12-15.

47 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 397:15.

48 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 245:5-6.

49 *Fihrist*, 94.11-12. Yanlışlıkla üç kişi Küfeli olarak gösterilmiştir.

50 [el-Vâkîdî'nin Ma'mer'i kaynak olarak kullanışı ile ilgili olarak bkz. Fârukî, *Early Muslim Historiography*, 279-280.]

51 [Şikago Üniversitesi Oryantal Enstitüsü'ndeki bir papirüs el yazması Nabia Abbott tarafından deneme olarak bu eserden geldiği şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, I, 65-79. Ancak bununla birlikte bu görüş M.J. Kister tarafından geçerli sebeplerle dayanılarak reddedilmiştir. Bkz. Kister, "Notes on the Papyrus Text About Muhammad's Campaign against the Benû al-Nâdir", *Arch. Or.* 32, 1964, 233-236.]

52 Mesela el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 22.13-15.

53 en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, [570:7-9].

ceki hayatına da önem atfetmiştir.⁵⁴ Bundan başka o, İbn Sa'd ve et-Taberî'de Osman ve Muâviye döneminin özel olayları hakkında malumat vermektedir.⁵⁵ Ma'mer, el-Vâkıdî'nin en önemli kaynaklarından birisidir ve İbn Sa'd onun hadislerini Abdurrazzâk b. Hemmâm vasıtasıyla almıştır. Hicrî 211 yılında vefat eden Ma'mer'in bu Yemenli öğrencisi de *Fihrist*'e⁵⁶ göre bir *Kitâbu'l-meğâzî* derlemiştir ki, bununla birlikte belki de bu eser, onun hocasının eserinin sadece yeni bir edisyonu idi.⁵⁷ Vehb b. Münebbih'in yeğeni Abdulmunim b. İdrîs de Ma'mer'in Yemenli öğrencilerinden birisi idi.⁵⁸

[75] 3. Muhammed b. İshâk

ez-Zührî'nin *Kitâbu'l-meğâzî* telif eden öğrencilerinin üçüncü sırasında yer alan Muhammed b. İshâk,⁵⁹ eseri

54 İbn Rusteh, *Kitâbu'l-a'lâkî'n-nefise*, yay.: M.J. Goeje (Leiden, 1892; *BGA* VII), 63:8-64:2. Bu eserde Medîne'nin İslam öncesi dönem tarihi ile ilgili rivâyetler vardır.

55 [Bu *Kitâbu'l-meğâzî*, Abdurrazzâk es-San'ânî'nin düzeltilmiş nüshası olarak muhafaza edilmiştir. Birkaç satır aşağıda Horovitz bunu zikredecektir. Horovitz'in burada ileri sürdüğü gibi, eser hem İslami dönem hem de Peygamber'in vefatının ardından on yıl sonraki dönemle ilgili materyaller içermektedir. Ma'mer'den gelen diğer rivâyetler için bkz. el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, V (yay.: Abbâs), index, 688; Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 229:7-10.]

56 *Fihrist*, 228:6.

57 [Bu konuda bkz. Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 457:4-6; Abdurrazzâk'ın, *Tefsîr*i de (yay.: Mustafa Muslim Muhammed, Riyad, 1410/1989), Ma'mer tarafından erken dönemde yazılmış bir eserin yeniden düzenlenmiş hâlidir].

58 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 97:11.

59 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 67:11-18; a. mlf., *el-Kısmu'l-mu'temmim*, 400-403:1 no. 330; el-Cumahî, *Tabakâtü's-suarâ*, 4:6-16; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 503-505:3; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, II, 454, 456:5-6; a. mlf., *Tabakât*, 271:9-11, 327:15; Ahmed b. Hanbel, *el-İl ve ma'rifetu'r-ricâl*, IV, 293:20-294:2; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I.1, 40:3-9 no.61; a. mlf., *et-Târîhu'l-evsat*, II, 87:1-2 no. 1027; a. mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, II, 111:6-7; el-İclî, *Târîhu's-sikât*, 400:4 no. 1433; İbn Kuteybe, *Ma'ârif* (yay.: Ukkâşe), 491:15-492:8; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 137:7-9, 621:13-16; II, 26:4-7, 27:4-28:5, 169:6-7, 200:7-9, 742:4-11; III, 13:8-9, 32:1-5, 366:15-17, 372-373:1; el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 247:9-10; Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 260:1-3, 380:2-5, 460-461:2, 462:4-10, 537:1-538; el-Yakûbî, *Târîh*, II, 435:15-16; ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 122:17-23; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III.2, 191:8-194:9 no. 1087; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mavsıl*, 216:3; el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, IV, 159:7-9 no. 2423; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 380:7-384:4; a. mlf., *Meşâhîru ulemâ'il-emsâr*, 139:13-140:2 no. 1105;

sayesinde bütün seleflerinin ve çağdaşlarının şöhretini gölgede bırakmıştır. Onun bu eseri, her ne kadar epey bir

İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, Beyrut, 1404/1984, VI, 2116:5-2125:17; İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*, 92:21-93:2; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire, 1349/1931, I, 214:4-234:4 no. 51, a. mlf., *es-Sâbık ve'l-lâhık*, 315:11-316:2 no. 165; İbnu'l-Kaysarânî, *Cem'*, II, 468:4-9 no. 1800; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, VIII, 157:9-159:8 no. 814; Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VI, 399:3-401:11; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 276:1-277 no. 612; Yâfiî, *Mir'âtu'l-cenân*, I, 313:10-314:7; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*, Kahire, H. 1356, I, 7:19-17:11; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXIV, 405:3-429:3 no. 5057; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, V, 594:9-10; ez-Zehabî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, III, 468:15-475:14 no. 7197; a. mlf., *el-Muğnî fi'd-duafâ*, 552:11-553:6 no. 5275; a. mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 172:10-174:2 no. 167; a. mlf., *Târîhu'l-islâm*, h. 141-160, 588:3-594:12; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VII, 33:6-55:10 no:15; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, I, 7:9-10; II, 188:12-189:15 no. 550; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 109:14-16; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, 38:16-46:17 no. 51; İbn Tangrîbirdî, *en-Nucûmu'z-zâhira*, II, 16:16-17; es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh*, çev. Rosenthal, 392-394, 403, 508; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, I, 230:10-21.

Modern kaynaklar: Ferdinand Wüstenfeld, "Einleitung", yayınlamış olduğu İbn Hişâm'ın esrine yazdığı önsöz, II, i-lxxii; a. mlf., *Geschichtschreiber*, 8 no. 28; Paul Brönnle, *Die Commentatoren des Ibn Ishâk und ihre Scholien*, Halle, 1895; Sachau, "Einleitung", XXIII-XXV; Wilhelm Sarasin, *das Bild Alis bei der Historikern der Sunna*, Basel, 1907, 9-21; Fück, *Muhammad ibn Ishâq*; C. Brockelmann, "Ibn Ishâq" md., *EP*, II, Leiden, 1927, 389b-390b; GAL, SI, 205-206; James Robson, "Ibn Ishâq's Use of the *Isnâd*", *BJRL* 38, 1955-1956, 449-465; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, IX, 44a-b; Alfred Guillaume, "A Note on the *Sîra* of Ibn Ishâq", *BSOAS* 18, 1956, 1-4; J.M.B. Jones, "Ibn Ishâq and al-Wâkidî: the Dream of Âtika and the Raid to Nakhla in Relation to the Charge of Plagiarism", *BSOAS* 22, 1956, 4151; Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 33-37; W. Montgomery Watt, "The Materials Used by Ibn Ishâq", *Historians of the Middle East* içinde, yay.: Lewis-Holt, 23-34; Abdulazî ed-Dûrî, *Dirâse fi sîreti'n-nebî ve muellifihâ Ibn Ishâk*, Bağdad, 1965; Rudolf Sellheim, "Prophet, Chalif, und Geschichte-die Muhammed-Biographie des Ibn Ishâq", *Oriens* 18-19, 1965-1966, 33-91; Jones, "Mukad-dime", 25-27; a. mlf., "Ibn Ishâq" md., *EP*, III, Leiden, 1971, 810b-811b; Gordon Darnell Newby, "An Example of Coptic Literary Influence on Ibn Ishâq's *Sîra*", *JNES* 31, 1972, 22-28; Sadun Mahmud el-Semuk, *Die historischen Überlieferungen nach Ibn Ishâq. Eine synoptische Untersuchung*, Frankfurt am Main, 1978; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 28b-c; Tevfik Fehd, "Problemes de typologie dans la *Sîra* d'Ibn Ishâq", *La vie du prophete Mahomet*, içinde, 67-75, yay.: Fehd; Raif Georges Khoury, "Les sources islamiques de la *Sîra* avant Ibn Hişâm (m. 213/834) et leur valeur historique, *La vie du prophete Mahomet*, içinde, 7-29, yay.: Fehd; W. Montgomery Watt, "the Reability of Ibn Ishâq's Sources", *La vie du prophete Mahomet*, içinde, 31-43, yay.: Fehd; Jarrar, *Prophetenbiographie*, 32-37, 82-85, 207, 208; Hâlidî, *Arabic Historical Thought*, 34, 39; Muhammed b. Abdullah Ebû Suaylık, *Muhammed ibn Ishâq: Imâmu ehli'l-meğâzî ve's-siyer*, Şam, 1994; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, index.]

kısmı eksik de olsa, parçalar ve özetler hâlinde değil, bir bütün olarak bu sahada bize ulaşan ilk eserdir.

- [76] Nihayet onun hayatı ve eserleri, bir bütün olarak Johann Fück'ün 1925 yılında Frankfurt -am-Main'de basılan *Muhammad ibn İshâq* adlı monografisinde ele alınmıştır. Aşağıdaki konu ile ilgili bilgilerde ben bu güzide çalışmayı kullandım ve gerekli gördüğüm yerlerde ona birtakım ilavelerde bulundum.

İbn İshâk da mevâlî asıllı bir soydan gelmektedir. Muhtemelen Arap asıllı bir Hristiyan olan İbn İshâk'ın dedesi Yesâr, H. 12 yılında Irak'ta vuku bulan Aynu't-temr istilas sırasında alınan diğer esirlerle birlikte Medîne'ye⁶⁰ gönderilmiş ve⁶¹ Kays b. Mahreme b. Abdilmuttalib ailesinin kölesi olmuş, İslam'ı benimsedikten sonra ise âzâd edilmiştir. Yesâr'in üç oğlu vardı, onlardan birisi olan İshâk, Sabîh⁶² adındaki bir mevlânın kızı ile evlenmiş ve bu eşi ona daha sonra meğâzî sahibi olacak olan Muhammed'i bahşetmiştir. Öyle anlaşıyor ki, Muhammed b. İshâk yaklaşık olarak H. 85 yılında doğmuştur. Bu olgudan, August Fischer'in de işaret ettiği gibi, İbn İshâk'ın kendilerinden doğrudan rivâyette bulunduğu râvîlerin tamamının H. 100 yılından sonra vefat etmiş olduğu sonucu çıkar. Diğer taraftan ise o, H. 90 yılında vefat etmiş olan meşhur Medîneli muhaddislerden bir topluluğu kendi râvîleri arasında zikretmez.⁶³ el-Vâkıdî tarafından da bu tarihle uyum içerisinde olan bir haber nakledilmiştir:

Muhammed b. İshâk, mescidin arka tarafında kadınlara yakın bir yerde otururdu ve rivâyet edildiğine göre o, kadınlarla

60 et-Taberî, *Târîh*, I, 2122:2-12; el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 247:9-10; Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 27 n. 2.

61 [İngilizce basılı metinden düşmüştür.]

62 el-Kastallânî, *İrşâdu's-sârî fî şerhi sahîhi'l-buhârî*, Kahire, H. 1327, IV, 328:23-29.

63 [Horovitz burada Fischer'in, Fück'ün *Muhammad ibn Ishâq* adlı eserinde zikredilen şeylerden vardığı sonuca atıf yapmaktadır. Bu argüman öyle görünüyör ki Fischer'in basılı hiçbir eserinde yer almamaktadır.]

birlikte gece sohbetine katılırdı. Bu durum Medîne vâlisi İsmâil b. Hişâm'a şikâyet edildi.⁶⁴ Bunun üzerine vâli Muhammed b. İshâk'ın saçlarını kısalttırdı -onun gür ve bakımlı saçları vardı- onu kırbaçlattı ve bir daha kadınlarla aynı yerde oturmasını yasakladı.⁶⁵

İsmail'in vâliliği H. 106 yılında 114 yılına kadar devam etmiştir, onun için İbn İshâk bu yıllarda yirmi-otuz yaşlarında olmalıdır.

İbn İshâk'tan önce gayretli bir hadis derleyicisi olan [77] babası, oğlunun eserinde çoğunlukla bir râvî olarak zikredilmektedir. Bu nedenle İbn İshâk, gençliğinden itibaren hadis rivâyetiyle meşgul olmak zorunda kalmış olmalıdır. Daha sonra sık sık Âsım b. Ömer, Abdullah b. Ebî Bekr ve ez-Zührî gibi en itibarlı mütehasşılara gidip gelerek bilgisini genişletmiştir. Onların her üçünü de eserinde kaynak olarak kullanmaktadır. Fakat aynı zamanda o, diğer her yerden haberleri elde etmek için çaba sarf etmiştir ve sadece Medîne'den yüz kadar râvî adı zikretmektedir.

İbn İshâk H. 115 yılında, özellikle Mısır'da⁶⁶ hadis tedrisini ilk kez gerçekleştiren Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128) derslerini dinlediği İskenderiye'ye gitmiştir.⁶⁷ İbn İshâk, genelde zannedildiği gibi, Mısır'dan doğrudan Irak'a gitmemiş; ancak Fück'ün de ihtimaliyetle belirttiği gibi, ilk önce anavatanı Medîne'ye gitmiş; muhtemelen bir ziyaret esnasında⁶⁸ hocası ez-Zührî H. 123 yılında⁶⁹ İbn İshâk'ı kendi dinleyicilerine takdim etmiştir. Ve H. 132 yılında İbn İshâk tekrar Medîne'yi ziyaret ettiğinde, orada Sufyân b. Uyeyne ile karşılaşmıştır.⁷⁰

64 *Fihrist*'te vâlinin adı zikredilmemektedir.

65 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VI, 400:13-16; *Fihrist*, 92:23-24.

66 Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 73 [= *Muslim Studies*, II, 77]; Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 30 n. 27.

67 İbn Hişâm, II, vii.

68 el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, [II, 283:11-13].

69 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 612:6-8 [(yay.: Abbâs), IV, 276:13-14].

70 el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, [II, 31:3-6].

Sonunda anayurdundaki huzuru bozulmuş, iki kişinin, Hişâm b. Urve ve Mâlik b. Enes'in düşmanlığına maruz kalmıştır. İbn İshâk birinci bölümde bir başlığı tamamen kendisine ayırdığımız Hişâm'ın babası Urve'nin⁷¹ hadislerini ez-Zührî ve Urve'nin hizmetçisi Yezîd b. Rûmân vasıtasıyla öğrenmiş ve o hadisleri kullanmaktan çok istifade etmiştir. ez-Zührî ve Yezîd'in yanı sıra, babasının derlediği materyal için kendisine çok şey borçlu olduğumuz Hişâm da İbn İshâk'ın eserinde, ara sıra onun râvîsi olarak görünmektedir. Fakat öyle görünüyor ki Hişâm, özel bir noktada İbn İshâk'ı güvene layık olmamakla damgalamıştır. İbn Kuteybe bu bağlamda şöyle diyor: "İbn İshâk, Hişâm'ın eşi Fâtıma b. Münzir'den hadis rivâyet ederdi. Hişâm bunu duyunca kabul etmedi ve şöyle dedi: 'Şu hâlde o, benim eşimin yanına gidiyordu, öyle mi?'"⁷² Bu anlatım çok benzer bir şekilde *Fihrist*'te de geçmektedir: "Muhammed b. İshâk, Hişâm'ın eşi Fâtıma'dan hadis rivâyet ederdi. Hişâm bu olayı duyunca, 'ne zaman onun yanına girdi ve ne zaman ondan hadis işitti?!' diyerek bu durumun yalan olduğunu ilan etti."⁷³

- [78] Yâkût tarafından rivâyet edilen Hişâm'ın cevabı biraz daha yumuşaktır: "O benim eşimin yanına gidiyordu ha?! O böyle demekle sanki bu durumu yalanlamak istemiştir."⁷⁴ Aslında, bir hadis derleyicisinin, hadisleri kadınlardan da alabildiği işitilmemiş bir şey değildir. Daha önce gördüğümüz gibi, aynı şekilde Urve gibi Medîne'nin eşrafından olan Abdullah b. Ebî Bekr, eşi Amra'nın hadisleri öğrencisine rivâyet etmesine hiçbir itirazda bulunmamıştır ve bu öğrenci de İbn İshâk'tan başkası değildir. Belki Hişâm da, kendisinden epey büyük olan ve İshâk'tan da yaklaşık otuz beş-kırk yaş daha büyük olan eşinin, İbn İshâk'a⁷⁵ haber-

71 Yukarıda, 15-19.

72 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 247:16-17 [(yay.: Ukkâse), 492:5].

73 *Fihrist*, 92:24-26.

74 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VI, 399:13-14.

75 İbn Hacer'e göre o, H. 48 yılında doğmuştur. Bkz. *Tehzîbu't-tehzîb*, XII, 444:17-19.

leri nakletmesine hiçbir itirazda bulunmamıştır. Bununla birlikte o, İbn İshâk'ın kendi evini ziyaret ettiğinden ve Fâtıma'dan hadis aldığından tamamen habersiz idi ve o bundan dolayı İbn İshâk'ın ifadesinin doğruluğundan şüphe etmiştir.

Meşhur *Muvatta'* müellifi Mâlik b. Enes'in İbn İshâk'a karşı olan düşmanlığı ise başka nedenlere dayanmakta idi. Ekseriyetle rivâyet edildiğine göre İbn İshâk kader görüşünü benimsemiş idi.⁷⁶ Ebû Zur'a'nın beyan ettiğine göre Düheym (ö. 245), Mâlik b. Enes'in İbn İshâk'a olan düşmanlığının nedeninin, onun kaderle ilgili görüşlerinden kaynaklandığını kendisine bildirmiştir.⁷⁷ İbn İshâk'ın, Mâlik'in ilminden nefret ettiğini açıkladığı söylenmektedir. İbn İshâk'ın öğrencisi olan Muhammed b. İdrîs, Mâlik'in cevabı ile birlikte İbn İshâk'ın ifadelerini bize şöyle nakletmektedir:

“Ben bir gün Mâlik b. Enes'le beraberken, bir adam ona Muhammed b. İshâk'ın şöyle dediğini nakletti: ‘Mâlik'in ilmini bana arz ediniz, ben onun baytarı/tabibiyim’ Bunun üzerine Mâlik ‘deccâllerden bir deccâl/deccâlün mine'd-decâcile’ olan şu herife bakınız! Mâlik'in ilmini bana arz edin diyor-muş’ dedi.” Her şeyden önce Mâlik'in cevabının dilsel yönüne dikkat eden râvî şöyle diyor: “Daha önce ben”⁷⁸ “deccâl” kelimesini “decâcile” şeklinde çoğul olarak kullanan hiç kimseyi görmemişim.⁷⁹

76 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 301 [(yay.: Ukkâşe), 625:14-15].

77 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, 42-43:1; Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 20 n. 40. [İbn İshâk'ın kaderî olduğuna dair bkz. van Ess, *Theologie und Gesellschaft*, II, 666, 675-677.]

78 Yani haberin râvîsi.

79 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, [VI], 400:16401:1. [Ayrıca krş. el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, III, 32:1-5. Son cümle Yâkût'un eserinde şu şekildedir: “Daha önce ben ‘deccâl’ kelimesinin çoğulunu kullanan hiç kimseyi görmedim.” Aslında bu hakaret son derece ağır bir hakarettir. Hiçbir deccal'in Medîne'ye giremeyeceğine dair hadisler vardır. Bkz. Wensinck, *Concordance*, II, 111a; IV, 3b. Eğer İbn İshâk bir deccal ise Medîne'den sürülmesi gerekir.]

[79] Öyle görünüyor ki, hocası ez-Zührî'nin aksine İbn İshâk, Şam sarayıyla hiçbir ilişkiye girmemiştir. Belki de bu ailenin H. 132 yılında iktidardan düşmesi ve Abbâsîlerin iktidara gelmesi, İbn İshâk'ın anavatanını terk etmesi için ilave bir neden teşkil etmiştir. Her hâlükârda biz onun Medîne'den Kûfe'ye, Cezîre'ye, Rey'e ve vefat edene kadar orada kaldığı söylenen Bağdat'a gittiğini iştirmektediriz.⁸⁰ Başka bir rivâyet, onun bu bölgelerdeki ikâmeti hakkında bize daha ayrıntılı malûmat vermektedir:

Muhammed b. İshâk, Abbâs b. Muhammed ile birlikte Cezîre'de kaldı.⁸¹ Sonra İbn İshâk, Hîre'de olan Ebû Ca'fer el-Mansûr'un⁸² yanına gitti ve onun için *meğâzî*'yi yazdı. Bu nedenle Kûfe halkı ondan rivâyet aldı.⁸³ Nitekim Cezîre halkı da vâlileri Abbâs b. Muhammed ile birlikte orada kalıyorken ondan rivâyet almışlardı. Sonra İbn İshâk Rey'e gitti.⁸⁴ Orada Rey halkı onun derslerini dinlediler. Bu bölge halkından ondan rivâyet edenlerin sayısı, Medîne halkından ondan rivâyet edenlerin sayısından çoktur. Sonra Bağdat'a gitti ve vefat edene kadar orada kaldı.⁸⁵

İbn İshâk H. 150 veya 151 yılında⁸⁶ Bağdat'ta vefat etti ve Hayruzân kabristanına defnedildi.⁸⁷

İbn İshâk'ın *Kitâbu'l-meğâzî*'sini halîfe için telif ettiğini söyleyen bu rivâyet, hiçbir surette onun eserini halîfeden gelen bir görevlendirme üzerine telif ettiği anlamına gelmez. Çünkü İbn İshâk tarafından zikredilen kendi râvîlerinin listesi, onun eserini Mısır'da derlediği hadislerle dayanmakla birlikte, daha çok Medîne'de derlediği hadis-

80 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 67:17-18.

81 Abbâs b. Muhammed H. 142 yılında orada vâlî idi.

82 İktidar yılları H. 136-158 arasındır.

83 [Arapça metinde "ve semia minhu ehlu'l-cezîre" şeklindedir.]

84 Veliâht Mehdî, H. 151 öncesinden beri orada yaşamakta idi.

85 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, [VI], 399:15-19; Krş. İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 247:15-16 [(yay.: Ukkâşe), 492:2-3].

86 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 67:18.

87 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VI, 399:9.

lere dayanarak telif ettiğini göstermektedir; diğer taraftan o hiçbir yerde Iraklı râvîlerin adını zikretmemektedir. Besbelli ki eser, İbn İshâk en son atalarının yurdunu terk ettiğinde tamamlanmıştı ve aynı zamanda biz İbn İshâk'ın eserini rivâyet eden bir Medîneli bilmekteyiz ki, o da İbrahim b. Sa'd'dır (ö. 184). Buna rağmen, İbn İshâk'ın halîfenin hatırı için eserinde bazı ilave değişiklikler yaptığı veya halîfeyi gücendirebileceğinden korktuğu pasajları örtbas ettiği yine de farz edilebilir.

Bununla birlikte diğer taraftan biz, İbn İshâk'ın eserinin [80] de, hatırlatılması Abbâsî halîfesinin hiç de hoşuna gitmeyecek bir hâdiseden bahsettiğini kesin olarak söyleyebiliriz. Bu hâdis, halîfenin soyunun atası olan Abbâs'ın Peygamber'e karşı Mekkelilerin yanında yer alarak oynadığı roldür. Bu rolü İbn İshâk açık bir dille ifade etmekte ve Abbâs'ı Bedir esirleri arasında zikretmektedir.⁸⁸ Abbâs tarafından oynanan bu rolün, İbn İshâk tarafından kabul edilen ve İbn Abbâs'a dayanan bir rivâyete göre, Abbâs'ın Peygamber'e karşı kendi arzusu olmaksızın savaştığı⁸⁹ ve Abbâs'ın bir mevlâsına dayanan başka bir rivâyete göre, her ne kadar açıkça Müslüman olduklarını ifade etmeseler de,⁹⁰ hem onun hem de karısının uzun zamandan beri Müslüman oldukları olgusu ile yumuşatıldığı doğrudur. İbn İshâk'ın daha önce adı geçen Medîneli öğrencisi İbrahim b. Sa'd'ın, Abbâs'ın esir alındıktan sonra yeğeninin peygamberliğini itiraf ettiğini bildiren ifadeyi rivâyet etmiş olmasından dolayı, İbn İshâk'ın bu hafifletilmiş ifadeleri, ilk defa Abbâsî sarayının etkisi altında eserine sokuşturmuş olma ihtimali yoktur.⁹¹ Fakat İbn İshâk'ın bu ifadeleri,

88 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI.1, 7:5-11; et-Taberî, *Târîh*, I, 1341:1-7, 1344:9-1345:6.

89 İbn Hişâm, I.1, 446:9-10; İbn Sa'd, [IV.1], 5:10-18; et-Taberî, *Târîh*, I, 1323:4-11.

90 İbn Hişâm, I.1460:12-17; et-Taberî, *Târîh*, I, 1338-1339:9.

91 İbn Sa'd, IV.1, 7:23-8:9.

ilk defa onun anavatanını terk ettiği esnada onun eserine sokuşturulmuş olsa bile, yine de İbn İshâk işi, daha sonra İbn Hişâm ve el-Vâkıdî'nin yaptığı gibi, Abbâs tarafından Bedir'de oynanan rolün örtbas edilmesine razı olacak kadar ileri götürmemiştir.⁹²

İbn İshâk'ın eseri *Kitâbu'l-meğâzî* adını taşımakta olup,⁹³ esasında *el-Mübtede'*, *el-Meb'as* ve *el-Meğâzî*⁹⁴ diye üç bölüme ayrılmış idi. Bu bölümler sırası ile vahyin İslam öncesi tarihini, Peygamber'in gençliğini ve Mekke'deki faaliyetlerini ve son olarak da Medîne dönemini incelemektedir. Eser orijinal hâli ile bir bütün olarak bize ulaşmamıştır.

- [81] Matbu katalogdan, eseri orijinal hâli ile içerdiği zannını uyandıran, eserin İstanbul Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan bir el yazma nüshası, yaptığım kısa bir inceleme neticesinde bana bu nüshanın İbn Hişâm'ın bir nüshası olduğu intibahını vermiştir.⁹⁵ Bununla birlikte, eserin Wüstenfeld (Göttingen, 1859) tarafından gerçekleştirilen baskısında ve yine Bulâk baskısında da yer alan bu nüsha, et-Taberî ve diğer tarihçilerin eserlerinde muhafaza edilen birçok parçalarla birlikte, eserin orijinal hâlindeki planının net bir tablosunu çizmemiz için bize imkân vermektedir. İbn İshâk'ın eserini, onun doğrudan öğrencisi Bekkâî'den (ö. 183) rivâyet eden İbn Hişâm'ın (ö. 218) bizzat kendisi mukaddimedede, İbn İshâk'ın eserinde ne gibi de-ğ-

92 İngilizce yazılı metinden düşmüştür.

93 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 276:10-11; VII.2, 81:1-2; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 247:14 [(yay.: Ukkâşe), 492:2]; Fück, *Muhammed ibn Ishâq*, 34 n. 1. [Bu pasajların bazıları İbn İshâk'ın özel bir başlıkla *Kitâbu'l-meğâzî* derlemeyi amaçladığını kanıtlarken, "ravâ el-meğâzî" gibi ifadeler, herhangi bir kitaptan, en azından *Kitâbu'l-meğâzî* adlı bir kitaptan değil de, yalnızca "meğâzî ile ilgili hadisler rivâyet etti" anlamına gelebilmektedir.]

94 Fück, *Muhammed ibn Ishâq*, 34 nn. 5-6, bu işaretlerin olduğu pasajları aktarmaktadır.

95 [Krş. Horovitz, "Aus den Bibliotheken von Kairo, Damascus und Konstantinopel (Arabische Handschriften geschichtlichen Inhalts), *MSOS* 10, 1907, 14 n. 7.]

şiklikler yaptığını beyan etmektedir.⁹⁶ Nitekim İbn Hişâm, Âdem'den İbrâhîm'e kadar olan Kitâb-ı Mukaddes (ehl-i kitap) tarihine yer vermemiş ve İsmâîl'in soyundan sadece Peygamber'in doğrudan dedeleri olan şahısların isimlerini zikretmiştir. Ayrıca, İbn İshâk tarafından kaydedilen ve içerisinde Peygamber'in zikredilmediği, Kur'an tarafından kendilerine hiçbir şekilde işaret edilmeyen ve İbn İshâk'ın eserinde rivâyet edilen başka herhangi bir konu için ne bir gereklilik ne bir açıklama ne de bir teyit ifade eden bazı hikâyeleri eserden çıkarmıştır. O, bütün bu kırpmaları eserin hacmini küçültmek için yapmıştır. Bununla birlikte, değişik nedenlerle yapılan başka kırpmalar da vardır. İbn Hişâm, sorduğu şiir mütehasşislerinden hiç birisinin bilmediği kasîdeleri, buna ilaveten zikredilmesi hoş olmayacak veya bazı insanları üzecek birtakım iddiaları ve son olarak hakikatte İbn İshâk'a atfedilen fakat Bekkâî'nin bilmediği rivâyetleri eserden çıkarmıştır. Aynı zamanda İbn Hişâm birtakım düzeltmeler ve dil ve neseple ilgili pek çok ilaveler yapmıştır. Bununla beraber, bunların kendisi tarafından eklendiğine her zaman işaret etmemiştir. Ancak bununla birlikte o, metinde hiçbir değişiklik yapmamıştır ve onun istinsah ettiği nüsha, sadece her defasında eserden çıkardığı bazı şeylerin yerini gösterdiği işaretleri içermektedir.⁹⁷ Ancak buna rağmen biz, İbn İshâk'ın eserinin diğer eserlerde muhafaza edilen parçalarının yardımı ile İbn Hişâm tarafından yapılan kırpmaların büyük bir bölümünü yeniden oluşturacak ve böylece onun nüshasındaki boşluğu dolduracak bir konuma sahibiz. Ezrakî, yine İbn Hişâm'da eksik olan Mekke'nin kadim tarihi ile ilgili pek çok rivâyeti muhafaza etmişken, özellikle ehl-i kitap peygamberleri ile ilgili bölümü büyük oranda muhafaza etmiş olan et-Taberî hem *Tefsîr*'inde hem de *Târîh*'inde İbn İs-

96 İbn Hişâm, I.1, 4:2-11.

97 [İngilizce basılı metinde bir kelime eksikti.]

hâk'ın eserinin *el-Mübtede'* kısmına ait bu bölümlerinden pek çok iktibası vermektedir.⁹⁸

- [82] İbn Hişâm'ın mukaddimesinden şu sonuç çıkmaktadır: Onun, İbn İshâk'ın eserinin *el-Mübtede'* kısmında yaptığı bu çok önemli kırpmalara kıyasla, eserin *el-Meğâzî* kısmında yaptığı kırpmalar uygun fakat önemsizdir. Ancak burada da bize eksiklikleri tamamlama imkânı sunan et-Taberî, herkesten üstün bir konuma sahiptir. Mesela o, daha önce gördüğümüz gibi, İbn Hişâm'ın "bazı insanlar" korkusu ile -yani rivâyeti aldığı takdirde yönetimdeki ailenin hoşuna gitmeyeceği korkusu ile- eserden çıkardığı Abbâs'ın Bedir'de⁹⁹ esir alınması ile ilgili rivâyeti muhafaza etmiştir.

İbn Hişâm'ın eserinde yer almayan iktibaslarda muhafaza edilmiş olan bu bilgilere dikkatimizi yöneltirsek, İbn İshâk'ın eserinin aşağıdaki şekilde olduğu sonucuna ulaşırız.

a. *el-Mübtede' (Câhiliye Tarihi)*:¹⁰⁰ Eserin bu kısmı kendi içerisinde dört bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm, dünyanın yaratılmasından İshâ'ya (as.) kadar geçen süre içerisindeki İslam öncesi vahyi konu edinmektedir. İbn Hişâm'daki bu bölüm, kısaltma için yapılan makaslamalardan çok zarar görmüştür. İbn İshâk eserinin her yerinde kronolojik hesaplamalara önem verdiğinden dolayı, bu bölüm için de böyle hesaplamalar hazırlamıştır. Bölümün telifinde faydalanan

98 [Bu eserin her ikisi de diğer kaynaklar kadar, Newby tarafından *el-Mübtede'* kısmını yeniden inşa çabasında kullanılmıştır.]

99 et-Taberî, *Târîh*, I, 1341:1-7. İbn İshâk'ın orijinal eserinden yapılmış diğer müelliflerdeki alıntılar için bkz. Fück; *Muhammad ibn Ishâq*, [36-37] nn. 22-32.

100 [İbn Hişâm ve diğer eserlerdeki iktibaslardan yola çıkarak bu eserin yeniden inşa çabası hakkında bkz. Gordon Darnell Newby, *The Making of the Last Prophet: a Reconstruction of the Earliest Biography of Muhammad*, Kolombiya, SC, 1989. Bu eser hakkında yazılmış değerlendirmeler için bkz. *el-Kantara* 23, 1992, 287-290; Lawrence I. Conrad, "Recovering Lost Texts: Some Methodological Issues", *JAOS* 113, 1993, 258-263.]

kaynaklar olarak Kur'an'ın yanı sıra, Vehb b. Münebbih ve İbn Abbâs'ın hadisleri, Yahudi ve Hristiyan yazarların ifadeleri ve Kitâb-ı Mukaddes'in bizzat kendi metni dikkat çekmektedir. Bu bölümde Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan şahsiyetlerin yanı sıra, Kur'an'ın açıklamalarına göre Allah'ın kendilerine peygamberler gönderdiği Âd ve Semûd ile Kur'an'da zikredilmeyen Tasmâ ve Cedîsa gibi Arap kavimleri de görülmektedir. İbn Hişâm'da hülâsası muhafaza edilmiş olan ve et-Taberî'den¹⁰¹ daha ileri düzeyde tamamlanabilecek durumda olan *el-Mübtede'* kısmının ikinci bölümü, Yemen'in İslam öncesi çağlardaki tarihini ele almaktadır. Kur'an'ın incelenmesi, Yemen'in İslam öncesi tarihi ile meşgul olmaya yol açmıştır. *Ashâbu'l-uhdûd*'dan bahseden Kur'an'ın 85. sûresi olan Burûc sûresi, Yahudilik ve Hristiyanlığın Güney Arabistan'a yayılmasını incelemeye fırsat vermiştir.

Çünkü Müslümanlar 105. Sûre olan Fil sûresinde Mek- [83] ke'ye ve oradaki mabede saldırısını devam ettirmesine ilâhî bir hükümle engel olunan Yemen'in Habeşistan vâlisi Ebrehe'nin ordusunu öğrenmek isterken; geleneksel açıklama (rivâyet tefsirleri) bu âyetlerde (Burûc sûresindeki âyetlerde) Yahudi kralı Zû Nüvâs'ın iktidardan düşmesine bir işaret görmektedir. *el-Mübtede'* kısmının üçüncü bölümü, Arap kabîlelerini ve onların puta tapıcılıklarını;¹⁰² dördüncü bölüm ise Peygamber'in doğrudan dedelerini ve Mekkelilerin inançlarını ele almaktadır.¹⁰³ Genellikle, *el-Mübtede'*de nadiren isnad yer almaktadır ve bu isnadlar da daha çok ilk kısımlarda görülmektedir.¹⁰⁴

101 et-Taberî, *Târîh*, I, 801-858.

102 İbn Hişâm, I.1, 49:9-70.

103 İbn Hişâm, I.1, 70:1-10.

104 [İbn İshâk'ın isnad kullanımı ile ilgili olarak bkz. Robson, "Ibn Ishâq's Use of the *Isnâd*", 449-465; Watt, "The Materials Used by Ibn Ishâq", 23-24; a mlf., "The Reliability of Ibn Ishâq's Sources", 31-43; Schoeler, *Charakter und Authentie*, 124-131, 137-144.]

b. el-Meb'as: Peygamber'in (sav.) Mekke'deki hayatını, hicreti ve muhtemelen onun Medîne'deki faaliyetlerinin ilk yılını kapsamaktadır. Bu kısımda isnadlar çoğalmakta ve İbn İshâk esas olarak Medîneli üstatlarının kronolojik bir sıra içerisinde ayrıntılarıyla anlattığı rivâyetlerine dayanmaktadır. Çoğunlukla o, haberlerin içeriklerini ihtiva eden bir özet, ferdî haberlerden önce sunmaktadır. Bu bölümde, isnadlı veya isnadsız olarak yazdığı kıssaların yanı sıra, daha sonraki meğâzî derleyicilerinin hiç birisinin tedvin etmediği ve yalnızca İbn İshâk'ın tedvin ettiği bir belge de yer almaktadır. İbn İshâk'ın tedvin ettiği bu belge, "Medîne Anayasası"¹⁰⁵ olarak adlandırılan Peygamber'in Medîneli kabîlelerle yaptığı meşhur sözleşmedir. Ayrıca bu bölümde, pek çok liste de yer almaktadır ki,¹⁰⁶ bu listeler şunlardır: İlk Müslümanların listesi, Habeşistan'a hicret eden Müslümanların listesi, Ensâr'dan ilk Müslümanların listesi, birinci ve ikinci Akabe biatlerine katılanların listesi, Muhâcirlerin ve Medîne'de onları karşılayan Ensâr'ın listesi ve Peygamber'in aralarında kardeşlik tesis ettiği Ensâr ve Muhâcirlerin listesi.¹⁰⁷

105 İbn Hişâm, I.1, 341:3-344:4. Bu belgeye tekrar sadece İbn İshâk'ı takip ederek *Uyûnu'l-eser*'inde İbn Seyyidinnâs yer vermektedir. Bkz. Wensinck, *Mohammed en de Joden te Medina*, Leiden, 1908, 82, [çev. Wolfgang Behn, *Mohammad and the Jews of Medina*, Feriburg im Breisgau, 1975, 61. Ayrıca bkz. Julius Wellhausen, "Muhammeds Gemeindeordnung von Medina", *Skizzen und Vorarbeiten* adlı eseri içerisinde, IV, 65-83; Caetani, *Annali dell'Islam*, I, 391-408, 43-49 h. 1; W. Montgomery Watt, *Mohammad at Medina*, Oxford, 1956, 221-260; R.B. Serjeant, "The Constitution of Medina", *IQ* 8, 1964, 3-16; a. mlf., "The *Sunnah Jâmi'ah*, Pacts with the Yathrib Jews, and the *Tahrîm* of Yathrib: Analysis and Translation of the Document Comprised in the So-Called Constitution of Medina", *BSOAS* 41, 1978, 1-42; Moshe Gill, "The Constitution of Medina: a Reconsideration", *IOS* 4, 1974, 44-66; Uri Rubin, "The Constitution of Medina: Some Notes", *SI* 62, 1985, 5-23; R. Stephen Humphreys, *Islamic History: a Framework for Inquiry*, gözden geçirilmiş baskı, Princeton, 1991, 92-98.]

106 [Krş. Sellheim, "Prophet, Chalif und Geschichte", 73-75].

107 İbn Hişâm, I.1, 162:1-165, 208:7-215:10, 287:4-19, 288:2-289:7, 305:5-313:7, [321:5-323:5], 344:6-16.

c. *el-Meğâzî*: Bu bölüm, müşrik Arap kabîleleri ile ilk [84] savaşın başlamasından, vefat edene kadar geçen süre zarfındaki Peygamber'in Medîne'deki hayatının tarihini kapsamaktadır. Bölümün her tarafında fiilî savaşlar ağır basmakta ve bunların yanı sıra sadece Peygamber'in son hastalığı ve vefatı ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Buradaki temel kural isnadın kullanılmasıdır ve İbn İshâk'ın râvîleri, Medîneli üstatlarıdır. Bunların başında ise ez-Zührî, Âsım b. Ömer ve olayların tarihsel sıralamasında kendisine minnettar olduğu Abdullah b. Ebî Bekr gelmektedir.¹⁰⁸ Bununla birlikte İbn İshâk, onlardan ve diğerlerinden derlemiş olduğu materyali, başka râvîlerden aldığı haberleri, özellikle de olaylara katılan kadın ve erkeklerin akrabalarından aldığı rivâyetleri eklemek suretiyle oldukça artırmıştır.¹⁰⁹ İbn İshâk fiilî savaşların (*meğâzî*) takdimi için sabit bir plan kullanmakta olup, önce olayın muhtevasını içeren geniş bir özet sunmakta, sonra da bunun peşi sıra en güvenilir üstatlarının sözlerinden oluşan toplu haberleri sunmakta, en sonunda ise bu ana haberi, diğer kaynaklardan derlediği ferdî haberlerle tamamlamaktadır. *el-Meğâzî*'de de bol miktarda listeler vardır. Mesela o Bedir'de savaşanların, orada öldürülenlerin ve esir alınanların, Uhud'da, aynı şekilde Hendek'te, Hayber'de, Mûte ve Tâif'te öldürülenlerin listesini ve Habeşistan'dan dönen muhacirlerin listesini kaydetmiştir.¹¹⁰

Fück, İbn İshâk'ın on beş öğrencisinin adının yer aldığı bir liste oluşturmuştur ki,¹¹¹ bu liste bu öğrencilerin üstatlarının eseri *Kitâbu'l-meğâzî*'yi rivâyet ettiklerine delil

108 [Krş. Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 232-233.]

109 Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, [43, 44], nn. 74, 82. Bu bölümdeki isnad ile ilgili tüm açıklamaları yapar.

110 İbn Hişâm, I.2, 607:1-611:13, 697:17-698:18, 768:16-769:13, 781:9-788:12, 801:18-802:8, 875:11-876:3.

111 Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 44.

olarak kullanılabilir.¹¹² Onlardan sadece birisi, daha önce adı geçen İbrahim b. Sa'd, İbn İshâk'ın Medîne'deki öğrencisidir. Diğerlerinin tamamı ise onun, Peygamber'in hayatı hakkındaki bu eserini Kûfe, Rey ve Bağdat'ta tanımışlardır.

- [85] Onun öğrencileri tarafından rivâyet edilen metinler arasında bizim bildiğimiz en meşhuru, İbn Hişâm'ın dayandığı Bekkâî nüshasıdır. Diğer taraftan et-Taberî'de muhafaza edilmiş olan parçaların çoğu, Seleme b. Fadl'a (ö. 191) dayanmaktadır. Mr. F. Krenkow tarafından bana gönderilen gerçekten hoş bir mesajdan çıkardığım sonuca göre, şu an Haydarâbâd'da basılmakta olan el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *Müstedrek'i meğâzî* ile ilgili bölümde İbn İshâk'ın eserinden yapılmış çok sayıda iktibas içermektedir ki,¹¹³ el-Hâkim en-Neysâbü'rî, İbnu'l-Esîr'in *Üsdü'l-ğâbe*'inde ve İbn Hacer'in *İsâbe*'sinde yaptığı gibi, çoğunlukla bu iktibasları Yûnus b. Bukeyr (ö. 199) nüshasından almıştır.¹¹⁴ İbn İshâk'ın eserinden muhafaza edilen en geç iktibaslar, öyle görünüyor ki, İbn Hacer'in eserinde bulunan bu iktibaslardır.¹¹⁵ Fakat İbn Hişâm'ın nüshasının şöhretinin yaygınlığı uzun zamandan beri orijinal nüshaya olan ihtiyacı azaltmıştır. el-Ya'kûbî (ö. yaklaşık 300) bile İbn Hişâm'ın nüshasını kullanmaktadır.¹¹⁶

İbn İshâk'ın en büyük üstadı ez-Zührî'dir ve çoğu zaman aralarındaki kişisel ilişkiyi İbn İshâk isnad şeklinde ifade

112 [İbn İshâk'ın eserinin rivâyetinde rol alan altmış bir öğrencisi ile ilgili olarak bkz. Mûsâ et-Terâbişî, *Ruvâtu Muhammed b. İshâk b. Yesâr fi'l-meğâzî ve's-siyer ve sâiri'l-merviyât*, Beyrut-Şam, 1414/1994, bu eserin bir özeti olan yine aynı yazarın şu eserine bkz. "Ruvâtu'l-meğâzî ve's-siyer an Muhammed b. İshâk", *MMIA* 56, 1981, 533-609.]

113 [Krş, Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Mustedrek ala's-sahihayn*, yay.: Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut, 1411-1415/1990-1995, III, 21.1-63.]

114 [Bu düzeltmenin iki varyantı basılmıştır. Bkz. İbn İshâk, *Sîre*, yay.: Muhammed Hamîdullah, Rabat, 1976; *Kitâbu's-siyer ve'l-meğâzî*, yay.: Sühayl Zekkâr, Şam, 1398/1978. Ayrıca bkz. Miklos Muranyi, "İbn İshâq's *Kitâb al-maghâzî* in der *Riwâya* Yûnus b. Bukair. Bemerkungen zur frühen Überlieferungsgeschichte", *JSAI* 14, 1991, 214-275.]

115 Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 34 n. 8.

116 Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 32.

etmekte ve “Bana Muhammed b. Müslüm ez-Zührî rivâyet etti” veya “İbn Şihâb ez-Zührî'ye sordum” demektedir. Ya da İbn İshâk şöyle der: “ez-Zührî bana şöyle dedi...İnsanların bana rivâyet ettiklerini senin için derledim”.¹¹⁷ Ayrıca İbn İshâk, kendisine Mısır'da Yezîd b. Ebî Habîb'in rivâyet ettiği ve Peygamber'in değişik krallara gönderdiği elçilerle ilgili olan bir belgeyi, içindeki ifadelerin sıhhatini tahkik etmesi için ez-Zührî'ye göndermiştir. ¹¹⁸ İbn İshâk'ın şeyhleri arasında ez-Zührî, Âsım ve Abdullah b. Ebî Bekr'in yanı sıra, ez-Zübeyr ailesinin mensupları önemli bir şekilde zikredilmeyi hak etmektedirler.

İbn İshâk pek çok rivâyet için sadece kendisine Urve'nin [86] hadislerini rivâyet eden Yezîd b. Rûmân'a¹¹⁹ değil, fakat aynı zamanda hem ez-Zübeyr ailesinin diğer mevlâlarına,¹²⁰ hem de ailenin akrabalarına, Urve'nin oğulları Hişâm ve Yahya'ya,¹²¹ Urve'nin yeğenleri Ömer b. Abdullah¹²² ve Muhammed b. Ca'fer'e¹²³ ve son olarak da Urve'nin yeğeni-nin oğlu Yahyâ b. Abbâd b. Abdillâh'a şükran borçludur.¹²⁴

İbn İshâk başvurduğu hadis, tefsir -onun bu sahada en başta gelen hocası, mevâlîden olan Muhammed b. Ebî Muhammed'dir¹²⁵- ve meğâzî âlimlerinin yanı sıra; Yahudi, Hristiyan ve Fârisî gelenekleri hakkında bilgi elde etmek istediği zaman gayrimüslim âlimlere de başvurmuştur. Bu

117 İbn Hişâm, I.1, 5:9-10, 259:16-17; I.2731:6, 755:5-7, 779:2-4; Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 10 n. 8.

118 İbn Hişâm, I.2, 972:1-4; et-Taberî, *Tarih*, I, 1560:6-10.

119 ez-Zehabî/Fischer, *Biographien*, 84:13-85:6; İbn Hacer, *Tehzîbu't-teh-zîb*, XI, 325:5.

120 Vehb b. Keysan, İbn Hişâm, I.1, 151:16'da; İsmail b. Ebî Hâkim, aynı eser I.1, 154:7'de.

121 İbn Hişâm, I.1, 202:11, 205:11-12, 277:11-12, 413:17.

122 İbn Hişâm, I.1, 277:3-4, 413:17.

123 İbn Hişâm, I.1, 348:4-5, 471; I.2, 791:6-7, 797, 809:8, 820:18, 825, 981:14.

124 İbn Hişâm, I.1, 447, 461:14-15, 465:16-17, 480:7-8; I.2, 570:2, 680:2, 794:13, 815:14-15.

125 Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 29 n. 22.

nedenle o “İlk ehl-i kitaptan bazı ilim ehli kimseleri” veya “Tevrat ehlini” ve “Acemden haberler rivâyet eden kimseleri” râvîleri arasında zikretmektedir.¹²⁶ Öyle görünüyor ki, Medîneli âlimler arasında bu tür ifadeleri kabul eden tek kişi odur ve bu yüzden daha sonra kınanmıştır. Oysa Güney Arabistan’da Vehb b. Münebbih, İbn İshâk’tan önce bu gibi gayr-i İslami bilgileri tereddüt etmeden almıştır. Üstelik İbn İshâk birçok defa Vehb’i ehl-i kitapla ilgili kıssalar için kendi râvîsi olarak zikretmektedir ve Muğîra b. Ebî Zebîd, Vehb b. Münebbih’in ifadelerini kendisine ulaştıran kişidir.¹²⁷ İbn İshâk, Vehb’in dışında Eski ve Yeni Ahid’den lafzî tercüme hâlinde pasajlar veren en eski Arap müellif olarak görünmektedir. Nitekim o Tekvin’den bir pasajı (50:22) “Tevrat’ta söylendiğine göre”¹²⁸ ifadeleri ile yine Tekvin 4:9-16’dan bir pasajı “ehl-i Tevrat’ın söylediğine göre”¹²⁹ ifadeleri ile ve Yuhanna 15:23-16:1’den bir pasajı “havari Yuhanna’nın ortaya koyduğuna göre” gibi kesin ifadelerle sunmaktadır.¹³⁰

- [87] Eğer İbn İshâk aynı zamanda Yunanca “Paraclete” kelimesi yerine *el-menehhamannâ* kelimesini koyuyorsa, bu durum göstermektedir ki, kendisine rivâyet edilen pasaj Palestinian-Christian denen tercüme ile uyum içerisindedir.¹³¹ Bazı nesep listeleri de Kitâb-ı Mukaddes metni ile çok yakın

126 et-Taberî, *Târîh*, I, 121:1, 140:12-13, 189:18, 212:11-12, 413:13, 737:6-7; İbn Hişâm, I.1, 197:8-9. Ayrıca krş. Goldziher, *Richtungen*, 90.

127 Fück, *Muhammad ibn Ishâq*, 29.

128 et-Taberî, *Târîh*, I, 413:18-19.

129 et-Taberî, *Târîh*, I, 141:16.

130 İbn Hişâm, I.1, 149:15-150:5. [Krş. Anton Baumstrak, “Eine altarabisches Evangelienübersetzung aus dem Christlich-Palästinensischen”, *ZS* 8, 1932, 201-209; Alfred Guillaume, “The Version of the Gospels used in Medina ca. A.D. 700”, *Al-Andalus* 15, 1950, 289-296; Joseph Schacht, “Une citation de l’Evangile de St. Jean dans la *Sîra* d’Ibn Ishâq”, *Al-Andalus* 16, 1951, 489-490; Sidney H. Griffith, “The Gospel in Arabic: an Inquiry into its Appearance in the First Abbasid Century”, *OC* 69, 1985, 137-143.]

131 Nöldeke/Schwally, I, 9.

benzerlik arz etmektedir. Nitekim İsmâîl'in oğullarının listesi Tekvin 25:13-16 ile kelimesi kelimesine uyuşmaktadır.¹³² İbn İshâk tarafından verilen listeler, risâleler ve diğer belgeler, elde etmiş olduğu nüshalardan çoğunlukla isnadsız olarak verilmektedir.¹³³ Ancak, Peygamber'in bir mektubunun bir nüshası -daha önce gördüğümüz gibi- büyük dedesine verilmiş olan ve ailesinde muhafaza edilmiş olan İbn İshâk'ın hocası Abdullah b. Ebî Bekr,¹³⁴ bu vesikalardan bir mecmua derlemiştir ve onun öğrencisi İbn İshâk bunları sadece hocasından rivâyet etmektedir.¹³⁵ Aynı şekilde İbn İshâk, Mısırlı hocası Yezîd b. Ebî Habîb'den rivâyet ettiği vesikalardan diğer bir parça sunmaktadır.¹³⁶

İbn İshâk'tan öncekiler, kendi mecmularına nesir hâlindeki rivâyetlerin ve belgelerin yanı sıra şiirleri de dahil etmişlerdir. Bununla birlikte onlardan hiç birisi tahminimize göre bunu İbn İshâk'ın yaptığı oranda yapmamıştır.¹³⁷ *Fihrist* müellifi şöyle rivâyet etmektedir:

Söylendiğine göre, İbn İshâk için şiirler üretiliyor ve kendisine getiriliyordu. Kendisinden bu şiirleri siyer sahasındaki eserine koyması isteniyordu¹³⁸ ve o da bunu yapıyordu. Eserine aldığı şiirler yüzünden şiir râvîleri arasında rezil rüsva olmuştur.¹³⁹

132 İbn Hişâm, I.1, 4:13-16.

133 İbn İshâk bunun, Peygamber'in bir kabîleye yazdığı bir mektup olduğunu söyler: "*ve-ketebe lehum kitâben ve hüve indehum*" Bu gibi dokümanlar için bkz. Michael Lecker, "On the Preservation of the Letters of Prophet Muhammad", *History and Historiography* içerisinde, yay.: Conrad.

134 [Bu gibi noktaların tartışması için bkz. Lecker, "On the Preservation of the Letters of Prophet Muhammad".]

135 İbn Hişâm, I.2, 955:16-957:9, 959.15-960:1, 961:3-962.14, 965:15-20; et-Taberî, *Târîh*, I, 1717, 1724, 1727, 1748.

136 İbn Hişâm, I.2, 962.15-963:1; et-Taberî, *Târîh*, I, 1740:10-18.

137 [Bu konuyu krş. Horovitz, "Die poetischen Einlagen der *Sîra*", 308-312.]

138 [İngilizce metinde "he then offered"; ayrıca bkz. *Fihrist*, 72:26.]

139 *Fihrist*, 92.24-27; Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, [VI, 401.4-6].

- [88] İbn İshâk'ı bu aynı kusurla daha önce Muhammed b. Selâm el-Cumahî (ö. 231) de suçlamıştır. Cumahî, İbn İshâk'ın şiir âlimi olmadığını ve kendisine şiirle ilgili ne getirilirse onları kabul ettiğini söyleyerek kendisini savunduğunu da sözlerine eklemiştir. Bununla birlikte, birtakım şiirleri genel olarak bir tek şiir bile söylememiş olan erkeklere ve hatta erkeklerden ziyade kadınlara atfetmesinin mazereti bu şekilde olmamalıydı. Hatta İbn İshâk, tarih sahnesinden silinmelerinin üzerinden geçen binlerce yıllık süre zarfında kimlerin muhafaza ettiğini kendisine sormaksızın Âd ve Semûd kavimlerinden şiirler verecek kadar işi ileri boyutlara taşımıştır.¹⁴⁰ Doğrusu et-Taberî, İbn İshâk'ın eserine aldığı Âd ve Semûd zamanından bazı şiirler muhafaza etmiştir.¹⁴¹ İbn Hişâm da, İbn İshâk'ın eserinde zikrettiği şiirlerin büyük çoğunluğunun hiçbir şiir âlimi tarafından bilinmediğini açıkça beyan etmektedir.¹⁴² Ancak İbn İshâk, bir şiirle ilgili bilgi için kime borçlu olduğunu çok nadir olarak ifade etmektedir. İbn İshâk Medîne dönemi olayları ile ilgili bazı şiirleri Abdulmuttalib'in kızının, babasının ölümü üzerine söylediği ağıtlardan birisini, kendisinin bize bildirdiğine göre hocası Abdullah b. Ebî Bekr'den almıştır.¹⁴³ İbn İshâk'ın kendisi bu ağıtı tam olarak vermekte, İbn Hişâm ise bu ağıtla ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: "Şiir âlimlerinden bu şiiri bilen hiç kimseyi görmedim, ne var ki İbn İshâk, bu şiiri Muhammed b. Saîd b. el-Müseyyeb'den rivâyet edince, biz de onu yazdık"¹⁴⁴ Biz, Medîne'nin bu ünlü fakihinin oğlunu, bu şiirin sadece râvîsi değil -daha önce de gördüğümüz gibi, eğer özellikle de şiir sanatıyla yakın alakası olan babası yazmamışsa- aynı zamanda onun bu şiirin yazarı da olduğunu kabul edersek, fazla hata etmiş olmayacağız.

140 el-Cumahî, *Tabakâtu's-suarâ*, 4:6-16.

141 et-Taberî, *Târîh*, I, 236:12-237:2, 237:11-14, 241:7-16, 242:9-10.

142 [İbn Hişâm, I.1, 4:9.]

143 İbn Hişâm, I.2, 789:15, 793:12-13, 818:2.

144 İbn Hişâm, I.1, 108:10-12.

Şimdi bu gibi şiirlerin râvîlerine dahil edilmesi ile ilgili olarak nasıl bir karar vereceğiz ve İbn İshâk, Cumahî'nin eleştirisini hak etmekte midir? İbn İshâk'ın^{145*} zikretmiş olduğu şiirlerin birçoğunun, özellikle de Medîne dönemi olayları ile ilgili olanlarının sahlılığından kuşku duymak için hiçbir neden yoktur. Ve bu şiirlerden birçoğunun sahlı olduğu, İbn Hişâm'ın çağında yaşayan şiir âlimleri tarafından kabul edilmiştir.

İbn İshâk'ın kendisi bu şiirlerden geri kalanlarının bir- [89] çoğunu genelde sahlı olarak kabul etmeyecek, fakat şiir âlimleri gibi o da bu şiirlerin sahlılığı ile ilgili olarak hiçbir özel araştırma yapmayacaktır ve şiirlerin sahlılığı sorunu özellikle onu ilgilendirmemiştir. O, bu şiirleri, ona göre tanıklığa layık oldukları sürece zikretmiştir, çünkü onlar kıssayı süslemeye yardımcı olmuşlardır ve nesir hâlindeki haberler arasına şiirler koymak, Arap kıssacılarının eski geleneksel sanatlarında var olan bir şeydi. "The Poetical Insertions in the Sîra"¹⁴⁶ başlıklı yaptığım bir incelemede, hem Eyyâmu'l-Arab'la ilgili haberlerde hem de İslami gazvelerle ilgili haberlerde bu gibi ilavelere ve İbn İshâk'ta olduğu gibi, bu şiirlerde, sık sık atışmaya rastladığımıza işaret etmiştim. Mesela iki düşman tarafın temsilcileri karşılaştıklarında biri diğlerinden sonra şiir söylemekte ve ikinci şair birinci şaire aynı vezin ve aynı kafiyeli bir şiir ile cevap vermektedir. İslam öncesi dönemde Evs ve Hazrec arasındaki atışma haberlerinde de, daha sonra meğâzide olduğu gibi, (Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha) şairleri hasım kabîlelerin kahramanları olarak görmekteyiz. İbn İshâk, bazı şiirleri eserine sokma hususunda alışılmamış bir tarafsızlık sergilemekte; hatta öyle ki, Peygamber'in hasımlarına bile, onlar tarafından söylenmiş olan şiirleri

145 * [İngilizce metinde İbn Sa'd olarak geçse de, kendisinden bahsedilen kişi İbn İshâk olduğundan, doğrusu İbn İshâk olsa gerek. Nitekim eseri Arapçaya çeviren kişi de "İbn İshâk" demmiştir. T.çn.]

146 ["Die poetischen Einlagen der Sîra", n. 11.]

eserine almak suretiyle çekinmeden müsaade etmektedir. Ve bazı durumlarda İbn Hişâm, bu şairler tarafından kullanılan çok keskin ifadelerin yumuşatılmasının gerekli olduğuna hükmetmiştir. Şu durum vurgulanmayı hak etmektedir ki bu şiirler -ve bu sadece İbn İshâk tarafından zikredilen şiirler için değil, aynı zamanda diğer tarihçilerde ve erken dönem kıssacılarında yer alan şiirler için de geçerli bir durumdur- doğrusunu söylemek gerekirse, genellikle nesir hâlindeki haberlerde rivâyet edilmiş olan olaylara yapılmış işaretler içermelerine rağmen, kesinlikle öyküsel bir tabiata sahip değildirler. Bu şiirler epik karakterden ziyade lirik bir karaktere sahiptirler ve hiçbir zaman râvînin kendisine ait değildir, fakat olaylarda rol alanlardan birinin ağzından, ya bizzat kahramanın kendi ağzından veya onun olay karşısındaki duygularını aktaran kendi kabîlesinin bir ferdin ağzından ve özellikle ölümlerin ardından feryâdüfîgan koparan kadınların ağzından söylenmektedir. Belki de İbn İshâk bazı olaylarla ilgili olarak sahip olduğu birtakım şiirlerin hepsini birlikte, ilgili bölümün sonuna koyan ilk kimsedir.¹⁴⁷ Oysaki başka yerde o ve diğer kıssacılar, nesir hâlindeki yazılarını bu şiirlerle bölmektedirler.

İbn İshâk, Peygamber'in hayatının güzel ve sistemli bir sunumu konusunda, hocalarının kendisine rivâyet ettikleri malzemeyi, kendi derlediği birçok sözlerle zenginleştirdi.

- [90] Ayrıca o bu takdime, bir kısmını kendi hocalarından aldığı, bir kısmını da kendisinin topladığı birtakım listeler, belgeler ve şiirler dahil etmiştir. Bu materyalin derlenmesi ve düzenlenmesi tek başına önemli bir çabadır ve her ne kadar bu işi ondan öncekiler bu tarzda yapmışlarsa da, belki de o, sadece Peygamber'in bütün hayatını muntazam ve mütenasip bir şekilde eserinde ortaya koyan ilk

147 Mesela İbn Hişâm, I.1, 516:1-539:17; I.2, 611:16-638:3, 643:11-648:7, 656:2-661:16, 700:11-713, 723:1-725:7, 772:7-773:15, 798:12-801:17, 828:4-833:5, 857:16-869:15, 929:6-932.

kişi değil, fakat aynı zamanda daha önceki peygamberlerin hayatını da içeren genel bir vahiy tarihi oluşturacak şekilde Peygamber'in biyografisini genişleten ilk kişidir. Materyalin düzenlenmesi işine gelince, İbn İshâk'ın bu hususta özel bir çabası vardır. Şöyle ki; o, muhtevalarının arasına kısa bağlantı cümleleri koymak suretiyle ferdî rivâyetleri birbirine bağlamaktadır.¹⁴⁸ Bunun ötesinde İbn İshâk, çok sık olarak -özellikle kelimenin dar anlamıyla meğâzîde-râvîlerin kendi adları altında verilmiş olan birkaç rivâyetini birleştirerek tek bir metin hâline getirmektedir. Nitekim daha önce birçok durumda hocası ez-Zührî de böyle yapmıştır.

Her ne kadar İbn İshâk tarafından derlenen haberlerin büyük bir kısmının sahliliği hususundaki fikirler farklılık arz etse de -kendisi de sık sık *fî mâ yez'umûne vallâhu a'lem* gibi aralarda söylediği mütalaalarla şüphesini ifade etmektedir- edebî bir çaba olarak onun eseri çok yüksek bir konuma sahiptir ve bize kadar ulaşmış olan Arapça yazılmış nesir hâlindeki bütün eserlerin en eskisini temsil ettiğinden dolayı bizim için değeri daha da artmaktadır.

Fihrist'te İbn İshâk'a¹⁴⁹ *Kitâbu'l-hulefâ* adlı bir eser daha nispet edilmekte ve İbn İshâk, et-Taberî'nin *Târîh*'inde, Hulefâ-yi Râşidîn dönemi olayları için sık sık râvî olarak zikredilmektedir. Besbelli ki o bu eserde, özellikle fetihleri ele almış ve bu fetihlerin kronolojilerini oluşturmuştur. Ancak o aynı zamanda Osman'a karşı başlatılan ayaklanma ile ilgili haberleri de derlemiş ve onunla ilgili hatta Muâviye dönemi ile ilgili mevcut olan haberleri diğerlerinden ayır-

148 Bu ifade ile, İbn Hişâm'ın Wüstenfeld neşrinin başlıkları kastedilmektedir. Çünkü bu başlıklar İbn İshâk ve İbn Hişâm tarafından konulmamış, aksine daha sonraki müstensihler tarafından ilave edilmiştir. Sözünü ettiğim muhteva ile ilgili açıklamalar daha ziyade İbn İshâk'ın kendisi tarafından zikredilen haberlerin sunulmasında kullanmayı alışkanlık hâline getirdiği cümlelerde mevcuttur.

149 *Fihrist*, 92; Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VI, 401:9.

mıştır. Bununla birlikte, bu eserde bize kadar ulaşmış olan parçalar, İbn İshâk'ın *Kitâbu'l-hulefâ*'sının planı ve konusu hakkında bir fikir edinmemiz için yeterli değildir.¹⁵⁰

150 [İbn İshâk'ın bu konu ile ilgili zikrettiği materyaller için bkz. el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 380:9-14; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, III, 292-293:6, 295:7-15, 296:16-297:4, 300:1-14, 307:3-5, 309:7-10; Ebû Zur'a, *Târih*, I, 191:12-14, 307-308:2, 419:6-8; Horovitz/Nassâr, *el-Meğâzi'l-ülâ*, 160-164; ed-Dûrî, *Neş'etü ilmi't-târih*, 182-186. Ayrıca krş. GAS, I, 289-290. Abbott tarafından bu eserden geldiği belirlenen bir el yazması parça, onun eserinde basılmıştır. Bkz. *Studies in Arabic Literary Papyri*, I, 80-99. Ayrıca M.J. Kister'in bu konuyla ilgili yorum ve notlarına da bkz. "Notes on an Account of the *Shûrâ* Appointed by Umar b. al-Khattâb", JSS 9, 1964, 320-326.]

1. Ebû Ma'sher es-Sindî

Burada, *meğâzî*sinden bazı parçaların; el-Vâkıdî'nin, İbn Sa'd'ın ve başkalarının eserlerinde bize kadar ulaşmış olan İbn İshâk'ın genç bir çağdaşını da zikretmemiz gerekir ki, o da daha çok es-Sindî diye bilinen Ebû Ma'sher'dir.¹ "es-Sindî" nisbesinden anlaşıldığına göre, onun kendisi veya büyük dedelerinden birisi Sind'den gelip Arabistan'a yerleşmiş olmalıdır.

Ebû Nuaym râvîlerini zikretmeksizin şu haberi zikretmektedir: "Ebû Ma'sher Sindli idi ve Arapça ifadeleri düz-

1 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 309:23-26; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 603:11-13; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, II, 481:4; a. mlf., *Tabakât*, 274:21; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*, IV, 328:18-23; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV.2, 114:11-13 no. 2397; a. mlf., *et-Târîhu'l-evsat*, II, 128:11-13 no. 1294; a. mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, II, 172:10-12, 205:5; İbn Kuteybe, *Ma'ârif* (yay.: Ukkâşe), 504:9-12; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 166:5-6; III, 171:9-10, 206:13-14; Ebû Zur'a, *Târîh*, I, 581:5-15, 582:1-6; el-Ya'kûbî, *Târîh*, II, 523:9, ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 120:10-21; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV.1, 493-495:5 no. 2263; İbn Adî, *Kâmil*, VII, 2516:1-2519; İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*, 93:3-5; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 427:8-431 no. 7304; a. mlf., *es-Sâbık ve'l-lâhık*, 350:1-5 no. 204; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, VIII, 62:15-16; el-Yâfiî, *Mir'âtu'l-cenân*, I, 359:2-4; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXIX, 322:4-331:1 no. 6386; ez-Zehebi, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 246:7-248:3 no. 9017; a. mlf., *el-Muğnî fî'd-duafâ*, 694:13-695:2 no. 6600; a. mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 234:16-235:11 no. 221; a. mlf., *Târîhu'l-islâm*, h. 161-170, 554-557 no. 471; a. mlf., *Siyeru a'lâmin-nubelâ*, VII, 435:7-440 no. 165; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 419-422:9 no. 758; İbn Tanrıbirdî, *en-Nucû'z-zâhira*, II, 66:5; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, I, 278:18-23.

Modern kaynaklar: Wüstenfeld, *Geschichtschreiber*, 9 no. 33; Sachau, "Einleitung", XXV-XXVIII; J. Horovitz, "Abû Ma'shar" md., *El'*, I, Leiden, 1913, 100a; GAL, SI, 207; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, XIII, 83a; Jones, "Mukaddime", 28-29; GAS, I, 291-292; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 14a; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 168, 240, 243-244, 305.]

gün bir şekilde telaffuz edemiyordu. Mesela o, Muhammed b. Ka'b ismini, Muhammed b. Qa'b şeklinde (yani 'kef' harfinin yerine 'kaf' harfini getirerek) telaffuz ediyordu.² Şayet Ebû Nuaym'ın bu ifadeleri doğru ise, Ebû Ma'ser'in Arap asıllı olmayan ebeveynden doğmuş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Fakat "Sindî" nisbesi, Sind'e yerleşmiş bir Arab'a da pekâlâ verilmiş olabilir. Çünkü Sind H. 92 yılından itibaren İslam halîfeliğinin bir eyaleti olmuştur. Ebû Ma'ser'in torunu Dâvûd b. Muhammed, dedesinin Yemen asıllı olduğunu söylemektedir.³ Bu ifadelere dayanılarak, Ebû Ma'ser'in babasının Sind'den Yemen'e hicret etmiş olduğu farz edilebilir. Ebû Mushir, Ebû Ma'ser'i siyasî olarak tanımlarken,⁴ yukarıda adı geçen torunu onun ten renginin beyaz olduğunu vurgulamaktadır.⁵ Öyle görünüyor ki Ebû Ma'ser'in kendisi de anne tarafından Hanzala b. Mâlik kabîlesinin soyundan gelmektedir.⁶ Onun asıl adı, diğer bir torunu el-Hüseyn'in bize bildirdiğine göre⁷ Abdurrahman b. Velîd idi. Ebû Ma'ser kaçırılıp köle olarak Medîne'de satıldıktan sonra, Benî Esed kabîlesinden olan sahipleri onun adını Necîh koydular.⁸ Burada kaçırılma olarak tasvir edilen bu husustan kastın, daha önce adı geçen onun diğer torunu Dâvûd'un rivâyetinde Ebû Ma'ser'in "Yezîd b. Mühelleb'in Yemâme ve Bahreyn'deki savaşında" esir

2 Yâkût, *Buldân*, III, 166:19-20; ayrıca bkz. es-Sem'ânî, *Kitâbu'l-ensâb*, tıpkıbasım olarak yay.: D.S. Margoliouth, Leiden ve Londra, 1912, 313v:27 [yay.: Abdurrahman Yahyâ el-Muallimî, el-Yemânî vd., Haydarâbâd, 1382-1402/1962-1982, VII, 270:2-3].

3 Yâkût, *Buldân*, III, 166:19-20; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 421:16-17.

4 ez-Zehebî, [et-*Tezhîb fi'h-tisâri't-tehzîb*], Sachau, "Studien" içerisinde, 164.

5 [İbn Hacer, X, 421.]

6 ez-Zehebî, [et-*Tezhîb fi'h-tisâri't-tehzîb*], Sachau, "Studien" içerisinde, [163].

7 ez-Zehebî, [et-*Tezhîb fi'h-tisâri't-tehzîb*], Sachau, "Studien" içerisinde, [163].

8 ez-Zehebî, [et-*Tezhîb fi'h-tisâri't-tehzîb*], Sachau, "Studien" içerisinde, [163].

alınması hâdisesi olduğu ortaya çıkmaktadır.⁹ Daha sonra Ebû Ma'ser, halîfe Mansûr'un eşi ve halîfe Mehdî'nin annesi Himyerli Ümmü Mûsâ binti el-Mansûr'un kölesi olmuş¹⁰ ve bu yeni sâhibe onu âzâd etmiştir.¹¹ Diğer kaynaklara göre ise, Ebû Ma'ser bir kadının elinde olan özgürlüğünü satın almaya başlamışken (yani, o kadınla mükâteb kölelik antlaşması yapmışken) Ümmü Mûsâ o kadından Ebû Ma'ser'in velâyet hakkını satın almış ve onu âzâd etmiştir.¹²

Böylece Ebû Ma'ser, Abbâsîlerin mevlâsı olmuş ve yö- [93] netimdeki bu aile ile olan ilişkisine, soy itibariyle Benî Hanzala ile olan ilişkisinden daha fazla değer vermiştir.¹³ Halîfe el-Mehdî hac için Medîne'ye geldiğinde¹⁴ Ebû Ma'ser'in kendisinin bize haber verdiği göre¹⁵ onu kendisiyle beraber Bağdat'a götürmüş, ona bin dinar vermiş, onun kendi yakınında kalmasını ve çevresindekilere fıkıh öğretmesini emretmiştir. Vefatına yakın yıllarda durumunda büyük bir değişiklik olmuş ve bunamıştır.¹⁶ Hicrî 170 yılında¹⁷ Bağdat'ta vefat etmiş, Büyük Mezarlık'a defnedil-

9 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 421:17-18.

10 et-Taberî, *Târîh*, III, 423:7-16.

11 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 421:15-16.

12 *Fihrist*, 93:4-5; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 309:24-25; ayrıca bkz. [el-Cemmâîlî, *el-Kâmil fî ma'rifeti esmâi'r-ricâl*], Sachau, "Studien" içerisinde, 162. el-Buhârî'ye göre, Ümmü Seleme'nin mevlâsı idi. Bkz. *et-Târîhu's-sağîr*, [II, 205]. [Konu hakkındaki tamamen çelişkili detaylardan dolayı, Ebû Mûsâ'nın hayatı onu tanıyanlar arasında bile son derece belirsizliklerle doludur.]

13 [el-Cemmâîlî, Sachau, "Studien" içinde, 163.]

14 et-Taberî, *Târîh*, III, 482:11-18.

15 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 421:17-19; ez-Zehebî, [Sachau, "Studies" içinde, 164].

16 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 422:7; ez-Zehebî, [Sachau, "Studies" içinde, 164], o es-Sem'ânî'den iktibas etmektedir, 313v:28-30 [(Haydarâbâd baskısı), VII, 270:5-7].

17 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 309:25; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 253:4 [(yay: Uk-kâşe), 504:12]; es-Sem'ânî, 313v:27-28 [(Haydarâbâd baskısı), VII, 270:3-5]; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 421. *Fihrist*'e göre (93:5), el-Hâdî'nin (ö. 169) iktidarda olduğu yıllarda vefat etti.

miş ve cenaze namazını Hârûn kıldırmıştır.¹⁸ Bir muhaddis olarak Ebû Ma'ser'in şöhretine itiraz edilmiştir. el-Buhârî onunla ilgili olarak 'hadisine itiraz edilir' demektedir.¹⁹ İbn Sa'd ise onu 'hadisi çok, ancak zayıf birisi' olarak tanım-lamaktadır.²⁰ Fakat İbn Hacer, Ebû Ma'ser'le ilgili hüküm-lerin büyük bir kısmının hakikati yansıtmadığını söyle-mektedir.²¹ Ancak Ebû Ma'ser meğâzî sahasında bir otorite olarak kabul edilmektedir. Mesela Ahmed b. Hanbel onu, 'basîrun fi'l-meğâzî=meğâzîde derin kavrayış sahibi' ola-rak tanımlamakta,²² el-Halîlî²³ ise onunla ilgili olarak şöyle demektedir: "Ebû Ma'ser ilim ve Târîh'te önemli bir yere sahiptir. İmamlar onun *Târîh*'i ile ihticac etmişler, ancak hadiste onu zayıf saymışlardır."²⁴

- [94] *Fihrist*'te Ebû Ma'ser'in *Kitâbu'l-meğâzî* adında bir eser telif ettiği ifade edilmektedir.²⁵ el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'l-me-ğâzî*'sinde bu eserden yapılmış pek çok iktibas yer al-maktadır. el-Vâkıdî, Ebû Ma'ser'i özellikle bütün râvîleri kapsayan bir isnadla bir bölüme giriş yaptığı durumlarda

18 es-Sem'ânî, 313v:28 [(Haydarâbâd baskısı), VII, 270:4-5]; ez-Zehebî, [Sachau, "Studies" içinde, 164].

19 el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, [II, 205].

20 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 309:25-26 [*kesîru'l-hadîs daîfen*].

21 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 420:9-16.

22 [el-Cemmâilî, Sachau, "Studien" içinde, 162.]

23 [İngilizce basılı metinde "Hatî" şeklindedir. Burada zikredilen otorite belki de hadis rivâyeti ile meşgul olmuş ilim ehli ile ilgili biyografik bir sözlük hazırlayan Kazvin kadısı Ebû Ya'lâ el-Halîlî'dir (ö. 446). Bkz. Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, V, 79:10; VI, 135:17-19.]

24 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, X, 422:5-6. [Bu gibi bir ifadenin ima ettiği husus zorunlu olarak şudur: Bu ifadeden sorumlu olan otorite, kronoloji ve hadisin Ebû Ma'ser için iki farklı uğraş alanı olduğunu düşün-mektedir. İkisi arasındaki farkı açıklamak için, Ebû Ma'ser'in kendisi için çıkardığı ve Peygamber'in yaşamından sonraki döneme kadar sınırlandırdığı kronolojisi nedeniyle övüldüğü öne sürülebilir (Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 243-244). Ancak o, râvîleri kullanımı ve rivâyet kuralları açısından son derece kusurlu sayıldığı hadis sahasın-da eleştirilmiştir. Mesela krş. İbn Adî, *Kâmil*, VII, 2516:1-2519].

25 *Fihrist*, 93:5.

zikretmektedir.²⁶ İbn Sa'd'ın eserinde Peygamber'in biyografisine ayırdığı bölümdeki iktibaslardan, Ebû Ma'ser'in *Kitâbu'l-meğâzî*'sinin Peygamber'in hayatının bütün safhalarını ele aldığını da gözlemlemekteyiz. İbn Sa'd onu, hem sahâbenin biyografisi hem de meğâzî hususunda kendi râvîlerinin listesinde zikretmektedir.²⁷ Aynı şekilde Peygamber'in hayatının ilk yılları ile ilgili bölümlerde de, hem İbn Sa'd'da hem de et-Taberî'de onun adına rastlanmaktadır.²⁸ Öyle görünüyor ki Ebû Ma'ser *Meğâzî*'nin yanı sıra bir de *Târîh*, yani İslami çağların olaylarını ayrıntılı olarak ele alan bir eser telif etmiştir.²⁹ Bu eser H. 170 yılına kadar gelmektedir ve bu eserden et-Taberî'nin zikrettiği son hâdise, H. 170 yılının başlarında vuku bulmuştur ki, o da halîfe el-Hâdî'nin vefatı hadisesidir.³⁰ Bundan kısa bir süre sonra da Ebû Ma'ser vefat etmiştir. Ebû Ma'ser *Meğâzî*'de her zaman olmasa da çoğu kez râvîlerini zikrederken, *Târîh*'inde hiç isnad kullanmamaktadır. İbn Sa'd'ın eserinde yer alan Emevî halîfesi Abdülmelik'le ilgili aşağıdaki paragraf, onun *Târîh*'inde tarihî olayları ele alış biçimine örnek olarak verilebilir:

Abdülmelik b. Mervân H. 86 yılının Şevval ayının on beşinde, perşembe günü, altmış yaşında iken Şam'da öldü. Onun iktidarı, kendisine biat edilmesinden vefatına kadar 21 yıl bir buçuk ay sürmüştür. Bu sürenin dokuz yılını Abdullah b. ez-Zübeyr'le savaşta geçirmiştir. Bu esnada Şam'da, Mus'ab'ın

26 Krş. Wellhausen'in İndeks'indeki pasaj [ve *Meğâzî* (yay.: Jones), III, 1239, 46 alıntının listesi]. el-Vâkidî/Wellhausen, 321 [= *Meğâzî* (yay.: Jones), II, 786:2-6]'da başka bir otorite tarafından rivâyet edilen bir haberle ilgili olarak onu sorgulamaktadır.

27 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.1, [1:12; III.1, 1:13-14. İbn Abdilber de onu dolaylı olarak *İstîâb*'ında zikretmektedir; bkz. Jarrar, *Prophetenbiographie*, 148, 164 no. 66.]

28 et-Taberî, *Târîh*, I, 11:2.

29 [Her iki eser de el-Hatîbu'l-Bağdâdî tarafından bilinmekte idi ve o bu eserlere *Meşyaha*'sında atıfta bulunmuştu. Bkz. GAS, I, 292. Krş, İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, IV, 291:4-6; V, 12:3-15.]

30 [et-Taberî, *Târîh*, III, 579:15-16; ayrıca bkz. el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 161:4-5.]

ölümünden sonra da Irak'ta halîfe olarak tanınmıştır. Abdul-lah b. ez-Zübeyr'in öldürülmesinden ve bütün insanlar tarafından halîfe olarak tanınmasından sonra ise 13 yıl, 3 ay, 23 gün yaşamıştır.³¹

[95] 2. el-Vâkıdî

Muhammed ibn Ömer [ibn]³² Vâkıd da Ebû Ma'ser gibi Medîne'de yaşayan mevâlî topluluğuna mensuptur.³³

31 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 174-175:6; = et-Taberî, *Târîh*, II, 1172:10-17 [İbn Sa'd versiyonundan yapılan değişikliklerle birlikte Horovitz tarafından tercüme edilmiştir.]

32 [İngilizce basılı metinde yer almamaktadır.]

33 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 314:19-321:19; VII.2, 77:2-14; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 532:9-10; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, II, 511:5; a. mlf., *Tabakât*, 328; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*, IV, 303:22-24; el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 361:3-4; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I.1, 178:15-17 no. 543; a. mlf., *et-Târîhu'l-evsat*, II, 220:8-10 no. 1485; a. mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, II, 311:3-4; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Muvaffakiyyât*, 122:1-6; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 518:1-7; el-Yakûbî, *Târîh*, II, 538:1; Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, III, 270:9-271:16, 326:11; ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 60:1-9; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV.1, 20:14-21:17 no. 92; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mavsıl*, 353:11, 363:6; el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, IV, 330:11-331:3 no. 2759; *Eğânî*, XIX, 140:10-13; XXI, 67:1-5; İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*, 98:14-99:11; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 3:3-21:1 no. 939; İbn Hamdûn, *Tezkira*, II, 277:14-278:4 no. 727, 345:4-13 no. 901; III, 101:12-102:3 no. 256; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LIV, 432.12-471:10 no. 6850; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, X, 170:1-176:15 no. 1153; Yâkût, *İrsâdu'l-erîb*, VII, 55:7-58:15 no. 41; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, VI, 385:11-12; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 348:7-351:6 no. 644; el-Yâfiî, *Mir'âtu'l-cenân*, II, 36:13-38:9; İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 17:12-21:17; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXVI, 180:3-195:1 no. 5501; ez-Zehebî, *Mîzânu'l-i'tîdâl*, III, 662:18-666:6; a. mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 348:3-9 no. 334; a. mlf., *Târîhu'l-islâm*, h. 201-210, 361:1-369:7 no. 347; a. mlf., *Siyeru a'lâmin-nubelâ*, IX, 454:2-469:14 no. 172; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, IV, 238:4-240:2 no. 1767; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 261:7-8; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, 363:6-368:3 no. 604; İbn Tanrıbirdî, *en-Nucû'z-zâhira*, II, 184:1-3; es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh* (çev. Rosenthal), 394, 448, 510; İbnu'l-Imâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, II, 18:1-22. Modern kaynaklar: el-Vâkıdî/Wellhausen, 12, 15; Wüstenfeld, *Geschichtschreiber*, no. 11-14 no. 43; Josef Horovitz, *De Wâkıdii libro qui Kitâb al Magâzî inscribitur*, Berlin, 1898, tercümesi *SEI* birinci bölümde; Sachau, "Einleitung", XXVII; Sarasin, *Das Bild Alis*, 21-25; J. Horovitz, "el-Vâkıdî" md., *EI'*, IV, Leiden, 1934, 1104a-1105a; *GAL*, I, 135-136; SI, 207-208; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, XII, 95b-97a; J.M.B. Jones, "İbn

Dedesinin adı Vâkıd olduğu için el-Vâkıdî nisbesiyle [96] anılmaktadır. Aynı zamanda Medîneli Eslemoğullarından Abdullah b. Bureyde'nin mevlâsı olduğu için el-Esemî diye de lakaplandırılmaktadır.³⁴ el-Vâkıdî, öğrencilerinden birisi olan İbn Sa'd'ın ifadesine göre Medîne'de H. 130 yılında yani II. Mervân'ın iktidarda olduğu dönemde doğmuştur.³⁵ el-Vâkıdî'nin annesi, Medîne'de ilk kez Arapça kasîdeler yazan Sâib Hâsir'in³⁶ torunlarından idi. Babası, İran'dan Medîne'ye harp esiri olarak getirilmişti. Bundan dolayı el-Vâkıdî'nin damarlarında tam anlamıyla Arap kanı dolaşmamakta idi. el-Vâkıdî doğduğu şehirde en meşhur hadis yorumcularının derslerini dinledi. Halîfe Hârûn Reşîd hac için Medîne'yi ziyaret ettiğinde -muhtemelen H. 170 tarihinde³⁷- Medîne'deki mukaddes yerleri göstermesi için, ona el-Vâkıdî tavsiye edilmiştir. Bu olay hakkında el-Vâkıdî'nin bizzat kendisinin rivâyet ettiği ve öğrencisi İbn Sa'd'ın muhafaza ettiği yeterli bilgiye sahibiz:

Ishâq and al-Wâkıdî", 41-51; *Studia semitica philologica necnon philologica Joanni Bakos dicata*, içinde, yay.: Stanislaus Segert, Bratislava, 1965, 251-259; Jones, "Mukaddime", 5-35; GAS, I, 294-297; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 311a-b; Michael Cook, "Muhammad, Oxford, 1983, 63-67, Dûrî, *Rise of Historical Writing*, 37-39; Patricia Crone, *Meccan Trade and the Rise of Islam*, Oxford, 1987, 223-230; Jarrar, *Prophetenbiographie*, 38-41, 208-209; Lawrence I. Conrad, "The Conquest of Arwâd: a Source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East", *The Byzantine and Early Islamic Near East*, I: *Problems in the Literary Source Material (Papers of the First Workshop on Late Antiquity and Early Islam*, içinde, yay.. Averil Cameron-Lawrence I. Conrad, Princeton, 1992, 374-384; Hâlidî, *Arabic Historical Thought*, 44-48; Michael Lecker, "The Death of the Prophet Muhammad's Father: Did Wâkıdî Invent Some of the Evidence?", *ZDMG* 145, 1995, 9-27; a. mlf., "Wâkıdî's Account", 15-32; Donner, *Narratives of Islamic Origins*, indeks; Schoeler, *Charakter und Authentie*, 134-142; Leder, "al-Wâkıdî" md., *EF*, Leiden, 2000, 101b-103a.]

34 İbn Sa'd, *Tabakât*, [VII.2], 77:2-3.

35 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 321:18-19; VII.2, 77:9.

36 *Eğânî*, [VIII, 322:10-11].

37 et-Taberî, *Târîh*, III, 605:1-11. Hârûn, H. 180 yılında tekrar hacca gitmiştir. et-Taberî, *Târîh*, III, 645:16.

Müminlerin Emîri [Hârûn Reşîd]³⁸ hac yaptı ve arkasından Medîne'ye geldi. Yahyâ b. Hâlid'e şöyle dedi: "Bana, Medîne'yi ve şehitleri, Cibrîl'in Hz. Peygamber'e inişinin nasıl olduğunu, hangi yönden ona geldiğini, şehitlerin mezarlarını iyi bilen bir adam ara bul." Bunun üzerine Yahyâ b. Hâlid böyle birisini araştırdı, herkes ona beni gösterdi, bunun üzerine o bana haber gönderdi, ben de ikinci namazından sonra onun yanına geldim. Yahyâ b. Hâlid bana şöyle dedi: 'Ey Şeyh! Emîrû'l-Mü'minîn -Allah ona güç versin- yatsı namazını mescitte kılmanı istiyor ve bizi şehitliklere götürmeni, orada bizi durdurmanı³⁹ ve Cebrâîl'in geldiği yerleri bize göstermeni istiyor.

- [97] (Bu esnada Emîrû'l-Mü'minîn'in) yakınında ol.' Yatsı namazını kılınca elimde mumlarla çıktım ve iki adamla beraber iki eşeğe bindik. Yahyâ 'o adam nerede?' deyince, ben 'buradayım' dedim ve onu mescidin yanındaki eve getirdim ve şöyle dedim: 'İşte burası Cebrâîl'in geldiği yerdir.' Merkeplerinden indiler ve iki rekât namaz kıldılar ve bir müddet Allah'a duâ ettiler. Sonra merkeplerine bindiler, ben de onların önündeydim. Görmek istedikleri mukaddes yerlerden hiçbir yeri, şehitliklerden hiçbir şehitliği bırakmadım, hepsini onlara gösterdim. Namaz kılmaya başladılar, duâ etmek için çok fazla çaba sarf ettiler. Mescide gelene kadar böyle yaptılar, fecir doğmuştu, müezzin ezan okudu. Saraya vardıklarında Yahyâ b. Hâlid bana şöyle dedi: 'Ey Şeyh! Ayrılma.' Sabah namazını mescitte kıldım. O, Mekke'ye doğru yola çıkmak üzere idi. Sabah olunca Yahyâ b. Hâlid huzuruna girmeme izin verdi, beni yanına yaklaştırdı ve şöyle dedi: 'Emîrû'l-Mü'minîn -Allah ona güç versin- hâlâ ağlıyor, ona gösterdiğin şeyler onun çok hoşuna gitmiş. Sana on bin dirhem verilmesini emretti.' Bir de baktım ki, ne göreyim, hemen orada bana on bin dirhem verildi. Ve Yahyâ b. Hâlid bana şöyle dedi: 'Al, onlar senin için hayırlı olsun, inşallah biz bugün yola çıkıyoruz. Kaldığımız yere gelmene gerek yoktur.' Emîrû'l-Mü'minîn yola çıktı, verdikleri mal yanımda olduğu hâlde evime geldim, o paray-

38 [İngilizce basılı metinde yer almamaktadır.]

39 [İngilizce çevirideki küçük bir yanlış çeviriye işaret edilmektedir.]

la borçlarımı ödedim, çocuklarımdan bazılarını evlendirdim, maddi durumumuz düzeldi.⁴⁰

el-Vâkıdî, Abbâsî sarayı ile kurduğu bu ilişkiden,⁴¹ hicrî 180 yılında maddi durumu bozulunca yararlanmış,⁴² önce Bağdat'a, sonra da o zaman halîfe Hârûn Reşîd'in sarayının bulunduğu⁴³ Rakka'ya⁴⁴ gitmiştir.

Halîfenin sarayına yapılan bu yolculukla ilgili olarak, [98] İbn Sa'd bizzat el-Vâkıdî'nin kendisine dayanan ayrıntılı bir haberi muhafaza etmiştir.

Maddi durumumuz kötüleşince, Ümmü Abdillâh⁴⁵ bana şöyle dedi: 'Ey Ebû Abdillâh! Emîrû'l-Mü'mînîn'in veziri seni tanımış ve gidecekleri yere vardıkları zaman kendisinin yanına gitmeni senden istemiş iken neden böyle oturup duruyorsun?' Bunun üzerine Medîne'den yola çıktım, onların Irak'ta olduğunu düşünüyordum. Irak'a geldim, Emîrû'l-Mü'mînîn'i sordum. Bana onun Rakka'da⁴⁶ olduğunu söylediler. Tekrar Medîne'ye dönmek istedim. Biraz düşündüm, Medîne'deki bozuk maddi durumum hemen aklıma geldi, Rakka'ya gitmek için kendime hâkim oldum. Sonra binek hayvanlarının kiralandığı yere gittim, orada Rakka'ya gitmek isteyen birkaç genç askerle karşılaştım. Onlar beni görünce 'Ey Şeyh! Ne-

40 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 314-315:21.

41 [Halîfe Hârûn er-Reşîd'in edebî ve kültürel ilgileri ve çevresi için bkz. Abdulcebbâr Cûmerî, *Hârûn er-Reşîd: dirâse târîhiyye ictimâiyye siyâsiye*, Beyrut, 1376/1956, I, 241-260; II, 321-330.]

42 [el-Vâkıdî başka bir yerde düşmüş olduğu zorluğun nedenini ayrıntıları ile anlatmaktadır. O, Medîne'de buğday tüccarı idi ve yerli halk ona, tahıl piyasasında işletmesi için yüz bin dirhem emanet etmişti. Ancak ne var ki bu girişim başarısızlığa uğradı ve el-Vâkıdî bütün parayı piyasada kaybetti. Anlaşılan o ki yatırımcılar el-Vâkıdî'nin içinde bulunduğu durum karşısında anlayışsız idiler. Onun Irak'a yolculuğu işte bu kayıplarını bir dereceye kadar geri kazanmak içindi. Bkz. el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 4:12-13. Jones ("Mukaddime", 7), el-Vâkıdî'nin Irak'a yolculuğunun gerçek nedeninin Bermekî veziri Yahya b. Hâlid ile görüşmek ve böylece onun himayesini kazanmak ve eseri için daha geniş takdim imkânı bulmak olduğunu ileri sürmektedir.]

43 et-Taberî, *Târîh*, III, 646:3-5, 16-17.

44 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 77:5.

45 el-Vâkıdî'nin eşi, künyesi Ümmü Abdillâh idi.

46 Mezopotamya'nın kuzeyinde.

reye gitmek istiyorsun?’ dediler. Onlara durumumu anlattım ve Rakka’ya gitmek istediğimi söyledim. Deve kiralamayı düşündük, bir de baktık ki bu iş bize pahaliya mal olacak. Bunun üzerine dediler ki: ‘Ey Şeyh! Gemiyle gitmek ister misin? Bu bizim için hem daha avantajlıdır hem de deve kiralamaktan daha ucuza mal olur.’ Ben onlara şöyle dedim: ‘Ben bu konulardan anlamam, siz bildiğiniz gibi yapın.’ Sonunda gittik ve bir gemi kiraladık. Bana, onlardan daha iyi ve daha yumuşak davranan ve daha iyi hizmet eden başka birisini görmedim.⁴⁷ Bir çocuğun babasına hizmet ettiği gibi bana hizmet ediyorlar ve gıda ihtiyacımı temin ediyorlardı. Nihayet Rakka’ya girmek için izin alınması gereken yere vardık. Oraya girmek için izin almak gerçekten çok zordu.

- [99] Sayılarını yazarak komutanlarına gönderdiler, beni de bu sayıya dahil ettiler. Birkaç gün orada kaldık, sonra isimlerimizle birlikte izin geldi ve ben o toplulukla beraber giriş izini almış oldum. Onların konaklama yerleri olan bir hana gittim. Onlarla beraber birkaç gün kaldım. Yahyâ b. Hâlid’in huzuruna girmek için izin istedim. Fakat bu benim için çok zor oldu. Ebu’l-Bahterî’nin,⁴⁸ yanına geldim, o beni tanıyordu. Onunla buluştuğumda bana şöyle dedi: ‘Ey Ebû Abdillâh! Hatalı davrandın ve kendini riske soktun. Fakat seni ona hatırlatmaktan vazgeçecek değilim.’ Onun kapısına gidip geliyordum. Param çok az kalmıştı. Arkadaşlarımdan utandım, elbiselerim yırtılmıştı, Ebu’l-Bahterî’den ümidimi kestim. Arkadaşlarıma hiçbir şeyi haber vermedim ve Medîne’ye dönmek için yola koyuldum. Bir müddet gemiye binerek, bir müddet yaya yürüyerek Seylehûn’a⁴⁹ vardım. Seylehûn çarşısında dinlenirken, bir de baktım ki ne göreyim! Hemen oracıkta Bağdat’tan gelmiş olan bir kafil ile karşılaştım. Derhâl onların kim olduğunu sordum. Bana, onların Rasûlullah’ın şehri Medîne’den olduklarını ve sahiplerinin de Bekkâr Zübeyrî olduğunu söylediler. Emîrû’l-Mü’minîn onu Medîne’ye kadı olması için yola çıkarmış. Zübeyrî benim en samimi ar-

47 [İngilizce metindeki ufak çaplı farklılığa işaret etmektedir. T. çn.]

48 Yani Vehb b. Vehb. O yıllarda kadı idi. Bkz. et-Taberî, *Târîh*, III, 619:9-10.

49 [İngilizce basılı metinde “el-Seylabûn” şeklindedir ki, yanlış yazılmıştır. Seylahûn, Irak’ta Hîre yakınlarında bir yer adıdır. Bkz. Yâkût, *Bul-dân*, III, 218:8-219.]

kadaşım idi. Kendi kendime şöyle dedim: ‘Konaklaması ve dinlenmesi için onu rahat bırakmalıyım, sonra onun yanına gelirim.’ Dinlendikten ve yemeğini yedikten sonra, onun huzuruna girmek için izin istedim, bana izin verdi, huzuruna girdim ve selâm verdim. Bana şöyle dedi: “Ey Ebû Abdillâh! Son zamanlarda görünmüyordun, ne yaptın, nerelerdeydin?” Bunun üzerine, ona kendi durumumu ve Ebu'l-Bahterî'nin durumunu anlatınca bana şöyle dedi: ‘Ebu'l-Bahterî'nin senin adını kimseye söylemeyeceğini ve seni kimseye hatırlatmayacağını bilmiyor musun?!, peki bundan sonra ne yapmayı düşünüyorsun?’ Ben ‘Medîne'ye dönmeyi düşünüyorum’ deyince, o şöyle dedi: ‘Bu yanlış bir düşünce, Medîne'den bildiğin hususlar dolayısıyla çıktın, doğru karar benimle beraber gelmelidir, ben senin durumunu Yahyâ'ya hatırlatırım.’ Sonra o toplulukla beraber bir hayvana bindim ve Rakka'ya vardım. Giriş iznini alınca bana ‘Benimle birlikte mi geliyor-sun?’ dedi. Ben ‘hayır, arkadaşlarımın yanına gideceğim, hep birlikte Yahyâ'nın kapısına gitmek için inşallah yarın erkenden senin yanına gelirim’ dedim.”

Arkadaşlarımın yanına vardığımda, onlar için sanki gökten [100] düşmüş gibi oldum. Bana dediler ki: ‘Ey Ebû Abdillâh! Bu ne hâl? Senin için endişeleniyorduk.’ Onlara durumumu anlattım, bana Zübeyrî'den ayrılmamamı salık verdiler. Bana ‘işte yiyeceğin ve içeceğin, boş ver tasalanma’ dediler. Sabahleyin erkenden Zübeyrî'nin kapısına gittim, bana onun Yahyâ b. Hâlid'in yanına gittiğini haber verdiler. Ben de hemen Yahyâ b. Hâlid'in kapısına geldim. Uzunca bir süre oturup bekledim. Bir de baktım ki, arkadaşım çıkıyor. Bana şöyle dedi: ‘Ey Ebû Abdillâh! Senin durumunu ona hatırlatmayı unuttum, biraz kapıda bekle, tekrar dönüp ona haber vereyim.’ İçeri girdi, biraz sonra kapı muhafızı çıktı ve bana ‘içeri gir’ dedi. Perişan bir hâlde vezirin huzuruna girdim, Ramazan ayı idi, Ramazan'ın bitmesine üç veya dört gün kalmıştı. Yahyâ b. Hâlid beni bu hâlde görünce, onun ne kadar üzüldüğünü yüzünden anladım. Bana selâm verdi ve beni yanına yaklaştırdı, yanında ona bir şeyler anlatan bir topluluk vardı. Sonra bir sözünü bırakıp diğerine geçerek benimle konuşmaya başladı. Ona cevap vermeyi bıraktım ve sorduğu şeylerle alakası olmayan cevaplar vermeye başladım. Ben suskun dururken, oradaki topluluk daha güzel bir şekilde ona cevap vermeye başladı-

lar. Meclis dağılınca, topluluk çıktı, ben de çıktım. Yahyâ b. Hâlid'in hizmetçisi de çıktı ve perdenin yanında beni karşıladı ve bana şöyle dedi: 'Vezir, akşamleyin kendisiyle beraber iftar⁵⁰ yapmanı emrediyor.' Arkadaşlarımın yanına vardığımda durumu onlara haber verdim ve 'Ben, bir yanlış yapacağımdan korkuyorum' dedim.⁵¹ Bunun üzerine onlardan bazıları bana şöyle dedi: 'İşte iki çörek ve bir parça peynir. İşte bu da hayvanım. Ona binersin, arkana da bir hizmetçi biner. Eğer kapı muhafızı girmene izin verirse, içeri girersin ve yanındaki yiyecekleri hizmetçiye verirsin. Yok eğer izin vermezse bir mescide gidersin yanındaki yiyecekleri yersin, mescidin suyundan da içersin.' Ayrıldım ve Yahyâ b. Hâlid'in kapısına vardım, insanlar akşam namazını kılmışlardı.

- [101] Kapı muhafızı beni görünce 'Ey Şeyh! Geç kaldın, birçok kere seni aramak için elçi çıkarıldı. Yanımdaki (yiyecek maddelerini) hizmetçiye verdim ve beklemesini emrettim. İçeri girdiğimde topluluğun biriktiğini gördüm,⁵² selâm verdim ve oturdum. Abdest suyu verildi ve abdest aldık. Yahyâ b. Hâlid'e en yakın olan ben idim. İftar ettik, yatsı vakti yaklaştı, Yahyâ bize yatsı namazını kıldırdı, sonra yerimize oturduk. Sonra Yahyâ bana soru sormaya başladı, ben ise susuyordum. Oradaki topluluk, benim tam aksini düşündüğüm cevaplarla sorulan soruları cevaplıyorlardı. Sabah olunca topluluk çıktı, onların bir kısmının arkasından da ben çıktım. Bir hizmetçi bana yetişti ve 'Vezir, bu günkü gelmiş olduğun vakitten biraz daha evvel bir vakitte kendisine gelmeni emrediyor' dedi ve bana içerisinde ne olduğunu bilmediğim, ama beni çok sevindiren bir kese verdi. Hizmetçinin yanına çıktım, yanımda kapı muhafızı olduğu hâlde bineğe bindim ve arkadaşlarımın yanına gittim. Onların yanına girince 'bana bir lamba getirin' dedim. Keseyi açtım, bir de ne göreyim! Kesenin içerisinde dinarlar var. Bana 'bunun sana verilmiş nedeni nedir?' dediler. Ben de şöyle dedim: 'Hizmetçi, gittiğim dün geceki vakitten biraz daha önce Yahyâ'nın yanına gitmemle ilgili onun emrini bana ilettiler.' Dinarları saydım, bir de ne göreyim, beş yüz dinar! Onlardan biri 'Bineğini almak bana ait' diğeri 'o bi-

50 [İftar'ın tanımını yapmaktadır. T. çn.]

51 [İngilizce çevirideki küçük bir farklılığa işaret etmektedir. T. çn.]

52 [İngilizce çevirideki küçük bir farklılığa işaret etmektedir. T. çn.]

neğe uygun eğer ve dizgini almak bana ait' diğeri biri 'hama-ma gitmen, sakalının boyanması ve koku alınması bana ait', başka birisi 'elbiseni almak bana ait, bak insanlar hangi el-biseyi giyiyorlar?' dedi. Yüz dinar saydım ve onlardan harca-maları yapan kişiye verdim. Topluluğun hepsi tek bir dirhem ve dinarımı heba etmeyeceklerine yemin ettiler.⁵³ Onlardan her birisi, üstlendikleri görevi icra etmek üzere sabahleyin çıkıp gittiler. Öğle namazını kıldım, insanların en muhteşemi, en şerefli ben idim.

Geriye kalan dinarları alarak Zübeyrî'ye gittim, beni o hâl- [102] de görünce çok sevindi, durumumu ona haber verince bana 'Ben Medîne'ye gidiyorum' dedi. Ben ise 'evet, ailemi bildiğin vaziyette geride bıraktım.' dedim. Aileme ulaştırması için ona iki yüz dinar verdim. Sonra onun yanından çıktım ve kesede yanımda kalan dinarların tamamı ile arkadaşlarımın yanına döndüm. Daha sonra ikindi namazını kıldım, çok güzel bir şekilde hazırlandım ve Yahyâ b. Hâlid'in yanına gittim. Kapı muhafızı beni görünce ayağa kalktı, bana izin verdi ve ben Yahyâ'nın huzuruna girdim. Beni o hâlde görünce, o andaki mutluluğu yüzünden okunuyordu, yerime oturdum. Sonra benimle müzâkere ettiği konuları ele aldım ve onlara cevap vermeye başladım. Verdiğim cevaplar daha önce onun yanın-daki topluluğun verdiği cevaplardan farklı idi. O topluluğa bir baktım ki, bana kaşlarını çatmışlar. Yahyâ bana 'şu mesele nasıl, bu mesele nasıl?' şeklinde sorular yöneltmeye başladı. Ben onun sorduğu sorulara cevap veriyordum, o topluluk ise susmuştu, onlardan hiçbirisi tek bir kelime dahi konuşmuyor-du. Akşam vakti olunca Yahyâ öne geçti ve namazı kıldırdı. Sonra yemek hazırlandı ve akşam yemeğini yedik. Daha son-ra Yahyâ bize yatsı namazını kıldırdı ve yerlerimize geçtik. Hâlâ müzâkereye devam ediyorduk, Yahyâ oradaki topluluk-tan birisine soru soruyordu, o ise hiç konuşmuyordu. Ayrıl-ma vakti gelince, topluluk ayrıldı ve ben de onlarla beraber ayrıldım. Elçi bana yetişti ve şöyle dedi: 'Vezir, bugün geldiğin aynı vakitte her gün kendisinin yanına gelmeni emrediyor.' Ve bu esnada bana bir kese verdi. Yanımda kapı muhafızı olduğu hâlde ayrıldım ve arkadaşlarımın yanına gittim. Onların ya-nında bir lamba buldum ve keseyi onlara verdim. Onlar ben-

den daha fazla sevinmişlerdi. Ertesi gün onlara şöyle dedim: 'Size yakın yerden bana bir ev hazırlayın, bana bir cârîye ve ekmek yapacak bir hizmetçi satın alın.⁵⁴ Eve eşya ve döşeme için sergi vs. satın alın.' Ben öğle namazını kılmadan bu söylediklerimi bana hazırladılar. Onlardan benim yanımda iftar etmelerini istedim, onlar çok fazla zorlandıktan sonra bu davetimi kabul ettiler. Her gece aynı vakitte Yahyâ'nın huzuruna gitmeye devam ediyordum.

- [103] Beni her gördüğünde sevinci daha da artıyordu. Her gece bana 500 dinar veriyordu, bayram gecesi gelince bana⁵⁵ 'Ey Ebû Abdillâh! Yarın Emîrû'l-Mü'minîn için kadıların giydiği en güzel elbiselerden giyerek süslen. Kendini ona takdim et, o seni bana soracak, ben de senin durumunu ona haber vereceğim' dedi. Bayram sabahı olunca, en güzel elbiselerimi giyerek çıktım, insanlar da çıktı. Emîrû'l-Mü'minîn namazgaha çıktı. Göz ucuyla bana bakmaya başladı. Ben ise hâlâ merasim alayının içerisinde idim. Halîfe, oradan ayrıldıktan sonra Yahyâ b. Hâlid'in kapısına gittim, Emîrû'l-Mü'minîn konağına girdikten sonra Yahyâ bizi karşıladı ve bana 'Ey Ebû Abdillâh! Bizimle beraber gir' dedi. İçeri girdim, topluluk da girdi. Yahyâ bana şöyle dedi: 'Emîrû'l-Mü'minîn sürekli bana seni soruyor, hac yaptığımızda o gece kendisine eşlik eden kişinin sen olduğunu haber verdim. Sana 30.000 dirhem verilmesini emretti. İnşallah yarın onu sana vereceğim.' O gün oradan ayrıldım, ertesi gün Yahyâ b. Hâlid'in huzuruna girdim ve 'Allah vezirini sâlihlerden kılın! Bir ihtiyacım var, onu vezire arz ediyorum, o ihtiyacımı yerine getirmesi için Allah ona güç versin' dedim. Vezir 'nedir o' dedi. Ben 'evime gitmek için izin istiyorum, ailemi ve çocuklarımı çok özledim' dedim. O bana 'hayır, bunu yapma' dedi. Ben ise bana izin vermesi için ısrarla rica ediyor, yalvarıp yakarıyordum, nihayet bana izin verdi ve bana 30.000 dirhem çıkarıp verdi. Bütün içindekilerle beraber bana bir gemi hazırlandı. Benimle beraber Medîne'ye götürmem için Şam'da bulunan nadir ve ilgi çekici şeylerden satın alınmasını emretti. Irak'taki vekiline tek bir dirhem veya dinar ödemedi Medîne'ye kadar gitmemin sağlanmasını emretti. Arkadaşlarımın yanına gittim ve onla-

54 [İngilizce çevirideki küçük bir farklılığa işaret etmektedir. T. çn.]

55 [Ramazan orucu ve fıtır sadakası ile ilgili bazı kısa açıklamalar. T. çn.]

ra bu durumu haber verdim. Benden hoşlarına gidecek bir şey almaları için yemin ettim. Onlar ise ne bir dirhemimi ne de bir dinarımı almayacaklarına yemin ettiler. Vallahi onlar gibi ahlâklısını görmedim. Yahyâ b. Hâlid'e karşı olan bu sevgimden dolayı nasıl kınanabilirim ki?!⁵⁶

Bu son sözler bize, el-Vâkıdî'nin bu hikâyeyi dinleyicilere- [104] rine Yahyâ b. Hâlid'in 187 yılında iktidardan düşüşünden sonra anlattığını göstermektedir. Çünkü onun, Yahyâ'nın iktidardan düşmesinden önce, Yahyâ b. Hâlid'e karşı olan sevgisinden dolayı kınanmasından korkması için bir nedeni yoktu.

el-Vâkıdî, başka bir yerde de, Yahyâ'nın cömertliklerini hoş bir şekilde hatırlamaktadır. Burada Yahyâ'nın yardıma olan eğilimine başka bir misal zikrediyoruz ki, onu da yine öğrencisi İbn Sa'd muhafaza etmiştir. Bu misal aynı zamanda, bu çağın dâhilî şartlarına bir göz atmamamız için bize fırsat vermektedir:

Bana Abdullah b. Ubeydullah anlattı ve şöyle dedi: 'Ben el-Vâkıdî'nin yanında oturuyorken Yahyâ b. Hâlid b. Bermek'in adı anıldı. Bunun üzerine el-Vâkıdî, ona o kadar çok rahmet okudu ki, biz ona 'Ey Ebû Abdillâh! Onu neden bu kadar çok rahmetle anıyorsun' deyince, el-Vâkıdî şöyle dedi: 'Ben böyle bir kimseye nasıl rahmet okumam, bak ben onun durumunu sana anlatayım da dinle! Şa'ban ayının son on günü idi ve evde ne un, ne de kavut kalmıştı. Elde avuçta beş kuruş para da yoktu. Kalbimde dostlarımdan üç kişi belirledim ve kendi kendime 'ihtiyacımı onlara bildiririm' dedim. Eşim Ümmü Abdillâh'ın yanına girince bana şöyle dedi: 'Ey Ebû Abdillâh! Ne olacak bu hâlimiz?! Öyle bir hâle geldik ki, evde dünya malından hiçbir şey yok! Ne yiyecek var ne kavut var ne de başka bir şey! Şu ay gelmek üzere.'⁵⁷ Ona dedim ki: 'Dostlardan üç kişi belirledim, ihtiyacımı onlara bildireceğim.' Bunun üzerine o, 'Onlar Medîneli mi, yoksa Iraklı mı?' diye sordu. Ben de 'bazıları Medîneli, bazıları da Iraklı' dedim. O zaman eşim 'onları bana bir tanıt bakalım' dedi. Ben 'falan kimse' deyince,

56 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 315:21-319:15.

57 [Yani Ramazan ayı.]

eşim 'zengin ve asil bir kimsedir, ancak o yaptığı iyiliği başa kakar, bana kalırsa ona gitme, diğerinin adını söyle' dedi. Ben 'falan kimse' diye diğer kişinin adını söyledim. Bunun üzerine eşim şöyle dedi: 'Asil ve zengin bir kişidir, ancak cimridir, bana kalırsa ona da gitme.' Ben diğer kişi için 'falan kimse' deyince, bu sefer o 'cömert ve asil bir kimsedir, ancak onun da verecek bir şeyi yoktur, ona da gitmemen gerekir' dedi. Bunun üzerine Yahyâ b. Hâlid'in yanına geldim, kapının bana açılmasını istedim. Bana izin verildi, ben de içeri girdim.

- [105] Beni hoş karşıladı, kendisine yaklaştırdı ve bana 'Ey Ebû Abdillâh! Seni buraya getiren sebep nedir?' diye sordu. Ben ise ona (Ramazan) ayının gelmekte olduğunu ve maddi durumunun darlığını bildirdim. Bir süre düşündükten sonra bana şöyle dedi: 'Yastığın kıvrımını kaldır, oradaki keseyi al, onu temizle ve harca.' Bir de baktım ki, sürmeli dirhemler! Keseyi aldım, evime gittim, ihtiyaçlarımı satın almakla görevli olan birisini çağırdım ve ona şöyle dedim: 'On kafız (bir tahıl ölçüsü) un⁵⁸ yaz, bir kafız pirinç ve yine o kadar da şeker.' Böylece bütün ihtiyaçlarımı giderdim. Bu esnada kapının çaldığını duydum.⁵⁹ 'Bakın, o kimdir?' dedim. Cârîye 'Ali b. Ebî Tâlib oğlu falan, oğlu falan, [Ali b. el-Hüseyn]⁶⁰' dedi. Ben cariyeye 'ona izin ver' dedim. Onun için yerimden kalktım, onu hoş karşıladım, kendime yaklaştırdım ve 'Ey Rasûlullah'ın torunu! Seni buraya getiren nedir?' dedim.⁶¹ O, bana şöyle dedi: 'Amca! Buraya geliş nedenim Ramazan ayının yaklaşmasıdır, buna rağmen hiçbir şeyimiz yok.' Bir süre düşündüm, daha sonra ona şöyle dedim: 'Yastığın kıvrımını kaldır, içindekilerle birlikte oradaki keseyi al.' O keseyi aldı, sonra arkadaşına 'dışarı çık' dedim, o da çıktı.⁶² Daha sonra Ümmü Abdillâh'ın yanına girdim, bana 'gencin ihtiyacını ne yaptın' dedi. Ben 'kesenin tamamını ona verdim' dedim. Bunun üzerine o şöyle dedi: 'Çok güzel yaptın ve muvaffak oldun!' Sonra evin yakınındaki bir arkadaşımı düşündüm, ayakkabılarımı giydim

58 [Kafız eskiden Irak bölgesinde bir ölçü birimi idi ve yaklaşık 45 kilo veya 60 litreye denk gelirdi. Bkz. *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden, 1955, 48-49.]

59 [İngilizce basılı metinde yoktur.]

60 [İngilizce basılı metinde yoktur.]

61 [İngilizce metindeki küçük bir farklı çeviriye dikkat çekmektedir. T. çn.]

62 Tercüme ile ilgili küçük bir açıklama. T. çn.

ve çıktım. Kapıyı çaldım, bana izin verdi, içeri girdim, bana selâm verdi, beni hoş karşıladı, kendisine yaklaştırdı ve bana 'Ey Ebû Abdillâh! Seni buraya getiren nedir?' dedi. Ona, Ramazan ayının gelmekte olduğunu ve maddi sıkıntımı bildirdim. Bir süre düşündü ve sonra bana 'Yastığın kıvrımını kaldır ve keseyi al, onun yarısını sen al, yarısını da bize ver' dedi.

Bir de baktım ki, ne göreyim, o benim kesemin ta kendisi! 500 [106] dirhem ben aldım, 500 dirhem de ona verdim. Evime gittim, ihtiyaçlarımın alımı ile görevli olan kişiyi çağırdım ve ona '5 kâfz un yaz...' dedim. O bütün istediğim ihtiyaçlarımı yazdı. Bu esnada birisi kapıyı çaldı. Hizmetçiye 'bak, o kim' dedim. Dışarı çıktı, yanıma döndü ve 'düzgün kıyafetli bir hizmetçi' dedi. Ben 'ona izin ver' dedim. İçeri geldi, yanında Yahyâ b. Hâlid'den derhâl kendisine gelmemi isteyen bir mektup vardı. Ben adama 'dışarı çık' dedim. Elbisemi giydim, bineğime bindim ve hizmetçi ile beraber gittim ve Yahyâ b. Hâlid'in -Allah ona rahmet eylesin- evine geldim. Huzuruna girdim, o evinin avlusunda oturuyordu. Beni görünce, ona selâm verdim, beni hoş karşıladı ve beni kendisine yaklaştırdı ve 'hizmetçi! yastık' dedi. Yanına oturdum, bana şöyle dedi: 'Ey Ebû Abdillâh! Seni niçin çağırdığımı biliyor musun?' Ben 'hayır' deyince 'senin durumunu ve Ramazan ayının gelmekte olduğunu düşünmem bu gece beni uykusuz bıraktı.' dedi. Bunun üzerine ben 'Allah Veziri sâlihlerden kılsın! Benim hikâyem uzun' dedim. O, 'hikâyeler ne kadar uzun olursa, o kadar hoş olur' dedi. Bunun üzerine ben Ümmü Abdillâh'la olan diyalogumu, üç dostumla ilgili konuşmamızı ve onlara verdiği cevabı bildirdim. Sonra Rasûlullah'ın torunu ile ilgili hâdiseyi ve kendisiyle keseyi paylaştığı ikinci kişinin durumunu haber verdim. Bunun üzerine o 'hizmetçi, hokka!' dedi ve hazine-dara bir mesaj yazdı. Bir de baktım ki, ne göreyim, içerisinde 500 dinar olan bir kese! (verilmesini emreden bir mesaj). Bana 'Ey Ebû Abdillâh! Bunu, Ramazan ayına hazırlık için kullan' dedi. Sonra hazine-darına başka bir mesaj yazdı. Bu mesaj, içerisinde 200 dinar olan bir kese (verilmesini emreden bir mesaj) idi. 'Bu da cömertliği ve aklının güzelliğinden dolayı Ümmü Abdillâh'ın olsun' dedi. Sonra başka bir mesaj daha yazdı, o da 200 dinar (verilmesini emreden bir mesaj) idi. 'Bu Tâlibî'nin' dedi. Sonra tekrar bir mesaj daha yazdı, bu mesaj da içerisinde 200 dinar bulunan bir kese (verilmesini emrediyordu). Bana 'bu da seninle pa-

rasını paylaşan kimseye' dedi. Sonra bana 'kalk Ebû Abdillâh, Allâh'a emanet ol' dedi. Hemen bineğime bindim ve kesesini benimle paylaşan arkadaşımın yanına geldim, 200 dinarı ona verdim ve Yahyâ b. Hâlid'in yaptıklarını ona haber verdim, nerede ise sevincinden ölecekti. Tâlibî'nin yanına geldim, keseyi ona verdim ve Yahyâ b. Hâlid'in yaptığını ona da haber verdim. Duâ ve teşekkür etti. Sonra evime girdim, Ümmü Abdillâh'ı çağırıp keseyi ona verdim ve Yahyâ b. Hâlid'in yaptığını ona da haber verdim. O da hayırla duâ etti. Hâl böyle iken, Bermekîlere, özellikle de Yahyâ b. Hâlid'e karşı olan sevgimden dolayı nasıl kınanabilirim ki?⁶³

- [107] Bazı farklılıklarla birlikte aynı hikâyeyi Mes'ûdî,⁶⁴ Yâkût⁶⁵ ve İbn Hallikân⁶⁶ da rivâyet etmektedir. Onlara göre bu hâdise halîfe Me'mûn döneminde olmuştur.⁶⁷ Fakat İbn Sa'd'ın haberi, el-Vâkıdî'nin bizzat kendisinden rivâyet edilen haberin en eski versiyonunu temsil etmektedir.

Kaynağı rivâyet edilmeyen bir ifadeye göre,⁶⁸ Hârûn er-Reşîd, el-Vâkıdî'yi Bağdat'ın doğu tarafına kadı olarak atamıştır. Başka bir haberden, onun hicrî 187 yılında, dolayısıyla Hârûn döneminde adı geçen yerde kadı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶⁹ En eski biyografik eserler bu olayla ilgili hiçbir şey bilmemekte ve sadece Me'mûn'un, el-Vâkıdî'yi hicrî 204 yılının başlarında Bağdat'a girdikten sonra Askeru'l-Mehdî'ye veya (Bağdat'ın doğu tarafında bulu-

63 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 319-15-321:14.

64 el-Mesûdî, *Murûcu'z-zeheb*, II, 237:31-238:9 [(yay.: Pellat), IV, 330:12-331:2 no. 2759].

65 Yâkût, *İrsâdu'l-erîb*, VII, [57:3-18].

66 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 641:6-20 [(yay.: Abbâs), IV, 349:17-350:10].

67 [Ayrıca bkz. el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire, 1349/1931, III, 19:3-20:13.]

68 Yâkût, *İrsâdu'l-erîb*, VII, 56:12.

69 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, 364:3-4. [el-Vâkıdî'nin kadılığı ile ilgili olarak bkz. Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, III, 270:9-271:16. el-Vâkıdî'nin el-Eş'as b. Hilâl'i Cürçân'a kadı olarak atamasıyla ilgili bir kayıt için bkz. es-Sehmî, *Târîhu Cürçân*, Haydarâbâd, 1369/1950, 165:9-166:2 no. 309. el-Vâkıdî'nin bu görevde oldukça güçlü bir yetkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.]

nan)⁷⁰ [Rusâfe'ye]⁷¹ kadı olarak atadığını zikretmektedirler.⁷² Me'mûn ona güvenmekte idi. Bir keresinde el-Vâkıdî, borçlarını ödemesi arzusu ile halîfeye yaklaştığında -el-Vâkıdî'nin cömertliği sürekli onu borçlu duruma düşürmekte idi- rivâyet edildiğine göre mesajın altına şöyle yazmıştır:

Sende iki özellik var: Cömertlik ve hayâ... Cömertlik seni, sahip olduğun her şeyi harcamana yöneltti. Hayâ ise, seni borçlarının bir kısmını bize zikretmene itti. Her ne kadar senin ihtiyacını tam karşılayamasak da sana istediğinin iki katının verilmesini emrettik.

Biz senin ihtiyacını karşılamış olsak da sen -bu kendine bir zulüm olmakla birlikte- cömertliğe devam et. Çünkü Allah'ın hazineleri açıktır, eli hayra açıktır. Sen Reşîd'in döneminde kadı iken, Peygamber'in Zübeyr'e şöyle dediğini rivâyet etmiştin: "Ey Zübeyr! Rızkın anahtarları arşın hizasındadır. Allah Teâlâ, kullarının rızıklarını (başkalarına) harcamaları oranında indirir. Kim fazla harcarsa, Allah da ona daha fazla rızık indirir. Kim de infakı azaltırsa, Allah ona rızık az indirir."⁷³

el-Vâkıdî şöyle demiştir: 'Ben bu hadisi unutmuştum. Onun bana bu hadisi hatırlatması, onunla buluşmamdan daha çok hoşuma gitti.'⁷⁴

el-Vâkıdî, Me'mûn'un halîfeliği döneminde hicrî 207 yılının sonlarında 78 yaşında vefat etti.⁷⁵ Vasiyetinin yerine

70 Yâkût, *Buldân*, III, 677:5-11.

71 et-Taberî, *Târîh*, III, 1037:7. [İngilizce basılı metinde "Kusâfa" olarak yazılmıştır ki, yanlıştır.]

72 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 314:20-22; VII.2, 77:5-7; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 258 [(yay.: Ukkâşe), 518:3-4]; Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VII, 56:12-13; es-Sem'ânî, 577v:14 [(Haydarâbad baskısı), XIII, 27-272:1]. İbn Kuteybe, İbn Hallikân gibi (*Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 641:22-23 [yay.: Abbâs], IV, 350:14-15) açıkça söylememekte, ancak el-Vâkıdî'nin Bağdad'ın batı tarafında kadı olduğunu ima etmektedir. Krş. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 321:15-16.]

73 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, [365:3-4]. *ve-kâne cevâden kerimen meşhûran bi's-sehâ*.

74 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VII, 56:15-57:2 [Ayrıca krş. ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Muvaffakiyyât*, 122:1-6.]

75 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 321:17-18; VII.2, 77:7-9; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, [258; (yay.: Ukkâşe), 518:5]; *Fihrist*, 98:28-29.

getirilmesini Me'mûn'a havale etti.⁷⁶ Hayzurân mezarlığına defnedildi.

el-Vâkıdî, asrında yaygın olan bilgilerin gayretli bir derleyicisi idi. Ulaşabildiği bütün el yazması eserleri istinsah etmişti. Rivâyet edildiğine göre o vefat ettikten sonra geriye, iki hizmetçinin gece-gündüz istinsah ettiği⁷⁷ 600 sandık dolusu kitap bırakmıştır.⁷⁸ Ayrıca o, 2000 dinar karşılığı kitap satın almıştır. Bu koleksiyonlar onun çeşitli alanları kapsayan edebî çalışmalarının temelini teşkil etmektedir. Fihrist, onun eserlerinin 28 kitaptan⁷⁹ ibaret olan bir listesini vermekte, Yâkût da *İrşâdu'l-erîb*'inde verdiği liste de, temelde bu liste ile uyushmaktadır.⁸⁰ el-Vâkıdî'nin bu listelerde adı geçen eserleri şunlardır:

[109] **A. Fıkıh, Kur'an ve Hadis**

1. *Kitâbu'l-ihtilâf*⁸¹
2. *Kitâbu ğalati'l-hadîs*
3. *Kitâbu's-sünne ve'l-cemâa ve zemmi'l-hevâ*⁸²
4. *Kitâbu zikri'l-Kur'an*⁸³
5. *Kitâbu'l-edeb*
6. *Kitâbu't-terġîb fî ilmi'l-Kur'an*⁸⁴

76 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 321:16-17.

77 [Bu koleksiyonla ilgili olarak bkz. Kurkîs Awwâd, *Hazâinu'l-kutubî'l-kadîme fî'l-İrâk*, Bağdâd, 1367/1948, 193.]

78 *Fihrist*, 98:25-26.

79 *Fihrist*, 98-99:11.

80 Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VII, 58:3-15. [Ayrıca Safedî'deki listeye bkz. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, IV, 239:11-20.]

81 Çeşitli konularda Medîne ve Kûfe fakihlerinin ihtilaflarını ele almaktadır.

82 *Fihrist*, [99:8-9] bu eserin ismine "*ve-terki'l-havâric fî'l-fitne*" ibaresini eklemektedir. ["*ve zemmu*" kelimesi İngilizce basılı metinde yoktur. "*ve terki'l-havâric*" ibaresi, es-Safedî'de "*ve terki'l-hurûc*" şeklindedir. Bkz. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, IV, 239.]

83 [Belki de büyük bir ihtimalle bu eserin adı es-Safedî'de olduğu gibi, *Kitâbu zikri'l-ezân*'dır. Bkz. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, IV, 239:16.]

84 *Fihrist*, [99:6]: *Kitâbu'l-ġarîb fî ilmi'l-Kur'an ve ğalati'r-ricâl*, [es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, IV, 239:16'da "*ilmi'l-Kur'an*" yerine "*ilmi'l-meġâzî*" şeklindedir.]

B. Tarih

7. *et-Târîhu'l-kebîr*
8. *et-Târîh ve'l-meğâzî ve'l-ba's*
9. *Ahbâru Mekke*
10. *Ezvâcu'n-nebî*
11. *Vefâtu'n-nebî*
12. *es-Sekîfa ve bey'atu Ebî Bekr*
13. *Sîretü Ebî Bekr ve vefâtuhu*
14. *er-Ridde ve'd-dâr*⁸⁵
15. *es-Sîre*
16. *Emru'l-habeşe ve'l-fîl*
17. *Harbu'l-Evs ve'l-Hazrec*
18. *el-Menâkih*⁸⁶
19. *Yevmü'l-Cemel*
20. *Sıffîn*
21. *Mevlidü'l-Hasen ve'l-Hüseyn*
22. *Maktelü'l-Hüseyn*⁸⁷

[110]

85 [Brockelmann (*GAL*, SI, 208 no. 5) ve Sezgin (*GAS*, I, 295 no. 3) el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'r-ridde*'sinin Bankipore el yazmaları içerisinde mevcut olduğunu söylemişlerdir. Daha sonra Muhammed Hamîdullah bu metni, el-Vâkıdî'nin İbn A'sem el-Kûfî tarafından gözden geçirilmiş bir eseri olarak *Kitâbu'r-ridde ve nübze min futûhi'l-İrâk* (Paris, 1409/1989), adı altında yayınlamıştır. Ancak diğer iki ilim adamı, her biri bağımsız olarak daha önce bu eserin İbn A'sem'in kendi eseri *Kitâbu'l-futûh*'unun bir bölümünden başka bir şey olmadığını söylemişlerdir. Bkz. Fred M. Donner, "The Bakr b. Wâ'il Tribes and Politics in Northeastern Arabia on the Eve of Islam", *SI* 61, 1980, 16 n. 2; Miklos Muranyi, "Ein neuer Bericht über die Wahl des ersten Kalifen Abû Bakr", *Arabica* 25, 1978, 233-260. Bankipore el yazması İbn A'sem'in *Kitâbu'l-futûh*'a karşılık gelmektedir. Yay.: Muhammed Abdulmuîd Han vd., Haydarâbâd, 1388-1395/1968-1975, I, 2:5-96:6.]

86 Bu eser evlilik hukuku ile ilgili olmalıdır. Ancak Yâkût bu eseri tarihsel karakterli eserler arasına dahil ettiği için bu eser tarihî bir monografi olmalıdır. [Eserin başlığı, daha ziyade eserin Peygamber'in eşleri ile ilgili olduğunu akla getirmektedir.]

87 *Fihrist*, [99:1], ayrıca *Kitâbu makteli Hasen* diye bir eser daha zikretmektedir. [Horovitz, burada başlığın Hüseyin yerine Hasen okunması şeklinde yanlış okunduğundan şüphelenmektedir. Çünkü İslam gele-

23. *Futûhu's-Şâm*

24. *Futûhu'l-Irâk*.

25. *Darbu'd-denânîr ve'd-derâhim*

26. *Merâî*⁸⁸ *Kurayş ve'l-ensâr fi'l-katâi' ve vad'u Umar ed-devâvîn*⁸⁹

27. *et-Tabakât*

28. *Târîhu'l-Fukahâ*

Ayrıca İbn Sa'd yukarıdaki listede adı geçen eserlere ilave olarak, *Kitâbu Tuami'n-Nebiyy* adlı bir eser daha zikretmektedir. Besbelli ki bu eser, Hayber⁹⁰ arazisinden Peygamber'in eşlerine ve diğer şahıslara tahsis edilen gelirleri ele almaktadır. Muhtemelen bu eser, *el-Merâî* adlı eserin sadece bir bölümünden ibarettir ve bu nedenle *Fihrist*'te ve *Yâkût*'ta zikredilmemiştir.⁹¹ Tarihle ilgili kitaplardan ikisi, (16. ve 17. sıralardaki ve belki de 9. sıradaki eserler) Mekke ve Medîne'nin İslam öncesi tarihi ile ilgili konuları ele almaktadır.

[111] Bu eserlerden 4 tanesi (8, 10, 11 ve 15. sıralarda olanlar) Peygamber'in tarihini ve onunla ilgili özel yönleri ele

neğinde genellikle Hasen'in öldürülmediği doğal bir ölümle öldüğü kabul edilmektedir.]

88 [Elbette bu metin "mera/otlaklar" ile ilgili değil, Mekke'deki Kureys'in torunları ile Medîne'deki Ensâr arasında hizipleşme ve üstünlük iddiaları ile ilgilidir. Aynı hata Horovitz'in İslâm Ansiklopedisi'ndeki (IV, 1104 b) "el-Vâkıdî" maddesinde görülmekte ve bu hata GAS, I, 296 no. 5 ve Jones, "Mukaddime" 11'de tekrar etmektedir. Krş. es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, IV, 239:17.]

89 *Fihrist* [99:5], bu başlığa "ve tesânîfi'l-kabâil ve merâtibihâ ve ensâbihâ" ibaresini eklemektedir.

90 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 32:19.

91 ["Peygamber'in" geçimliği hakkındaki bir eserin, Kureys ve Ensâr'ın otlak arazisi hakkındaki daha büyük bir eserin neden bir parçası olması gerektiği hususu açık değildir (En azından yukarıdaki 88. dipnottaki düzeltme doğru ise, bu iki grubun rakip iddiaları ile ilgili olarak, özel ve saygın bir muameleye ne gerek olurdu). İbn Sa'd'daki özet, Hayber'in fethi, mübâh ve mübâh olmayan gıdalar ve gıdadan müteşekkil ganimetlerin dağıtımı vb. mevzuları ele almaktadır. Eğer *Tuami'n-nebi* yalnızca daha büyük bir eserin bir parçası ise, bu durumda belki de el-Vâkıdî'nin *Sîre*'sinde bir bölümdür.]

almaktadır. Diğer eserler ise, İslam tarihinin Peygamber'in vefatından sonraki bazı bölümlerini ele almaktadır.⁹² Bu eserlerden yapılmış çeşitli iktibaslar muhtelif tarihçilerin eserlerinde muhafaza edilmiştir.⁹³ İbn Hubeyş'in (ö. 584) henüz basılmamış olan *Kitâbu'l-ğazavât* adlı eserinde,⁹⁴ el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'r-ridde ve'd-dâr* adlı eserinden alınmış birçok seçilmiş parçaya sahibiz. L. Caetani *Annali dell'Islam* adlı eserinde Ridde, yani Peygamber'in vefatından sonraki Arap kabîlelerinin ayaklanması ile ilgili bölümde el-Vâkıdî'nin adı geçen eserinden çok fazla yararlanmıştı. el-Vâkıdî'nin bu eseri de, eskiden İspanya'da çok meşhur idi. Mesela bu eser İbn Hayr'ın (ö. 575) *Fehrese*'sinde zikredilmektedir.⁹⁵ Bu eser orada sadece *Kitâbu'r-ridde*⁹⁶ diye geçerken başka yerlerde *Kitâbu'r-ridde ve'd-dâr* başlığı altında geçmektedir. 'Dâr' kelimesi ile genellikle halîfe Osman'ın öldürüldüğü günü ifade etmek için kullanılan 'Yevmü'd-Dâr' kelimesi kastedilmiş olabilir. el-Vâkıdî'nin hicrî 11 yılındaki Ridde olayı ile, hicrî 35 yılındaki yevmü'd-dâr'ı birlikte nasıl tek bir eserde ele aldığı bizim için açık bir husus değildir. Belki de bu eserler aslında başlı başına birer eser idi, ancak daha sonra bu eserler yanlışlıkla tek bir eser hâlinde birbirine eklendi.⁹⁷

92 [Ayrıca krş. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, III, 50:1 no. 1529. Burada el-Vâkıdî'ye ait *Futûhu'l-emsâr* adlı bir esere atıfta bulunmaktadır. Bu durum, el-Vâkıdî'nin Suriye ve Irak'taki fetihlerle ilgili eseri (yukarıdaki 23 ve 24 nolu dipnotlara bakınız), aslında daha büyük bir eserin bir parçası olduğunu ya da sonradan bir araya getirildiklerini akla getirmektedir.]

93 [Ayrıca el-Vâkıdî'nin kadılar hakkında da bir eser telif etmiş olma ihtimali vardır. Vekî'in *Ahbâru'l-kudât* adlı eserinde el-Vâkıdî'ye yapılmış pek çok atıftan bu sonuç çıkarılabilir. Krş. Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, I, 112:2, 113:5, 114:10, 116:14, 172:2, 119, 132, 133:3, 135:1, 139:8, 141:2, 147:17, 176:3, 179:7, 210:5.]

94 [Yay.: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1412/1992.]

95 Ebû Bekr ibn Hayr, *Fehrese*, 237:11-15.

96 [İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde olduğu gibi. İbn Hacer'in bu eseri, söz konusu eserden pek çok alıntıyı içermektedir. Ayrıca bkz. *GAS*, I, 295-295.]

97 Caetani, *Annali dell'Islam*, II.1, 550 (Hicrî 11).

- [112] et-Taberî'de⁹⁸ el-Vâkıdî'nin Osman'ın öldürülmesi olayı ile ilgili pek çok rivâyeti mevcuttur ki, muhtemelen bu rivâyetler *Kitâbu'd-dâr*'dan alınmıştır.

Besbelli ki, el-Vâkıdî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr* adlı eseri, İslam tarihinin bütün önemli olaylarını meydana geldiği yıllara göre tek tek ele alan bir eser idi. el-Vâkıdî, bu eserinde en azından hicrî 179 yılına kadar olan olayları işlemiştir.⁹⁹ et-Taberî, *Târîh*'ten birçok parça muhafaza etmiştir. Öyle görünüyor ki, el-Vâkıdî bu eseri Bağdat'a yerleşmeden önce tamamlamıştı.¹⁰⁰

el-Vâkıdî'nin *Kitâbu't-Tabakât* adlı eseri, -el-Vâkıdî, el-Heysen b. Adıyy'den sonra bu tür eser telif edenlerin ilkidir¹⁰¹- öğrencisi İbn Sa'd'ın benzer eserinin temelini teşkil etmektedir. İbn Sa'd'ın eserinden anlaşıldığına göre, her ne kadar çok fazla sistematik olmasa da el-Vâkıdî her şeyden çok ashâbın tabakaları ile ve onların soylarından Medîne'de yaşayanların yanı sıra, Kûfe ve Basra muhaddislerinin¹⁰² tabakaları ile ilgilenmiştir.¹⁰³ el-Vâkıdî'nin *Kitâbu't-Tabakât*'ı, onun, Peygamber'in hayatına tahsis ettiği diğer eserlerinin bir tamamlayıcısı olarak telakkî edilebilir.¹⁰⁴

98 et-Taberî, *Târîh*, I, 2941:9-3060:7.

99 et-Taberî, *Târîh*, III, 639:1-2.

100 [Bkz. Petersen, *Ali and Mu'aviye*, 83, 89, 98. Petersen bu eserinde bu meseleyi tartışmakta ve el-Vâkıdî'nin söz konusu esrinin Medîne'de derlenmiş olduğunu iddia etmektedir.]

101 Otto Loth, "Ursprung und Bedeutung der Tabakât, vornehmlich der des Ibn Sa'd", *ZDMG* 23, 1869, 603.

102 [İngilizce basılı metinde tekil geçmektedir.]

103 Otto Loth, "Ursprung und Bedeutung der Tabakât, vornehmlich der des Ibn Sa'd", 604, 607, 4. dipnot. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 314:17-18. el-Vâkıdî, H. 186 yılında vefat etmiş bir muhaddisin vefat tarihini vermektedir. Belki bu eser de Medîne'de tamamlanmış, ancak daha sonra Bağdad'da bazı eklemeler yapılmıştır.

104 [Tabakât ve İslami biyografik sözlük geleneği hakkında bkz. Loth, "Ursprung und Bedeutung der Tabakât", 693-614; Hans Gottschalk, "Abû Ubaid al-Qâsim b. Sallâm. Studie zur Geschichte der arabischen Biographie", *Der Islam*, 23, 1936, 245-289; Willi Heffening, "Tabakât"

Bundan dolayı İbn Sa'd bu eserlerden Peygamber'in ve- [113] fatını ve onun eşlerini konu alan eserleri, kendi eserinin ilgili bölümlerinde kullandığı gibi, o bu eserlerden birini Peygamber'in mektuplarını toplu olarak verdiği bir bölümde kullanmaktadır. Ancak bu, diğer eserler gibi müstakil olarak zikredilmemektedir. Bundan dolayı herhâlde bu, *es-Sîre*'nin bir bölümü olmalıdır.¹⁰⁵ Aynı şekilde, el-Vâkıdî'nin muhtemelen Peygamber'in peygamberliğinin başlangıcından Medîne'ye hicretine kadar geçen süreyi ele alan *es-Sîre* veya *Kitâbu'l-ba's*'ının büyük bir kısmı İbn Sa'd'ın eserinde yer almaktadır. İbn Sa'd, el-Vâkıdî'yi ehl-i kitap tarihi için bir râvî olarak bir veya iki kere zikretmektedir. Ancak el-Vâkıdî'nin bu konuya çok fazla önem vermediği görülmektedir. Diğer taraftan el-Vâkıdî, çok sık şekilde Mekke dönemi olayları için bir râvî olarak görünmektedir.

md., *El*¹, Zeyl, Leiden, 1938, 214a-215b; H.A.R. Gibb, "Islamic Biographical Literature", *Historians of the Middle East*, içinde, yay.: Lewis-Holt, 54-58; Muranyi, *Prophetengenossen*, 141-149; Tarif Hâlidî, "Islamic Biographical Dictionaries: a Preliminary Assesment", *MW* 63, 1973, 53-65; Baber Johansen, "Biographien als Beitrag zur Historiographie", *Der Islam* 51, 1974, 125-130; İbrahim Hafsi, "Recherches sur le genre "Tabakât" dans la literature arabe", *Arabica*, 23, 1976, 227-265; 24, 1977, 1-14, 150-186; Malaka Abiad, "Origine et developpement des dictionnaires biographiques arabes", *BEO* 31, 1979, 7-15; Gerhart Conrad, "Das *Kitâb al-Tabaqât* des Abû Zur'a al-Dîmashqî (H. 281). Anmerkungen zu einem unbekannten frühen Rigâl-Werk", *WO* 19, 1989, 162-222; George Makdisi, "*Tabaqât*-Biography: Law and Orthodoxy in Classical Islam", *IS* 32, 1993, 371-396; Vedâd el-Kâdî, "Biographical Dictionaries: inner Structure and Cultural Significance" *The Book in the Islamic World: the Written Word and Communication in the Middle East*, içinde, yay.: George N. Atiyeh, Arnavutluk, 1995, 93-122; Chase F. Robinson, "Al-Mu'âfâ b. Imrân and the Beginnings of the *Tabaqât* Literature", *JOAS* 116, 1996, 114-120; Michael Cooperson, *Çassical Arabic Biography: the Heirs of the Prophet in the Age of al-Ma'mûn*, Cambridge, 2000, özellikle 1-23; Claude Gilliot, "Tabaqât" md., *El*², X, Leiden, 2000, 7b-10a; Paul Auchterlonie, *Arabic Biographical Dictionaries: a Summary Guide and Biography*, Durham, 1987.]

¹⁰⁵ İbn Sa'd'ın eserinin bu bölümünün el-Vâkıdî ile ilişkisi hakkında bkz. D.H. Baneth, *Beiträge zur Kritik und zur sprachlichen Verständnis der Schreiben Mohammeds*, Berlin, 1920.

el-Vâkıdî'nin bütün eserlerinden, eksiksiz ve muhkem bir eser olarak sadece *Kitâbu'l-meğâzî* bize ulaşmıştır. Alfred von Kremer, bu eserin ilk üçte birlik kısmını Şam'da bulunduğu tam olmayan bir yazma nüshaya dayanarak Bibliotheca Indica'da yayınlamıştır.¹⁰⁶ Eserin, British Museum'da biri eksik olan ve diğeri tam olan başka iki nüshası daha vardır. *Kitâbu'l-meğâzî*'nin Julius Wellhausen tarafından *Muhammad in Medîna* adı altında yayınlanan Almanca özeti, eserin bu iki el yazmasına dayanmaktadır. August Fischer Leipzig'de eserin Arapça metninin tam bir baskısını hazırlamaktadır.¹⁰⁷

el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-meğâzî*'sinin başında, kendilerinden doğrudan rivâyet ettiği en meşhur râvîlerinin yirmi beş tanesinin isminden oluşan bir liste vermektedir. Öğrencisi İbn Sa'd da, bu kişilerden on bir tanesini el-Vâkıdî'nin *el-Meğâzî*'sinin baş râvîleri olarak zikretmektedir.¹⁰⁸

- [114] Sachau'nun¹⁰⁹ üzerine geniş bir yorum yaptığı bu listeden, el-Vâkıdî'nin materyallerini derlemeye erken bir devirde başlamış olması gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü onun doğrudan rivâyette bulunduğu bu râvîlerden bazıları, hicrî 150 yılından sadece kısa bir süre sonra, yani el-Vâkıdî yirmi beş yaşında veya daha küçük bir yaşta iken ölmüşlerdir. Bu râvîlerin hemen hemen tamamı Medînelidir veya orada yaşamak için oraya gelmişlerdir. Bu nedenle el-Vâkıdî, Medîne ekolünün temsilcisi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte eserin baş tarafında verilen liste,

106 *Waqidi's History of Muhammad's Campaigns*, yay.: Alfred von Kramer, Kalkuta, 1856. el-Vâkıdî'nin eseri sadece 360. sayfaya kadar uzanmaktadır. Ondan sonraki kısım daha sonraki bir eserden alınmıştır. 7:9-9:2 sayfalar arası da el-Vâkıdî'den değildir. [Krş. al-Wâkıdî/Wellhausen, 5.]

107 Yay.: Von Kramer, 1.9-2:6. [Bu tahkik hiç basılmamıştır Tam Arapça metin en son olarak Marsden Jones tarafından 1966 yılında yayınlanmıştır.]

108 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.1, 1:3-10.

109 Sachau, "Studien", 174-185.

el-Vâkıdî'nin zikrettiği ve kendilerinden doğrudan rivâyette bulunduğu kimselerin tamamını kapsamamakta, sadece onun başlıca rivâyetlerinde kendisine referans kıldığı kimseleri kapsamaktadır. Bu, çoğu zaman her defasında özel bir isnad verildiği için ferdî rivâyetlerle kesilmektedir. Wellhausen'ın tercümesine eklemiş olduğu râvîler indeksi, el-Vâkıdî tarafından isimleri zikredilen bütün râvîlerin bir özetini vermektedir. el-Vâkıdî'nin kendilerinden doğrudan veya dolaylı rivâyette bulunduğu bu râvîler arasında, daha önce zikrettiğimiz ez-Zührî, Ma'mer ve Ebû Ma'ser gibi *meğâzî* müellifleri ve onlardan daha seyrek de olsa Mûsâ b. Ukbe ön plana çıkmaktadırlar. İbn İshâk'ı ise hiç zikretmemektedir. Bu durum, çok dikkat çekici bir husustur. Çünkü el-Vâkıdî, et-Taberî'de yer alan biyografisinde İbn İshâk'a olan büyük hayranlığını açık bir dille ifade etmekte ve şöyle demektedir:

O (İbn İshâk), *Meğâzî Eyyâmu'l-Arab*, Arapların haberleri, nesepleri ve şiirlerinin rivâyeti gibi konularda âlim bir kimse idi. Hadisi çok, ilmi bol ve onu çok talep eden birisi idi. İlimde öncü ve bütün bu sahalarda sika bir kimse idi.¹¹⁰

el-Vâkıdî'nin, İbn İshâk'ın eserini kullanmış olduğunda şüphe yoktur.¹¹¹ Belki de el-Vâkıdî İbn İshâk'ın eserini, diğer seleflerinden herhangi birisinin eserinden daha fazla kullanmıştır.

İbn İshâk'ın adını sık sık zikrederek ondan aldıklarının [115] çok aşikâr olmasını istememesinin nedeni de muhtemelen budur. Ve onu, listesinin sonunda haklarında 'Onlardan başkaları da bana rivâyet etti' dediği, ismi zikredilmeyen kaynaklar arasına almayı uygun görmüştür. Fakat el-Vâkıdî, İbn İshâk'ın yanı sıra herhangi bir şekilde ulaşabildiği diğer bütün kaynakları da kullanmıştır. O, İbn İshâk'ta hiç-

110 et-Taberî, *Târîh*, III, 2512:17-19.

111 Bunun delilleri şuralarda bulunmaktadır: al-Wâkıdî/Wellhausen, 12-15; Josef Horovitz, *De Wâqidii libro*, 9-23.

bir şekilde yer almayan veya her nasılsa el-Vâkıdî'nin kendi eserindeki aynı râvîler tarafından rivâyet edilmeyen çok miktardaki rivâyeti de sunmaktadır.

Bu nedenle, rivâyetlerin bir bölümü tamamıyla tarihî olaylarla değil, daha ziyade fikhî hadislerle ilgisi olsa da, *Kitâbu'l-meğâzî* Medîne dönemi olayları ile ilgili rivâyetler hususunda İbn İshâk'ın eserinden daha zengindir. Bu açıdan da el-Vâkıdî'nin eseri hadis koleksiyonlarına daha yakın durmaktadır. Şöyle ki, genelde İbn İshâk'ın yaptığı gibi, el-Vâkıdî kendi ilaveleri ve şerhleri ile onları birleştirmek için herhangi bir çabaya girmeksizin bir hadisi diğer bir hadisle kolayca birleştirmektedir. Ayrıca el-Vâkıdî, ya bizzat kendisinin eklememiş olmasından ya da onun eserini rivâyet eden râvîlerden birisinin esere almamış olmasından dolayı işin doğrusu çoğunluğu şu an bize ulaşmış olan el yazmalarında bulunmasa da, çok sık bir şekilde [eserinde] şiirlerle istişhadda bulunmaktadır. Fakat zikredilen bu şiirlerin tamamına sahip olsak bile, İbn İshâk'ın istişhadda bulunduğu şiirlerin sayısına ulaşması çok zordur. Kendi seleflerinin eserlerinin yanı sıra¹¹² el-Vâkıdî, orijinal kaynakları da kullanmakta, bazen selefleri tarafından zikredilen metinlere tabi olmakta, bazen da bizzat kendisinin tetkik etmiş olduğu asıllara tabi olmaktadır.¹¹³ el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-meğâzî*'sinde Peygamber tarafından yapılan bazı antlaşmaları ve verilen bazı emirleri kaydetmektedir. İbn Sa'd'ın eserinin Peygamber'in mektuplarına tahsis ettiği bölümü, çoğunlukla el-Vâkıdî'nin seleflerinin çabalarıyla oluşan malzemeyi esas almak suretiyle derlediği vesikalar mecmuasına dayanmaktadır. el-Vâkıdî, *meğâzî*yi takdim ederken değişmez bir plan takip etmektedir. Şöyle ki, bir savaş birliğinin Medîne'den çıkış ve tekrar oraya dönüş ta-

112 İbn Sa'd, *Tabakât*, I.1, 39:14-15.

113 el-Vâkıdî şöyle demektedir: "*Kâle Muhammed b. Amr nesehtu kitâbe ehli Ezruh fe-izâ fîhi...*", İbn Sa'd, *Tabakât*, I.2, 37:20.

rihlerini vererek başlamakta, bunu gazve ile ilgili rivâyet izlemektedir.

Bu takdim, uzun bölümlerde genellikle, kendisinin der- [116] lediği haberlerin de eklenmiş olduğu birçok ferdî rivâyetten müteşekkil temel bir rivâyetten oluşmaktadır. Sonunda ise çoğu durumda Peygamber'in Medîne'de bulunmadığı süre zarfında kendi yerine bırakmış olduğu vekilleri ile ilgili haberleri, bazı kasîdeleri, söz konusu olaya işaretler içeren Kur'an âyetlerinin izahını ve bazı listeleri vb. zikretmektedir.

el-Vâkıdî'nin eserinde, isnadda yer alan 'bana şöyle şöyle rivâyet edildi' şeklindeki ifadeler hariç, müellifin 'ben' şeklinde bir ifadesi çok seyrek olarak geçmektedir. Bununla birlikte el-Vâkıdî, başkaları tarafından kendisine rivâyet edilen materyalin sadece birinci dereceden derleyicisi ve düzenleyicisi değildir. O, hâdiselerin tarihlerinin tespitinde kendi seleflerine üstünlük sağlamaktadır. Onun yıllara göre tanzim ettiği bu eseri, önceki malûmatın salt tekrarı ibaret olmayıp, müstakil bir araştırmanın ürünüdür.¹¹⁴ Bundan başka el-Vâkıdî, olayın orijini hakkındaki kendi mütalaalarını da sunmaktadır. İbn Sa'd, el-Vâkıdî'nin uzunca ve etraflı bir risalesini muhafaza etmiştir ki, el-Vâkıdî bu risalede hiçbir râvîden yardım almaksızın¹¹⁵ kendi fikrini ifade etmektedir. el-Vâkıdî, -elbette, yukarıda zikredilen otobiyografik ayrıntılar hariç- sahih isnadı eklemeksizin hemen hemen hiç ayrıntılı ifade kullanmamaktadır.

el-Vâkıdî, muhaddisler¹¹⁶ tarafından reddedilirken, sîre, meğâzî, fetihler ve fıkıh sahasında güvenilir bir râvî olarak

114 Bkz. al-Wâkıdî/Wellhausen, 15. [Ayrıca bkz. J.M.B. Jones, "The Chronology of the *Maghâzî* - a Textual Survey", *BSOAS* 19, 1957, 245-280.]

115 İbn Sa'd, *Tabakât*, II.2, 126:25-128:16.

116 Şu eserlerdeki yargılara bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, 363:6-368:3; Yâkût, *İrsâdu'l-erfîb*, VII, [56:9-10.]

telakkî edilmektedir.¹¹⁷ Fakat onun asıl ilgisi, sadece İslam'ın doğuşu ile başlayan tarih döneminedir, İbn İshâk'ın aksine o, İslam öncesi putperest dönemine fazla ilgi duymaz, bundan daha da az olmak üzere İslam öncesi vahiylerin tarihine ilgi duyar. İbrahim Harbî açıkça şöyle demektedir: “el-Vâkıdî, İslami dönemi insanların en iyi bileni idi, ancak o Câhiliye çağı ile ilgili olarak hiçbir şey bilmemekte idi.”¹¹⁸

el-Vâkıdî, *Fihrist*'te bir Şii olarak tanımlanmakta, ancak ılımlı bir taraftar olarak sunulmaktadır. Orada zikredilen onun bir ifadesine göre ‘Ölülerin diriltilmesi İshâ'nın mucizelerinden bir mucize ve yılanı dönüşen âsânın, Mûsâ'nın mucizelerinden bir mucize olması gibi, Ali de Peygamber'in mucizelerinden bir mucize idi.’¹¹⁹

- [117] Ancak şu hususa dikkat etmek gerekir: el-Vâkıdî, İbn İshâk'ta da gördüğümüz gibi, Ali'yi destekleyici bu gibi sözleri ya hiç söylememiştir veya bunları sadece nezâket ve müsamaha kabilinden olmak üzere iktibas etmiştir. Aynı şekilde İbn İshâk'ta yer alan ve Peygamber'in Ali için söylemiş olduğu şu ibareleri el-Vâkıdî'de yer almamaktadır:¹²⁰ “Ey Ali! Sen benim yanımda Hârûn'un Mûsâ'ya göre konumu ne ise, öyle bir konuma sahip olmak istemez misin?!” Aynı şekilde İbn İshâk'ın rivâyet ettiği Peygamber'in Berâe sûresini¹²¹ [halkına duyurulması için Mekke'ye] gönderirken söylediği şu ibareler de el-Vâkıdî'nin eserinde yer almamaktadır: “Onu [Berâe sûresini] ancak benim ehl-i

117 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 314:22-23; Yâkût, *İrşâdu'l-erîb*, VII, [56:11.]

118 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, 365:4-5.

119 *Fihrist*, 98:20-23.

120 İbn Hişâm, I.2, 897:8; krş. al-Wâkıdî/Wellhausen, 393 [= *Maghâzî* (yay.: Jones), III, 995].

121 [*Berâe*, Tevbe sûresinin ilk yedi âyetini kapsamakta olup Müslümanlar ile müşrikler arasındaki ilişkilerin kesilmesini emretmektedir. Bu âyetlerin hicrî 9. yıldaki hac esnasında Mina'da Ali b. Ebî Tâlib tarafından Müslümanlara okunduğu söylenmektedir. Bkz. Nöldeke/Schwally, I, 222.]

beytimden olan birisi götürüp tebliğ edebilir.”¹²² Şii olarak tanımlanan bir müellifin, Ali’nin lehine olan hadisleri [eserine] almaması şaşılacak bir durumdur. Belki de bunun açıklaması, *Fihrist* müellifinin sözlerine eklediği “el-Vâkıdî’nin takıyye yaptığı”¹²³ yani Şiiliğe olan meylini gizlediği şeklindeki ifadelerinde mevcuttur.¹²⁴ Başka yerlerde el-Vâkıdî, Ali’nin lehine olduğu kadar aleyhine olan rivâyetleri de vermek suretiyle tarafsızlığını göstermektedir. Nitekim o, hem Peygamber’in Ali’nin kucağında öldüğünü bildiren rivâyeti, hem de Peygamber’in Âişe’nin kucağında öldüğünü bildiren rivâyeti zikretmektedir.¹²⁵ Ayrıca el-Vâkıdî’yi Şii olarak tanımlayan ilk ve tek yazar, öyle görünüyor ki *Fihrist* müellifidir. Hatta öyle ki Şii rical kitapları el-Vâkıdî’yi zikretmemektedir.¹²⁶

Gördüğümüz gibi el-Vâkıdî, Abbâsî halîfelerinin lütuf ve teveccühüne mazhar olduğu bir hayat yaşamıştır. Besbelli ki iktidardaki aileye duyduğu saygı, onu, Abbâs’ın adını Bedir’de esir alınan Peygamber’in hasımlarının listesinden çıkarmaya ve Kureyş ordusuna erzak (mut’imûn) yardımında bulunanların listesinde yer alan ‘Abbâs’ adı yerine ‘falan’ kelimesini kullanmaya itmiştir.¹²⁷

122 İbn Hişâm, I.2, 921:11; krş. al-Wâkıdî/Wellhausen, 416 [= *Maghâzî* (yay.: Jones), III, 1077:3-16].

123 *Fihrist*, 98:21.

124 [Krş. Horovitz, “Taqijja”, *Der Islam* 3, 1912, 63-67.]

125 İbn Sa’d, *Tabakât*, II.2, [49:7-51:24].

126 [Horvitz’in daha ileri yorumları için onun yayınlamış olduğu İbn Sa’d’ın *Tabakât*’ına yazdığı “Önsöz”e bkz. II.1, VII-VIII, ayrıca Horovitz’in şu çalışmasına da bkz. “al-Wâkıdî” md., *El*, IV, 1105a. el-Vâkıdî’ye yönelik Şii eğilimli olma suçlaması ile ilgili olarak ayrıca bkz. Jones, “Mukaddime”, 16-18. Her hâlükârda ehl-i beyte duyulan meşru bir sevginin mutlaka şii olmak anlamına gelmeyeceğine işaret etmek gerekir.]

127 el-Vâkıdî, *Kitâbu’l-meğâzî*, yay.: Kremer, 140:16 [= *Meğâzî* (yay.: Jones), I, 145:3]. İbn Sa’d, *Tabakât*, IV.1, 6:15-20’de yer alan bir habere göre, el-Vâkıdî, el-Abbâs’ın esir alınması olayını zikretmektedir. Krş. Theodor Nöldeke, “Zur tendenziösen Gestaltung der Urgeschichte des Islam’s”, *ZDMG* 52, 1898, 21-27.

- [118] Aynı şekilde el-Vâkıdî, iktidardaki aileyi memnun etmek için, Abbâs'ın, Ömer tarafından düzenlenen bağış listesinin başında yer aldığını ifade eden rivâyeti de zikretmiştir.¹²⁸

3. Muhammed b. Sa'd

Burada zikredeceğimiz son meğâzî derleyicisi, kâti-bu'l-Vâkıdî (el-Vâkıdî'nin kâtibi) olarak bilinen Muham-med b. Sa'd'dır.¹²⁹

128 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV.1, 21:8-11. Krş. Caetani, *Annali dell'Islam*, [IV, 387, 388, 411] hicri 20.

129 [Klasik kaynaklar: İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 99:10-16; Mus'ab ez-Zübey-rî, *Nesebu Kureys*, 23:4-6; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III.2, 262:6-8 no. 1433; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mavsıl*, 412; İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*, 99:12-15; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321:9-322:14; a. mlf., *es-Sâbık ve'l-lâhık*, 65:5-8; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, LIII, 62-66:11 no. 6380; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, XI, 161-162:4 no. 1339; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VII, 18:5-6; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, IV, 351:352:6 no. 645; el-Yâfiî, *Mir'âtu'l-cenân*, II, 100:18-19; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXV, 255-258 no. 5237; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 560:17-22 no. 7588; a. mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, II, 425:1-15 no. 431; a. mlf., *Târîhu'l-is-lâm*, h. 221-230, 355-357:5 no. 365; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, X, 664:2-667:1 no. 242; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, III, 88:9-17 no. 1009; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 303:13-14; İbn Hacer, *Tehzîbu't-teh-zîb*, IX, 182:8-183:10 no. 273; İbn Tanrıbirdî, *en-Nucûmu'z-zâhira*, II, 258; es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh* (çev. Rosenthal), 392, 394, 406, 515, 519; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, II, 69:7-10.

Modern kaynaklar: Otto Loth, *Das Classenbuch des Ibn Sa'd. Einleiten-de Untersuchungen über Authentie und Inhalt*, Leipzig, 1869; a. mlf., "Ursprung und Bedeutung der Tabakât", 593-614; Wüstenfeld, *Geschichtschreiber*, 17 no. 53; Julius Wellhausen, "İbn Sa'd, die Schreiben Muhammads und die Gesandtschaften an ihn", aynı müellifin *Skizzen und Vorarbeiten* adlı eseri içinde, IV, 85-194; Walter M. Patton, *Ahmed ibn Hanbal and Mihna*, Leiden, 1897, 64; Sachau, "Einleitung", XXX-XI; K.V. Zettersteen, "İbn Sa'd ock hans arbete Kitâb et-Tabaqât el-kebîr", *MO* 1, 1906, 66-76; Sarasin, *Das Bild Alis*, 25-29; Friedrich Schulthess, "Zu İbn Sa'd's Biographien", *ZDMG* 70, 1916, 403-416; E. Mittwoch, "İbn Sa'd" md., *El'*, II, Leiden, 1927, 413b, 414a; *GAL*, I, 136-137; *SI*, 208; K.V. Zettersteen, "İbn Saad V mit dem Codex Constantinopolita-nus Şehid Ali Paşa 1905 verglichen", *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Phil.-Hist. Klasse, 17, 1933, 790-820; Petersen, *Ali and Mu'âviye*, 90-91; Kehhâle, *Mu'cemu'l-mu-ellifin*, X, 21b-22a; *GAS*, I, 300-301; J.W. Fück, "İbn Sa'd" md., *El'*, III, Leiden, 1971, 922a-923a; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 136c-137a; İzzeddin Ömer Mûsâ, *İbn Sa'd ve tabakâtuhû*, Beyrut, 1987; Jarrar, *Prophetenbi-ographie*, 87-88; Hâlidî, *Arabic Historical Thought*, 44-48.]

Eduard Sachau bir grup arkadaşı ile birlikte onun eseri- [119] ni tahkîk etmiş¹³⁰ ve onlardan birisi olan Otto Loth da 1869 yılında onun hakkında bir monografi hazırlamıştır.¹³¹

Muhammed b. Sa'd b. Menî', hicrî 168 yılında Basra'da doğmuştur.¹³² Daha sonra Medîne'de ve başka yerlerde geçici olarak ikâmet etmiştir ki, 189 yılında onun Medîne'de olduğunu görüyoruz.¹³³ Hüseyin b. Abdillâh b. Ubeydullah b. Abbâs'ın mevlâsı olarak tanımlanması,¹³⁴ bizzat kendisinin Hüseyin'in mevlâsı olduğu anlamına gelmez. Fakat bu tanımlama, Hüseyin'in H. 140 veya 141 yılında vefat etmiş olmasından dolayı, İbn Sa'd'ın dedesi ve belki de babasına nazaran yapılmaktadır.¹³⁵ İbn Sa'd'ın kendisi, artık Abbâsîlerin bu kolu ile hiçbir şekilde ilişkisini devam ettirmemiştir. İbn Sa'd'ın bizzat kendi ifadesinden, Abbâsî ailesinin bu kolunun Hüseyin'le sona erdiği açıkça anlaşılmaktadır.¹³⁶ Bazı kaynaklarda İbn Sa'd'ın, ez-Zührî¹³⁷ nisbesini taşıyor olmasından dolayı, onun veya ondan önce babasının kendisini Kureys'in kollarından birisi olan Zühreoğullarına nispet ettiği farz edilebilir. Bağdat'ta el-Vâkıdî ile çok yakın ilişki içerisine girmiş ve *Fihrist* müellifinin söylediğine göre, tamamen el-Vâkıdî'nin eserlerine dayanarak kendi eserlerini telif etmiştir.¹³⁸

Fihrist müellifi, İbn Sa'd'ın eserlerinden sadece *Kitâbu aḥbâri'n-nebî*'yi zikretmektedir. İlk kez bilinen şekli ile Hüseyin b. Fehm (H. 211-289) eliyle 'Tabakât' ismiyle mu-

130 Bkz. yukarıda 4 n 8. [Şunu vurgulamamız gerekmektedir ki, Sachau ve arkadaşlarının elindeki el yazmaları eksiksiz bir metin yayını için yeterli değildi. Bkz. Helmut Ritter, "Die Lücken in Ibn Sa'd", *Der Islam* 18, 1929, 196-199.]

131 Loth, *Classenbuch*, [Daha güncel bir değerlendirme için bkz. Mûsâ, *İbn Sa'd ve tabakâtuhû*.]

132 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 99:12-13.

133 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 314:7-8.

134 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII.2, 99:12. el-Belâzurî, onu Benî Hâşim'in mevlâsı olarak zikretmektedir. *Futûhu'l-buldân*, [312:13-14].

135 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, II, 342:5.

136 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 231:17.

137 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, [641 (yay.: Abbâs), IV, 351:9].

138 *Fihrist*, 99:13-14.

hafaza edilmişken, öyle görünüyor ki, kendisinden sonra yaygın olduğu şekliyle İbn Sa'd, öğrencileri rivâyet etsinler diye sadece bu *Sîre*'yi yazdı. Bu iki eser daha sonra yaklaşıklık olarak H. 300'lü yıllarda İbn Ma'rûf tarafından tek bir eser¹³⁹ hâline getirilmiştir ki, Peygamber'in hayatı bu eserin ilk kısmını oluşturmaktadır. *Ahbâru'n-nebî* -Berlin baskısının I.1-2 ve 2:1-2'de- önceki peygamberlerin hayatları ile ilgili giriş mahiyetinde bir bölüm içermektedir ki, buna Muhammed'in atalarının hayatı da eklenmiştir.

- [120] Daha sonra bunu, Muhammed'in çocukluk yıllarının ve bu yılları takip eden peygamber olarak gönderilmesine kadar geçen hayatının anlatımı izlemektedir ki, burada, birisi ilk vahiyden önce diğeri de sonra olmak üzere Muhammed'in peygamberlik alâmetleri ile ilgili iki bölüm izlemektedir. Ardından, Muhammed'in İslam'a ilk davetinden hicrete kadar geçen olaylar gelmektedir. Birinci cildin ikinci bölümü Medîne dönemini ele almakta, özellikle de Peygamber'in emîrlerini, Arap kabîle heyetlerini, Peygamber'in şahsî özelliklerini, onun hayat tarzını ve onunla ilgili hususları ayrıntılı olarak açıklamaktadır. İkinci cildin birinci bölümü Peygamber'in savaşlarına, yani kelimenin dar anlamı ile meğâzîye tahsis edilmiştir. İkinci cildin ikinci bölümü ise Peygamber'in hayatının son yıllarını, onun hastalanmasını, vefatını, defnedilişini ve mîrasını ayrıntılı olarak anlatmakta ve ayrıca onun için söylenen ağıtların bir kısmını zikretmektedir. Bu ciltte bundan sonra gelen bölüm -ki, Medîne'deki en meşhur fakihlerle ilgili haberleri içermektedir- tamamıyla *Tabakât*'a giriş mahiyetinde olup, Peygamber'in hayatı ile fazla bir alâkası yoktur. Yazar bu eklerin başında yer alan 'Âhiru ahbârî'n-nebî= Peygamber'le ilgili haberlerin sonu' ibaresi ile, Peygamber'in hayatı ile ilgili haberlerin sona erdiğini açıkça belirtir.

Tam ve müstakil bir eser olarak sadece el-Vâkıdî'nin *Meğâzî*'sine sahip olduğumuz için İbn Sa'd, İbn İshâk'tan

sonra, kendisinden Peygamber'in tam bir biyografisi bize ulaşan ilk müelliftir. İbn Sa'd bazı yerlerde, örneğin Peygamber'in ahlâkî vasıfları ve âdetleri, onun mektupları ve elçileri, hastalığı ve vefatı ile ilgili bölümlerde, İbn İshâk'tan daha fazla ayrıntılar verirken; Peygamber'in doğrudan dedeleri ile hiçbir ilgisi olmayan Arabistan'ın İslam öncesi tarihi gibi İbn İshâk'ta geniş yer tutan diğer konulara çok fazla değinmemektedir. İbn Sa'd, bazen materyalini sistematik bir şekilde düzenler. Öyle görünüyor ki o, toplu olarak alâmâtü'n-nübüvve'ye (Peygamberlik alâmetleri) yer veren ilk kişidir, daha sonra *delâilü'n-nübüvve* konusundaki eserler bu uygulamada onu izlemiştir. Aynı şekilde İbn Sa'd'ın eserinin "sıfatu ahlâkî Rasûlillâh" üzerine olan bölümü de daha sonraki *şemâil* edebiyatının öncüsüdür.¹⁴⁰

İbn Sa'd'ın *Ahbâru'n-nebî'si*, birçok bölümünde kendi hocası el-Vâkıdî tarafından derlenmiş olan materyallere dayanmaktadır. Ehl-i kitabın tarihi konusunda ise, gerçekten çok nadir olarak hocasını zikretmektedir.¹⁴¹ Onun bu konuda baş râvîsi Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'dir. Bununla birlikte İbn Sa'd, çoğu zaman el-Vâkıdî'nin anlatımlarını diğer kaynaklardan aldığı rivâyetlerle genişletse de, Peygamber'in hayatının Mekke dönemi için onun baş râvîsi el-Vâkıdî'dir.

Aynı şekilde el-Vâkıdî, Peygamber'in Medîne'deki faali- [121] yetleri ile ilgili bölümlerde de İbn Sa'd'ın en başta gelen râvîsidir. Onun ifadeleri burada da diğer rivâyetlerle tamamlanmaktadır. Diğer taraftan Peygamber'in ahlâkî vasıfları ve âdetleri ile ilgili bölümlerde İbn Sa'd, el-Vâkıdî'ye sadece nadiren atıfta bulunmaktadır. İbn Sa'd, fiilî gazveler ile ilgili haberlerine en önemli râvîlerinin etrafı bir listesi ile giriş yapmakta¹⁴² ve bu liste içerisinde el-Vâkıdî'yi doğrudan

140 Nöldeke/Scwally, II, 135; [Kister, "Sîra Literature"].

141 İbn Sa'd, I.1, 21:5-7, 22:19-25.

142 İbn Sa'd, II.1, 1:3-2:1.

râvîsi olarak, Rüeym b. Yezîd'i, İbn İshâk'ın rivâyetlerini kendisine rivâyet eden kişi olarak, Hüseyin b. Muhammed'i, Ebû Ma'ser'in rivâyetlerini ve İsmâîl b. Muhammed'i de, Mûsâ b. Ukbe'nin rivâyetlerini kendisine aktaran kişi olarak zikretmektedir. Bu nedenle İbn Sa'd bizi, kendinden önceki en önemli âlimlerin eserlerine ulaştırırsa ve filî savaşların anlatımında her şeyden önce onlara dayansa da, el-Vâkıdî'nin Meğâzî'sinin metni ile yapılan bir karşılaştırma, İbn Sa'd'ın diğerlerinden daha fazla el-Vâkıdî'ye dayandığını ve daha az olarak da İbn İshâk, Ebû Ma'ser ve Mûsâ b. Ukbe'ye dayandığını göstermektedir. Meğâzî'sinin başında bütün savaşlar için râvîleri bir kere verdiğinden, İbn Sa'd bu savaşların her biri için, kaynağına hiçbir şekilde işaret etmediği temel bir rivâyet vermektedir. Daha sonra o, bu temel anlatımı, muhtelif gazveler için çok sayıda mevcut olan ve her birini özel bir isnadla sunduğu ferdî rivâyetler vasıtasıyla genişletmektedir. Bu nedenle meğâzî nazar-ı itibara alındığında, nasıl ki el-Vâkıdî, İbn İshâk'a dayanıyorsa, İbn Sa'd'ın da, el-Vâkıdî'ye dayanması yönünden aralarında benzer bir ilişki vardır. Ancak bununla birlikte el-Vâkıdî, İbn İshâk'ı hiç zikretmezken İbn Sa'd, el-Vâkıdî'nin kitabının, kendi eserinin temeli olduğu gerçeğini gizlememektedir. Sunuşun bütünlüğü açısından şu gerçeği de itiraf etmemiz gerekmektedir ki; İbn Sa'd, kendi temel anlatımını veya esas rivâyetini, el-Vâkıdî'nin yaptığı gibi, kendisinin derlemiş olduğu ilavelerle kesmemekte, ancak bu ilave materyali her durumda esas rivâyetin sonuna yerleştirmektedir. İbn Sa'd her gazve dolayısıyla 'Peygamber Medîne'den ayrıldığında yönetici olarak yerine kimi vekil bırakmıştır ve sancağı kim taşımıştır?' gibi soruları cevaplandığı için el-Vâkıdî'nin rivâyetlerini özel bir şekilde sistematik olarak tamamlamıştır. el-Vâkıdî de, gerçekten bu sorulara önem vermiş, ancak her durumda bu soruları cevaplandırmamıştır. İbn Sa'd, Peygamber'in son hastalığı ve vefatı ile ilgili rivâyetleri derlemek için çok

emek harcamıştır. el-Vâkıdî burada da, çoğunlukla onun râvîsi olarak görünmektedir. İbn Sa'd'ın, el-Vâkıdî'nin *Kitâbu vefâtî'n-nebî* adlı eserini kullandığı açık bir husustur, fakat o bu eseri çok fazla genişletmiştir.

İbn Sa'd eserinde, kendi planı ile ilgili bazı ifadeler hariç, [122] hemen hemen hiçbir kişisel mütâlaa ortaya koymamaktadır. Alındığı kaynağa işaret edilmeyen hemen hemen hiçbir ifade yok gibidir. O, seleflerinden almış olduğu bu gibi rivâyetlerin yanı sıra, pek çok orijinal belgenin tam metnini vermektedir. İbn Sa'd'ın [eserine] almış olduğu kasîdelerin, özellikle de ağıtların sayısı da az değildir. Fakat o bu bakımdan el-Vâkıdî'nin çok gerisindedir ve İbn İshâk ile ise, hiç kıyas edilemez. İbn Sa'd da, Sachau baskısının III. cildi ile başlayan kendi *Tabakât*'ına, esas râvîlerinin bir listesi ile giriş yapmaktadır. Yine burada da, el-Vâkıdî'nin yanı sıra İbn İshâk, Ebû Ma'ser ve Mûsâ b. Ukbe, ister İbn Sa'd bunların rivâyetlerini ister doğrudan isterse dolaylı öğrencileri vasıtasıyla almış olsun, bu şahıslar tekrar ortaya çıkmaktadırlar. Ayrıca o burada, Ma'n b. İsâ el-Medenî'yi (ö. 198), Fadl b. Dukeyn el-Kûfî'yi (ö. 219) ve babası nesep âlimlerinin en meşhuru olan Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî el-Kûfî'yi (ö. 204)' râvîleri olarak zikretmektedir. Bununla birlikte İbn Sa'd, Ensâr'ın nesebi için ekseriyetle başka bir otoriteye, *Kitâbu nesebi'l-ensâr* adlı eserin müellifi olan Abdullah b. Muhammed b. Umâra el-Ensârî'ye başvurmaktadır.¹⁴³ Herhâlde bu şahıs kendisi hakkında fazla bir bilgi bulunmayan, ez-Zehebi'nin *Mîzân*'ında¹⁴⁴ zikredilen Abdullah b. Muhammed b. Umâra b. el-Kaddâh ile aynı şahıstır.¹⁴⁵

143 Krş. Sachau, "Einleitung", XXVII; Josef Horovitz'in yazdığı giriş, İbn Sa'd, *Tabakât*, III.2, V-VII; Sachau, "Studien", 185-188; M.J. de Goeje, *ZDMG* [59, 1905], 379; Hermann Reckendorf, *OLZ* 26, 1923, 351-352.

144 [ez-Zehebi, *Mîzân*'ı-i'tidâl, II, 489.5-7 no. 4545.]

145 [Bu ayrıntılar gerçekten aynı derleyiciye işaret etmektedir ki onun hakkında şimdi faydalı bir rivâyet şu eserde bulunmaktadır. Bkz. *GAS*, I, 268.]

Tabakât, Peygamber'in umumî ve hususî hayatında bir yeri olan veya hadis râvîleri olarak anılan erkek ve kadın ashâbını zikrettiğinden dolayı -eserin VIII. cildi kadınlara tahsîs edilmiştir- Peygamber'in sîreti için önemli bir ilave teşkil etmektedir. Ashabın biyografilerine, her ne kadar Peygamber'in biyografisi ile kişisel bir ilişkileri olmasa da tâbiûn da ilave edilmiştir. Ben burada *Tabakât*'la ilgili özellikleri daha fazla sıralamayacağım. Ancak Otto Loth *Tabakât*'ın özelliklerinin hususî çeşitlerini sadece yukarıda adı geçen monografide değil, aynı zamanda İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ının, el-Vakîdî'nin *Tabakât*'ı ile olan ilişkisini tartıştığı "Ursprung und Bedeutung der Tabakât" adlı incelemesinde de ele almıştır.¹⁴⁶

- [123] Kısa bir süre önce E. Sachau, kendi baskısının III.1 cildine yazdığı girişte, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ta izlediği metodu dikkatli bir şekilde açıklamıştır.¹⁴⁷

Peygamber'in biyografisi, sonraki asırların tarihle ilgili derlemelerinde -mesela et-Taberî'nin, Mes'ûdî'nin ve Ya'kûbî'nin eserlerinde- dünya tarihini sunarken sadece bir bölüm olarak yer almakta ve onun (sav.) hayatına el-Halebî (ö. 1044) ve İbn Seyyidi'n-Nâs (ö. 734) gibi sadece sonraki asırların müellifleri tarafından yeniden monografiler tahsis edilmektedir.¹⁴⁸ Bu şahısların eserlerinde, bu incelemenin konusunu teşkil eden en eski biyografilerin müellifleri yine sık sık zikredilmektedir.¹⁴⁹

146 Loth, "Ursprung und Bedeutung der Tabakât", 593-614.

147 [Sachau, "Einleitung", XXX-xl.]

148 [Krş, İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, yay: İhsân Abbâs-Nâsiruddîn el-Esed, Kahire, 1955; İbn Abdilber, *Durer*. Bu eserin her ikisi de (bu eserlerle ilgili olarak bkz. Jarrar, *Prophetenbiographie*, 150-157, 196-173) el-Mes'ûdî'nin yaşadığı çağda yazılmıştır. Ayrıca el-Hâkim'in *sîre* üzerine yoğunlaştığı bölümler ile krş. *el-Müstedrek*, II, 591:1-III, 63.]

149 [Bu son eserlerin önemi Conrad tarafından vurgulanmıştır. Bkz. "Muhammad", 543; Kister, "Sîra Literature".]

EKLER¹

I. Ebân b. Osman

1. Bu Paragrafı İbn Kuteybe, Ebân b. Osman'dan Nakletmektedir

“Ka’b, şerefli ve onurlu bir kimse idi... Kardeşi Buceyr kendisinden önce Müslüman olmuş ve Rasûlullah’la (sav.) beraber Mekke fethine iştirak etmişti. Kardeşi Ka’b, İslam’dan dönmesi için ona haber göndermişti. Bu haber Rasûlullah’a (sav.) ulaşınca, onu tehdit etti. Cübeyr’le ona haber gönderdi ve onu uyardı. Bunun üzerine Ka’b, Rasûlullah’a (sav.) geldi ve (önce) Ebû Bekir’le görüştü. Rasûlullah (sav.) sabah namazının selâmını verince, sarığını yüzüne bürümüş olduğu hâlde Ebû Bekir onu Rasûlullah’a (sav.) getirdi ve şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasûlü! Bu adam İslam üzere sana biat etmek için gelmiştir.” Bunun üzerine Rasûlullah (sav.) elini uzattı, Ka’b yüzünü açtı ve şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasûlü! Bu, sana sığınma makamıdır. Ben Ka’b b. Zühayr’im.” Bunun üzerine Ensâr, daha önce (şiiirlerinde) Rasûlullah’ı (sav.) (kötü vasıflarla) andığı için, yüzlerini asıp ona dik dik baktılar ve ona kötü sözler söylediler. Muhâcirler ise, onun Müslüman olmasını ve Nebî’nin (sav.) ona eman vermesini istediler. Rasûlullah (sav.) ona eman verdi ve o da bunun üzerine şöyle bir şiir söyledi:

Suâd benden ayrıldı, uzaklaştı, onun için bugün benim ince ve hasta yüreğim şifa bulmaz bir hastalığa yakalandı,

Fidyesine imkân olmayan, ayaklarına bukağı ve zincir vurulmuş bir tutuklu gibiyim.

1 [Bu ekler, eserin orijinalinde olmayıp, Meğâzî sahiplerinin telifteki üslûplarını göstermesi için, eserin Arapça mütercimi tarafından Arapça tercümenin sonuna konulmuştur. Biz de faydalı olur düşüncesi ile tercüme ederek Türkçe çevirinin sonuna ekledik. T.çn.]

Şu aşağıdaki beyitleri okumaya başlayınca,

Rasûl kendisiyle aydınlanılan bir nûrdur,

Allah'ın (kınından) çekilmiş keskin kılıçlarından bir kılıçtır.

Kureyş'in en asîl topluluğu içinde idi ki, aralarından biri şöyle dedi: Mekke'de Müslüman olanlara, haydi hicret edin.

Hicret ettiler, aralarında korkak, zayıf, kalkansız, kılıcsız kimse yoktu,

Bilakis hepsi de cesur ve kuvvetli, silahlı ve binici idiler.

Rasûlullah (sav.) yanındaki Kureyşlilere baktı, sanki o (sav.) başı ile onlara işaret ederek dinlemelerini istiyordu. Nihayet şair şöyle dedi:

Kısa boylu, kara renkli köle ve Arapların kaçtıkları sırada,

O Müslüman ve Muhâcir Kureyşliler, ak renkli develer gibi yavaş yavaş ve cesaretle yürüdüler.

Düşmana attıkları darbelerle kendilerini himaye ve muhafaza ederler.

Kendisine söyledikleri kötü sözlere karşı, Ensâr'a muarazada buluyordu. Kureyş ise bunu kabul etmedi ve şöyle dediler: 'Onları hicvettikten sonra bizi övmene gerek yok.' Bunun üzerine o şöyle dedi:

Şerefli bir hayatla mutlu olan kimse,

Ensâr'ın sâlihlerinden oluşan bir süvari bölümü içerisinde.

Bunun üzerine Rasûlullah (sav.) ona kendi bürdesini (cübbe) giydirdi. Daha sonra Muâviye bu cübbeyi 20.000 dirheme satın aldı. Halifelerin bayramlarda giydiği cübbe, işte bu cübbedir. Ebân b. Osman b. Affân böyle iddia etmiştir." (*eş-Şîru ve's-suarâ*, Leiden baskısı, 98).

2. Ömer b. el-Hattâb'ın Son Sözleri

"Abdurrahman b. Ebân b. Osman babasından, o da Osman b. Affân'dan rivâyet ettiğine göre, Osman şöyle demiştir: Ben Ömer'in dönemine yetişenlerden sizin sonuncunuzum. Onun yanına girmiştım. Başı, oğlu Abdullah b.

Ömer'in kucağında idi. Ona şöyle dedi: 'Yanağımı yere koy.' Tekrar, 'baldırımla yer aynı seviyede olsun' dedi. Üçüncü veya dördüncü keresinde 'yanağımı yere koysana, anası ölesice!' dedi. Sonra ayaklarını birbirine geçirdi ve onun şöyle dediğini duydum: 'Eğer Allah beni bağışlamazsa vay benim başıma gelenlere!' Nihayet ruhunu teslim etti.

Bize Kabîsa b. Ukbe haber verdi ve şöyle dedi: Bize Süf-yân, Âsım b. Ubeydullah'tan haber verdiğine göre, o şöyle demiştir: Bana Ebân b. Osman, (babası) Osman'dan, onun şöyle dediğini rivâyet etti: "Ömer'in vefat etmeden önceki son sözü şu olmuştur: Eğer Allah beni bağışlamazsa vay benim başıma gelenlere! (Bu ifadeleri üç kere tekrar etmiştir)" (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 262).

II. Urve b. ez-Zübeyr

1. Urve b. ez-Zübeyr'in Abdumelik b. Mervân'a Mektubu

Bize Hişâm b. Urve, Urve'den rivâyet ettiğine göre, o Abdumelik b. Mervân'a şu mektubu yazmıştır:

"İmdi, sen bana Ebû Sufyân'ın (kervanla) çıkışı ve durumunun ne olduğunu sorduğun bir mektup yazdın. Onun durumu şöyle idi: Ebû Sufyân b. Harb, Şam'da tüccar olan ve tamamı Kureyş kabîlelerinden olan yaklaşık 70 süvari ile Şam'dan gelmişti. Onların tamamı yanlarında malları ve ticaret metalleri olduğu hâlde gelmişlerdi. Bunlar Rasûlullah (sav.) ve onun ashâbına haber verildi. Bundan önce aralarında savaş olmuş ve birçok kimse ölmüştü. İbnü'l-Hadramî de Nahle'de insanlar arasında öldürülmüştü. Kureyş'ten esirler alınmıştı. Bu esirler arasında Muğîra-oğullarından bazıları da vardı. Bu esirler arasında onların mevlâsı Keysân da vardı. Bunları Abdullah b. Cahş ve Benî Adıyy b. Ka'b'ın müttefiki olan Vâkıd ele geçirmişti. Rasûlullah (sav.), ashâbından bir grup insanı Abdullah b. Cahş'la beraber göndermişti. Bu hâdise, Rasûlullah (sav.)

ile Kureyş arasında savaş çıkmasına neden olmuştur. Bir-birlerine girdikleri ilk savaş budur. Bu ise Ebû Sufyân ve arkadaşlarının Şam'a doğru çıkışından önce idi.

Sonra Ebû Sufyân ve beraberindeki Kureyş süvarileri Şam'dan gelerek sahil yoluna girdiler. Rasûlullah (sav.) bunların durumunu haber alınca, ashâbını görevlendirdi ve onlara sayılarının az olduğunu ve yanlarında mal bulunduğunu bildirdi. Onlar da çıktılar, sadece Ebû Sufyân'ı ve yanındaki süvarileri istiyorlar ve yanlarındaki malları da kendileri için ganimet olarak görüyorlardı. Onlarla karşılaştıkları zaman büyük bir savaş olacağını düşünmüyorlardı. İşte Allah'ın indirdiği şu ayet, bu duruma işaret etmektedir: "...siz ise kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz..." (8/Enfâl: 8).

Ebû Sufyân, Rasûlullah'ın (sav.) ashâbının kendi üzerine doğru geldiğini duyunca, Kureyş'e haber göndererek, Muhammed ve ashâbının kendilerine doğru geldiklerini ve ticaret mallarını korumalarını bildiren bir haber yolladı. Haber Kureyş'e gelince -Ebû Sufyân'ın kervanı tamamı ile Ka'b b. Lü'ey'in kollarından müteşekkil idi- alelacele Mekke halkı kervan için toplandı. Bunların tamamı Ka'b b. Lü'eyoğullarından kimseler idi, Mâlik b. Hısloğullarından olanlar hariç, içlerinde Benî Âmiroğullarından hiç kimse yoktu.

Rasûlullah (sav.) Bedir'e gelene kadar, ne onun (sav.) ne de ashâbının Kureyş'in savaşa çıktığından haberi vardı. Kureyş süvarilerinin sahilden Şam'a giden yolları buradan geçiyordu. Ebû Sufyân, Bedir'den inerek sahil yolunu tuttu, Bedir'de pusu kurulduğundan korkuyordu.

Rasûlullah (sav.) yürüdü ve Bedir'in yakınında bir yerde istirahat için konakladı. Rasûlullah (sav.) Zübeyr b. Avvâm'ı ashâbından bir toplulukla beraber Bedir suyuna gönderdi. Onlar, Kureyş'in kendileri için çıktığını bilmi-

yorlardı. Rasûlullah (sav.) namaz kılmaya kalktığında, tam bu esnada Kureyş'in su taşıyıcıları Bedir suyuna geldiler. Bu su taşıyıcıları arasında Haccâc Esvedoğullarından bir de köle vardı. Rasûlullah'ın (sav.) gönderdiği askerler onu yakaladı. O (sav.), istirahatgâhında idi. Köleye, Ebû Sufyân ve arkadaşları hakkında soru sordular. Kölenin de onlarla beraber olduğundan şüpheleri yoktu. Köle onlara Kureyş, onlardan kimin çıktığı ve başlarında kimin olduğu gibi konularda bilgi vermeye başladı. Bu bilgileri, haber doğruluyor idi. Verdiği bu haber, onlar için en kötü haberdirdi. Onlar o esnada Ebû Sufyân ve arkadaşlarını talep ediyorlardı. Rasûlullah (sav.) ise namaz kılıyor, rûkûa gidiyor ve secde ediyordu. Köleye yapılanları görüyor ve duyuyor idi. Köle, onlara Kureyş'in kendilerine doğru geldiğini haber verince, ona vurmaya ve onu yalanlamaya başladılar.

Köleye "Sen, Ebû Sufyân ve arkadaşları(nın yerini) bizden gizliyorsun" diyorlardı. Dayakla onu zayıf düşürüp yorunca, ona Ebû Sufyân ve arkadaşlarını sordular, onun ise onlar hakkında hiçbir bilgisi yoktu. O sadece Kureyş'in su taşıyıcılarından birisi idi. 'Evet, bu Ebû Sufyân'dır' dedi (Yani onun yerini bildiğini söyledi). Süvariler o esnada onların alt taraflarında idi. Nitekim Allah bu mesele ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"O gün siz, vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler. Kervan da sizden daha aşağıda idi..."* (8/Enfâl: 42) Köle onlara 'bu Kureyş'tir, sizin için gelmiştir' deyince ona vurmaya başlıyor, ama köle onlara 'bu Ebû Sufyân'dır' deyince onu bırakıyorlardı.

Rasûlullah (sav.) onların yaptığını görünce namazı bıraktı, kölenin onlara söylediklerini duymuştu. İddia ettiklerine göre Rasûlullah (sav.) onlara şöyle dedi: "Nefsim yed-i kudretinde olana yemin olsun ki, o doğru söyleyince ona vuruyorsunuz, ama o yalan söyleyince onu bırakıyorsunuz!" Bunun üzerine ashâb 'O, bize Kureyş'in gelmiş olduğunu söylüyor!' deyince Rasûlullah (sav.) şöyle dedi:

“O doğru söylüyor, Kureyş, süvarilerini korumak için çıkmıştır.” Daha sonra Rasûlullah (sav.) köleyi yanına çağırdı ve ona sorunca, o da Kureyş’le ilgili haberi verdi ve ‘benim Ebû Sufyân’la ilgili hiçbir bilgim yok’ dedi. Rasûlullah (sav.) kaç kişi olduklarını sorunca ‘Vallahi bilmiyorum, ama sayıları çok fazla’ dedi. İddia ettiklerine göre Rasûlullah (sav.) onlara şöyle dedi: “Dünden önceki gün, onlara kim yemek verdi?” Köle, onlara yemek veren adamın adını söyledi. Rasûlullah (sav.) ‘onlar için kaç deve boğazladı?’ dedi. Köle, ‘dokuz deve’ dedi. Rasûlullah (sav.) ‘dün onlara kim yemek yedirdi?’ dedi. Köle, adamın adını söyledi. Rasûlullah (sav.) ‘onlara kaç deve boğazladı?’ diye sordu. Köle ‘on deve’ dedi. Zannettiklerine göre Rasûlullah (sav.) onlara şöyle dedi: “Onların sayısı 900 ile 1.000 arasındır” O gün (yani Bedir Savaşı’nda), Kureyş’in askerlerinin sayısı 950 idi.

Rasûlullah (sav.) hemen olduğu yerden ayrıldı ve suyun başına konakladı, kuyuları doldurdu, kuyuların etrafına düşman gelene kadar ashâbını saf hâlinde dizdi. Rasûlullah (sav.), Bedir’e gelince ‘onlarla savaşacağımız yer işte burası!’ dedi. Kureyş, Rasûlullah’ın (sav.) kendilerini geçtiğini ve oraya indiğini gördüler. Onun birden çıkıp geldiğini görünce, zannettiklerine göre Rasûlullah (sav.) onlara şöyle dedi: “İşte Kureyş bütün topluluğu ve gururu ile geldi, sana meydan okuyor ve senin elçini yalanlıyorlar, ey Allah’ım, senin bana va’d ettiğini senden istiyorum!” Kureyş onlara doğru yönelince, onları karşıladı ve onların yüzüne toprak attı. Allah onları hezimete uğrattı. Onlar Rasûlullah (sav.) ile karşılaşmadan önce, Ebû Sufyân’la beraber olan bir süvari ve onunla beraber olan süvariler Kureyş’e ‘dönün’ dediler. Kureyş’e dönmelerini emreden süvariler, Cuhfe’de idiler. Kureyş, ‘Vallahi, Bedr’e inip orada üç gün konakladıkça ve Hicaz ehlinde bize kin besleyenler bizi görmedikçe geri dönmeyiz.’ Allah, bunlar hakkında şöyle buyurmuştur: *“Yurtlarından çalım satarak, insanlara gösteriş*

yaparak çıkan ve Allah yolundan menedenler gibi olmayın. Allah, onların bütün yaptıklarını kuşatmıştır.” (8/Enfâl: 47) Rasûlullah’la (sav.) karşılaştılar. Allah, Rasûlü’ne zafer ih-san etti, küfrün önderlerini ise rezil etti. Müslümanların sadrına şifa verdi.” (et-Taberî, I, 1284).

2. Urve’nin Ridde Savaşlarını Ele Aldığı Bir Paragraf

“Hişâm, Urve’den, o da babasından rivâyet ettiğine göre, babası şöyle demiştir: Araplar küfre döndü. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd’i onlara gönderdi, o onlarla karşılaştı. Sonra şöyle dedi: ‘Vallahi Müseyleme ile vuruşuncaya kadar bu işi bırakmayacağım!’ Bunun üzerine Ensâr şöyle dedi: ‘Bu senin yalnız başına verdiğin bir karardır. Bunu sana Ebû Bekir emretmemiştir. Medîne’ye dön ki, atlarımızı dinlendirelim.’ Bunun üzerine Hâlid ‘Vallahi onunla vuruşuncaya kadar bu işten vazgeçmeyeceğim!’ dedi. Ensâr ondan ayrıldılar, sonra ‘biz ne yaptık! Eğer arkadaşlarımız üstün gelirse biz aşağılık olmuş oluruz. Eğer onlar kaçarsa onları yardımsız bırakmış oluruz.’ Hemen geri döndüler ve onunla (Hâlid’le) beraber ilerlediler. Müslümanlar müşriklerle karşılaştılar, Müslümanlar yüklerinin yanına varıncaya kadar arkalarını dönüp kaçtılar. Bunun üzerine Sâib b. Avvâm ayağa kalktı ve şöyle dedi: ‘Ey insanlar! Yüklerinizin yanına ulaştınız, hiçbir kişi için yük ve eşyasından sonra kaçacağı bir yer yoktur. Allah müşrikleri hezimete uğrattı ve Müseyleme öldürüldü. O gün onların parolası şu idi: ‘Ey Bakara sûresi ashâbı!’ (Fütûhu’l-buldân, 89).

3. Urve’nin Halîfeler Tarihi ve Cemel Gününde Zübeyrî Grubu Hakkında Bilgi Verdiği Bir Paragraf

“Hişâm b. Urve babasının şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Her gelen kişi Âişe’nin (ra.) devesinin yularını tutuyor ve şöyle diyordu: ‘Ey Müminlerin annesi! Ben falan oğlu falanım’ Abdullah b. Zübeyr de geldi, o konuşmadan önce Âişe (ra.) ona ‘sen kimsin?’ dedi. O, ‘ben Abdullah, ben se-

nin kız kardeşinin oğluyum.' Âişe (ra.) 'Vah Esmâ!' dedi. Kız kardeşini kastediyordu. Eşter ve Adıyy b. Hâtem Cemel'e vardılar. Abdullah b. Hakîm b. Hizâm, Eşter'in karşısına çıktı. Eşter de ona doğru yürüdü. Birbirlerine iki darbe vurdular. Eşter onu öldürdü. Abdullah b. Zübeyr ona doğru ilerledi, Eşter onun kafasına bir darbe vurdu ve çok şiddetli bir şekilde başından yaraladı. Abdullah ise, Eşter'e hafif bir darbe vurdu. Birbirlerinin boğazına sarıldılar, boğuşarak yere düştüler. Abdullah b. Zübeyr şöyle dedi: 'Beni ve Mâlik'i öldürün!' Mâlik ise şöyle diyordu: 'Eşter'² denmesini istemiyorum. Benim çok kıymetli develerim var.' Ali ve Âişe taraftarlarından insanlar hamle yaptılar ve o ikisi birbirinden ayrıldı. İki fırkadan her biri kendi arkadaşını kurtardı." (*et-Taberî*, I, 3207).

III. Şurahbîl b. Sa'd

1. Şurahbîl Bu Paragrafta Rasûlullah (sav.)'ın Hicretini Ele Almaktadır

"Bana Mücemmi' b. Ya'kûb, Şurahbîl b. Sa'd'ı şöyle derken duyduğunu rivâyet etti: Rasûlullah (sav.) Kubâ'dan ayrılmak isteyince Sâlimoğulları ona itiraz ettiler ve şöyle dediler: 'Ey Allah'ın Rasûlü! -Bu arada onun bineğinin yularını tutmuşlardı- işte kuvvet, işte silah!' Bunun üzerine Rasûlullah (sav.) 'onu serbest bırakın, ona emir verilmiştir' dedi. Sonra ona Hâris b. Hazrecoğulları itiraz ettiler ve diğerlerinin söylediğinin aynısını söylediler. Rasûlullah (sav.) da onlara aynı sözlerini tekrarladı. Sonra ona Adıyoğulları itiraz ettiler ve diğerlerinin söylediğinin aynısını söylediler. Rasûlullah (sav.) da onlara aynı sözlerini tekrarladı. Nihayet deve Allah'ın kendisine emrettiği yere çöktü." (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, I, 160).

2 el-Eşter, Mâlik b. Hâris en-Nahâî'nin lakabı idi. Bu şahıs Hz. Ali'nin taraftarlarından olup tâbiinden idi ve şairdi.

IV. Vehb b. Münebbih

1. Bu paragraf, Vehb'in Üslûbunu ve Hurâfelere ve Öncekilerin Efsanelerine Dikkat Edişini Anlatmaktadır

"Vehb şöyle dedi: Allah emrini tamamlamak ve Araplara yardım etmek isteyince, Kitab'ı parça parça indirdi. Allah hakkıyla şehâdet ederek şöyle buyurdu: *"Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına şâhittir. Melekler ve ilim sahipleri de adâletle şâhittir ki (ki, O'ndan başka Tanrı yoktur, O), azîzdir, hakîmdir."* (3/Âl-i İmrân: 18).

Zaman karışıp isyan çoğalınca, şeytan Âdem'in soyuna hâkim olup insanların diline galip gelince, putlara tapılmaya ve çocuklar öldürülmeye başlanınca, diri ve güçlü olan Allah, karanlığın hâkim olduğu bir zamanda gerçeği Kur'an'la bütün çıplaklığı ile haykırırsın, imana yardım et-sin diye, Muhammed'i (sav.) adalet ve beyanla göndermeye hükmetti. Ondan sonra asla bir peygamber gelmeyecektir. Allah vadinden dönmez (*Kitâbu't-tîcân*, 26).

2. Aşağıdaki Paragraf Vehb'in Yemen Tarihi'nden Alınmıştır

Kral Hemmâl b. Âd (Bu kral, taçlı kral Zû Şeded olarak bilinir).

"Lokman b. Âd ölünce, krallık kardeşi Hemmâl b. Âd b. Miltât b. Seksek b. Vâil b. Himyer'e geçti. Bu Hemmâl b. Âd, Zû Şeded'dir. Krallık Hemmâl Zû Şeded'e geçince, kardeşi Şeddâd b. Âd'ı gömdüğü mağaraya gitti, (kardeşinin başındaki) tacı çıkardı ve kendisi giydi. Lokman onu bu mağarada saklamıştı. O taç giymemişti, çünkü Allah'a karşı mütevazı idi. Hemmâl b. Âd başa geçince, saltanatı zorla aldı, bir müddet başta kaldı sonra öldü. Ona Himyer dilinde Zû Şeded denmişti. Mesela ihsan sahibi anlamında Zû Şatat b. Âd b. Menâh demen gibi." (*Kitâbu't-tîcân*, 78).

V. Abdullah B. Ebî Bekir

1. Abdullah b. Ebî Bekir'in Seriiyeleri Ele Aldığı Bir Paragraf

“İbn İshâk: Bana Abdullah b. Ebî Bekir şöyle rivâyet etti: Rasûlullah (sav.) Ebu'l-Âs'ın malını ele geçiren askerî birliğe haber gönderdi ve onlara şöyle dedi: 'Bu adam bildiğiniz gibi bizdendir. Böyle olduğu hâlde siz onun malını ele geçirmişsiniz. Eğer iyilik eder de onun malını geri verirsiniz bu bizim hoşumuza gider. Eğer bundan kaçırırsanız bu Allah'ın size vermiş olduğu bir feydir. Siz onu almaya daha fazla hak sahibisiniz.' Onlar dediler ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Bilakis, biz onun malını ona vereceğiz.' Bunun üzerine, ipi, su kırbaşı, tulumu adama verildi. Hattâ seriiye fertlerinden birisi adama şizâz'ını³ bile geri verdi. Böylece hiçbir şeyi kalmayacak şekilde adama bütün mallarını teslim ettiler. Sonra adam mallarını Mekke'ye taşıdı ve Kureys'ten kendisiyle eşyasını gönderen her mal sahibine malını verdi. Sonra şöyle dedi: 'Ey Kureys topluluğu! Malını almayan kaldı mı?' Kureys ise, 'Hayır. Allah seni hayırla mükafatlandırsın. Seni cömert ve sâdık olarak bulduk' dediler. O şöyle dedi: 'Ben Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şehâdet ederim. Benim Müslüman olmama engel olan şey, benim sizin mallarınızı yemek istediğimi zannetmenizden korkmamdır. Allah, onları size iade etmemi sağlayınca, onlardan kurtuldum ve Müslüman oldum. Sonra adam çıktı ve Rasûlullah'ın (sav.) yanına geldi (et-Taberî, III, 2305; İbn Hişâm, II, 313).

3 Yün veya kıldan yapılmış kapların iplerinin bağlandığı odun parçası demektir.

*2. Bu Paragraf Abdullah b. Ebî Bekr'in Hz. Peygamber'in
Peygamberlikten Önceki Hayatına ve Olayların
Kronolojisine Verdiği Önemi Göstermektedir*

“İbn İshâk'ın, Abdullah b. Ebî Bekr'den rivâyet ettiğine göre..., Rasûlullah'ın (sav.) annesi Âmine, Rasûlullah (sav.) altı yaşında iken, Mekke ve Medîne arasındaki Ebvâ denen yerde vefat etmiştir. O, Rasûlullah'ı (sav.) Adiyy b. Neccâroğullarından olan dayılarına getirmiş ve kendisi de onları ziyaret etmek için Medîne'ye gelmişti. Mekke'ye dönerken vefat etti.” (et-Taberî, I, 980).

*3. Bu Paragrafta Abdullah b. Ebî Bekr Kâdisiye Savaşını
Anlatmaktadır*

“Muhammed b. İshâk, Abdullah b. Ebî Bekir'den rivâyet etmiştir: ...Sonra Rüstem onlara doğru ilerledi, Müslümanların kendilerini korudukları şey sadece semersiz atlar idi. Kendilerini korudukları ciritleri oraya koymuşlardı. Başlarına koydukları şey ise hayvanların bağlandığı ipler idi. Adam hayvanının ipini başına doluyor ve onunla korunuyordu. İranlıların ise miğferi demirden idi ve sıkı giymişlerdi. Aralarında çok şiddetli bir savaş oldu. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Selmâ binti Hasefe ile birlikte saraydan bakıyordu. Bu Selmâ ondan önce Müsennâ b. Hârise'nin yanında idi. Bir at dolaşıyordu, Selmâ dolaşan atı görünce korktu ve 'vah Müsennâ! Bugün Müsennâ yok yanımda' dedi. Sa'd kadını kiskandı ve yüzüne bir tokat attı. Bunun üzerine Selmâ şöyle dedi: 'Bunu kıskançlıktan ve korkaklıktan mı yaptın?!' Ünlü şair Ebû Mihcen es-Sekafî -ki, içki içtiği için Sa'd onu hapsedmişti- Sa'd'la birlikte Üzeyb sarayından bakarken başıboş dolaşan atı görünce şöyle dedi:

Atın hurmalıkta şaha kalkarak dolaşması,

Benim ise böyle elim ayağım bağlı olarak terk edilmem üzüntü olarak yeter.

Ayağa kalktığımda prangalar beni engelliyor, kapılar yüzüme kapanıyor,

O kapılar hiçbir çığlığa cevap vermiyor,

Çok malım ve birçok da kardeşlerim vardı.

Onlar beni tek başıma bıraktılar, şimdi ise hiçbir kardeşim yok.

Şair Ebû Mihcen Sa'd'ın ümmüveled olan eşi Zebrâ' ile konuştu, kendisi onun yanında mahpus idi. Sa'd ise kalenin burcunda insanlara bakıyordu. Bu esnada Ebû Mihcen, 'Ey Zebrâ! Benim elimi-ayağımı çöz. Allah adına sana söz veriyorum ki, eğer öldürülmez isem tekrar geri döneceğim ve sen prangaları tekrar benim ayaklarıma vurursun.' Zebrâ onun elini-ayağını çözdü ve Sa'd'ın Belkâ isimli atını ona getirdi ve onu serbest bıraktı. Ebû Mihcen şiddetle düşmana saldırmaya başladı, Sa'd ise onu izliyordu. Sa'd atını tanımıştı, ama buna inanamıyordu. Savaş bitince ve Allah İranlıların topunu hezimete uğrattınca Ebû Mihcen Zebra'ya döndü ve ayaklarını prangaların içine kendisi soktu. Sa'd, kalenin burcundan inince atının terli olduğunu gördü ve ona binildiğini anladı. Bu durumu Zebrâ'ya sordu, o da Ebû Mihcen'in olayını ona anlattı. Bunun üzerine Sa'd, Ebû Mihcen'i serbest bıraktı." (et-Taberî, I, 2353).

VI. Âsım b. Ömer

1. Bu Paragraf, Ensâr'ın Müslüman Olmalarının Nedenini Açıklamaktadır

"İbn İshâk şöyle demiştir: Bana Âsım b. Ömer b. Katâde, kendi kavminden bazı kimselerin şöyle dediğini rivâyet etti: Allah'ın rahmeti ve O'nun bize doğru yolu göstermesiyle, İslam'a girmemizin nedenlerinden birisi şudur: Biz Yahudilerden iştir dururduk. Biz putperesttik, onlar ise ehl-i kitap idiler, onlarda bizde bulunmayan ilim vardı, onlarla bizim aramızda sürekli anlaşmazlıklar vardı, bizden

hoşlanmadıkları bir şeyle karşılaşınca bize şöyle derlerdi: ‘Gönderilecek peygamberin gönderilme zamanı yaklaşımıştır, onunla beraber, Âd ve İrem’in öldürüldüğü gibi, sizi öldüreceğiz.’ Onlardan biz bu sözleri çok duyuyorduk. Allah, peygamberini gönderince, bizi Allah’a davet ettiğinde, biz onun davetini kabul ettik. Böylece bizi tehdit edip durdukları şeyi tanımış olduk. Biz hemen ona koştuk, ona iman ettik, onlar ise ona inanmadılar. Bizim ve onların hakkında Bakara sûresinin şu ayetleri nazil oldu: “*Ne zaman ki onlara Allah katından, yanlarında bulunan (Tevrat)ı doğrulayıcı bir Kitap (Kur’an) geldi, daha önce inkâr edenlere karşı yardım isteyip dururlarken, o bildikleri (Kur’an) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Allah’ın laneti kâfirlerin üzerine olsun.*” (2/Bakara: 89), (İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, I, 225).

2. Âsım b. Ömer’in Akabe Biatını Anlatışı

“İbn İshâk şöyle demiştir: Âsım b. Ömer b. Katâde bana şöyle rivâyet etti: Topluluk Rasûlullah’a (sav.) biat etmek için toplandıklarında, Benû Sâlim b. Avf’ın kardeşi olan Abbâs b. Ubâde b. Nadle el-Ensârî şöyle dedi: ‘Ey Hazrec topluluğu! Bu adama ne üzerine biat ettiğinizi biliyor musunuz?’ Onlar ‘evet’ dediler. Sonra şöyle devam etti: ‘Siz, onunla insanlardan kırmızı ve siyah olanlarla (renk ayırımı yapmaksızın bütün insanlarla) savaşmak üzere biat ettiniz. Eğer mallarınızın azalmasını ve ulularınızın öldürülmelerini musibet olarak gördüğünüz hâlde Müslüman oldunuzsa, bu vallahi hem dünyada hem ahirette rezilliktir. Yok eğer onun sizi davet ettiği şeye, mallarınızın azalmasını ve ulularınızın ölmesini göze alarak, eksiksiz yerine getireceğinizi düşünüyorsanız, bu biati yapınız. Vallahi bu da hem dünyada hem de ahirette en hayırlı şeydir.’ Bunun üzerine onlar şöyle dediler: ‘Biz bu biati mallarımızın telef olmasını ve ulularımızın ölmesini göze alarak yapıyoruz.

Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer biz bunları eksiksiz olarak yerine getirirsek bize ne vardır?' Rasûlullah (sav.) 'cennet' dedi. Onlar 'elini uzat' dediler. O da (sav.) elini uzattı ve ona biat ettiler.

Âsım b. Ömer b. Katâde şöyle demiştir: 'Abbâs bu sözleri, onlara Rasûlullah'la (sav.) yaptıkları bu antlaşmanın ağırlığını hatırlatmak için söylemiştir.' Abdullah b. Ebî Bekir ise şöyle demiştir: 'Abbâs bu sözleri, Abdullah b. Übey b. Selûl'ün de gelmesini umarak antlaşmayı bir gece sonrasına tehir etmek için söylemiştir. Böylece topluluğun işi daha güçlü olacaktır.' (İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II. 88).

3. Âsım b. Ömer'in Bedir Savaşı'nı Anlattığı Bir Paragraf

İbn İshâk şöyle demiştir: Âsım b. Ömer b. Katâde bana şöyle rivâyet etti: Avf b. el-Hâris –ki o İbn Afrâ'dır– şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Kulunun hangi davranışı Rabb'i güldürür?' Rasûlullah (sav.) şöyle dedi: 'Çıplak (zırhsız) olarak düşmana saldırması.' Bunun üzerine, giymiş olduğu zırhı çıkarıp fırlattı, eline bir kılıç aldı ve öldürülene kadar düşmanla çarpıştı.' (İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 270).

4. Âsım b. Ömer'in Osman Dönemindeki İç Savaşı Anlatışı

"Muhammed b. Sâlih, Âsım b. Ömer'den, o da Mahmûd b. Leyîd'den onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: İsyancılar Zû Huşûb'e geldiklerinde Osman onlara engel olması için, Ali ve Rasûlullah'ın (sav.) ashâbı ile konuştu. Bunun üzerine Ali bineğine bindi ve onunla beraber Muhâcirlerden içlerinde Saîd b. Zeyd, Ebû Cehm Adevî, Cübeyr b. Mut'im, Hakîm b. Hizâm, Mervân b. el-Hakem, Saîd b. Âs ve Abdurrahman b. Attâb b. Esîd'in bulunduğu bir topluluk da hayvanlarına bindiler. Ensâr'dan ise Ebû Üseyd es-Sâidî, Ebû Humeyd es-Sâidî, Zeyd b. Sâbit, Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Mâlik çıktılar. Onlarla beraber bedevîlerden Nîrân

b. Mikrez ve 30 kişi vardı. Onlarla Ali ve Muhammed b. Mesleme konuştu, bu ikisi en önde idiler. O ikisinin sözünü duyunca geri döndüler.” (et-Taberî, I, 2970).

VII. ez-Zührî

1. Hz. Muhammed’in Peygamber Oluşu

“İbn İshâk’ın, ez-Zührî’den, onun Urve b. ez-Zübeyr’den, onun da Âişe’den rivâyet ettiğine göre, Âişe, Urve’ye şöyle rivâyet etmiştir: Rasûlullah’ın (sav.) peygamberliğinin ilk başlangıcı –Allah kullarına lütuf ve merhamet etmeyi murat ettiği zaman– sâdık rüyalar ile olmuştur. Rasûlullah (sav.) hiçbir rüya görmezdi ki, sabah aydınlığı gibi çıkmassın. Allah ona yalnızlığı sevdirmişti. Hiçbir şey ona yalnız kalmaktan daha sevimli gelmezdi.” (İbn Hişâm, I, 249).

2. ez-Zührî’nin Meğâzî’yi Anlatışı

“Ukayl, ez-Zührî’den şöyle rivâyet etmiştir: Yahudilerden Nadîroğullarının hadisesi, Uhud’dan altı ay sonra vuku bulmuştur. Rasûlullah (sav.), yerlerini boşaltıp gidene kadar onları muhasara etti. Zırhlar hariç, bir devenin taşıyacağı kadar eşya almalarına müsaade etti. Allah onlar hakkında şu ayetleri indirdi: “*Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah’ı tesbih etmiş (O’nun şanının eksikliklerden uzak, zâtının yüce olduğunu anlamışlardır). O, üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir. Kitap sahiplerinden inkâr edenleri, (he-men) ilk haşirde (Müslümanların, kaleleri önünde toplanmalarında) yurtlarından O çıkardı...*” (59/Haşr: 1) (el-Belâzurî, *Fütûhu’l-buldân*, 18).

VIII. Mûsâ b. Ukbe

1. Câhiliye Tarihi

“Abdurrahman b. Ebi’z-Zinâd, Mûsâ b. Ukbe’nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Kendisinden hoşnut olduğum

birisinin şöyle anlattığını duydum: Zeyd b. Amr Kureyş'in kurban anlayışlarını kınıyor ve şöyle diyordu: Koyunu Allah yarattı, gökten suyu O indirdi, onunla yerden bitki bitirdi. Sonra bu hayvanı Allah'tan başkası adına kurban ediyorsunuz! Bütün bunları inkar ettikleri hâlde Allah'ı tazîm ettiklerini sanıyorlar." (*el-Eğânî*, III, 16).

2. Rasûlullah'ın (sav.) Münzir b. Sâvâ'ya Mektubu

"Mûsâ b. Ukbe'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (sav.) Münzir b. Sâvâ'ya şu mektubu yazmıştır:

Peygamber Muhammed'den Münzir b. Sâvâ'ya:

Esenlik içinde ol. Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a seninle birlikte hamd ederim. İmdi, mektubun bana geldi, içindekileri duydum, kim bizim kıldığımız namazı kılar, kıblemize yönelir ve kestiğimizi yerse işte o Müslümandır. Kim bunları yapmaktan kaçınırsa, onun cizye vermesi gerekir." (*el-Belâzurî, Fütûhu'l-buldân*, 80).

3. Osman Dönemindeki Fitne

"Muhammed b. Müslim, Mûsâ b. Ukbe'den, o da Ebû Hâbîbe'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Osman'ın öldürüldüğü gün Sa'd b. Ebî Vakkâs'a baktım. Onun yanına girdi ve sonra onun yanından kapının yanında gördüklerine istircâ⁴ dileyerek çıktı. Bunun üzerine Mervân ona "(Osman'a karşı vazifeni yapmadığına) şimdi pişman oluyorsun ve onun ölümünü duyuruyorsun" Bunun üzerine Sa'd'ın şöyle dediğini duydum: 'Allah'a istiğfar ederim, insanların bu cüreti göstereceğini ve onun kanını talep ettiklerini düşünmemiştim. Şu an onun yanına girdim. Sen ve arkadaşların yokken (Osman) bir söz söyledi.' (Sa'd, Osman hakkında), hoş görülme her şeyi terk etti, tövbe verdi ve şöyle dedi: 'Felâkette direktmem. Zulümde direten, yoldan en

4 İçeri girip Osman'ın öldürüldüğünü görünce 'İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn' dedi.

uzak olan kimsedir. Ben tövbe ediyorum ve terk ediyorum.’ Bunun üzerine Mervân şöyle dedi: ‘Eğer onu savunmak istiyorsan İbn Ebî Tâlib’le görüşüp konuşman gerekir. Çünkü o gizlenmekte, yüz yüze gelmemektedir. Sa’d hemen çıktı, Ali’nin yanına geldi, o kabir ile minber arasında idi ve ona şöyle dedi: Ey Ebu’l-Hasen! Anam ve babam sana feda olsun, kalk. Vallahi sana hiçbir insanın başkasına gelmediği bir hayırla geldim. (Sen bu hayırla) amca oğlunun akrabalığını gözetirsin, onun şerefini iade edersin, kanını yerde koymazsın. Böylece işler istediğimiz şekle döner. Senin halîfen senden hoşnut olduğunu bildirmişti.’ Bunun üzerine Ali şöyle dedi: ‘Allah ondan kabul etsin ey Ebû İshâk! Vallahi ben devamlı onu savunuyordum, hatta bu işten utanır olmuştum. Ancak Mervân, Muâviye, Abdullah b. Âmir ve Saîd b. Âs, onlar o gördüğün şeyi ona yaptılar. Ben ona nasihat edip, onları yanından uzaklaştırmasını istediğimde, benim samimi olmadığımı düşündü. İşte sonunda olan oldu. Biz bunları konuşurken Muhammed b. Ebî Bekr geldi ve Ali’nin kulağına bir şeyler fısıldadı. Bunun üzerine Ali elimi tutarak ayağa kalktı ve şöyle dedi: ‘Bu, hangi hayrın tövbesi oluyor?!’ Vallahi evime ulaştığımda korkunç çığlığı duydum, Osman öldürülmüştü. Vallahi bugüne kadar bu şerrin içindeyiz” (et-Taberî, I, 2998).

4. el-Velîd b. Abdilmelik’ten Önce Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî’nin Mekke Vâliliği

“Bize İsmâîl b. İbrâhîm, Mûsâ b. Ukbe’den, onun da Ebû Habîbe’den rivâyet ettiğine göre, o şöyle demiştir: Umre yapmıştım, Esedoğulları mahallesine indim, Zübeyr’in evine misafir oldum. Çok geçmeden Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî beni çağırdı, yanına girdim. Bana ‘sen kimsin?’ dedi. Ben de ‘Medîneli birisiyim’ dedim. Bana ‘Seni isyankârların evine indiren sebep nedir?’ dedi. Ben şöyle dedim: ‘Benim orada kalışım bir gün ya da bir günden daha azdır. Sonra evime

döneceğim. Ben muhalif değilim. Ben halîfeye boyun eğenlerdenim. Ve onu inkâr edenin helâk olacağını düşünüyorum.’ Hâlid dedi ki: Konaklamak için orada kaldığından sana bir şey gerekmez. Ancak halîfeyi ziyaret etmek amacıyla orada kalan hoş görülmez.” Ben ‘(böyle yapmaktan) Allah’a sığınırım’ dedim.

Bir gün onun şöyle dediğini duydum: ‘Vallahi, Harem’de güven içerisinde bulunan vahşî hayvanlar konuşup da halîfeye itaat etmediklerini söyleselerdi, onları bile Harem’den çıkarırdım. Çünkü cemaate muhalefet edenler ve Zübeyrîleri ziyaret edenler Allah’ın harem/mahrem ve güvenli kıldığı yerde oturamazlar.’ Ben de ‘Allah Emîr’i muvaffak kılsın’ dedim (et-Taberî, II, 1231).

IX. Ma’mer b. Râşid

1. İbrâhîm’in (a.s.) Nemrûd’la Olan Hikâyesi

“Bize Abdurrazzâk rivâyet etti ve dedi ki: Bize Ma’mer, Yezîd b. Eslem’den rivâyet etti: Yeryüzündeki ilk zorba Nemrûd idi. İnsanlar çıkıyor ve onun yanından yiyecek derliyorlardı. İbrâhîm de yiyecek toplayanlarla beraber yiyecek toplamak için çıktı. İnsanlar Nemrûd’un yanına gelince onlara ‘Sizin rabbiniz kim?’ diye sordu. Onlar ‘sensin’ dediler. İbrâhîm onun yanına gelince ona da ‘senin rabbin kim?’ dedi. İbrâhîm ‘benim rabbim öldüren ve diriltendir’ dedi. Nemrûd ‘ben de öldürür ve diriltirim’ dedi. İbrâhîm ‘Allah güneşi doğudan doğdurur, sen de batıdan doğdur bakalım’, deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Nemrûd onu yiyeceksiz olarak geri gönderdi. İbrâhîm ailesinin yanına döndü, Kesîb b. A’far’a uğradı ve ona şöyle dedi: ‘Bundan biraz alabilir ve aileme götürebilir miyim? Onların yanına gittiğim zaman hoşlarına gitsin.’ Ondan (biraz gıda) aldı ve ailesine getirdi. Eşyayı bıraktı ve uyudu. Karısı kalktı ve eşyayı açtı. Bir de baktı ki, ne görsün, en güzel yemekler. Ondan İbrâhîm’e

yemek hazırladı ve ona getirdi. Ailesine yanlarında yemek olmadığını bildirmişti. ‘Bu nereden?’ diye sordu. Karısı ‘bu senin getirdiğin yemektir’ dedi. Anladı ki Allah onun rızkını takdir etmiş, bunun üzerine Allah’a hamdetti.

Sonra Allah bu zorbaya bir melek gönderdi ve şöyle dedi: ‘Bana iman et, ben de seni mülkün üzere bırakayım.’ Nemrûd ‘benden başka rabb de mi varmış?!’ dedi. Bunun üzerine melek ikinci kere geldi ve ona şöyle dedi: ‘Üç güne kadar bütün birliğini topla.’ Zorba bütün birliğini topladı. Allah Melek’e emretti, onların üzerine çok miktarda sivrisinek gönderdi. Üzerlerine güneş doğdu, ama sivrisineklerin çokluğundan güneşi göremediler. Allah sivrisinekleri onların üzerine gönderdi. Sivrisinekler onların etlerini yediler, kanlarını içtiler. Kemiklerinden başka bir şeyleri kalmadı. Melek’e ise hiçbir şey olmamıştı. Allah Nemrûd’un üzerine tek bir sivrisinek gönderdi. Sivrisinek onun burun deliğinden içeri girdi. Böylece 400 sene kaldı. Çekiçlerle kafasına vuruluyordu. İnsanların en merhametlisi bile ellerini birleştirip onunla Nemrûd’un kafasına vuruyordu. Nemrûd, 400 sene zorbalık yapmıştı, Allah da ona mülkü gibi 400 sene azap etti ve onu öldürdü. Göğe doğru yükselen bir bina inşa ettirmişti. Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı da Allah binalarına temellerinden gelmiş, üstlerindeki tavan, başlarına çökmüştü...”* (16/Nahl. 26), (et-Taberî, I, 319).

2. Hz. Peygamber Mekke’de

“Bize İbn Sevr, Ma’mer’den, o da Zührî’den rivâyet etti: Rasûlullah’a (sav.) vahiy gelmesi bir müddet kesildi. O (sav.) buna çok üzüldü. Kendisini oradan aşağı atmak için yüksek dağların başına çıkmaya başladı. Dağın zirvesine her çıkışta Cebrâil ona görünerek şöyle diyordu: ‘Sen Allah’ın peygamberisin.’ Bunun üzerine korkusu gitti ve kendisine geldi.

Rasûlullah (sav.) bu hâdiseyi şöyle anlatırdı: ‘Bir gün ben yürürken, semâ ile arz arasında bir kürsî üzerinde Hirâ’da bana gelen meleği gördüm ve ondan korktum. Hem men Hatîce’nin yanına döndüm ve ‘beni örtünüz’ dedim. Hz. Hatîce şöyle demiştir: Biz onu örttük.’ Bunun üzerine Allah şu âyetleri nâzil etti: *“Ey örtüsüne bürünen, kalk uyar, Rabb’ini tekbîr et (Onun büyüklüğünü an), elbiseni temizle.”* (74/Müddessir: 1, 2, 3, 4), (et-Taberî, I, 1155).

3. Halîfe Muâviye ve Muğîra b. Şu’be Arasındaki Mektuplaşma

“Bana Abdullah, Ma’mer’dan, o da Ca’fer b. Burkân’dan rivâyet ettiğine göre; Muğîra, Muâviye’ye şöyle bir mektup yazdı: ‘İmdi, benim yaşımla ilerledi, kemiklerim zayıfladı, Kureyş bana buğz etmektedir, eğer beni azletmeyi düşünürsen azlet.”

Bunun üzerine Muâviye ona şu mektubu yazdı: ‘Yaşının ilerlediğini bildirdiğin mektubun bana geldi. Yemin olsun ki, ömrünü senden başka yiyen olmadı. Kureyş’in sana buğz ettiğini söylüyorsun. Yemin olsun ki, onlardan başkasından hayra nail olmadın. Seni azletmemi istiyorsun, tamam seni azlediyorum. Eğer doğru sözlü olursan, ben seni korurum. Eğer aldatıcı olursan, ben de seni aldatırım.” (et-Taberî, II, 207).

X. Muhammed b. İshâk

1. Âdem’in Yaratılması

“Seleme, Muhammed b. İshâk’ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Söylendiğine göre –Allah en iyi bilendir– ruh, Âdem’in başına ulaştığında hapsirdi ve ‘el-hamdu lillâh’ dedi. Rabbi de ona ‘yerhamuke Allah’ dedi. Âdem doğru-lunca, Allah’a verdikleri sözü tutmak ve kendilerine verdiği emre itaat etmek için melekler ona secde ettiler. Onların arasından Allah’ın düşmanı İblîs kalktı, gurur, kibir hased

ve azgınlığından dolayı secde etmedi. Allah ona şöyle dedi: *"(Rabb'in ona) dedi ki: 'Ey İblîs, iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü tasladın, yoksa yücelerden mi oldun?'"* (38/Sâd: 75) *"Senden ve onlar içinde sana uyan kimselerden (gelenler ile) cehennemi dolduracağım."* (38/Sâd: 85) Allah, İblîs'i azarladıktan sonra, isyandan başka her şeyden kaçındı. Allah ona lanet etti ve onu kovdu." (et-Taberî, I, 93).

2. İsmâîl'in Çocukları

"Bize Seleme, İbn İshâk'ın şöyle dediğini rivâyet etti: İsmâîl b. İbrâhîm'in on bir erkek çocuğu doğmuştu. Onların annesi, Seyyide binti Mudâd b. Amr el-Cürhümî idi. Bu çocukların adı şöyleydi: Nâbit b. İsmâîl, Kaydar b. İsmâîl, Edbîl b. İsmâîl, Mübeşşâ b. İsmâîl, Dimmâ b. İsmâîl, Mâsî b. İsmâîl, Üded b. İsmâîl, Vetavr b. İsmâîl, Nefîs b. İsmâîl, Tamâ b. İsmâîl, Kaydumân b. İsmâîl. Zannettiklerine göre İsmâîl'in yaşı 130 idi. Allah Nâbit Kaydar'dan Arapları türetmiştir. Allah İsmâîl'i Amâlika -ve söylendiğine göre Yemen kabîlelerine- peygamber olarak göndermiştir." (et-Taberî, I, 351; İbn Hişâm, I, 5).

3. Hz. Peygamber Mekke'de

"İbn İshâk şöyle demiştir: Sonra Kureyş Rasûlullah (sav.) ve kendilerinden Müslüman olanlara karşı işi iyice ileri götürdüler, onlara karşı düşmanlıklarını artırdılar. Kendilerinden olan ayak takımını Rasûlullah'a (sav.) karşı kıskırttılar. Onlar (Kureyş) onu yalanladılar, ona eziyet ettiler. Ona şairlik, sihirbazlık, kâhinlik ve delilik iftiralarını attılar. Rasûlullah (sav.) Allah'ın emrini izhar etmekte, onları gizlememekte idi. Onları, dinlerini ayıplayarak, putlarından uzaklaşarak ve onları küfrettiklerinden dolayı korkutarak hoşlanmadıkları şeylerle yıkıyordu (İbn Hişâm, I, 308).

4. Bedir Gazvesi

“İbn İshâk şöyle demiştir: Esved b. Abdilesved el-Mahzumî çıktı. Kötü ahlâklı çirkef bir adamdı. Şöyle dedi: ‘Allah’a söz veriyorum ki, mutlaka onların havuzundan su içeceğim veya o havuzu yıkacağım veya onun altında öleceğim. O çıkınca, onun karşısına Hamza b. Abdilmuttalib çıktı. İkisi karşılaşıncı Hamza ona bir darbe vurdu ve bacağıнын yarısını uçurdu. Hamza havuzun altında idi. Sırtüstü düştü ve arkadaşlarına doğru bacağından kan fışkırdı. Havuza doğru süründü ve havuzun içine düştü. Yeminine sadık kalmak istiyordu. Hamza onu takip etti. Ona bir daha vurdu ve havuzun içinde onu öldürdü.

Ondan sonra, kardeşi Şeybe b. Rabîa ile oğlu Velîd b. Utbe arasında Utbe b. Rabîa çıktı. Saftan ayrılınca mübârezeye davet etti. Onunla mübâreze için Ensâr’dan üç genç çıktı. Bunlar Hâris’in oğulları Avf ve Muavviz ile –annelelerinin adı Afrâ’ idi– başka bir adam idi. Bu kişinin Abdullah b. Revâha olduğu söylenmiştir. Onlara (Utbe b. Rabîa ve diğerleri) ‘siz kimsiniz?’ dediler. Onlar da biz ‘Ensâr’dan bir topluluğuz’ dediler. Utbe ve diğerleri ise ‘Bizim sizinle işimiz yok’ dediler. Sonra onlardan bir çağırıcı şöyle çağırdı: ‘Ey Muhammed! Karşımıza kavmimizden bize denk olanları çıkar.’ Bunun üzerine Rasûlullah (sav.) şöyle dedi: ‘Ey Ubeyde b. Hâris! Sen kalk, ey Hamza! Sen kalk, ey Ali! Sen kalk.’ Onlar kalkıp, Utbe ve yanındakilere yaklaşıncı, onlara ‘siz kimsiniz?’ dediler. Onlar da ‘biz Ubeyde, Hamza ve Ali’yiz’ dediler. Bunun üzerine Utbe ve yanındakiler ‘evet, iyi bir denklik’ dediler. Ubeyde –içlerinde en yaşlısı o idi– Utbe b. Rabîa’ya karşı, Hamza, Şeybe b. Rabîa’ya karşı, Ali de Velîd b. Utbe’ye karşı mübârezeye çıktı. Hamza, Şeybe’yi, Ali de Velîd’i bir anda yere serdiler. Ubeyde ve Utbe ise birbirlerine ikişer darbe vurdular. İkisi de birbirlerini ciddi şekilde yaraladılar. Hamza ve Ali kılıçlarıyla Utbe’ye saldırdılar ve onu öldürdüler. Arkadaşlarını (Ubeyde’yi)

sırtlarına aldılar, onu (Utbe'yi) ise cehenneme yolladılar." (İbn Hişâm, II, 276).

5. Yermük Savaşı

"Muhammed b. İshâk şöyle dedi: Müsennâ b. Hârise öldü, Sa'd b. Ebî Vakkâs onun karısı Selmâ binti Hasefe ile evlendi. Bu hicrî 14 yılında oldu. Bu yıl hacca insanlara Ömer b. el-Hattâb yaptırdı. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Şam'a bu yıl girdi ve kışı orada geçirdi. Yaz gelince Bizanslılar Hirakl komutasında ilerlediler ve Antakya'da karargâh kurdular. Musta'ribeden (Araplaşmış kabîleler) Lahm, Cüzâm, Belqîn, Beliy ve Âmile gibi kabîleler de onunla beraberdi. Bu kabîlelerin hepsi Huzâa'nın kolları idi. Ve Gas-sân kabîlesinden de pek çok insan vardı. Onunla beraber Ermeniler de bulunmakta idi. Bütün bunların başında ise Hirakl'ın hadımı es-Saklâr vardı. Müslümanlar da onlara doğru harekete geçtiler, sayıları 24.000 idi, başlarında Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh vardı. İki ordu hicrî 15 yılının Receb ayında Yermük'te karşılaştılar. Çok şiddetli bir savaş oldu. Hatta öyle oldu ki, Müslümanların karargâhına kadar girildi. Kureyşli kadınlar bile, karargâha girilince ellerinde kılıç savaştılar. Aralarında Ümmü Hakîm binti el-Hâris b. Hişâm'ın da bulunduğu bir grup kadın, erkekleri bile geride bırakmıştı. Müslümanlar, Rumlara doğru ilerleyince Lahm ve Cüzâm kabîlelerinden bazı insanlar Müslümanlara katılmıştı. Bunlar savaşın ciddiyetini görünce kaçtılar ve yakınlarındaki köylere sığındılar, Müslümanları yardımsız bıraktılar." (et-Taberî, I, 2347).

6. Hucr b. Adıyy'ın Arkadaşlarının Haberleri

"İbn İshâk şöyle demiştir: Ziyâd, Hucr'un arkadaşlarını aramak için adam yolladı. O, güç yetirebildiklerini yakalayacaktı. Kabîsa b. Dubayî'a'ya, sâhibu's-şurta Harmelle el-Absî'yi gönderdi. O da Şeddâd b. Heysem idi. Kabîsa kavmini çağırды ve kılıcını aldı. Onu Rıb'ıy b. Hirâş b. Cahş

el-Absî getirdi. Kavminin adamları çok değildi. Savaşmak istedi, sâhibu's-şurta şöyle dedi: 'Malın ve canın garanti altındadır, niçin kendini öldürüyorsun?' Arkadaşları ona şöyle dedi: 'Sana can güvenliği garantisi verilmişken neden kendini ve kendinle beraber bizleri de öldürüyorsun?' O ise şöyle dedi: 'Yazıklar olsun size, Vallahi eğer bu zina çocuğunun eline düşsem asla kaçmam ve o beni öldürür.' Onlar 'hayır' dedi. Ellerini onların ellerine koydu ve Ziyâd'a doğru yöneldiler. Onun yanına girdiklerinde Ziyâd şöyle dedi: 'Ey Abs kabîlesi sâkinleri! Din konusunda bana yardım edin! Vallahi, seni fitneleri ateşlemekten ve emîrlere saldırmaktan alıkoyacağım.' Hucr şöyle dedi: 'Ben senden eman dilemek için geldim.' Ziyâd 'onu hapse atın' dedi.

Kays b. Ubâd eş-Şeybânî, Ziyâd'a gelerek şöyle dedi: 'Hucr'un arkadaşlarının başta gelenlerinden, bizden Hem-mâmoğullarından kendisine Sayfiy b. Fesîl denen bir kişi, sana karşı insanların en azılısıdır.' Ziyâd ona birisini gönderdi ve o getirilince ona şöyle dedi: 'Ey Allah'ın düşmanı! Ebû Turâb⁵ hakkında ne diyorsun?' O şahıs 'ben Ebû Tû-rab'ı tanımam' dedi. Bunun üzerine Ziyâd 'sen onu çok iyi tanıyorsun' dedi. O şahıs ise 'ben onu tanımıyorum' dedi. Ziyâd 'Ali b. Ebî Tâlib'i tanımıyor musun?' dedi. O kişi 'evet, tanıyorum' dedi. Ziyâd 'Ebû Turâb işte odur' deyince, o kişi 'kesinlikle hayır, o Ebu'l-Hasen ve'l-Hüseyin Aleyhi-me's-Selâm'dır' dedi. Bunun üzerine sâhibu's-şurta 'Emîr sana, o Ebû Turâb'dır, diyor, sen ise hayır değil, diyorsun' deyince, Sayfi b. Fesîl 'Emîr yalan söylüyorsa benim de mi yalan söylememi ve onun asılsız bir şeye şehâdette bulunması gibi benim de mi onun gibi asılsız bir şeye şehâdette bulunmamı istiyorsun?' dedi. Bunun üzerine Ziyâd şöyle dedi: 'Bu da senin günahınla beraber bir günahtır, sana sopa cezası uygulamam lazım.' Sopa getirildi ve Ziyâd şöyle dedi: '(son söz olarak) ne diyorsun?' O 'Allah'ın mü'min

5 Ebû Turâb, Hz. Ali'nin künyelerinden birisidir.

kullarından bir kul hakkındaki en güzel sözü söylüyorum' deyince, Ziyâd 'yere yapışana kadar onun omuzuna sopa ile vurun' dedi. Yere düşene kadar ona vuruldu, sonra Ziyâd 'onu bırakın; şimdi söyle bakalım, Ali hakkında ne diyor-sun?' deyince, Sayfî 'Vallahi eğer beni ustura ve bıçaklarla parça parça etsen bile Ali hakkında benden duyduğundan başka bir şey söylemem' dedi. Bu defa Ziyâd 'ya ona lanet okursun ya da boynunu vururum!' dedi. Sayfî şöyle dedi: 'o hâlde boynumu vur, Allah bunu benden kabul etmiştir. İlle de boynumu vuracaksan ben Allah'a teslim olmuş bir kişi-yim, sen ise şakîlik yapmış olursun' Bunun üzerine Ziyâd şöyle dedi: 'Onun boynunu bastırın, demir vurun ve hapse atın.'

Sonra Hucr ile birlikte şehîd olmuş olan Abdullah b. Halîfe et-Tâî üzerine bir birlik gönderdi ve o onlarla şiddetli bir şekilde savaştı. Ziyâd ona Bukeyr b. Humrân Ahmerî'yi gönderdi, o vâلیلere tâbi idi. Arkadaşları ile birlikte onu gönderdi, onu aramaya koyuldular. Onu Adiyy b. Hâtem'in mes-cidinde buldular ve onu oradan çıkardılar. Onu götürmek istediklerinde -çok izzetinefis sahibi birisi idi- onlarla gel-mek istemedi, onlarla mücadele etti ve onlarla çarpıştı. Onu taşladılar ve kafasını yardılar, sonunda o yere düştü. Bunun üzerine kız kardeşi Meysâ şöyle bağırdı: 'Ey Tay' topluluğu! Dilleriniz ve mızraklarınız olduğu hâlde İbn Halîfe'yi teslim mi ediyorsunuz?' Ahmerî onun çığlığını duyunca Tay' kabîle-sinin toplanmasından ve kendisinin helâk olmasından korktu ve kaçtı. Tay' kabîlesinden bir grup kadın çıktı ve onu bir eve soktular. Ahmerî ayrıldı, Ziyâd'a geldi ve şöyle dedi: 'Tay' benim için toplandı, onlara gücüm yetmedi ve sana geldim. Ziyâd, Adiyy'e (adamlarını) gönderdi, o mescitte idi. Onu hapsettiler. 'Onu bana getirin' dedi. Ona Abdullah'ın haberi bildirildi, Adiyy şöyle dedi: 'İnsanların öldürmüş olduğu bir adamı sana nasıl getirebilirim?' Ziyâd şöyle dedi: 'Onu bana getirin ki, onu öldürdüklerini göreyim.' Ona özür beyan etti

ve şöyle dedi: ‘Onun nerede olduğunu ve ona ne yapıldığını bilmiyorum.’ Bunun üzerine onu tekrar hapsetti, Mısırlı, Yemenli, Rabîa ve Mudar’dan hiç kimse kalmadı, hepsi Adiyy için yardım dilediler. Bunun üzerine Ziyâd’a geldiler, onun hakkında onunla konuştular. Abdullah (hapisten) çıkarıldı, Buhtur’da saklandı, Adiyy’e şöyle haber gönderdi: ‘Eğer gizlendiğim yerden çıkmamı ve sana itaat etmemi istersen, bunu yaparım.’ Adiyy ona şu haberi gönderdi: ‘Vallahi eğer ayaklarımın altında bile olsan onları senden kaldırmam. Ziyâd, Adiyy’i çağırdı ve şöyle dedi: ‘Eğer sen (Abdullah’ı) benim için Kûfe’den sürgün eder, Cebeley’n’e gönderirsen seni serbest bırakırım.’ Adiyy ‘olur, yaparım’ dedi. Mahallesi-ne döndü ve Abdullah b. Halîfe’ye şöyle bir haber gönderdi: ‘Gizlendiğin yerden çık, Ziyâd’ın öfkesi dinince, onunla senin hakkında konuşurum ve inşallah sen de geri dönersin.’ O da böylece Cebeley’n’e gitti.” (et-Taberî, II, 128).

XI. Ebû Ma’ser es-Sindî

1. Zû Kard Gazvesi Sonrası

“Bize Ebu’l-Hasen el-Medâînî, o da İbn Cu’dube ve Ebû Ma’ser’den rivâyet ettiğine göre o ikisi şöyle dedi: Hz. Peygamber Zû Kard gazvesinden dönüşünde, Zurayb et-Tâvîl denen yerde iken Ensâr’dan Hâriseoğulları şöyle dediler: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Burası develerimizin ve koyunlarımızın otlatıldığı, kadınlarımızın yeridir.’ Onlar, ormanı kas ediyorlardı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav.) şöyle dedi: ‘Kim bu ormandan bir ağaç keserse, onun yerine bir fidan diksin. Bu emir üzerine burası orman hâline getirildi.” (el-Belâzurî, *Fütûhu’l-buldân*, s. 9).

2. Berâe Sûresi

“Bize Abdülazîz b. Ebân, ona Ebû Ma’ser, ona da Muhammed b. Ka’b el-Kurazî ve diğerlerinin rivâyet ettiğine göre, şöyle dediler:

Rasûlullah (sav.), Ebû Bekir'i H. 9. yılda hac emîri olarak gönderdi. Hz. Ali'yi de Berâe sûresinden inen otuz ya da kırk âyet ile onların peşine gönderdi. Hz. Ali, müşriklerin yeryüzünde dört ay daha dolaşabilecekleriyle ilgili kısımları okudu. Onlara Arafe günü Berâe sûresinden Zilhicce ayından yirmi gün, Muharrem, Safer, Rabîu'l-Evvel ve Rabîu'l-Âhir ayından on gün dolaşabilecekleriyle ilgili âyetleri okudu. Yine Berâe sûresinden, müşrik olarak bu yıldan sonra hac yapamayacaklarıyla ve Kâbe'yi çıplak tavaf edemeyecekleriyle ilgili kısımları okudu (et-Taberî, I, 1821).

3. Hâdî'nin Ölümü

"Ebû Ma'ser, Mûsâ Hâdî'nin Rabîu'l-Evvel ayının ortasında cuma gecesı öldüğünü söyledi" (et-Taberî, III, 579).

XII. el-Vâkıdî

1. Bedir Gazvesi

"Hz. Peygamber Müslümanları görevlendirerek şöyle dedi: 'Bu, Kureys'in mallarını taşıyan kervanıdır. Umulur ki Allah onu size ganîmet kılar'. Herkes öyle çabuk davrandı ki, savaşa iştirak etmek için oğlu babasıyla kura çekişiyordu. Örneğin bunlardan biri, Bedir gazvesine katılmak için babasıyla kura çekişen Sa'd b. Hayseme idi. Sa'd, babasına şöyle demişti: 'Cennet'e girme durumu olmasaydı, şüphesiz hakkımı sana verirdim. Ben bu savaşta şehâdet mertebesine ulaşmak istiyorum'. Hayseme de, 'Hayır, ancak ikimizden birisinin mutlaka kalması gerekir' dedi. Sonra aralarında kura çektiler ve kura Sa'd'a çıktı. Sa'd, Bedir'de şehit oldu.

Hz. Peygamber'in ashâbından büyük bir grup, onun bu hareketini hoş karşılamadıkları için geride kalıp yavaş davrandılar. Aralarında çokça konuştular, tartıştılar. Hz. Peygamber'le birlikte hareket etmeyenler üzülmüyorlardı. Çünkü onlar, savaş için değil, kervan için harekete geçildi-

ğini düşünüyorlardı. Basâirîliler ve Neyyâtîlilerden bir topluluk geri kalmıştı. Eğer onlar savaş olacağını bilselerdi, geri kalmazlardı. Geri kalanlardan biri de Üseyd b. Hudayr idi. Hz. Peygamber'in yanına gelince ona şöyle dedi: 'Seni düşmanlarına karşı galip getirip sevindiren Allah'a şükürler olsun. Seni Hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, kendi canımı senin canından daha fazla sevdiğim için geri kalmadım. Senin düşmanla değil, kervanla karşılaşmaya gittiğini sanıyordum'. Hz. Peygamber (sav.) 'Doğru söyledin, haklısın' dedi. Bu, Allah'ın İslam'ı yücelttiği ve şirki de hakîr kıldığı ilk gazve idi" (el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 12).

2. İbrâhîm (as.)'in Tarihi

"Bize Muhammed b. Sa'd, ona Muhammed b. Ömer el-Eslemî (el-Vâkıdî), o da ilim ehlerinden birçok kişiden rivâyet ederek şöyle dedi: "Hz. İbrâhîm'in annesinin ismi Anamota'dır. Hz. İbrâhîm, Efrâhem b. Argo b. Faloğ b. Aber b. Şaleh b. Erfahşed b. Sam b. Nûh'un evlâdıdır. Bazıları ise, annesinin isminin, Anametli binti Yekfûr olduğunu söylediler" (et-Taberî, I, 3461).

3. Hz. Ebû Bekr'in, Hz. Ömer'i Kendisinden Sonra Yerine Halîfe Bırakması

"İbn Sa'd, el-Vâkıdî'den o, İbn Ebî Sebre'den o, Abdülmecîd b. Süheyl'den o da, Ebû Seleme b. Abdurrahmân'dan naklettiğine göre şöyle dedi: 'Hz. Ebû Bekr'in (ra.) -Allah rahmet etsin- vefat anı geldiğinde Abdurrahman b. Avf'ı çağırdı ve 'Bana Ömer hakkında ne düşünüyorsun, anlat' dedi. Abdurrahman, 'Ey Rasûlullah'ın halîfesi, Allah'a yemin olsun ki o, hilâfete senin bildiğin herhangi birinden daha lâıyk biridir. Ne var ki tabiatı oldukça serttir' dedi. Bunun üzerine Ebû Bekr, 'Sen beni yumuşak huylu bir halîfe olarak tanıdığın için böyle düşünüyorsun. Eğer halîfe olursa, kendisinde bulunan bu sert mizacın çoğunu terk eder. Ey Ebû Muhammed, ben onu (Ömer'i uzun uzun) izledim

ve şayet ben herhangi bir konuda birine sert davranmışsam, Ömer, onun bana iyi bir adam olduğunu söyledi, eğer yumuşak davranmışsam, ona sert davranmam gerektiğini söyledi. Ey Ebû Muhammed sana söylediklerimden kimseye hiçbir şey anlatma' dedi. Abdurrahman, 'olur' dedi. Hz. Ebû Bekr sonra Hz. Osman b. Affân'ı çağırdı ve şöyle dedi: 'Ey Ebû Abdillâh, Ömer hakkında ne düşünüyorsun, bana anlat'. Hz. Osman, 'Sen onu daha iyi bilirsin' dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekr, 'Ey Ebû Abdillâh, düşünceni bana açıklamalısın!' deyince, Hz. Osman, 'Onun hakkında bildiğim tek şey, onun içinin dışından daha iyi olduğudur ve aramızda onun bir benzeri yoktur' diye, görüşünü belirtti. Hz. Ebû Bekr -Allah rahmet etsin-, 'Allah sana rahmet etsin ey Ebû Abdillâh, sana söylediklerimden hiç kimseye bir şey anlatma' dedi. Hz. Osman, 'Tamam, bunu yaparım' dedi. Hz. Ebû Bekr sözüne devamla, 'Onu yerime bırakmakla, sana düşmanlık yapmış olmuyorum. Bilemiyorum, ben belki de onu bırakırım. Ancak sizin işlerinizi yüklenip yüklenmemek konusunda seçim ona aittir. Ben de sizin işlerinizi yüklenmemeyi ve sizden öncekilerin arasında olmayı isterdim. Ey Ebû Abdillâh, Ömer'le ilgili bu söylediklerim ve seni çağırmış olduğum hususla ilgili kimseye hiçbir şey söyleme" dedi (et-Taberî, I, 2137).

4. H. 51 Yılıının Vâli ve Kadıları

"el-Vâkıdî şöyle dedi: "Bu senenin Medîne'deki âmili (vâlisi), Saîd b. Âs, Kûfe, Basra ve Doğu vilâyetlerinin hepsinin vâlisi Ziyâd idi. Kûfe kadısı, Şureyh, Basra kadısı ise, 'Umeyra b. Yesribî idi" (et-Taberî, II, 156).

5. H. 177 yılının Bazı Olayları

"el-Vâkıdî'nin zikrettiğine göre, bu senede Muharrem ayının çıkmasına dört gün kala Pazar günü gecesi bir fırtına kopmuştu, gökyüzü kızıl-siyah bir renge bürünmüştü. Sonra aynı sene Muharrem'in çıkmasına iki gün kala çar-

şamba günü karanlık bir gece olmuştu. Sonra Safer ayının birinci gecesi cuma günü de zifiri karanlık ve fırtınalı bir gece idi" (et-Taberî, III, 629).

XIII. İbn Sa'd

1. Ebvâ Gazvesi

"Rasûlullah (sav.) (Medîne'ye) hicretinin 12. ayının başında Safer ayında Ebvâ gazvesine çıktı. Peygamber ordu-sunun sancağını Hamza b. Abdilmuttalib taşıyordu. Sancağın rengi beyaz idi. Hz. Peygamber Medîne'de yerine vekil olarak Sa'd b. Ubâde'yi bırakmıştı. Muhâcirler ile birlikte çıkmıştı ve aralarında Ensâr'dan hiç kimse yoktu. Ebvâ'ya varınca Kureyş kervanını sıkıştırmaya başladı. Herhangi bir (harp) hilesiyle karşılaşmadı. Bu gazveye aynı zamanda Veddân da denmektedir. Her iki isimle de rivâyet edilmiştir. Bu iki yerin arasında altı millik bir mesafe bulunmaktadır. Bu, Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı ilk gazve idi.

Hz. Peygamber bu gazvede, o dönemde kabîlesinin reisi olan Mahşiyye b. Amr ed-Damrî ile kendisi ve Benî Damra kabîlesine saldırılmaması, Hz. Peygamber'e saldırmak için kabîle birliği kurmamaları ve Hz. Peygamber'in düşmanlarına yardım etmemeleri konularında sulh anlaşması yaptı. Hz. Peygamber ile aralarındaki bu anlaşma yazıya geçirildi. Damra kabîlesi, Benî Kinâne'nin bir koludur. Hz. Peygamber daha sonra Medîne'ye döndü. Rasûlullah'ın Medîne'den bu ayrılışı on beş gece sürmüştü.

Bize İsmâîl b. Abdillâh b. Ebî Üveys, ona Kesîr b. Abdillâh el-Müzenî, o da babasından, babası da dedesinden naklettiğine göre şöyle dedi: 'Hz. Peygamber ile birlikte kendisinin katılmış olduğu ilk gazve olan "Ebvâ"da savaştık (İbn Sa'd, II, 3).

2. Şair Ferezdak'ın Amcası Sa'sa'a b. Muâviye'nin Biyografisi

“Hasen'den rivâyet ettiği bir hadiste Yezîd b. Hârûn şöyle dedi: ‘Bize Yezîd b. Hârûn, ona Cerîr b. Hâzim, ona da Hasen naklettiğine göre Hasen, Şair Ferezdak'ın amcası Sa'sa'a b. Muâviye'den rivâyet ettiğine göre o, Hz. Peygamber'e geldiğinde, ona Hz. Peygamber şu âyetleri okudu: *‘Kimin tartıları ağır gelirse o, hoşnut bir hayat içindedir. Kimin tartıları hafif gelirse, onun anası (bağrına atılacağı) hâviye (uçurum)dur.*’ (101/Kâri'a: 6-9) Bu âyetler okununca Sa'sa'a, ‘Bu bana yeter, başkasını duymasam da olur’ dedi. Sa'sa'a, Ebû Zerr'den rivâyette bulunmuştur.” (İbn Sa'd, VII, 25).

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

ASS=Asian and African Studies.

[Abbâs İhsân, "Abdûlmelik b. Mervân ve devruhâ fî sekâfeti asrihî", *Dırâsat* 13 (1986), 105-113.]

[Abbott, Nabia, *Â'isha-the Beloved of Mohammed*, Şikago, 1942.]

[-----, *Studies in Arabic Literary Papyri*, 3 cilt, Şikago, 1957-1972.]

[Abdurrazzâk ibn Hemmâm es-San'ânî, Ebû Bekr. *Kitâbu'l-musan-nef*, yay.: Habîburrahman el-A'zamî, 11 cilt, Beyrut, 1390-1392/1970-1972.]

[-----, *Tefsîr*, yay.: Mustafa Müslim Muhammed, 4 cilt, Riyad, 1410/1989.]

[Abiad, Malaka, "Origine et developement des dictionnaires biographiques arabes", *BEO* 31 (1979), 7-15.]

Ebû Bekr b. Hayr el-İşbîlî, Muhammed, *Fehrese*, yay.: Franciscus Coderia-J. Ribera Tarrago. Saragosa, 1893.

Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ali b. el-Hüseyn, *Kitâbu'l-eğânî*; [yay.: Ahmed Zeki el-Adevî vd., 24 cilt, Kahire, 1345-1394/1927-1974;] XXI, yay.: Brünnow, Leiden, 1883.

Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ali, İmâduddîn, *el-Muhtasar fî ahvâlî'l-beşer*, 2 cilt, Kahire, H. 1325.

[Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, 10 cilt, Kahire, 1354/1935.]

[Ebû Su'aylık, Muhammed b. Abdullah, *Muhammed b. İshâk: İmâmu ehli'l-meğâzî ve's-siyer*, Şam, 1994.]

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, *Nakâidu Cerîr ve'l-Ferezdak*, yay.: Anthony Ashley Bevan, 3 cilt, Leiden, 1905-1912.

[Ebû Zur'a ed-Dimeşkî, Abdurrahman b. Amr, *Târîh*, yay.: Şükrullah b. Nîmetullah el-Kuşhanî, 2 cilt, Şam, 1400/1980.]

Eğânî, bkz., Ebu'l-Ferec el-İsfahânî.

AJSL = American Journal of Semitic Languages and Literatures.

[Anees, Munawar Ahmad-Atia N. Athar, *Guide to Sira and hadith Literature in Western Languages*, Londra, 1986.]

[Antes, Peter, "Schriftverständnis im Islam", *Theologische Quartalschrift* 16, 1981, 179-191.]

AO = Acta Orientalia.

[Arafat, Walid N., An Aspect of the Forger's Art in Early Islamic Poetry", *BSOAS* 28, 1965, 477-482.]

[-----, "The Development of a Dramatic Theme in the Story of Khubaib ibn Adiy and the Related Poems", *BSOAS* 21, 1958, 15-30.]

[-----, "Early Critics of the Authenticity of the Poetry of *Sîra*", *BSOAS* 21, 1958, 453-463.]

Arch. Or. = *Archiv Orientalni*.

[Athamina Khalil, "al-Qasas: Its Emergence, Religious Origin, and its Socio-Political Impact on Early Muslim Society", *SI* 76, 1992, 53-74.]

[-----, "The '*Ulemâ*' in the Opposition: the 'Stick and Carrot' Policy in Early Islam, *IQ* 36, 1992, 153-178.]

[Atiye, Muhyiddin, Salahuddîn Hifnî-Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Delîlu müellefâtî'l-hadîsî ş-şerifî'l-matbûati'l-kadîme ve'l-hadîse*, Beyrut, 1995.]

[Atvân, Hüseyin, *Rivâyetu's-şâmiyyîn li'l-meğâzî ve's-siyer*, Beyrut, 1986.]

[Auchterlonie, Paul, *Arabic Biographical Dictionaries: a Summary Guide and Bibliography*, Durham, 1987.]

[Avvâd, Kurkîs, *Hazâinu'l-kutubi'l-kadîme fi'l-Irâk*, Bağdâd, 1367/1948.]

[el-A'zamî, Muhammed Mustafa, yay.: *Meğâzî Rasûlillâh li-Urve b. ez-Zübeyr*, Riyad, 1981.]

[-----, *Studies in Early Hadith Literature*, Iddianapolis, 1978.]

[el-Ezdî, Ebû Zekerîyyâ Yezîd b. Muhammed, *Târîhu'l-Mevsil*, yay.: Ali Habîbe, Kahire, 1387/1967.]

el-Belâzurî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbu'l-eşrâf*, [IV.1, yay.: İhsân Abbâs, Wiesbaden, 1979; yay.: S.D.F. Goitein, Kudüs, 1936; V, yay.: İhsân Abbâs, Wiesbaden, 1996;] XI (*Anonyme arabische Chronik*), yay.: Wilhelm Ahlward, Greifswald, 1883.

-----, *Futûhu'l-buldân*, yay.: M.J. de Goeje, Leiden, 1866.

Baneth, D.H, *Beitrage zur Kritik und zur sprachlichen Verständnis der Schreiben Muhammeds*, Berlin, 1920.

[Baumstrak, Anton, "Eine altarabisches Evangelienübersetzung aus dem Christlich-Palästinensischen", *ZS* 8, 1932, 201-209.]

Becker, C.H., *Papyry Schott-Reinhardt*, I. Heidelberg, 1906.

[Beeston, A.F.L. ve diğerleri, yay.: *Cambridge History of Arabic Literature: Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*, Cambridge, 1983.]

BEO = *Bulletin d'etudes orientales*.

[Berg, Herbert, *The Development of Exegesis in Early Islam: the Authenticity of Muslim Literature for the Formative Period*, Richmond, Surrey, 2000.]

BGA = *Bibliotheca geographorum arabicorum*, yay.: M.J. de Goeje, 8 cilt, Leiden, 1870-1894.

[Birkeland, Harris, *Old Muslim Opposition against Interpretation of the Koran*, Oslo, 1986.]

BJRL = *Bulletin of the John Rylands Library*.

BMGS = *Byzantine and Modern Greek Studies*.

[Braimah, Abdu, "A Reconstruction of the Lost *Kitâb al-Maghâzî* of Mûsâ ibn Uqba", Master tezi, Kahire Amerikan Üniversitesi, 1968.]

[Bravmann, M.M., "*Sunnah* and Related Concepts", aynı yazarın *The Spiritual Background of Early Islam. Studies in Ancient Arab Concepts*, adlı eseri içerisinde, Leiden, 1972, 123-198.]

[Brönnle, Paul, *Die Commentatoren des Ishâk und ihre Scholien*, Halle, 1895.]

BSOAS = *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*.

[Buhl, Frantz, *Das Leben Muhammeds*, çev. H.H. Schaeder, Leipzig, 1930.]

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, yay.: Ludolf Krehl-Th. W. Juynboll, 4 cilt, Leiden, 1862-1908.

[-----, *et-Târîhu'l-evsat*, yay.: Muhammed b. İbrahim el-Luheydân, 2 cilt, Riyad, 1418/1998.]

[*et-Târîhu'l-kebîr*, yay.: Muhammed Abdulmuîd Han, 4 cilt, Haydarâbâd, 1360-1364/1940-1944.]

-----, *et-Târîhu's-sağîr*, [yay.: Mahmud İbrâhim Zâйд, 2 cilt, Halep, 1397/1977.]

[Bulliet, Richard W., "The Age Structure of Medieval Islamic Education", *SI* 57, 1983, 105-117.]

[Burton, John, *An Introduction to the Hadith*, Edinburg, 1994.]

[-----, "Those Are the High-Flying Cranes", *JSS* 15, 1970, 246-265.]

Caetani, Leone, *Annali dell'Islam*, 10 cilt, Milano, 1905-1926.

[Calder, Norman, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Oxford, 1993.]

[Caskel, Werner, "Aus der Frühzeit des Islam. 1. Ein authentischer Bericht über die Niederlage von Mut'a. 2. Eine Entscheidung des Kalifen Ali", *der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies*, içinde, yay.: Wilhelm Hoenerbach, Wiesbaden, 1967, 9-17.]

[-----, *Ğamharat an-nasab. Das genealogische Werk des Hişâm ibn Muhammad al-Kalbî*, 2 cilt, Leiden, 1966.]

Chauvin, Victor, *La recension Egyptienne des Mille et une nuits*, Brussels, 1899.

[Conrad, Gerhart, "Das *Kitâb al-Tabaqât* des Abû Zur'a al-Dımashqî (H. 281). Anmerkungen zu einem unbekannten frühen Riğâl-Werk" *WO* 19, 1989, 162-222.]

[Conrad, Lawrence I., "The Conquest of Arwâd: a Source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East", *The Byzantine and Early Islamic Near East, I: Problems in*

the Literary Source Material (Papers of the First Workshop on Late Antiquity and Early Islam, içinde, yay.: Averil Cameron-Lawrence I. Conrad, Princeton, 1992, 317-401.]

[-----, "Epidemic Disease in central Syria in Late Sixth Century: Some New Insights from the verse of Hassân ibn Thâbit", *BMGS* 18, 1994, 12-58.]

[-----, "Recovering Lost Texts: Some Methodological Issues", *JOAS* 113, 1993, 258-263.]

[-----, "Seven and the *Tasbî'*: On the Implications of Numerical Symbolism for the Study of Medieval Islamic History", *JESHO* 31, 1998, 42-73.]

[Cook, Michael, *early Muslim Dogma*, Cambridge, 1981.]

[-----, "Eschatology and the Dating of Traditions", *PPNES* 1, 1992, 23-47.]

[-----, *Muhammad*, Oxford, 1983.]

[-----, "The Opponents of the Writing of Traditions in Early Islam", *Arabica* 44, 1997, 437-530.]

[Cooperson, Michael, *Classical Arabic Biography: the Heirs of the Prophet in the Age of al-Ma'mûn*, Cambridge, 2000.]

[Crone, Patricia, " 'Even an Ethiopian Slave': the Transformation of a Sunnî Tradition", *BSOAS* 57, 1994, 59-67.]

[-----, *Meccan Trade and Rise of Islam*, Oxford, 1987.]

[-----, *Roman, Provincial and Islamic Law: the Origins of the Islamic Patronate*, Cambridge, 1987.]

[ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2 cilt, Kahire, 1409/1989.]

[ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mîzân-ı'l-îtidâl fî nakdi'r-ricâl*, yay.: Muhammed el-Bicâvî, 4 cilt, Kahire, 1382/1963.]

[-----, *el-Muğnî fî'd-duafâ*, yay.: Nuruddîn İtr, Halep, 1391/1971.]

[-----, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, yay.: Şuayb el-Arnaût vd., 25 cilt, Beyrut, 1401-1405/1981-1985.]

[-----, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4 cilt, Haydarâbâd, 1375-1376/1955-1956.]

[-----, *Terâcim* (İbn İshâk'ın râvîleri hakkında), *Tezhîbu tehzîbi'l-kemâl fî esmâ'r-ricâl* adlı eseri içinde, yay.: August Fischer, *Biographien von Gewährsmännern des Ibn Ishâq, hauptsächlich aus ad-Dahabî*, Leiden, 1890.

[-----, *Târîhu'l-islam ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, yay.: Ömer Abdusselam Tedmûrî, Beyrut, 1407-1987-devam ediyor.]

al-Dhahabî/Fischer, bkz., ez-Zehebî, *Terâcim*.

[el-Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi'n-nefis*, 2 cilt, Kahire, H. 1302.]

- [Donner, Fred M. "The Bakr b. Wâil Tribes and Politics in Northeastern Arabia on the Eve of Islam", *SI* 51, 1980, 5-38.]
- [-----, *Narratives of Islamic Origins: the Beginnings of Islamic Historical Writing*, Princeton, 1997.]
- [ed-Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu'l-künâ ve'l-esmâ*, 2 cilt, Haydarâbâd, H. 1322.]
- [ed-Dûrî, Abdulaziz, *Dirâse fî sîreti'n-nebî ve müellifiâ Ibn İshâk*, Bağdad, 1968.]
- [-----, *Neş'etu ilmi't-târîh inde'l-arab*, Beyrut, 1960. *The Rise of Historica Writing among the Arabs* adı altında İngilizceye çev. Lawrence I. Conrad, Princeton, 1983.]
- [-----, "al-Zühri: a Study of the Beginnings of History Writing in Islam", *BSOAS* 19, 1957, 1-12.]
- [Elad, Amikam, *Medieval Jerusalem and Islamic Worship: Holy Places, Ceremonies, Pilgrimage*, Leiden, 1995.]
- [van Ess Josef, *Anfänge muslimischer Theologie. Zwei antiqadaritische Traktate aus dem ersten Jahrhundert der Hıgra*, Wiesbaden, 1977.]
- [-----, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra. Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam*, 6 cilt, Berlin, 1991-1995.]
- [Fahd, Toufic, "Problemes de typologie dans la Sîra d'Ibn Ishâq", *La vie du prophete Mahomet* içerisinde, yay.: Toufic Fahd, Paris, 1983, 67-75.]
- [-----, *La vie du prophete Mahomet*, yay.: Toufic Fahd, Paris, 1983.]
- [al-Farazdaq, Ebû Firâs Temmâm b. Ğâlib, *Dîvân*, yay.: Kerem el-Bustânî, 2 cilt, Beyrut, 1386/1966.]
- [Farrukh, Omar A., *das Bild des Frühislam in der arabischen Dichtung von der Hıgra bis zum Tode Umars, 1-23 D.H/622-644 N.CH*, Leipzig, 1937.]
- [Faruqi, Nisar Ahmed, *Early Muslim Historiography: a Study of Early Transmitters of Arab History from the Rise of Islam up to the End of Umayyad Period, 622-750 A.D.*, Delhi, 1979.]
- [el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kub b. Sufyân, *el-Ma'rife ve't-târîh*, yay.: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 3 cilt, Bağdad, 1974.]
- [Feyyâd, Şâkir Neyyib, "es-Sahâbe ellezîne vasafahum Ebû Hâtim bi'l-cehâle ve'd-dalâle el-cehele indehü", *Dirâsât* 22, 1995, 3627-3651.]
- [Firestone, Reuven, *Journeys in Holy Lands: the Evolution of the Abraham-Ishmael Legends in Islamic Exegesis*, Arnavutluk, 1990.]
- [Fischel, Walter J.-S.D. Goitein, *Joseph Horovitz, 1874-1931*, Jerusalem, 1932.]

- [Fischer, August, "Neue Auszüge aus ad-Dahabî und Ibn an-Nağğâr", *ZDMG* 44, 1980, 401-444.]
- [Fück, Johann, *Arabische Kultur und Islam im Mittelalter. Ausgewählte Schriften*, Weimar, 1981.]
- [-----, *Muhammad ibn Ishâq. Literarhistorische Untersuchungen*, Frankfurt am Main, 1925.]
- [Gibb, H.A.R, "Islamic Biographical Literature", *Historians of the Middle East*, içinde, yay.: Bernard Lewis-P.M. Holt, Londra, 1962, 54-58.]
- [-----, "Târîh" md., *El'*, Zeyl, Leiden, 1938, 233b-245b.]
- [Gil, Moshe, "The Constitution of Medina: a Reconsideration", *IOS* 4, 1974, 44-66.]
- [Gilliot, Claude, *Exegese, language et theologie en Islam*, Paris, 1990.]
- [Görke, Andreas, "The Historical Tradition about al-Hudaybiya: a Study of Urwa b. al-Zubayr's Account", *The Biography of Muhammad: the Issue of the Sources*, içinde, yay.: Harald Motzki, Leiden, 2000, 240-241.]
- [Goitein, S.D., *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden, 1966.]
- [Goldziher, Ignaz, *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, 2 cilt, Leiden, 1896-1899.]
- [-----, "Kämpfe um die Stellung des Hadit im Islam", *ZDMG* 61, 1907, 860-872.]
- [-----, "Melanges judeo-arabes: Isrâ'iliyât", *REJ* 44, 1902, 62-66.]
- [-----, *Muhammedanische Studien*, 2 cilt, Halle, 1888-1890, [İngilizceye tercüme edenler: S.M. Stern-C.R. Barber, *Muslim Studies*, 2 cilt, Londra, 1967-1971.]
- [-----, "Neue Materialien zur Litteratur des Ueberlieferungswe-
sens bei den Muhammedanern", *ZDMG* 50, 1896, 465-506.]
- [-----, *Die Richtungen in der islamischen Koranauslegung*, Leiden, 1920.]
- [Gottschalk, Hans, "Abû Ubaid al-Qâsim b. Sallâm. Studie zur Geschichte der arabischen Biographie", *Der Islam* 23, 1936, 245-289.]
- [Gottschalk, Walther, "Über der dritten Teil der Indices zur Berliner Ibn Saad-Ausgabe", *ZDGM* 105, 1955, 105-114.]
- [Griffith, Sidney H., "The Gospel in Arabic: an Inquiry into its Appearance in the First Abbasid Century", *OC* 69, 1958, 126-167.]
- Gr. Or.* = *Graecolatina et orientalis*.
- [Günter, Sebastian, *Quellenuntersuchungen zu den "Maqâtîl at-Tâlibîyîn" des Abû al-Farağ al-Isfahânî (gest. 356/967). Ein Beitrag zur Problematik der mündlichen und schriftlichen Überlieferung in der mittelalterlichen arabischen Literatur*, Hildesheim, 1991.]

- [Gulliaume, Alfred, "A note on the *Sîra* of Ibn Ishâq", *BSOAS* 18, 1956, 1-4.]
- [-----, "The version of the Gospels used in Medina *ca.* A.D. 700", *Al-Andalus* 15, 1950, 289-296.]
- [Hafsi, İbrahim, "Recherches sur le genre 'Tabaqât' dans la littérature arabe", *Arabica* 23, 1976, 227-265; 24, 1977, 1-14, 150-186.]
- Hacı Halîfe, Mustafa b. Abdullah, Katib Çelebi, *Keşfu'z-sunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, tercüme eden ve yay.: Gustav Flugel, 7 cilt, Leipzig ve Londra, 1835-1858; [yay.: Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, 2 cilt, İstanbul, 1941-1943.]
- [el-Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah, *el-Mustedrek ale's-sahiheyn*, yay.: Mustafa Abdulkâdir Atâ, 5 cilt, Beyrut, 1411-1415/1990-1995.]
- [Hawting, G.R., *The First Dynasty of Islam: the Umayyad Caliphate A.D. 661-750*, Londra ve Sidney, 1986.]
- [Hinds, Martin, " 'Maghâzî' and 'Sîra' in Early Islamic Scholarship", *La vie du prophete Mahomet*, içerisinde, yay.: Toufic Fahd, Paris, 1983, 57-66.]
- [Hinz, Walther, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden, 1955.]
- [Hirschfeld, H., *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qorân*, London, 1902.]
- Horovitz, Josef, "Alter und Ursprung des Isnâd", *Der Islam* 8, 1918, 39-47, 299; 11, 1921, 264-265.]
- [-----, "Aus den Bibliotheken von Kario, Damascus und Konstantinopel Arabische Handschriften geschichtlichen Inhalts", *MSOS* 10, 1907, 1-68.]
- , *De Wâqidii libro qui Kitâb al-Mağâzî inscribitur*, Berlin, 1898; [tercümesi *SEI* içerisinde, I. Bölüm.]
- [-----, "The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors", *IC* 1, 1927, 535-559; 2, 1928, 22-50, 164-182, 495-526.]
- [-----, *Koranische Untersuchungen*, Berlin ve Leipzig, 1926.]
- , "Die poetischen Einlagen der *Sîra*", *Islamica* 2, 1926, 308-312; [tercümesi *SEI* içerisinde, VIII. bölüm.]
- [-----, "Taqijja", *Der Islam* 3, 1912, 63-67.]
- [*SEI* = *Studies in Early Islam*, yay.: Lawrence I. Conrad, Princeton, 2001.]
- [Horovitz/Nassâr = Horovitz, Josef, "The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors", çeviren: Hüseyin Nassâr, *el-Meğâzî'l-ûlâ ve muellifûhâ*, Kahire, 1369/1949.]
- [Huart, Clement, Wahb ben Monabbih et la tradition judeo-chrétienne au Yemen", *JA*, Serie 10, 4 ((1904), 331-350.]
- HUCA* = *Hebrew Union College Annual*.

- [Humphreys, R. Stephen, *Islamic History: a Framework for Inquiry*, gözden geçirilmiş baskı, Princeton, 1991.]
- [İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdulah, *ed-Durer fî'htisârî'l-meğâzî ve's-siyer*, yay.: Mustafa Dîb el-Buğa, Şam, 1404/1984.]
- İbn Abdilhakem, Ebu'l-Kâsım, Abdurrahman b. Abdulah, *Futûhu Mısır ve ahbâruhâ*, yay.: Charles C. Torrey, New Haven, 1922.
- [İbn Ebî Hâtım er-Râzî, Ebû Muhammad Abdurrahman, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8 cilt, Haydarâbâd, 1371-1373/1952-1953.]
- [İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fî'l-hadîs ve'l-âsâr*, yay.: Muhammaed Abdusselam Şâhin, 9 cilt, Beyrut, 1995.]
- [İbn Adî el-Curcânî, Ebû Ahmed Abdullah, *el-Kâmil fî dufâi'r-ricâl*, 7 cilt, Beyrut, 1404/1984.]
- [İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîhu medîneti Dimaşk*, yay.: Muhibbuddîn Ebû Saîd b. Garâme el-Amrâvî, 1415-1421/1995-2000.]
- [-----, *Kitâbu'r-ridde ve nübze min futûhi'l-Irâk*, yay.: Muhammed Hamîdullah, Paris, 1409/1989.]
- [İbnu'l-Esîr, Izzuddîn Ebu'l-Hasen Ali, *el-Kâmil fî't-târîh*, 13 cilt, Beyrut, 1965-1967.]
- [İbn Habîb el-Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-muhabbar*, yay.: Ilse Lichtenstadter, Haydarâbâd, 1361/1942.]
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fet-hu'l-bârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13 cilt, Kahire, 1319-1329.
- [-----, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, yay.: Muhammed el-Bicâvî, 8 cilt, Beyrut, 1412/1992.]
- [-----, *Tehzîbu't-tehzîb*, 12 cilt, Haydarâbâd, H. 1325-1327.]
- [İbn Hamdûn, Ebu'l-Meâlî Muhammed b. el-Hasen, *et-Tezkira el-Hamdûniyye*, yay.: İhsân Abbâs-Bekr Abbâs, 10 cilt, Beyrut, 1996.]
- [İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*, yay.: Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, 4 cilt, Beyrut-Riyad, 1408/1988.]
- , *el-Musned*, 6 cilt, Kahire, H. 1311.
- [İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheretu nesebi Kureys*, yay.: E. Levi-Provençal, Kahire, 1948.]
- [-----, *Cevâmiu's-sîre*, yay.: İhsân Abbâs-Nâsiruddîn el-Esed, Kahire, 1955.]
- [İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtım Muhammed, *Kitâbu's-sikât*, yay.: Şerefuddîn Ahmed, 9 cilt, Haydarâbâd, 1393-1403/1973-1983.]
- [-----, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, yay.: Manfred Fleischhammer, Wiesbaden, 1959.]
- [İbn Hişâm el-Meâfirî, Ebû Muhammed Abdulmelik, *Kitâbu't-ticân*, yay.: Fritz Krenkow, Haydarâbâd, H. 1347.]

- , *Sîretü Rasûlillâh*, yay.: Ferdinand Wüstenfeld, 2 cilt, Göttingen, 1850-1860.
- [İbn Hübeyş, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbu'l-ğazavât*, yay.: Süheyl Zekkâr, 2 cilt, Beyrut, 1412/1992.]
- [İbnu'l-İmâd el-Akarî, Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, 10 cilt, Kahire, 1350-1351.]
- [İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbu's-siyer ve'l-meğâzî*, Yûnus b. Bukeyr nüshası, yay: Süheyl Zekkâr, Şam, 1398/1978.]
- [-----, *Sîre*, Yûnus b. Bukeyr nüshası, yay.: Muhammed Hamîdullah, Rabat, 1976.]
- [İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî'l-ümem ve'l-mulûk*, yay.: Nuaym Zarzûr vd., 18 cilt, Beyrut, 1412-1413/1992-1993.]
- [-----, *Sıfatu's-safve*, 4 cilt, Haydarâbâd, H. 1355-1357.]
- [İbnu'l-Cezzâr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim, *On Fogetfulness and its Treatment*, 14 cilt, yayınlayan ve tercüme eden: Gerrit Bos, Londra, 1995.]
- [İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14 cilt, Kahire, 1351/1932.]
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, 2 cilt, Kahire, H. 1299; [yay.: İhsân Abbâs, 8 cilt, Beyrut, 1968-1972.]
- İbnu'n-Nedîm, Ebû Ya'kûb Muhammed b. İshâk, *Kitâbu'l-fihrist*, yay.: Gustav Flügel, 2 cilt, Leipzig, 1871-1872.
- [İbn Kâdî Şuhbe, Yûsuf b. Muhammed b. Ömer, *Ehâdis muntahabe min Meğâzî Mûsâ b. Ukbe*, yay.: Meşhur Hasen Salman, Beyrut, 1412/1991.]
- [İbnu'l-Kaysarânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, *el-Cem'u beyne kitâbey Ebî Nasr el-Kelebâzî ve Ebî Bekr el-İsfahânî fî ricâli'l-Buhârî ve Muslim*, 2 cilt, Haydarâbâd, H. 1322.]
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Kitâbu'l-ma'ârif*, yay.: Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen, 1850; [yay.: Servet Ukkâşe, II. bsk., Kahire, 1969.]
- [-----, *eş-Şî'ru ve's-şuarâ*, yay.: M.J. de Goeje, Leiden, 1903.]
- İbn Ruste, Ebû Ali Ahmed b. Ömer, *Kitâu a'lâki'n-nefise*, yay.: M.J. de Goeje, BGA VII, Leiden, 1892.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*, yay.: Eduard Sachau vd., 9 cilt, Leiden, 1904-1940.
- [-----, *el-Kısmu'l-mutemmim min tabakâti'l-kubrâ*, yay.: Ziyâd Muhammed Mansûr, Medîne, 1408/1987.]
- [İbn Seyyinnâs, Fethuddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed, *Uyûnu'l-eser fî funû'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*, 2 cilt, Kahire, H. 1356.]

[İbn Tagribirdî, Cemâluddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nucûmu'z-zâ-hira*, 16 cilt, Kahire, 1348-1392/1929-1972.]

IC = Islamic Culture.

[el-Iclî, Ebu'l-ahsen Ahmed b. Ali, *Târîhu's-sikât*, yay.: Abdulmutî Kal'acî, Beyrut, 1405/1984.]

IJMES = International Journal of Middle East Studies.

ILS = Islamic Law and Society.

IOS = Israel Oriental Studies.

IQ = Islamic Quarterly.

IS = Islamic Studies.

JA = Journal Asiatique.

[Jakobi, Renate, "Die altarabische Dichtung (6.-7. Jahrhundert)", *Grundriss der arabischen Philologie*, II içinde, yay.: Helmut Gatje, Wiesbaden, 1987, 20-31.]

[el-Ca'dî, Ömer b. Ali b. Samra, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, yay.: Fuad Seyyid, Beyrut, 1981.]

[el-Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, yay.: Abdus-selam Muhammed Hârûn, 4 cilt, Kahire, 1367-1370/1948-1950.]

[-----, *Kitâbu'l-bursân ve'l-urcân ve'l-umyân ve'l-hûlân*, yay.: Muhammed Mursî el-Hûlî, Kahire, 1392/1972.]

JAOS = Journal of the American Oriental Society.

[Jarrar, Maher, *Die Prophetenbiographie im islamischen Spanien. Ein Beitrag zur Überlieferungs- und Redaktionsgeschichte*, Frankfurt am-Main, 1979.]

[-----, "Sîra, Mashâhid, and Maghâzî: and Development of the Biography of Muhammad", *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, içinde, yay.: Lawrence I. Conrad, Princeton, 2002.]

JASB = Journal of the Asiatic Society of Bengal.

JESHO = Journal of the Economic and Social History of the Orient.

JIS = Journal of Islamic Studies.

JNES = Journal of Near Eastern Studies.

[Johansen, Baber, "Biographien als Beitrag zur Historiographie", *Der Islam* 51, 1974, 125-130.]

[Jones, J.M.B., "The Chronology of the *Maghâzî*-a Textual Survey", *BSOAS* 19, 1957, 245-280.]

[-----, "İbn İshâq and al-Wâkidî: the Dream of Âtika and the Raid to Nakhla in Relation to the Charge of Plagiarism", *BSOAS* 22, 1959, 41-51.]

[-----, "Mukaddime" yayınlamış olduğu el-Vâkidî'nin *Kitâbu'l-me-ğâzî*'sine yazdığı giriş, I, 5-35.]

JISAI = Jerusalem Studies in Arabic and Islam.

JSS = Journal of Semitic Studies.

- [Juda Jamal, *Die Sozialen und wirtschaftlichen Aspekte der Mawâlî in frühislamischer Zeit*, Tübingen, 1983.]
- el-Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellam, *Tabakâtu's-suarâ*, yay.: Joseph Hell, Leiden, 1916.
- [Cûmerd, Abdulcebbar, *Hârûn er-Raşîd: dirâse târihiyye ictimâiyye siyâsiyye*, 2 cilt, Beyrut, 1376/1956.]
- [Juynboll, G.H.A., *The Authenticity of the Tradition Literature: Discussions in Modern Egypt*, Leiden, 1969.]
- [-----, "The Date of Great Fitna", *Arabica* 20, 1973, 142-159.]
- [-----, "Early Islamic Society as Reflected in Its Use of Isnâds", *Le Museon* 107, 1994, 151-194.]
- [-----, *Muslim Tradition: Studies Chorology, Provenance and Authorship of Early Hadith*, Cambridge, 1983.]
- [-----, *Studies on the Origins and Uses of Islamic Hadith*, Aldershot, 1996.]
- [Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifîn: musannifi'l-kutubi'l-ara-biyye*, 15 cilt, Şam, 1957-1961.]
- [Karouni, Said, *Die Rezeption der Bibel in der frühislamischen Literatur, am Beispiel der Hauptwerke von Ibn Kuteybe (gest. 276/889)*, Heidelberg, 1997.]
- [Kellner-Heinkele, Barbara, "Rusâfa in den arabischen Quellen", *Rusafa IV. Die Grosse Moschee von Resafa-Rusâfat Hishâm*, içinde, yay.: Dorothee Sack, Mainz, 1986, 133-154.]
- [Kennedy, Hugh, *The Prophet and the Age of the Caliphates: the Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Centuries*, Londra-New York, 1986.]
- [Khalidi, Tarif, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge, 1994.]
- [-----, "Islamic Biographical Dictionaries: a Preliminary Assessment", *MW* 63, 1973, 53-65.]
- [Halîfe b. Hayyât, *Kitâbu't-tabakât*, yay.: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Bağdâd, 1386/1967.]
- [-----, *Târîh*, yay.: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 2 cilt, Necef, 1386/1967.]
- [Khan, Muhammad Abdulmuid, "A Critical Study of the Poetry of the Prophet's Time and its Authenticity as the Source of Sîra", *IC* 38, 1964, 249-287.]
- [el-Hatîb, Muhammed Acâc, *es-Sunne kable't-tedvîn*, Kahire, 1963.]
- [el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâ-ye*, yay.: Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut, 1406/1986.]
- [-----, *es-Sâbık ve'l-Lâhık fî tebâudi mâ beyne vefâti râviyeyni an şeyhin vâhid*, yay.: Muhammed b. Matar ez-Zehrâvî, Riyad, 1402/1982.]
- [-----, *Târîhu Bağdâd*, 13 cilt, Kahire, 1349/1931.]

- [Khoury, Raif Georges, *Les legendes prophetiques dans l'Islam depuis le Ier jusqu'au IIIe siecle de l'hegire*, Wiesbaden, 1978.]
- [-----, "Quelques reflexions sur les citations de la Bible dans les premieres generations islamiques du premier et du deuxieme siecles de l'hegire", *BEO* 19, 1977-1978, 269-278.]
- [-----, "Les sources islamiques de la 'Sîra' avant Ibn Hishâm (m. 213/834) et leur valeur historique", *La vi edu prophete Mahomet*, içinde, yay.: Toufic Fahd, Paris, 1983.]
- [-----, *Wahb b. Muḥnabbih*, 2 cilt, Wiesbaden, 1972.]
- [Kister, M.J., "The Battle of Harra: Some Socio-Economic Aspects", *Studies in Memory of Gaston Wiet*, içerisinde, yay.: Myriam Rosen-Ayalon, Kudüs, 1977, 33-49.]
- [-----, Notes on an Account of the *Shûrâ* Appointed by Umar b. al-Khattâb", *JSS* 9, 1964, 320-326.]
- [-----, Notes on the Papyrus Text About Muhammad's Campaign against the Banû an-Nadîr", *Arc. Or.* 32, 1964, 233-236.]
- [-----, On a New Edition of the *Dîvân* of Hassân b. Thâbit", *BSOAS* 39, 1976, 265-286.]
- [The *Sîra* Literature: a Historical Survey", *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, içinde, yay.: Lawrence I. Conrad, Princeton, 2002.]
- [-----, Social and Religious Concepts of Authority in Islam", *JISAI* 18, 1994, 84-127.]
- [“ ‘You Shall only Set out of Three Mosques’: a Study of an Early Tradition”, *Le Museon* 82, 1969, 173-196.]
- [Krenkow, Fritz, "The Two Oldest Books on Arabic Folklore", *IC* 2, 1928, 55-89, 204-234.]
- [-----, "The Use of Writing for the Preservation of Ancient Arabic Poetry", *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne...on his 60th Birthday (7 February 1922)*, içinde, yay.: T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson, Cambridge, 1922, 261-268.]
- Lamnens Henri, [*Etudes sur le regne du calife omayyade Mo'âwia Ier*, Paris, Londra, Leipzig, 1908; =] *MUSJ* 1 1906, 1-108; 2, 1907, 1-172; 3, 1908, 145-315.
- [Lassner, Jacob, *The Demonization of the Queen of Sheba: Boundaries of Gender and Discourse in Postbiblical Judaism and Medieval Islam*, Şikago, 1993.]
- [Lecker, Michael, "Biographical Notes on Ibn Shihâb al-Zuhrî", *JSS* 41, 1996, 21-63.]
- [-----, The Death of the Prophet Muhammad's Father: Did Wâkidî Invent Some of the Evidence?", *ZDMG* 145, 1995, 9-27.]
- [-----, "Wâkidî's Account of the Status of the Jews of Medina: a Study of a Combined Report", *JNES* 54, 1995, 15-32.]

- [Lecomte, Gerard, "Les citations de l'Ancient et du Nouveau Testament dans l'oeuvre d'Ibn Qytayba", *Arabica* 5, 1958, 34-46.]
- [-----, *Ibn Quteybe: l'homme, son oeuvre, ses idées*, Şam, 1965.]
- [Lewis, Bernard-P.M. Holt, editör olarak, *Historians of the Middle East*, Londra, 1962.]
- [Lidzbarski, Mark, *De prophetis quae dicuntur legendis arabicis*, Leipzig, 1893.]
- [Lindsay, James E., "Ali ibn Asâkir as a Preserver of *Qisas al-Anbiyâ'*: the Case of David b. Jesse", *SI* 82, 1995, 45-82.]
- [Loth, Otto, *Das Classenbuch des Ibn Sa'd. Einleitende Untersuchungen über Authentie und Inhalt*, Leipzig, 1869.]
- [-----, "Ursprung und Bedeutung der Tabakât, vornehmlich der des Ibn Sa'd", *ZDMG* 23, 1869, 593-614.]
- [Mackensen, Ruth Stellhorn, "Arabic Books and Libraries in the Umayyad Period", *AJS* 52, 1935-1936, 245-253; 53, 1936-1937, 239-250; 54, 1937, 41-61; 56, 1939, 149-157.]
- [al-Mad'aj, Abdulmuhsin Mad'aj M., *The Yemen in the Early Islam (9-233/630-847): a Political History*, Londra, 1988.]
- [Makdisî, George, "Tabakât-Biography: Law and Orthodoxy in Classical Islam", *IS* 32, 1993, 371-396.]
- [el-Merzubânî, Ebû Ubeydullah b. İmrân, *Mu'cemu's-şuarâ*, yay.: Fritz Krenkow, Kahire, 1354.]
- el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn, *Murûcu'z-zeheb meâdinu'l-cevher*, 2 cilt, Kahire, H. 1303; [yay.: Charles Pellat, 7 cilt, Beyrut, 1966-1979.]
- MGVJ* = Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.
- [Millward, William G., "The Sources of al-Ya'qubî and the Question of Sh'i'a Partiality", *Abr-Nahrain* 12, 1971-1972, 47-74.]
- [el-Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman, *Tehzîbu'l-kemâl fî ma'rifeti'r-ricâl*, yay.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 35 cilt, Beyrut, 1403-1413/1983-1992.]
- [-----, *Tuhfetu'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etraf*, yay.: Abdussamed Şerefuddîn, 13 cilt, Bombay, 1384-1403/1965-1982.]
- MMIA* = *Mecelletu'l-mecmei'l-ilmiyyi'l-arabî bi-Dimeşk*.
- MO* = *Le Monde Oriental*.
- [Monroe, James T., "The Poetry of the Sîra Literature", *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*, içinde, yay.: A.F.L. Beeston vd., Cambridge, 1983, 368-373.]
- [Motzki, Harald, *Die Anfänge der islamischen Jurisprudenz. Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1991.]
- [-----, *The Biography of Muhammad: the Issue of the Sources*, yay.: Motzki, Leiden, 2000.]

- [-----, "Der Fiqh des-Zuhrî. Die Quellenproblematik", *Der Islam* 68, 1991, 1-44.]
- [-----, "The *Musannaf* of Abdurrazzâk al-San'ânî as a Source of Authentic *Ahâdîth* of the First Islamic Century", *JNES* 50, 1991, 1-21.]
- [-----, "The Role of Non-Arab Converts in the Development of Early Islamic Law", *ILS* 6, 1999, 1-25.]
- MSOŞ* = *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*.
- el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb*, yay.: William Wright, 3 cilt, Leipzig, 1862-1878.
- [Muranyi, Miklos, "İbn Ishâq's *Kitâb al-Maghâzî* in der *Riwâya* von Yûnus b. Bukair. Bemerkungen zur frühen Überlieferungsgeschichte", *JSAI* 14, 1991, 214-275.]
- [-----, "Ein neuer Bericht über die Wahl des ersten Kalifen Abû Bakr", *Arabica* 25, 1978, 233-260.]
- [-----, *Die Prophetengenossen in der frühislamischen Geschichte*, Bonn, 1973.]
- [Mûsâ Izzuddîn Ömer, *İbn sa'd ve tabakâtuhû*, Beyrut, 1987.]
- [Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, Ebû Abdillâh, *Nesebu Kureys*, yay.: Levi-Provençal, Kahire, 1953.]
- MUSJ* = *Melanges de la Faculte Orientale de l'Universite St.-Jozeph de Beyrout*.
- [Muslim b. Haccâc el-Kuraşî, Ebu'l-Hüseyn, *Ricâlu Urve b. ez-Zübeyr ve cemâa mine't-tâbiîn ve ğayrihim*, yay.: Kâmil el-Hût, Beyrut, 1996.]
- MW* = *Muslim World*.
- [Nagel, Tilman, *Die Qisas al-anbiyâ'. Ein Beitrag zur arabischen Literaturgeschichte*. Bonn, 1967.]
- [el-Na'na'a Remzî, *el İsrâiliyyât ve eseruhâ fî kutubi't-tefsîr*, Beyrut-Şam, 1390/1970.]
- [en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*, yay.: Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen, 1842-1847.]
- [Newby, Gordon Darnell, "An Example of Coptic Literary Influence on Ibn Ishâq's *Sîrah*", *JNES* 31, 1972, 22-28.]
- [-----, *The Making of the Last Prophet: a Reconstruction of the Earliest Biography of Muhammad*, Columbia, SC, 1989.]
- [Nöldeke, Theodor, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, Leiden, 1879.]
- [-----, "Zur tendenziösen Gestaltung der Urgeschichte des Islam's", *ZDMG* 52, 1898, 21-27.]
- [Nöldeke/Schwally=Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorâns*, II. bsk, yay.: Friedrich Schwall – Gotthelf Bergstrasser – Otto Pretzl, 3 cilt, Leipzig, 1909, 1938.]

[Noth, Albrecht, *The Early Arabic Historical Tradition: a Source-Critical Study*, II. bsk., yay.: Lawrence I. Conrad – Michael Bonner, çev. Michael Bonner, Princeton, 1994.]

[-----, "The *Sahâba* Topos", *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, içinde, yay.: Lawrence I. Conrad, Princeton, 2002.]

OC = *Oriens Christianus*.

OLZ = *Orientalistische Literaturzeitung*.

[Patton, Walter M., *Ahmed b. Hanbal and the Mihna*, Leiden, 1897.]

[Pauliny, J., "Einige Bemerkungen zu den Werken *Qisas al-anbiyâ*' in der arabischen Literatur", *Graecolatine et orientalia* 1, 1969, 111-123.]

[-----, "Zur Rolle der *Qussâs* bei der Entstehung und Überlieferung der populären Prophetenlegenden", *AAS* 10, 1974, 125-141.]

[Pedersen, Johannes, "The Criticism of the Islamic Preacher", *WI* Neue Serie, 2, 1953, 215-231.]

[-----, "The Islamic Preacher", *Ignace Goldziher Memorial Volume*, içinde, yay.: Joseph de Somogyi, Budapeşte, 1948, I, 226-251.]

[Petersen, Erling Ladewig, *Ali and Mu'âwiya in Early Arabic Tradition: Studies on the Genesis and Growth of Islamic Historical Writing until the End of the Ninth Century*, Kopenhagen, 1964.]

PPNES = *Princeton Papers in Near Eastern Studies*.

[el-Kâdî, Vedâd, "Biographical Dictionaries: Inner Structure and Cultural Significance", *The Book in the Islamic World: the Written Word and Communication in the Middle East*, içinde, yay.: George N. Atiyeh, Arnavutluk, 1995, 93-122.]

el-Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu's-sârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 10 cilt, Kahire, H. 1327.

REJ = *Revue des etudes juives*.

[Rippin, Andrew, *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'ân*, yay.; Andrew Rippin, Oxford, 1988.]

[-----, *The Qur'ân: Formative Interpretation*, şu eser içinde: *The Formation of the Classical Islamic World*, yay.: Lawrence I. Conrad, 25. Aldershot, 1999.]

[-----, "Studying Early *Tafsîr* Texts", *Der Islam* 72, 1995, 310-323.]

[-----, "Al-Zuhrî, *Nskh al-Qur'ân* and the Problem of Early *Tafsîr* Texts", *BSOAS* 47, 1984, 22-43.]

[Ritter, Helmut, "Die Lücken in Ibn Sa'd", *Der Islam* 18, 1929, 196-199.]

RMM = *Revue du monde Musulman*.

[Robinson, Chase F. "Al-Mu'âfâ b. Imrân and the Beginnings of the *Tabakât* Literature", *JAOS* 116, 1996, 114-120.]

- [Robson, James, "İbn Ishâq's Use of *Isnâd*", *BJRL* 38, 1955-1956, 449-465.]
- [-----, "The Isnâd in the Muslim Tradition" *Transactions of the Glasgow University Oriental Society*, 15, 1955, 15-26.]
- [Rosenthal, Franz, *History of Muslim Historiography*, II. bsk., Leiden, 1968.]
- [-----, "The Influence of the Biblical Tradition on Muslim Historiography", *Historians of the Middle East*, içerisinde, yay.: Bernard Lewis - P.M. Holt, Londra, 1962, 35-45.]
- [Rotter, Gernot, *Die Umayyaden und der Zweite Bürgerkrieg (680-692)*, Wiesbaden, 1982.]
- RSR = Revue des sciences religieuses.*
- [Rubin, Uri, *Between Bible and Qurân: The Children of Israel and the Islamic Self-Image*, Princeton, 1999.]
- [-----, "The Constitution of Medina" Some Notes, *SI* 62, 1985, 5-23.]
- [-----, *Eye of the Beholder: the Life of Muhammad as Viewed by the Early Muslims - a Textual Analysis*, Princeton, 1995.]
- [Rufai, Ahmet, *Über den Bibliophilie im älteren Islam*, Berlin, 1935.]
- [Sachau, Eduard, "Das Berliner Fragment des Mûsâ bi Uqba. Ein Beitrag zur Kenntniss der ältesten arabischen Geschichtsliteratur", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1904, n. 9, 445-470.]
- [-----, "Einleitung" Kendi yayını olan İbn Sa'd'ın *Kitâbu't-tabakât'l-kebîr*'ine yazdığı giriş, III.1, Leiden, 1904, v-vliii.]
- [-----, "Studien zur ältesten Geschichtsüberlieferung der Araber", *MSOS* 7, 1904, 154-196.]
- [es-Safedî, Ebu's-Safâ Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, yay.: Hellmut Ritter vd., Wiesbaden, 1949.]
- [es-Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf, *Târîhu Curcân*, Haydarâbâd, 1369/1950.]
- [Saîd, Muhammed Rif'at, *Ma'mer b. Râsîd es-San'ânî: masâdiruhû ve menhecuhû ve eseruhû fî rivâyeti'l-hadîs*, Riyad, 1983.]
- [es-Sehâvî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *el-İ'lân bi't-tevbîh limen zemme ehle't-târîh*, çev. Franz Rosenthal, *History of Muslim Historiography* adlı eseri içinde, II. bsk., Leiden, 1968, 263-529.]
- es-Sem'ânî, Abdulkerim b. Muhammed, *Kitâbu'l-Ensâb*, tıpkıbasım olarak yay.: D.S. Margoliouth, Leiden-Londra, 1912; [yay.: Abdurrahman Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd., 12 cilt, Haydarâbâd, 1382-1402/1962-1982.]
- [el-Semuk, Sadun Mahmud, *Die historischen Überlieferungen nach Ibn Ishâq. Eine synoptische Untersuchung*, Frankfurt am Main, 1978.]

- [Sarasin, Wilhelm, *Das Bild Alis bei den Historikern der Sunna*, Basel, 1907.]
- [Seyf b. Ömer et-Temîmî, *Kitâbu'r-ridde ve'l-futûh ve Kitâbu'l-Cemel ve mas'îri Âişe ve Ali*, yay.: Kâsım es-Samerrâî, Leiden 1995.]
- [Schacht, Joseph, "Une Citation de l'Evangile de St. Jean dans la *Sîra* d'Ibn Ishâq", *Al-Andalus* 16, 1951, 489-490.]
- [-----, "On Mûsâ b. Uqba's *Kitâb al-Maghâzî*" *AO* 21, 1953, 288-300.]
- [-----, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, Oxford, 1950.]
- [Schoeler, Gregor, *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds*, Berlin, 1996.]
- [-----, "Die Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im frühen Islam", *Der Islam* 62, 1985, 201-230.]
- [-----, "Mündliche Thora und Hadîth" *Der Islam* 66, 1989, 213-251.]
- [-----, "Mûsâ b. Uqba's *Maghâzî*", *The Biography of Muhammad: the Issue of Sources*, içinde, yay.: Harald Motzki, Leiden, 2000, 67-97.]
- [-----, "Schreiben und Veröffentlichen. Zu Verwendung und Funktion der Schrift in den ersten islamischen Jahrhunderten" *Der Islam* 69, 1992, 1-43.]
- [-----, "Wieteres zur Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im Islam", *Der Islam* 66, 1989, 38-67.]
- [Schulthess, Friedrich, "Zu Ibn Sa'd's Biographien", *ZDMG* 70, 1916, 403-416.]
- [Sellheim, Rudolf, "Muhammad's erstes Offenbarungserlebnis. Zum Problem mündlicher und schriftlicher Überlieferung im 1./7. Und 2./8. Jahrhundert", *JSAI* 10, 1987, 1-16.]
- [-----, "Prophet, Chalif, und Geschichte. Die-Muhammed-Biographie des Ibn Ishâq", *Oriens* 18-19, 1965-1966, 33-91.]
- [Serjeant, R.B., "The Constitution of Medina", *IQ* 8, 1964, 3-16.]
- [-----, "The *Sunnah Jâmi'ah*, Pacts with the Yathrib Jews, and the *Tahrîm* of Yathrib: Analysis and Translation of the Documents Comprised in the So-Called 'Constitution of Medina' ", *BSOAS* 41, 1978, 1-42.]
- [Sezgin, Fuat, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, 10 cilt, Leiden-Frankfurt, 1967.]
- [-----, "Hadis Musannafâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i", *Türkiyât* 12, 1955, 215-234.]
- [Sezgin, Ursula, *Abû Mihnaf. Ein Beitrag zur Historiographie der umayyadischen Zeit*, Leiden, 1971.]
- [eş-Şehristânî, Ali, *Men'u tedvîni'l-hadîs*, Kahire, 1997.]

- [Sharon, Moshe, "The Development of the Debate over the Legitimacy of Authority in Early Islam", *JISAI* 5, 1984, 121-141.]
- [eş-Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali, *Tabakâtü'l-fukahâ*, yay.: İhsân Abbâs, Beyrut, 1401/1981.]
- [Şurrâb, Muhammed Muhammed Hasen, *el-İmâm ez-Zührî: âli-mu'l-Hicâz ve's-Şâm*, Şam, 1993.]
- SI = Studia Islamica.*
- [Sidersky, D., *Les origines des legendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophetes*, Paris, 1933.]
- [Prenger, Aloys, "On the Origin and Progress of Writing Down of Historical Facts among the Musalmans", *JASB* 25, 1856, 303-329, 375-381.]
- [von Stülpnagel, J., *Urwa ibn az-Zubair. Sein Leben und seine Bedeutung als Quelle frühislamischer Überlieferung*, Tübingen, 1957.]
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri âyi'l-Kur'an*, 30 cilt, Kahire, H. 1321.
- , *Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, yay.: M.J. de Goeje vd., 15 cilt, Leiden, 1879-1901.
- [et-Tâhirî, Selvâ Mursî, *Bidâyetu'l-kitâbe et-târihiyye inde'l-arab: evvelu sîre fî'l-islâm, Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm*, Beyrut, 1995.]
- [et-Tarâbişî, Mutâ', "Ruvâtu'l-meğâzî ve's-siyer an Muhammed b. İshâk", *MMIA* 56, 1981, 533-609.]
- [-----, *Ruvâtu Muhammed b. İshâk b. yesâr fî'l-meğâzî ve's-siyer ve sâiri'l-mervîyyât*, Beyrut-Şam, 1414/1994.]
- [Tayob, Abdulkader I., "Islamic Historiography: the case of al-Tabarî's *Târîh al-rusul wa-l-mulûk* on the Companions of the Prophet Muhammad" Doktora tezi, Temple Üniversitesi, 1989.]
- [-----, "Tabarî on the Companions of the Prophet: Moral and Political Contours in Islamic Historical Writing", *JAOS* 119, 1999, 203-210.]
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Ali, *Kasasu'l-enbiyâ el-müsemma bi-arâisi'l-mecâlis*, Kahire, 1325/1907.
- Urve b. ez-Zübeyr, bkz., el-A'zamî, Muhammed Mustafa.
- [Vajda, Georges, "Observations sur quelques citations bibliques chez Ibn Qutayba", *REJ* 99, 1935, 75-86.]
- [Vesely, R., "La Bataille d'Uhud chez al-Wâkıdî", *Studia Semitica philologica necnon philosophica Joanni Bakos dicata*, içinde, yay.: Stanislaus Segert, Bratislava, 1965, 251-259.]
- [Wagner, Ewald, *Grundzüge der klassischen arabischen Dichtung*, I: *Die altarabische Dichtung*, Darmstadt, 1987.]
- [Vekî, Ebû Bekr Muhammed b. Halef, *Ahbâru'l-kudât*, yay.: Abdula-ziz Mustafa el-Merâğî, 3 cilt, Kahire, 1366-1370/1947-1950.]

- [Wansbrough, John, *Qurânic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Oxford, 1977.]
- [-----, *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*, Oxford, 1978.]
- el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-meğâzî*, kısmî baskı, Alfred von Kremer, *Waqidi's History of Muhammad's Campaigns*, Kalküta, 1856; Almanca özet tercüme: Julius Wellhausen, *Muhammad in Medina, das ist Vakidi's Kitâb al-Maghazi in verkürzter deutscher Wiedergabe*, Berlin, 1882; [yay.: Marsden Jones, 3 cilt, Kahire, 1966.]
- [Watt, W. Montgomery, "The Materials Used by Ibn Ishâq", *Historians of Middle East*, içinde, yay.: Bernard Lewis - P.M. Holt, Londra, 1962, 23-34.]
- [-----, *Muhammad at Medina*, Oxford, 1956.]
- [-----, "The Reliability of Ibn Ishâq's Sources", *La vie du prophete Mahomet*, içinde, yay.: Toufic Fahd, Paris, 1983, 31-43.]
- [Weil, Gustav, Obituary of Josef Horowitz in *MGWJ* 75, 1931, 321-328.]
- [Wellhausen, Julius, "Ibn Sa'd, die Schreiben Muhammads und die Gesandtschaften an ihn", *Skizzen und Vorarbeiten*, içinde, Berlin, 1884-1899, IV, 85-194 (Almanca), 1-78 (Arapça).]
- [-----, "Muhammeds Gemeindeordnung von Medina", *Skizzen und Vorarbeiten*, içinde, Berlin, 1884-1899, IV, 65-83.]
- [-----, "Prolegomena zur ältesten Geschichte des Islams", *Skizzen und Vorarbeiten*, içinde, Berlin, 1884-1899, VI, 1-160.]
- [-----, *Skizzen und Vorarbeiten*, 6 cilt, Berlin, 1884-1899.]
- Wellhausen/al-Wâkıd, bkz., Wâkıdî.
- [Wensinck, A.J., *Handbook of Early Muhammadan Tradition*, Leiden, 1927.]
- , *Mohammed en de joden te Medina*, Leiden, 1908; [çev. Wolfgang Behn, *Muhammad and the Jews of Medina*, Freiburg im Breisgau, 1975.]
- [-----, editör olarak: *Concordance et indices de la tradition Musulmane*, 8 cilt, Leiden, 1936-1988.]
- WI = *Die Welt des Islams*.
- [Widengren, Geo, "Oral Tradition Literature among the Hebrews in the Light of Arabic Evidence, with special Regard to Prose Narratives", *AO* 23, 1959, 201-262.]
- [Wild, Stefan, yayıncı olarak: *The Qur'ân as Text*, Leiden, 1996.]
- WO = *Die Welt des Orients*.
- [Wüstenfeld, Ferdinand, *Die Familie el-Zubeir*, Göttingen, 1878.]
- [-----, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen, 1882.]

- [el-Yâfiî, Ebû Muhammed Abdullah b. Esed, *Mir'âtu'l-cenân ibra-tu'l-yekzân*, 4 cilt, Haydarâbâd, H. 1337/1339.]
- [Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyya, *Târîh*, yay.: Ahmed Muhammed Nûr Seyf, 4 cilt, Mekke, 1399/1883.]
- [el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Vâdih, *Târîh*, yay.: M.T. Houtsma, 2 cilt, Leiden, 1883.]
- Yâkût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh, *İr-şâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, yay.: D.S. Margoliouth, II. bsk., 7 cilt, Leiden-Londra, 1923-1931.
- , Mu'cemu'l-buldân, yay.: Ferdinand Wüstenfeld, 6 cilt, Leipzig, 1866-1873.
- WZKM = *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*.
- [Zağlûl, Ebû Hâcir Muhammed Saîd b. Besyûnî, *Mevsâtu etrâfi'l-ha-dîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, 11 cilt, Beyrut, 1989.]
- [Zekkâr, Süheyl, yayıncı olarak: *el-Meğâzî en-Nebeviyye*, Şam, 1401/1981.]
- [Zaman, İftihar, "The Science of Rical as a Method in the Study of Hadîths", *JIS* 5, 1994, 1-34.]
- [Zaman, Muhammed Kâsım, "Maghâzî and Muhaddithûn: Reconsidering the Treatment of 'Historical' Materials in Early Collections of Hadîth", *IJMES* 28, 1996, 1-18.]
- ZDMG = *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*.
- [Zettersteen, K.V., "Ibn Saad V mit dem Codex Constantinopolitanus Şehid Ali Paşa 1905 verglichen", *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, içinde, yay.: Phil. – Hist, Klasse, 17, 1933, 790-820.]
- [-----, "Ibn Sa'd ock hans arbete Kitâb et-Tabakât el-kebîr", *MO* 1, 1906, 66-76.]
- [ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, IV. bsk, 10 cilt, Beyrut, 1981.]
- ZS = *Zeitschrift für Semitistik*.
- [ez-Zübeyr b. Bekkâr el-Kuraşî, Ebû Abdillâh, *el-Ahbâru'l-muvaffa-kiyyât*, yay.: Sâmi Mekkî el-Anî, II. bsk., Beyrut, 1416/1996.]
- [Zwettler, Michael, *The Oral Tradition of Classical Arabic Poetry: Its Character and Implications*, Columbus, 1978.]

DİZİN

A

Abbâs 171, 172, 174, 217, 238

Abbâs b. Muhammed 170

Abbâs b. Ubâde 132

Abbâs b. Ubâde b. Nadle el-Ensârî
237

Abbâsî 170, 219

Abbâsî halifeleri 171, 217

Abbâsî sarayı 171, 195

Abdulazîz ed-Dûrî 27, 58

Abdullah b. Âmir 241

Abdullah b. Ca'fer 79, 87

Abdullah b. Cahş 227

Abdullah b. Ebî Bekir 234, 235

Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm 11,
18, 23, 25, 121, 123, 124,
126, 130, 132, 148, 167,
168, 177, 179, 181, 182,
235

Abdullah b. ez-Zübeyr 135, 136,
139, 191, 192

Abdullah b. Fâid 93

Abdullah b. Hakîm b. Hizâm 232

Abdullah b. Hâlid 91

Abdullah b. Halife et-Tâi 249, 250

Abdullah b. Hasen 97

Abdullah b. Kays 85

Abdullah b. Muhammed b. Umâra
el-Ensârî 223

Abdullah b. Ömer 156, 226

Abdullah b. Revâha 183, 246

Abdullah b. Sa'lebe 144

Abdullah b. Selâm 110

Abdullah b. Übey b. Selûl 142, 238

Abdullah b. Zübeyr 92, 93, 94,
231, 232

Abdumelik 79, 92, 93, 99, 100,
105

Abdumelik b. Mervân 92, 101,
138, 191, 227

Abdumelik b. Muhammed 25

Abdumelik b. Velîd 96

Abdumunim b. İdrîs 164

Abdumuttalib 182

Abdurrahman b. Attâb 238

Abdurrahman b. Avf 252

Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd 239

Abdurrahman b. el-Misver 92

Abdurrazzâk 162, 164, 242

âbidler 115

Abs kabîlesi 248

Acem 180

Âd 175, 182, 237

adalet 233

Âdem 173, 233, 244

Adiyy b. Hâtem 232, 249

Adiyy b. Neccâroğulları 235

Adiyyoğulları 232

Afrika fetihleri 91

Ahlwardt 54

Ahmed b. Hanbel 72, 73, 136, 190

Ahvas b. Muhammed 140

Âişe 78, 79, 91, 97, 98, 103, 104,
105, 123, 142, 217, 231,
232, 239

Âişe binti Talhâ 92, 106

Akabe biatı 119, 159, 176

akâid 19

Akîk vadisi 96, 97

alâmâtü'n-nübüvve 221

Alfred von Kremer 46

Ali 79, 87, 97, 107, 142, 143,
216, 217, 232, 238, 239,
241, 246, 249, 251; ~ Ebû
Turâb 248

Ali b. Burhânuddîn el-Halebî 37

Ali b. el-Huseyn 97, 135

Aligarh 50

âlim 146, 148

Alkame 142

Alman Oryantalizm Cemiyeti 31

Almanya 31

Aloys Sprenger 37, 158

Amâlika 245

amel 124

Âmile 247

Âmine 235

Amr 93

Amra binti Abdirrahman 123,
125, 126, 168
Amr b. Hazm 126
Anadolu 81
Antakya 247
Anti-Semitizm 43
A'rac 147
Arafat 156
Arap 21, 32, 33, 40, 43, 71, 221,
231, 245, 247
Ashabın biyografileri 224
Ashâbu'l-uhdûd 175
Âsım b. Ömer 18, 23, 121, 130,
132, 167, 177, 179, 236,
237, 238
Âsım b. Ubeydullah 227
Askeru'l-Mehdî 204
August Fischer 40, 47, 48, 166,
212
Avâne b. el-Hakem 23
Avf b. el-Hâris 238
Avrupa 30, 31, 35
âyetin tarihî bağlamı 102
Aynu't-temr istilası 166
azizler 115

B

Bağdat 170, 178, 189, 195, 196,
204, 210, 219
Bahreyn 188
bal şerbeti 147
Basâirliler 252
Basra 162, 210, 219, 253
Bedir 18, 25, 81, 86, 107, 130,
134, 159, 172, 174, 177,
217, 228, 251
Bekkâî 172, 173, 178
Belâzurî 33, 51, 59, 60, 92, 163
Benî Adiy b. Ka'b 227
Benî Âmiroğulları 228
Benî Damra kabîlesi 254
Benî Esed kabîlesi 188
Benî Hanzala 189
Benî Hayseme gazvesi 119
Benî İsrâîl Kıssaları 114
Benî Kinâne 254
Benû Hüddan 161
Benû Sâlim b. Avf 237

Berâe sûresi 216, 251
Bermekîler 204
beyan 233
biat 237, 238
Bizans 21, 44, 143, 247
British Museum 212
Buceyr 225
Buhârî 80, 113, 190
Bukeyr b. Humrân Ahmerî 249
Bulâk 172
Burûc sûresi 175

C

Câbir 113
Câbir b. Abdillâh 79
Ca'fer b. Burkân 244
Câhiliye 110, 160, 216
Carl Brockelmann 42
Cebeleyin 250
Cebrâîl 194, 243
Cedîsa 175
Cemel savaşı 91
cennet 90, 92
cerh-ta'dîl 48
Cerîr 53
Cerîr b. Hâzim 255
Cezîre 170
Cezîre halkı 170
C. H. Becker 56
cizye 240
Cuhfe 230
Cumahî 183
Cübeyr b. Mut'im 238
Cüzâm 247

D

Dâru'n-nedve 119
deccâl 169
de Goeje 41
Dehlek 140
delâilü'n-nübüvve 221
dil 19, 173
Diyârbekrî 158
Doğu 19
Dozy 32
dört sancak 156
Düheyim 169
dünyanın yaratılması 174

E

Ebân 18, 109
 Ebân b. Attâr 100
 Ebân b. Osman 11, 17, 23, 77, 81,
 82, 87, 88, 122, 127, 226,
 227
 ebnâ 110
 Ebrehe 175
 Ebû Bekir 225, 231
 Ebû Bekr 90, 92, 94, 251, 252
 Ebû Bekr b. Hazm 127
 Ebû Bekr b. Muhammed 127, 129
 Ebû Bekr es-Sıddîk 91
 Ebû Bekr Muhammed b. Hayr
 117, 119
 Ebû Ca'fer el-Mansûr 170
 Ebû Cehm Adevi 238
 Ebû Habîbe 160, 240, 241
 Ebû Humeyd es-Sâidî 238
 Ebû Hureyre 84, 99, 107, 113, 136
 Ebû İlyâs 119
 Ebu'l-Âs 234
 Ebu'l-Bahterî 196, 197
 Ebu'l-Ferec el-İsfahânî 84
 Ebu'l-Hasen el-Medâinî 250
 Ebû Ma'ser 23, 187, 189, 190,
 213, 222, 223, 250
 Ebû Mihcen es-Sekafî 235
 Ebû Mihcen Sa'd 236
 Ebû Mihnef 23
 Ebû Mushir 188
 Ebû Nuaym 157, 187
 Ebû Saîd el-Hudrî 99, 107
 Ebû Seleme b. Abdirrahman 145
 Ebû Sufyân 101, 227, 228, 229,
 230
 Ebû Ubeyde 23, 53, 247
 Ebû Üseyd es-Sâidî 238
 Ebû Zerr 255
 Ebû Zur'a 169
 Ebu'z-Zinâd 80, 86, 105, 106, 141,
 143, 147
 Ebvâ 235, 254
 edebiyat 23, 24, 34
 Eduard Sachau 158
 ehl-i beyt 216
 ehl-i kitap 110, 113, 163, 173,
 180, 211, 236

el yazması 40, 46, 48, 67, 206
 eman 225
 Emevî 11, 34, 97, 98, 122, 131,
 144, 146, 149, 151, 157,
 160, 191
 Endülüs 32
 ensâb 23, 146
 Ensâr 127, 128, 129, 132, 141,
 146, 176, 223, 225, 226,
 231, 238, 246, 250, 254
 Esedoğulları mahallesi 241
 Eski Ahid 180
 Eslemoğulları 193
 Esmâ 91, 232
 Esnânu'l-Hulefâ 150
 Esved b. Abdilesved el-Mahzumî
 246
 Eş'as b. Kays 102
 eşraf 90
 Eşter 232
 evliyâullah 115
 Evs ve Hazrec 183
 Ey Bakara sûresi ashâbı 231
 Eyyâmü'l-Arab 23, 183, 213
 ezber 18, 147
 Ezdî 33
 Ezd kabîlesi 161
 Ezrakî 173

F

Fadl b. Dukeyn el-Kûfî 223
 Fâid b. Esram 141
 fakih 105, 182
 fakir 108
 Farazdak 53, 127, 128, 129, 255
 Fârisî 179
 Fâtıma b. Münzir 168, 169
 Ferdinand Wüstenfeld 34
 ferdî rivâyetler 72, 222
 fetihler 215
 fetva 157
 fıkıh 99, 122, 129, 157, 189, 215
 filoloji 32, 41
 Fil sûresi 175
 fitne 100
 Fuat Sezgin 11
 Fur' 98

G

Gassân 247
 gayrimüslim âlimler 179
 gazve 9, 18, 215
 Gelenek 10
 Goeje 32
 Groger Schoeler 59
 Gustav Weil 36

H

Habbâbe 140
 Habeşistan 25, 100, 159, 175, 176, 177
 Haccâc 90, 93, 94
 Haccâc Esvedoğulları 229
 hac emîrliği 79
 Hacı Halîfe 34, 115, 117, 118
 Hâdî 191
 hadis 11, 19, 34, 38, 54, 59, 71, 80, 81, 89, 97, 99, 103, 124, 129, 137, 147, 148, 149, 157, 170, 214
 Hakîm b. Hizâm 86, 238
 Hâkim en-Neysâbûrî 178
 Müstedrek 178
 Halebî 224
 Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî 151, 241
 Hâlid b. Muhâcir 91
 Hâlid b. Velîd 101, 231
 Halîfelerin bayramlarda giydiği cübbe 226
 halîfeler tarihi 23, 55
 halîfelik 93
 Halîlî 190
 Hammâd b Zeyd 153
 Hammâd er-Râviye 23
 Hamza b. Abdilmuttalib 246, 254
 Hanzala b. Mâlik kabîlesi 188
 Harald Motzki 59
 Haremeyn 92
 H.A.R. Gibb 57, 58
 Hâris b. Hazrecoğulları 232
 Hâriseoğulları 250
 Harmele el-Absî 247
 Harre günü 99, 122
 Hârûn Reşîd 193, 194, 195, 204
 Hasen el-Basrî 162

hasım kabîleler 183
 Hassân b. Sâbit 105, 127, 183, 238
 Hâşimîler 81
 Hatîce 91, 101, 244
 Hatmeoğulları 106
 Hayber 177, 208
 Hayzurân mezarlığı 206
 Hazrec 237
 Hecerliler 104
 Heidelberg 119
 Hemmâl b. Âd 233
 Hemmâmoğulları 248
 Hendek 177
 Heysem b. Adiyy 210
 Hicaz 85, 141, 144
 hiciv 129
 Hicr 126
 hicret 18, 119, 158, 176
 hilâfet 93, 100, 136, 252
 Himyer dili 233
 Hindistan 50
 Hint alt kıtası 51
 Hirâ 244
 Hirakl 247
 Hîre 170
 Hişâm 94, 98, 141, 142
 Hişâm b. Abdilmelik 141, 143
 Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî 221, 223
 Hişâm b. Urve 100, 101, 142, 145, 168, 227, 231
 H.L. Fleischer 31, 32
 Hollanda 31
 Hristiyan 113, 166, 175, 179
 Hubert Grimme 56
 Hucr 248, 249
 hukuk 19
 Hulefâ-i Râşidîn 185
 Huneyn 18, 130
 Huzâa 247
 Hüseyin en-Nassâr 12, 13, 20, 26
 Hüseyin b. Fehm 219
 Hüseyin b. Muhammed 222

I-İ

Ignaz Goldziher 11, 43, 149
 Irak 39, 85, 166, 167, 171, 192, 195, 200

- Irâk b. Mâlik 145
 Îsâ 174, 216
 Îsâ b. Talha 96
 İblîs 244, 245
 İbn Abbâs 113, 160, 175
 İbn Abdilber 145
 İbn Abdilhakem 53
 İbn Asâkir 61
 İbn Cu'dube 250
 İbn Cüreyc 163
 İbn Ebî Hüneyde 99, 102
 İbn Hacer 25, 178, 190
 İbn Hallikân 92, 204
 İbn Hayr 209
 İbn Hibbân 108
 İbn Hişâm 37, 39, 48, 116, 117, 172, 175, 178, 182
 İbn Hubeys 209
 İbn İshâk 17, 18, 19, 22, 23, 36, 37, 40, 51, 53, 76, 80, 99, 104, 106, 108, 121, 124, 125, 126, 132, 157, 166, 168, 170, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 216, 235, 236, 245
 İbn Kuteybe 116, 168
 İbn Maîn 158, 163
 İbn Ömer 98
 İbn Sa'd 17, 19, 22, 23, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 76, 80, 81, 84, 97, 104, 108, 114, 115, 117, 124, 131, 132, 135, 146, 152, 159, 160, 163, 164, 187, 190, 191, 193, 194, 195, 201, 204, 208, 210, 211, 212, 214, 215, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 233, 252, 254, 255
 İbn Seyyidi'n-Nâs 224
 İbn Şihâb ez-Zührî 11, 18, 23, 26, 38, 80, 98, 102, 121, 124, 135, 136, 139, 140, 142, 143, 146, 147, 148, 155, 159, 163, 167, 178, 185, 219, 239
 İbnu Ebî Tâlib 241
 İbnu'l-Esîr 178
 İbnu'l-Eş'as 138
 İbnu'l-Hadramî 227
 İbnu'l-Hanefiyye 156
 İbnu'l-Kelbî 23
 İbnu'n-Nedîm 110
 el-Fihrist 110
 İbnu'z-Zübeyr 156
 İbrâhîm 173, 242, 252
 İbrahim b. Abdurrahman 92
 İbrahim b. el-Velîd 149
 İbrahim b. Muhammed ez-Zührî 128
 İbrahim b. Sa'd 146, 171, 178
 İbrahim Harbî 216
 İbrânîce 30, 117
 içki 147, 235
 İfk hâdisesi 142
 İki Irak 92
 ilim 146, 148, 162, 190, 213, 236
 İncil'in siyer üzerindeki etkileri 51
 İngiliz-Müslüman Oryantal Koleji 50
 İran 193
 İrem 237
 irtidat 125
 İslam 9, 19, 20, 22, 21, 23, 27, 35, 54, 59, 99, 104, 151, 176, 209, 210, 216
 İsmâîl 173, 181, 245
 İsmâîl b. Abdillâh b. Ebî Üveys 254
 İsmâîl b. Hişâm 167
 İsmâîl b. İbrâhîm 245
 İsmâîl b. Muhammed 222
 İsmâîl b. Yesâr 95, 105
 isnad 103, 104, 108, 119, 125, 132, 152, 160, 175, 1176, 77, 178, 181
 İspanya 209
 İsrâiliyyât 115, 116
 İstanbul Köprülü Kütüphanesi 172
 isyan 233
J
 Johann Fück 23, 52, 53, 166

K

Ka'b 225
 Ka'b b. Lü'ey 228
 Ka'b b. Lü'eyoğulları 228
 Ka'b b. Mâlik 238
 Ka'b b. Züheyr 225
 Kâbe 135; ~'yi çıplak tavaf 251
 Kabîsa 92, 138, 247
 Kabîsa b. Ukbe 227
 kader 112, 169
 kadınlar 125, 166, 167, 168, 177, 182, 224
 kardeşlik 176
 kasîde 127, 215
 Katâde b. Diâme 162
 Kays b. Mahreme b. Abdilmuttalib 166
 Kays b. Ubâd eş-Şeybânî 248
 Kesîb b. A'far 242
 Kesîr b. Abdillâh el-Müzenî 254
 Keysân 227
 kılıçla cihad dönemi 22
 Kısasu'l-ahyâr 115
 kısasu'l-enbiyâ 114
 kıssa 183, 184
 Kister 60
 Kitâb-ı Mukaddes 173, 175, 180
 Kitâbu'l-hulefâ 185, 186
 Kitâbu'l-isrâiliyyât 115
 Kitâbu't-ticân 117
 kronoloji 126, 174, 176
 Kubâ 108, 232
 Kubbetü's-Sahrâ 136
 Kudüs 136~'e haccetme 135
 Küfe 170, 178, 210, 250, 253
 Kumeyt 49
 Kur'an 35, 37, 38, 101, 146, 147, 173, 175, 215, 233
 Kureyş 21, 92, 105, 119, 129, 217, 219, 226, 227, 228, 234, 240, 251
 Kurrâ b. Abdirrahman 141, 151
 kutsal kitap 113, 114, 163
 Kuzey Arabistan kabîleleri 151
 Kültür Tarihi 32
 Küseyyir 127, 128, 129
 Kütüb-i sitte 136

L

lafzî tercüme 180
 Lahm 247
 Lammens 55, 56
 Leiden 32, 33
 Leone Caetani 50, 209
 Leopold von Ranke 36
 levhâlar 147
 Leys 146, 148
 Lokman b. Âd 233

M

Mahmûd b. Leyîd 238
 Mahşiyye b. Amr ed-Damrî 254
 Mâlik b. Enes 157, 168, 169
 Muvatta' 169
 Mâlik b. Hısl oğulları 228
 Mâlik b. Şihâb 139
 Ma'mer 148, 149, 162, 213
 Ma'mer b. Râşid 23, 155, 161, 242
 Ma'n b. Evs 105
 Ma'n b. İsâ el-Medenî 223
 Mansûr 189
 Medîne 17, 21, 25, 79, 82, 92, 99, 119, 122, 127, 131, 135, 136, 137, 138, 143, 144, 166, 167, 170, 176, 177, 182, 188, 189, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 214, 215, 219, 231, 254; ~ Anayasası 64, 176; ~ ekolü 121, 124, 212; ~'ye hicret 100, 108, 211
 meğâzî 9, 10, 17, 21, 22, 25, 74, 81, 100, 102, 105, 107, 108, 113, 118, 120, 121, 125, 127, 131, 152, 155, 157, 163, 190, 191, 215, 220
 Mehdi 189
 Mekhûl 146
 Mekkârî 32
 Nefhu't-tîb 32
 Mekke 18, 91, 93, 112, 136, 156, 172, 194, 234; ~ dönemi 22, 132, 211, 221; ~ fethi 101, 225
 melek 243, 244

meliklerin sohbetleri 146
 Me'mûn 204, 205
 Mervân 135, 193, 240, 241
 Mervân b. el-Hakem 86, 122, 238
 Mescid-i Aksâ 136
 Mescid-i Harâm 92, 136
 Mescid-i Nebevî 97
 Mesleme 82
 Mes'ûdî 116, 204, 224
 mevâlî 11, 155, 166, 179, 192
 mevlâ 155, 162, 171, 179
 Meysâ 249
 Mısır 92, 93, 167, 170, 179
 Mısır'ın fethi 53
 Michael Lecker 59
 Muâviye 91, 92, 93, 111, 164, 185,
 241, 244
 Muâviye b. Ammâr 81
 Mucâh 98
 mucize 216
 Mudar 127, 250
 Muğîra 244
 Muğîra b. Ebî Zebîd 180
 Muğîraoğulları 227
 Muhâcir 107, 176, 225, 238, 254
 muhaddis 11, 19, 105, 139, 215
 Muhammed b. Âiz 61
 Muhammed b. Ca'fer 179
 Muhammed b. Ebî Bekr 241
 Muhammed b. Ebî Muhammed 179
 Muhammed b. el-Hanefiyye 79
 Muhammed b. İdrîs 169
 Muhammed b. İkrime 147
 Muhammed b. İshâk 23, 155, 164,
 166, 167, 168, 169, 170,
 235, 244, 247
 Muhammed b. Ka'b el-Kurazî 250
 Muhammed b. Mesleme 239
 Muhammed b. Müslim 240
 Muhammed b. Sa'd 218, 219, 252;
 ~ kâtibu'l-Vâkıdî 218
 Muhammed b. Saîd b. el-Müseyy-
 yeb 182
 Muhammed b. Sâlih 238
 Muhammed b. Selâm el-Cumahî
 182
 Muhammed b. Urve b. Zübeyr 95
 Muhammed Hamîdullâh 11

Muir 39, 46, 56
 Mus'ab 92, 93, 191
 Mus'ab b. ez-Zübeyr 92
 Mûsâ b. Ukbe 23, 25, 107, 108,
 155, 156, 157, 158, 213,
 222, 223, 239, 240, 241
 Mûsâ Hâdî 251
 Mûsâ'nın mucizeleri 216
 Musannef 72
 musikî 83
 Mûte 177
 Mücâhid 98
 Mücemmi' b. Ya'kûb 232
 mükâteb kölelik antlaşması 189
 Münzir b. Sâvâ 161, 240
 Müsennâ b. Hârise 235, 247
 Müseyleme 231
 Müsned 72
 müşrikler 231, 251

N

Nabia Abbott 57
 Nâbit Kaydar 245
 Nadîroğulları 239
 nahiv 19
 Nahle 227
 nakâid 53
 Neccaroğulları 127
 Necde el-Hârûrî 156
 Necrân 126
 Nemrûd 242, 243
 nesep 151, 173, 180; ~ âlimleri
 223
 nesir 120, 183, 184, 185
 Nevfel b. Mûsâhik 85
 Neyyâtîlâr 252
 Nîrân b. Mikrez 238

O-Ö

olayların tarihsel sıralaması 177
 Orta Doğu araştırmaları 31
 oryantalist 35, 37, 41, 44
 Osman 18, 77, 78, 82, 97, 99, 125,
 164, 226, 238, 241, 253
 Osmanlı müellifler 34
 Otto Loth 219, 224
 Ömer 252, 253
 Ömer b. Abdilazîz 96, 97, 122,
 123, 131, 140, 148

Ömer b. Abdullah 179
 Ömer b. Ebî Rebîa 85
 Ömer b. el-Hattâb 247
 Ömer b. Habîb b. Kulay 137
 Ömer (II.) 81, 131, 148
 önceki dinler 18
 önceki peygamberlerin hayatı 185
 önceki vahiyler 114, 163

P

papirüs el yazmaları 118
 Paraclete 180
 peygamber 233, 237
 Peygamber (Hz.) 17, 18, 22, 35,
 118, 120, 151, 157, 191,
 220, 221, 222
 peygamber kıssaları 18
 Pickthall 12, 17, 52, 63, 64, 65
 Kur'an tercümesi 64
 Prusya Devlet Kütüphanesi 158
 puta tapıcılık 175, 236

R

Rabî' b. Ebi'l-Hukayk 86
 Rakka 195, 197
 Râşid halîfeler 160
 râvîler zinciri 71
 resmî görev 112, 124, 130
 rey 103
 Rey 170, 178
 Rib'iy b. Hirâş b. Cahş el-Absî 247
 Rızkın anahtarları 205
 Ridde 209
 risâle 18
 rivâyet 24, 147; ~ tefsirleri 175
 Rumlar 247
 Rusâfe 205
 Rüeym b. Yezîd 222
 rüya 111, 137, 138; ~ sâdik rüya
 239

S-Ş

Sâbiî dili 44
 Sachau 45, 47, 48, 49, 66, 158,
 212, 219, 223, 224
 Sa'd b. Ebî Vakkâs 235, 240, 247
 Sa'd b. Hayseme 251
 Sa'd b. Ubâde 254
 sâdik rüyalar 112

Safiyye 91
 sahâbe 17, 74, 131, 148, 191
 sâhibu'l-meğâzî 81
 sâhibu's-şurta 247, 248
 sahîfe 147, 160, 161
 Sâib b. Avvâm 231
 Sâib Hâsir 193
 Saîd b. Âs 238, 241, 253
 Saîd b. el-Müseyyeb 84, 85, 136,
 137, 138, 142, 144, 145
 Saîd b. Zeyd 238
 Sa'lebe b. Ebî Mâlik 145
 Sa'lebî 111, 114, 116
 Sâlih b. Keysân 147
 Salih Kulların Kıssaları 114
 Sâlimoğulları 232
 Salman el-Fârisî 51, 58
 Sâmi 31, 43, 45, 56
 San'a 110, 162
 Sa'sa'a b. Muâviye 255
 Sâsânîler 44
 savaş 22, 177
 Sayfî b. Fesîl 248
 Sayfiy b. Fesîl 248
 S.D.F. Goitein 30, 51, 60
 Seleme 244
 Seleme b. Fadl 178
 Selmâ binti Hasefe 235, 247
 Semûd 175, 182
 seriyye 9
 Seylehûn 196
 Seyyide binti Mudâd b. Amr
 el-Cürhümî 245
 sika 131, 157
 Simâk b. Fadl 111
 Sind 187
 Sindî 187, 188
 sîret yazıcılığı 34, 57
 sivrisinek 243
 siyer 9, 10, 17, 18, 19, 21, 38, 71,
 75, 104, 120, 131, 151, 181
 sözlü rivâyet 11
 Sprenger 38, 39, 40, 56
 Sufyân b. Uyeyne 107, 167
 sulh anlaşması 254
 Sûriye'deki fetihler 33
 Suveyka 97
 Sükeyne binti Hüseyin 92

Süleyman b. Abdilmelik 122
 Süleymân b. Tarhân 26
 Süleyman b. Yesâr 142
 sünnet 146, 148
 Süryânîce 44, 117
 Süryânî Hristiyanlık 49
 Şâfiî 142
 şakîlik 249
 Şam 17, 21, 79, 82, 93, 94, 135,
 137, 138, 139, 144, 149,
 158, 191, 200, 212, 227,
 228, 247
 Şeddâd b. Âd 233
 Şeddâd b. Heysem 247
 Şemsüddîn Muhammed b. Abdir-
 rahmân es-Sehâvî 26
 Şeybe b. Rabîa 246
 şeytan 233
 Şii 217
 Şii rical kitapları 217
 şiiir 51, 83, 84, 105, 120, 126, 127,
 128, 129, 140, 145, 153,
 173, 181, 182, 183, 184,
 214
 şirk 252
 Şurahbîl b. Sa'd 18, 23, 25, 106,
 107, 108, 109, 159, 232
 Şureyh 253

T

tabakât 19
 Taberî 33, 34, 44, 47, 54, 74, 86,
 99, 100, 101, 104, 116,
 119, 124, 150, 156, 160,
 163, 172, 173, 175, 178,
 182, 185, 191, 210, 213,
 224
 tâbiîn/tâbiûn 22, 54, 74, 75, 77,
 86, 109, 113, 121, 147, 224
 Tâif 177
 Talha 78
 Talmud 36
 Tasmâ 175
 Tay 249
 tebeu't-tâbiîn 22, 76
 tedvin 18, 25, 147, 176
 tefsir 18, 19, 35, 71, 73
 Tekvin 180, 181

telif 23, 148
 tenkid 73
 terğîb 146
 Tevrat 116, 117, 180
 Theodor Nöldeke 43

U-Ü

Ubeyd b. Şerîyye 23
 Ubeydullah b. Abdillâh 92
 Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe 84,
 145
 Ubeydullah b. Ömer 85
 Ubeydullah b. Utbe 145
 Uhud 18, 25, 83, 107, 134, 177,
 239
 Uluslararası Oryantalistler Kong-
 resi 41
 Umeyra b. Yesribî 253
 Urve Abdulmelik 90
 Urve b. ez-Zübeyr 11, 18; 23, 88,
 92, 95, 98, 100, 109, 227,
 239
 Urve b. Muhammed 111
 Utbe b. Mes'ûd 84
 Utbe b. Rabîa 246
 Ümeyyeoğulları 82, 156
 Ümmü Hakîm binti el-Hâris b.
 Hişâm 247
 Ümmü Hâlid 155
 Ümmü Mûsâ binti el-Mansûr 189
 ümmüveled 139, 236
 Üseyd b. Hudayr 252
 üzerinde icmâ edilen amel 124
 Üzeyb sarayı 235

V

vahiy 18, 118, 172, 243
 Vâkıd 192, 227
 Vâkıdî 17, 19, 22, 23, 24, 26, 46,
 47, 53, 66, 73, 76, 80, 99,
 104, 108, 110, 124, 125,
 132, 157, 159, 163, 172,
 190, 195, 201, 204, 205,
 206, 209, 210, 214, 218,
 252
 Vehb b. Münebbih 18, 23, 109,
 111, 117, 164, 175, 180,
 233

Velîd 80, 95, 99, 102, 105, 111,
143, 150
Velîd b. Abdulmelik 95, 140
Velîd b. Muslim 61
Velîd b. Utbe 246
Velîd b. Yezîd 143
Velîd (II.) 144, 150
vufûd 125

W

Weil 37
Wellhausen 33, 46, 47, 54, 57, 64,
212, 213
Wensinck 53, 74
Wilhelm Ahlwardt 42
William Muir 38
William Nassau Lees 33
Wüstenfeld 34, 39, 40, 46, 172

Y

Yahudi 21, 36, 43, 45, 70, 86, 87,
113, 116, 175, 179, 236,
239
Yahyâ b. Abbâd b. Abdillâh 179
Yahyâ b. Hâlid 194, 196, 197, 198,
199, 201, 202
Ya'kûbî 135, 137, 138, 139, 178,
224
Yâkût 115, 118, 157, 168, 204,
206, 208
Yâkût el-Hamevî 81
yaratılışın başlangıcı 114
yazı 19, 25, 38, 102, 104, 148
Yemâme 188
Yemen 113, 122, 162, 175, 188,
245; ~ tarihi 23, 113
Yeni Ahid 180
yenilik 10

Yerbûî 127, 129
Yermük 247
yevmü'd-dâr 209
Yezîd 91, 93, 98, 140
Yezîd b. Ebî Habîb 167, 179, 181
Yezîd b. Eslem 242
Yezîd b. Hârûn 255
Yezîd b. İyâz 87
Yezîd b. Mühelleb' 188
Yezîd b. Rûmân 168, 179
Yezîd (II.) 80, 123, 140
Yuhanna 180
Yûnus b. Bukeyr 178
Yûsuf b. Ömer es-Sekafî 113

Z

Zaferoğulları 130
zâhid 92, 112
Zebrâ 236
Zehebî 223
zekâ 147
Zeyd b. Amr 160, 240
Zeyd b. Sâbit 107, 238
Zimâr 110
Ziyâd 253
Zû Huşûb 238
Zû Kard gazvesi 250
Zû Nüvâs 175
Zurayb et-Tâvîl 250
Zurayk 27
Zû Şeded 233
Zübâb dağı 128
Zübeyr 78, 91, 241
Zübeyr b. Avvâm 155, 228
Zübeyrîler 242
Zühreoğulları 219
Zührî'nin râvîleri 136

Josef HOROVITZ

İslami Tarihçiliğin Doğuşu

İslam tarihi hakkında ciddi ve istenilen nitelikte ilmi-lakademik araştırmaların yapılabilmesi, önemli olay-ların, kültür ve medeniyeti şekillendiren dinamiklerin sağlıklı bir yöntem ve eleştirel bir yaklaşımla ele alınabilmesi, İslam'da her türlü tarih yazıcılığının çekirdeğini oluşturan siyer ve meğâzî çalışmaları ve bu çalışmaları yapan gayretli insanların bilinmesine bağlıdır. Geçmiş iyi bilinmeden, gelecek sağlıklı temeller üzerine bina oluna-maz. Gelenek bilinmeden de yenilik ortaya konulamaz.

ANKARA OKULU YAYINLARI

ISBN 978-975-6390-55-3

